Κεφάλαιον κη΄.

Mar. 16.b.6
Ioh. 16.c.11

Ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.

Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξὶ, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

CAP. XXVIII.

1 EXtremo autē Sabbatho, quum lucesceret in primū *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria vt spectarent sepulchrum:

2 Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini quum descendisset è cælo, & accessisset, deuoluit lapidem ab ostio, sedebátque super eum.

3 Erat autem vultus eius vt fulgur, & vestimentum eius albū sicut nix.

4 Custodes autem perculsi sunt præ ipsius timore, & facti sunt sicut mortui.

5 Respōdens autem Angelus dixit mulieribus, Vos *verò* ne timete: scio enim vos Iesum crucifixum quærere.

6 Non est hîc: surrexit enim prout dixit. Venite, videte locum vbi iacebat Dominus.

CAP. XXVIII.

1 *VEspere autem Sabbathi quæ lucescit in prima Sabbathi, venit Maria Magdalene & altera Maria videre sepulchrum.*

2 *Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum.*

3 *Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix.*

4 *Præ timore autē eius exterriti sunt custodes & facti sunt velut mortui.*

5 *Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Nolite timere vos. scio enim quòd Iesū qui crucifixus est quæritis.*

6 *Non est hîc: surrexit enim, sicut dixit. Venite, videte locum ubi positus erat Dominus.*

IN CAPVT XXVIII.

1 Extremo autem Sabbatho, ὀψὲ δὲ σαββάτων. i. Exeunte iam Sabbatho, quod excipitur à primo die sequentis hebdomadis. Nam ὀψὲ absolutè positum idem valet quod serò, aut vespere. i. ἑσπέρας: & ita sumus semper interpretati. quum autem habet casum adiunctum, idem valet quòd ἐν ὑστέρῳ. i. In extremo. Itaque hoc loco extremam partem Sabbathi significat, Romanorum more, qui diem naturalem ab ortu solis ad sequentem ortum numerant: non autem Hebræorum, qui à vespera diem inchoant. Iam enim corrupta erat maxima ex parte veterum consuetudo. quam etiam ob causā suprà diximus decimumquartum diem vocatum esse primū diē azymorum. Quod quum non obseruaret Osiander, existimauit vesperam hîc Hebræorum more vocari extremā festi partem. i. initium noctis quæ inter Sabbathum & primum à Sabbatho diem (quem Dominicum vocamus) intercedit: ideóque in iis quæ sequuntur, non subaudit ἡμέρα, vt sit plena hæc loquutio, τῇ ἡμέρᾳ ἐπιφωσκούσῃ: sed contrà subintelligit νυκτὶ, docétque ex Thalmudis quodam loco, lucis appellatione interdum noctis initium. i. primam facem, intelligi. Ego verò malo ad diluculum hæc referre, aut certè tempus diluculo proximū, quòd mihi videatur hæc interpretatio simplicissima, & cū aliorū Euangelistarum narratione consentiens. Eras. Vespera autem Sabbathorum: quam interpretationem repudiaui: primū quia Euangelista (vt antè dixi) non primā noctis partem, quæ vespera dicitur, sed vltimam designat, quam diluculum vocāt: aut eam certè quæ proxima est diluculo. Deinde quòd τὸ σάββατα conuertere potius oportuit singulari numero, quum hîc sit enallage numeri, de qua diximus suprà 12.a.1. aut certè Sabbathum pro festo Paschæ accipiatur. Quum lucesceret in primum *diem* hebdomadis, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων. Id est, Quum iam primus à sabbatho dies immineret, siue Primi à sabbatho diei lucescente diluculo. Cæterùm sciendū est (quamuis diuersum existimet Osiander) subintelligi ἡμέρα ante illud τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Nam alioquin ista cohærere cum superioribus nō possunt: sicut tamen videtur velle Vetus interpres, & eū sequutus Eras. qui interpretantur, Quæ lucescit: quasi scripserit Mat. ἑσπέρα τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Sic autē plenè loquitur Herod. in Thalia, ἅμ᾽ ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἕξ, κατὰ συνέθεντο, παρῆσαν. i. Quū primùm autē diluxisset dies, sex illi, sicut constituerant, affuerunt. Nam & hoc sciendum, ἡμέραν hic vsurpari pro luce: sicut dies interdum apud Latinos quoque accipitur. Itaque potuissem interpretari, Die lucescente: vel, Quum dies lucesceret. sed malui præcisè dicere, Quum lucesceret: quo modo etiam Terētius loquitur. Postremò sciendum μίαν σαββάτων dici diem à Sabbatho proximum, quem Dominicum vocamus. i. hebdomadis sequētis primum. μία enim pro πρώτη accipitur Hebræorum more. i. Vna pro Prima. (quam enallagē etiam apud Homerum Iliados π annotat Eustathius) idque ita esse liquet ex Mar. 16.v.9. Denique σαββάτων vocabulo nō iam septimus dies, (vt paulo antè) nec singuli dies hebdomadis, (quos communi nomine solēt Ferias vocare) sed ipsa potius septimana intelligitur: vocabulo etiam deducto ab Hebræis, apud quos plurali numero שבתות vocatur septimana, vt Leuit. 23.c.15, & 25.a.8. 3 Visus, ἰδέα. Eras. in annotationibus speciem siue formam interpretatur: quæ videntur mihi latius patere, quum hîc de facie tantùm agatur: imò verò ne de facie quidem tota, sed de oculorum radiis. Vulgata, Aspectus: idque non malè, nisi vsurparetur potius pro actione ipsa videndi, quàm pro specie & acie oculorum. Possumus etiam per synecdochen interpretari Vultum, qui hac ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis. 4 Præ timore, ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt suprà diximus 13.f.44. Custodes, οἱ τηροῦντες. i. φύλακες. Ad verbum, Ii qui seruabant, subauditur τὸν τάφον, sepulchrum. 5 Respondens, ἀποκριθεὶς. Sæpe iam annotaui huiusmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiā dici de eo qui sermonem inchoet. Vos *verò* ne timete, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς. Videtur magna esse emphasis pronominis ὑμεῖς, quam conatus sum exprimere. Apparet enim Angelum voluisse perterritis custodibus mulieres cōfirmare: acsi diceret, Istis quidem terrorem, vobis autē consolationē affero. 6 Prout dixit, καθὼς εἶπε. In quodam exemplari additur ὑμῖν, vobis. Iacebat, ἔκειτο. Vulgata & Eras. Positus erat: quo modo etiam vertimus suprà 3.c.10, & 5.b.14. Sed quū hoc loco propria significatione accipiatur, minimè necesse fuit synonymon quærere.

Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν.

Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.

Πορευομένων δὲ αὐτῶν ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.

Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,

Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων.

Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.

Οἱ δὲ, λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.

7 Et citò profectæ dicite discipulis eius eū surrexisse à mortuis. Et ecce præit vobis in Galilæam, illic eum videbitis. ecce dixi vobis.

8 Tunc egressæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent discipulis eius.

9 Quū autem proficiscerētur vt renuntiarēt discipulis eius, ecce, Iesus occurrit eis, dicēs, Auete. Illæ autē, accesserunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait eis Iesus, Ne timete: abite, annunciate fratribus meis vt abeant in Galilæam, illic me videbunt.

11 Proficiscentibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerunt in vrbem, & nunciauerunt principibus Sacerdotū omnia quæ facta fuerant.

12 Tūc coacti cum senioribus, consilio capto, pecuniam multam dederunt militibus,

13 Dicentes, Dicite, Discipuli eius nocte venerunt, & eum furati sunt nobis dormientibus.

14 Quòd si hoc auditum fuerit apud præsidem, nos persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.

15 Ipsi verò accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatus est iste sermo apud Iudæos vsque ad hodiernum diem.

7 *Et citò euntes dicite discipulis eius quia surrexit. Et ecce præcedit vos in Galilæam, ibi eum videbitis. ecce prædixi vobis.*

8 *Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare discipulis eius.*

9 *Et ecce, Iesus occurrit illis, dicens, Auete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.*

10 *Tunc ait illis Iesus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis ut eant in Galilæam, ibi me videbunt.*

11 *Quæ quum abiissent, ecce, quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerāt.*

12 *Et congregati cum senioribus, consilio accepto pecuniam copiosam dederunt militibus,*

13 *Dicentes, Dicite, Quia discipuli eius nocte venerūt, & furati sunt eum, nobis dormientibus.*

14 *Et, si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus.*

15 *At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diem.*

9 Quum autem proficiscerentur vt ren. dis. eius, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Illud ὡς melius exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent*. Sic Plautus in Menæchmis, Nam rus vt ibat. quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ita etiam Lucas Act. 1.b.10. Deest autem totum hoc membrum apud Veterem interpretem, & in quodam exemplari. ac certè videtur, etiamsi sustuleris, integra manere sententia. Ecce, καὶ ἰδού. Hebraicè והנה. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et ecce: & rectè quidem Vetus interpres, qui præcedens membrum non legit: Eras. autem qui legit & interpretatus est, debuit omittere copulatiuā hoc loco redundantem, sicut suprà 9.a.10, & infinitis locis apud Lucam, qui hoc pleonasmi Hebraici genere mirum in modum delectatur. 10 Fratribus meis, τοῖς ἀδελφοῖς μου. In quodam exemplari scriptum erat τοῖς μαθηταῖς μου, Discipulis meis. Illic, κἀκεῖ. Erasmus ad verbum, Et illic: sed videtur iterum abundare καί: ideo Veterem interpretem sum sequutus. 11 Quæ facta fuerant, τὰ γενόμενα. Erasm. Quæ acciderant. i. τὰ συμπεσόντα. 12 Pecuniam multam, ἀργύρια ἱκανά. In quodam codice legitur ἀργύριον ἱκανὸν, idque (ni fallor) rectius. ἱκανὸς autem quum propriè declaret sufficientem, accipitur hoc loco & alibi sæpe pro πολύς. quod hoc quidem loco Gallicè ita exprimeremus, *donner de l'argent à l'aduenant*. 13 Nobis dormientibus, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum Veteribus codicibus consentientem sequuti, non expressimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redūdabit si legeris ὑμῶν κοιμωμένων, vobis dormientibus, vt excudit Colinæus. 14 Apud præsidem, ἐπὶ ἡγεμόνος. i. à Præside, siue Coram præside: vt dixit Lucianus ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, coram Rhadamantho. Vide 1. Timoth. 6.c.13, & Apoc. 10.v.11. Nam periculum erat ne hoc nomine milites apud Pilatum deferrentur. Vulgata & Eras. ad verbum, Sub præside.

16 Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.

16 Vndecim autē discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.

16 *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem vbi cōstituerat illis Iesus.*

17 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν, προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν.

17 Et quum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.

17 *Et uidentes eum, adorauerunt: quidam autē dubitauerunt.*

18 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

18 Et accedens Iesus loquutus est eis, dicēs, Data est mihi omnis authoritas in cælo & in terra:

18 *Et accedens Iesus loquutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.*

Ioh.17.a.2 Heb.2.b.2 Mar.16.c.15

19 Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·

19 Profecti ergo docete omnes gentes, baptizātes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti:

19 *Euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti.*

20 Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. ἀμήν.

20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis. & ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationē seculi. Amen.

20 *Docentes eos seruare omnia quæcunque mandaui uobis: & ecce, ego uobiscū sum omnib' diebus usque ad consummationem seculi.*

19 Ergo, οὖν. Deerat in nostris vetustis codicibus. In nomine, εἰς τὸ ὄνομα. Id est, Inuocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. Vel In nomen. Nam Baptismo consecramur Deo, quoniam ibi nostra adoptio in Christo per Spiritum sanctum sancitur.

20 Omnibus diebus, πάσας τὰς ἡμέρας. Id est, In omne tempus. Alloquitur enim Ecclesiam. Quum autem idem ipse Dominus paulo antè dixerit, Me verò non semper habebitis, & mox in cælum ascenderit, apparet distinguendum esse præsentiæ & absentiæ modum, vt qui corpore est absens, virtute tamen sit totus præsentissimus, qui & seipsum & sua omnia nobis verè per fidem spiritualiter communicat.

Euangelium secundum Marcum.

Τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α΄.

CAP. I. — CAPVT I.

1 ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ·

1 PRincipium Euangelii Iesu Christi Filii Dei:

1 *Initium Euangelii Iesu Christi Filii Dei:*

2 Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Mal.3.a.1

2 Vt scriptum est in Prophetis, Ecce, ego mitto nunciū meū ante faciem tuam, qui parabit viam tuam coram te.

2 *Sicut scriptum est in Esaia Propheta, Ecce, ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.*

Esaie 40.a.3 Ioh.1.c.15 Luc.3.a.4

3 Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

3 Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

3 *Vox clamantis in deserto. Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 In Prophetis, ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum reperimus in omnibus nostris codicibus vetustis, exceptis duobus, in quibus legimus ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ: id est In Esaia propheta: quo modo interpretatus est hunc locū Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi. Hinc nata illa quæstio, cur geminum vaticinium adducens Euangelista, vnum videlicet ex Malachia, alterum ex Esaia, hunc tamen vnum nominet. In quo nodo explicando ne frustra laboremus, præstat plurali numero legere, ἐν τοῖς προφήταις, quòd tot veterum codicum ac ipsius etiam Theophylacti authoritas consentiat. Illud

quidem constat, appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè vsurpatur quum ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi vnus tantū ex illis citetur, vt Act. 7.e.42. nempe quòd hi duodecim essent in vnum volumen compositi, vt docent Hebræorum interpretes.

Mitto, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præsenti, vt solent etiam alii Prophetæ: nimirum de re futura tam certi quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, Mittam. Nuncium meum, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, Angelum: sed hoc quidē loco de homine agitur, vt rectè annotat Erasmus: qui tamen certum aliquem nuncium designari putat articulo, quum omnes alioqui Prophetæ venturum Christum nunciarint. Sed responderi potest, hanc potius emphasin esse in his verbis πρὸ προσώπου σου, id est Ante faciem tuam: quibus indicatur hîc agi de eo demum nuncio qui Messiam non procul positum, (vt alii) sed præsentem commōstraret. Ante faciem tuam, πρὸ προσώπου σου. In Hebræis & Græca editione legitur Meam, & hoc loco nō ponitur, sed post verba sequentia, vbi legimus ἔμπροσθέν σου, Ante te. quibus verbis Hebraismus ille explicatur. Sumpta enim est metaphora à regum consuetudine, qui solent habere suos anteambulones. Viam tuam, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomē, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ἐπιβλέψεται, i. Inspiciet: non satis rectè, quum in Hebræo non legatur פנה upanah in Cal, sed פנה upinnah in Pihel, quod idem verbum in Esaia verterunt ἑτοιμάζειν. Itaque cum ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Euangelistas non vsos fuisse Græca illa interpretatione quæ nunc circunfertur.

4 Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

4 Baptizabat Iohānes in deserto, & prædicabat baptismū resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.

4 *Fuit Iohannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.*

Mat.3.a.1

5 Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

5 Et exibat ad eū tota Iudææ regio ac Ierosolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.

5 *Et egrediebatur ad eū omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ uniuersi: & baptizabantur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua.*

Math.3.a.5

6 Ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.

6 Induebatur autem Iohānes pilis camelorum, & zona pellicea circa lumbos suos: & edebat locustas & mel syluestre.

6 *Et erat Iohannes uestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locustas & mel syluestre edebat.*

Leuit.11.c.22

7 Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.

7 Et prædicabat, dicens, Venit ponè me qui validior me est, cuius non sum dignus qui incuruatus soluam corrigiam solearum.

7 *Et prædicabat, dicens, Venit fortior me post me, cuius nō sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius.*

Mat.3.c.11 Luc.3.c.16 Ioh.1.d.27

4 Baptizabat, ἐγένετο βαπτίζων. Verbum ἐγένετο nonnulli ad ἀρχὴ referunt, vt testimonia Prophetarum parenthesi includantur: sed primū versiculum ego malo seorsum legere: quod & Erasmo placet. Sic enim vetustissimi quique scriptores Hebræi, & ex Græcis quoque Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoant. Cæterùm existimat Valla verbum ἐγένετο à sequentibus esse separandum, vt sit hæc sententia, quēdā Iohannem extitisse qui in deserto baptizaret. Nam (inquit) incipiendum fuit à nuncupatione viri potius quàm ab eius actione, tāquam de eius nomine fuisset iam facta mentio: vt apud Iohannē, Fuit homo missus à Deo cui nomē erat Iohānes. nec dicitur, Fuit homo missus, sed Fuit homo: deinde, missus à Deo. i. qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc verum esset, addendum fuisse post ἐγένετο, vel τὶς, vel ἄνθρωπος. Quod autem Marcus à Iohannis prædicatione perinde exorditur acsi mentionem eius aliquam antea fecisset, id commune habet cum Matthæo. Erat enim Iohannis nomen celebrius quàm vt esset exordium altius petendum. Sed hanc tamen partem egregiè persequutus est Lucas. Erasmus igitur rectè coniunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων, periphrasi Græcis etiam familiari pro ἐβάπτιζεν. i. Erat baptizās, pro Baptizabat: sicut dixit Plautus in Curcul. Sūt bibentes, pro Bibunt. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere. vt sit hæc sententia, Fuisse (id est versatum esse) Iohannem in deserto, vbi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat verborum series. Dicendum enim fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, vt paulo pòst, nempe versiculo 13. Ad remissionem, εἰς ἄφεσιν. vel, In remissionem. Sed IN præpositio præparationem significat, non effectum, inquit Erasmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto resipiscentiam posse à remissione peccatorum separari, nec alium fuisse Iohannis baptismum quàm Christi ipsius arbitror. Quòd autem Erasmus subiungit, Iohannem prius baptizasse, deinde prædicasse Baptismum, eiusmodi est vt ne refutatione quidem videatur indigere. Quid enim? quum diceret Iohannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò verò nisi prius docuisset in quem finem baptizaret, quis tandem ad eius baptismum accessisset? Certè quum sacramēta sint σφραγῖδες, necesse est vt præeat doctrina quā obsignent. Neq; est cur Catabaptistæ hæc arripiāt aduersus pædobaptismum, quum hîc negocium Iohanni fuerit cum adultis: ac ne tū quidem quum infantes baptizantur, verbum à signo separetur in Ecclesia Dei.

5 Omnes, πάντες. In quodam codice non scribitur πάντες, hoc loco, sed post Ἱεροσολυμῖται, in mēbro præcedenti. & fortasse rectius.

7 Venit, ἔρχεται. Tam in præsenti quàm futuro accipi hoc potest, vt alibi diximus: sed præsentis significatio magis conuenit: vt Christum intelligas iam esse in via, & Venisse pro Adesse positum. Qui validior me est, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expressit Erasmus, à Vetere interprete prætermissum. Dignus, ἱκανὸς, ὤν. Vide Matth. 8.a.8. Eras. Idoneus, id est ἐπιτήδειος. Incuruatus, κύψας. Vulg. & Erasm. Procūbens: id est ... Voluit enim Euangelista infimi serui conditionem significare. Deerat tamen hoc participium in vno vetere codice.

v. 10 Καὶ ἀναβαίνων ἐκ τοῦ ὕδατος, εἶδεν ἀνοιγμένους τοὺς οὐρανούς.

Act.1.a.5, & 2.a.4, & 11.c.10, & 19.a.4

Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

8 ‖Ego quidem baptizaui vos aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

8 *Ego baptizaui uos aqua, ille uerò baptizabit uos Spiritu sancto.*

Mat.3.d.14 luc.3.d.22 ioh.1.e.33

Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.

9 ‖Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth *urbe* Galilææ, & baptizatus est in Iordane à Iohanne.

9 *Et factum est in diebus illis, uenit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Iohanne in Iordane.*

Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανούς, καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ᾽ αὐτόν.

10 Et statim ascendens ex aqua, vidit findi cælos, & Spiritum tanquam columbam descẽdere super eum.

10 *Et statim ascendens de aqua, uidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam, descendentẽ & manentem in ipso.*

Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

11 Et vox extitit è cælis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco.

11 *Et uox facta est de cælis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.*

Mat.4.a.1 luc.4.a.1

Καὶ εὐθὺς τὸ Πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον.

12 ‖Statímque Spiritus eũ expellit in desertum.

12 *Et statim Spiritus expulit eum in desertum.*

Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων· καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.

13 Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana: erátque cum feris: & Angeli ministrabant ei.

13 *Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana: erátq; cum bestiis: & Angeli ministrabant illi.*

8 Quidem, μέν. Hanc particulam à Vetere interprete intẽpestiuè prætermissam in antithesi, rectè Erasmus restituit: quanquam animaduertimus illã in vno vetere exemplari non adscribi. Baptizaui, ἐβάπτισα. In vno codice, sicut apud Matthæum & Lucam, hîc quoq; legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc esse dicta à Iohanne, vt totam Baptismi vim doceret à Christo manare, qui interius baptizat. i. vt rem ipsam à signo distingueret. Aqua, ἐν ὕδατι. De pleonasmo præpositionis ἐν, alibi diximus: qui quidẽ notandus est hoc loco, 5 nequis prorsus imperitus, In aqua pro Intra aquam accipiat: cuiusmodi ineptiis pleni sunt Sophistarum libri.

9 Vrbe Galilææ, Γαλιλαίας. Suppleui quod deerat constructioni. Est autem hoc additum nõ discriminis alicuius causa, (sicut in vrbe Cana factum est Ioh.2.a.1), sed ad situm vrbis exprimendum. Hoc verò pertinet nõ modò ad fidem faciendam historiæ, sed etiam ad intelligendum cur Iesus diceretur Nazarenus & Galilæus per contumeliam, vt eum vocabat Iulianus ille apostata, Iudæos sequutus, quorum fit mẽtio Ioh.7.g.52. In Iorda- 10 ne, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν sæpe iã diximus. Demosth. περὶ στεφ. Τοσοῦτῳ βελτίων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις. i. tanto in his rebus quas dico præstantior ciuis fui.

10 Et statim ascendens, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων. Videlicet Iohannes. Descenderat enim cum Iesu in aquã, vt Philippus cum Eunucho, Act.8.v.38. Erasmus, Et statim quum ascẽderet. Existimauit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος positum, ad Iesum posse referri: verbum autem εἶδε, ad Iohannem: quum ipsa ratio constructionis de- 15 claret participium esse cum verbo coniungendum, vt vtrunque ad eandem personam pertineat. ~~Videtur ergo~~ mollior verborum syntaxis si de Iesu hæc omnia accipias: quum præsertim vox illa cælestis ad eum dirigatur, vt quidem hîc refertur à Marco. Sed quum ipsius ~~potissimum~~ Iohannis causa sit editum hoc signum, vt appa- ret Ioh.1.e.33, & 34, (quam etiam ob causam Matthæum opinor hæc ita describere, vt Pater è cælo Iohannẽ & circunstantes potius quàm Filium ipsum videatur compellare) non dubito quin relatiuum quod subauditur, ad 20 Iohannem pertineat, qui hæc dicatur vidisse. Ac, ne lõgius abeamus, similem in relatiuo amphiboliam reperies infrà 2.b.13, vbi αὐτῆς, quod ante verbum ἐξῆλθε subauditur, non refertur ad paralyticum, cuius mentio proximè facta illic erat, sed ad Iesum, ab octauo vsque versiculo repetitum. Simile exemplum extat infrà 11.a.6 & 7, vbi quum tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ita connectantur vt ad eandem personam omnino videantur pertine- re: apparet tamen εἶπον & ἤγαγον, de discipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui discipulos interpellarent. Postremò (vt 25 ad rem redeam) aduerbium εὐθέως, ex Matthæo didici non esse cũ verbo εἶδε, sed cum participio ἀναβαίνων coniũ gendũ, vt etiam conuerti potuerit, εὐθέως ἀναβαίνων, pro εὐθέως ἀναβάς, simulac ascendisset: id est ἅμα τῷ ἀναβῆναι. Findi, σχιζομένους. Participium positum est loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari scriptum erat ἀνοιγμένους. i. Apertos, sicut conuertit Vetus interpres. Super eum, ἐπ᾽ αὐτόν. In quodam codice scriptum reperimus ἐπ᾽ αὐτῷ, cõstructione magis vsitata: nisi fortassis quartũ casum ideo vsurpauit quòd significetur motus 30 ad locũ. Cæterũ quod apud Veterẽ interpretẽ additur, Et manentẽ, καὶ μένον, additũ videtur ex Iohanne, 1.e.33.

11 In quo, ἐν ᾧ. Vulg. In te, ἐν σοί: quæ lectio videtur melius cõuenire, vt vitetur mutatio personæ, quantumuis apud Hebræos frequens. Certè ita scriptum erat in tribus vetustis exemplaribus. Cur autem εὐδόκησα verterimus Acquiesco, diximus Matth.3.d.17.

12 Spiritus, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari additur ἅγιον, sanctus, quod vocabulum magnam lucem af- 35 fert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, subductum fuisse à Spiritu vt tentaretur à diabolo, satis videtur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebræos sæpe antecedens relatiui loco repetatur, vt Psal.48.a.1: nec regula illa Didymi sit perpetua quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum sanctũ intelligi, quoties illi præponitur articulus, vt liquet ex Ioh.3.a.8, & aliis locis. Expellit, ἐκβάλλει. Vallæ visa est hæc expositio paulo durior. ~~Et certè~~ constat τὸ ἐκβάλλειν interdũ idẽ valere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, vt Mat. 40 12.c.35, Ioh.10.a.4. Sed videtur hîc notari hoc verbo repẽtina quædam mutatio, quum Christus, quia adhuc inter homines tãquam plebeius & priuatus vixerat, quasi noua quadam persona induitur, & cælesti planè ratione non modò proximæ luctæ præparatur, sed etiam toti suo muneri inauguratur. Non est igitur existimandum, fuisse illum quasi inuitũ & reluctantẽ extrusum, sed diuinæ potius virtutis in ipso corporaliter habitãtis motu & impulsu ad tempus ex hominum conspectu abreptum: idque nostra causa, vt nobis sanctificatus, carnem & 45 diabolum superaret.

13 Fuit, ἦν. Vulgata & Erasmus, Erat. Mihi verò videtur huic loco melius cõuenire significatio aoristi

posterioris. In deserto, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit necesse, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus vetustos codices hîc variare, quum in vno hæc deessent, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero verò ἐκεῖ non esset adscriptum. Dies quadrag. τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, Et quadraginta noctibus, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in vno etiam vetere exemplari scriptum legimus. Tentante, 5 πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis rarò vsurpetur præsentis temporis passiuum participium: tum verò quia verbum ἦν non sic cohæret cum πειραζόμενος, vt pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, vt suprà versu 6. imò verò significatur, in eo deserto tentatum fuisse Christum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes sit versatus. Feris, θηρίων. Θηρίον apud Græcos non minus latè patet quàm bestia apud Latinos: sed pro feris bestiis hîc accipitur, quæ in desertis illis versantur. Itaque Erasmi versionem sum sequutus.

Mat.4.b.12 luc.4.c.14 iohan.4.f.43

Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·

14 ‖Postquam autem traditus fuit Iohãnes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:

14 *Postquã autem traditus est Iohannes, uenit Iesus in Galilæã, prædicans Euangelium regni Dei:*

Καὶ λέγων, Ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρός, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euangelio.

15 *Et dicens, Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnũ Dei: & pœnitemini, & credite Euangelio.*

Matth.4.c.18 luc.5.a.1

Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

16 ‖Ambulans autem ad mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)

16 *Et præteriens secus mare Galilææ, uidit Simonem & Andream fratrem eius, mittentes retia in mare, (erant enim piscatores)*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt sitis piscatores hominum.

17 *Et dixit eis Iesus, Venite post me, & faciam uos fieri piscatores hominum.*

Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis, sequuti sunt eum.

18 *Et protinus relictis retibus, sequuti sunt eum.*

Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα·

19 Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia:

19 *Et progressus inde pusillum, uidit Iacobum Zebedæi & Iohannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui:*

Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.

20 Statímque vocauit [illegible]s: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, sequuti sunt eum.

20 *Et statim uocauit illos: & relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, sequuti sunt eũ.*

Matth.4.b.13 luc.4.c.31

Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγήν, ἐδίδασκε.

21 ‖Et ingrediuntur Capernaũ: statímque sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

21 *Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbathis ingressus in synagogam, docebat eos.*

10 14 Postquam traditus esset, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in custodiam videlicet: vt diximus suprà Mat.4.b.12. Vsurpari autem hoc vocabulum sæpe cum eclipsi, quæ pro ratione eius de quo agitur supplenda sit, vel illud exemplum docet Demosthenis κατὰ Νεαίρας, Προὐκαλεσάμην παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id est, Postulaui vt ancillas traderet, nimirum ad quæstionem habendam.

15 Euangelio, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Præpositio ἐν hoc loco abundat, nisi malimus existimare ἐν pro εἰς positum 15 esse: sicut Credere Deo, & Credere in Deum dicunt theologi.

16 Ambulans, περιπατῶν. In duobus exemplaribus legitur παράγων, id est, præteriens: quod sequitur Vetus interpres.

17 Sequimini me, δεῦτε ὀπίσω μου: id est ἀκολουθεῖτέ μοι, vt rectè conuertit Erasmus. Vt sitis, γενέσθαι. Γενέσθαι accipio pro εἶναι: id est esse, potius quàm pro fieri, vel effici. Sic Homerus Deos vocat αἰειγενέτας: id est sem- 20 per existentes. Ita verò construitur verbum ποιεῖν apud Græcos: quum Latini per subiunctiuum hoc efferant cũ vt particulã. Dicunt enim Faciam vt sitis. Galli phrasin Græcam sequuntur, *ie vous feray estre*. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει περιστάντα κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν.

19 Sarciebant, καταρτίζοντας. Ad verbum, Redintegrantes. nam ἄρτιον dicitur quod perfectum est & integrum, quum alioquin ex multis partibus constet. Vnde etiam factum vt pro coagmentare & componere acci- 25 piatur Rom.9.e.22. & pro complere, & omnibus suis numeris absolutum reddere, vt nihil desit aut redundet: vt 2.Tim.3.v1.7. Vulgata, Componentes. Erasmus, Reconcinnabant.

20 Sequuti sunt eum, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Id est ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari.

21 Et ingrediũtur, καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari scriptum erat, καὶ εἰσπορεύεται, tunc ingreditur.

Et paulo pòst pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legimus ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in synagoga, absque participio εἰσελθών. Item in proximo versiculo post ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες, omnes. Sabbato, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Erasmus, Sabbatis. Sed satis apparet pluralem numerum positum pro singulari, vt diximus Matth. 12.a.1, & Act. 16.c.13. quæ permutatio videtur in Latino sermone obscurior.

Matth. 7.d.28 / Luc. 4.c.32

22 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

22 ‖Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt authoritatem habens, & nō vt Scribæ.

22 *Et stupebant super doctrina eius. erat enim docens eos quasi potestatē habens, & non sicut Scribæ.*

Luc. 4.c.32

23 Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

23 ‖Erat autem in synagoga eorum quidam ˇin quo erat spiritus impurus: qui exclamauit,

23 *Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, & exclamauit,*

24 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

24 Dicens, ˇAh, quid nobis tecum Iesu ˇNazarene? venisti vt perderes nos? ˇnoui te quis sis, ˇ*nimirum* Sanctus ille Dei.

24 *Dicens, Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? uenisti perdere nos? scio quis sis, Sanctus Dei.*

25 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo.

25 *Et comminatus est ei Iesus, dicens, Obmutesce, & exi de homine.*

26 Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

26 Tunc, ˇquum discerpsisset eū spiritus impurus, & clamasset voce magna, exiit ab eo.

26 *Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans uoce magna, exiit ab eo.*

27 Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

27 Et expauerunt omnes, ˇita vt mutuò quærerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, ˇvt ˇper potestatem imperet etiam spiritibus impuris, & ˇauscultent ei?

27 *Et mirati sunt omnes ita ut conquirerent inter se, dicentes, Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc noua, quia in potestate & spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*

28 Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

28 Peruenit autē fama eius statim in totam regionem ˇcircumiacentem Galilææ.

28 *Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ.*

23 In quo erat spiritus impurus, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. sic infrà, 5.v.5. Quo genere dicendi vtentes Græci, dicunt ἐν ἐγκλήμασιν εἶναι: & Latini, in culpa esse. Sed tamē nimis obscura fuerit interpretatio si vertas ad verbum, In spiritu immundo, cum Vetere interprete: sicut vulgò dicimus, *estre en fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, Febre teneri. Ideo Erasmus maluit interpretari, obnoxius spiritui: sensu ita expresso vt discedat à Græcis, à quibus studuimus propius abesse. Ita etiam infrà loquitur cap. 5.a.2. Cæterùm quòd initio huius versiculi καὶ interpretati sumus Autem, nemo (opinor) reprehendet qui varium huius particulæ vsum in sacris scriptoribus obseruarit. Itaque in hoc eodem versiculo eiusdem particulæ loco substituimus pronocabulum, vt melius cohæreret oratio.

24 Ah, ἔα. vel Hem. quæ particulæ conueniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei nouitate proficiscenti. Ad verbum, sine, παρὰ τὸ ἐᾶν: sed multa verba in aduerbia degenerant, vt ἄγε, ἄπαγε, & pleraque eiusmodi. Vetus interpres aut nō legit, aut prætermisit. Valla legit εἶα. Nazarene, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζωραῖος dicitur Iesus nomine gentili, à Nazareth Galilææ ciuitate & patria Mariæ, in quam se receperat Ioseph: vnde factū vt (sicut prædictum erat) Nazarenus sit Christus vocatus, Matth. 2.d.13. Considerāda est igitur fraus Satanæ, qui quum illum sciret esse natum in Bethleem, vt Prophetæ prædixerant de Messia, & Sanctum illum Domini esse fateretur, populi tamen errorem fouebat, ne Christum, quē sciebāt omnes in Bethlehem nasciturū ex familia Dauid, (Matth. 2.a.5.) pro Messia haberent. Neque Satanam fefellit hæc expectatio, vt apparet Iohan. 7.f.42. Noui te quis sis, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, Noui quis tu sis. Sic Terentius in And. Obserua filiū quid agat. In quodam codice legitur οἴδαμεν, scimus. *Nimirum* Sanctus ille Dei, ὁ ἅγιος. Particula NIMIRVM rectè addita est ab Erasmo ad leniendam transitionem. Simile dicendi genus extat Matthæi 19.c.17. Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiaræ inscriptum erat, vt scriptum est Exod. 28.f.36.

26 Quum discerpsisset, σπαράξαν. Vide infrà cap. 9.c.20.

27 Ita vt mutuò quærerent inter se, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi verbum (quo vsus est post Veterem interpretem Erasmus) Latinis significat diligenter aliquid inuestigare. συζητεῖν autem hoc loco est hominum attonitorum, qui mutuò sese rogitant & interpellāt. Sed in συζητήσει vtraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: vnde factum vt συζητεῖν interdum vertamus altercari. Vt, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap. 4.d.41, & 6.a.2. Vulgata & Erasmus, Quia, barbarè. Per potestatem, κατ' ἐξουσίαν. Cicero 6. in Verr. Non per præstigias, sed palàm per potestatē vno imperio ostiatim totū oppidum compilarit. Id est pro suo iure & authoritate, seu pro imperio, vt loquitur Terentius. Alioqui ἐξουσίαν fere solemus interpretari authoritatem, & δύναμιν potestatem. Vetus interpres vertit, In potestate: id est (vt sæpe alibi scriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco est nota causalis: velut etiam quum dicunt Græci κατὰ τύχην, id est (vt vernaculo sermone loquuntur) *par fortune*. Erasmus, Cum authoritate: id est μετ' ἐξουσίας, vt Act. 26.c.12. Auscultant, ὑπακούουσι. Vulgata & Erasmus, Obediunt: id est πείθονται.

28 Circumiacentem Galilææ, περίχωρον τῆς Γαλιλαίας. Vulgata, Regionem Galilææ: id est, χώραν τῆς Γαλιλαίας: quum tamen subaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Iesu non modò per totam Galilæam, sed etiam in vicinas regiones sparsa.

Matth. 8.b.14 / Luc. 4.f.38

29 Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

29 ‖Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

29 *Et protinus egredientes de synagoga, uenerūt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.*

30 Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα· καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

30 *Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: & statim dicūt ei de illa.*

31 Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτήν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manū eius: & dimisit eam febris statim, & ministrauit eis.

31 *Et accedens eleuauit eā, apprehensa manu eius: & continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis.*

32 Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.

32 Quum autem serum *diei* esset, ˇoccidente sole, adducebāt ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

32 *Vespere autem facto, quum occidisset sol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.*

33 Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

33 Et vrbs ˇtota coacta erat ad ostium.

33 *Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.*

34 Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις· καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν.

34 Et sanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa ˇeiecit: & nō ˇsinebat loqui dæmonia ˇquòd ipsum nossent.

34 *Et curauit multos qui uexabantur uariis languoribus: & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui quoniam sciebant eum.*

35 Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.

35 Et ˇmane, valde multa nocte, quum surrexisset exiit, & abiit in desertum locum, & illic precabatur.

35 *Et diluculo ualde surgens, egressus abiit in desertum locum: ibique orabat.*

36 Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.

36 Et ˇprosequuti sunt eum Simon & qui cum ipso erant.

36 *Et prosequutus est eum Simon & qui cum illo erant.*

37 Καὶ εὑρόντες αὐτόν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.

37 Et quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

37 *Et quum inuenissent eum dixerunt ei, Quia omnes quærunt te.*

38 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.

38 Tunc dicit eis, Eamus in ˇcōtigua ˇoppidula, vt & illic prædicem. ˇad hoc enim ˇsum egressus.

38 *Et ait illis, Eamus in proximos uicos & ciuitates, ut & ibi prædicem. ad hoc enim ueni.*

32 Occidente sole, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, Quum occideret sol. Sed noluimus repetere particulam Quum. Dicuntur autem δύειν & καταδύεσθαι quæ aquam subeunt: vt appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat Oceano: sicut ex alio non minus inepto errore, in vernaculo nostro sermone dicimus, solem, quum occidit, ire cubitum, & occidentem solem appellamus cubantem. Vulgata & Erasmus, Quum occidisset, significatione aoristi posterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4.g.40, vtatur participio præsenti, δύνοντος. quanquam, quod ad rem ipsam attinet, aut nullum, aut paruum est discrimē. Significatur enim in genere, extremū diem, ipsúmque adeo crepusculum sanandis ægrotis fuisse cōsumptum.

33 Tota, ὅλη. Vulgata, Omnis: id est πᾶσα. quod rectè mutauit Erasmus, ne omnes ciuitates concurrisse intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate discreta vsurpari constat, vt infrà cap. 2.b.13.

34 Eiecit, ἐξέβαλε. Vulgata & Erasmus, Eiiciebat: id est ἐξέβαλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum superiore verbo cohæret. Sinebat, ἤφιε. Ita habēt omnia exemplaria, quum potius dici soleat ἀφίει. puto igitur aoristum secundum esse ab ἵω τὸ πέμπω. Sic infrà capite 11.b.16. Quòd ipsum nossent, ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. Possent hæc ita explicari, vt non sit passus eos dicere, sibi cognitum esse Iesum: vel, non passum omnino loqui, idque propterea quòd ipsum sciebāt esse Messiam. Nam quatuor codices addūt Χριστὸν εἶναι, sicut scribit Lucas, 4.g.41. Causa autem huius interdicti est (si credimus Erasmo) ne id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potius rationem esse puto, quòd videlicet diaboli munus non sit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis testimonium, Act. 16.d.18.

35 Manè valde multa nocte, πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, Diluculo valde: prætermisso aduerbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, vt legimus in tribus vetustis codicibus, quo significatur tempus adhuc veluti intra noctem latens. Nos verò quum hoc exprimere altero vocabulo Latino non possemus, necessariò recessimus à Græcis. Erasmus pro λίαν vertit adhuc, id est ἔτι.

36 Et prosequuti sunt, καὶ κατεδίωξαν: videlicet velut fugientem, vt sæpe solebat ad precandum solitudinem captare. Vulgata & Erasmus legerunt κατεδίωξεν, singulari numero, sicut in duobus vetustis codicibus scriptum legimus.

38 Contigua, τὰς ἐχομένας: id est (vt vertit Vulgata & Erasmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quasi affixū esse significat. Legimus autē in vno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, Eamus aliò in cōtigua oppidula. Oppidula, κωμοπόλεις. Ita vocat composito nomine quæ neque merentur duntaxat vici nomen, neque etiam dici possunt vrbes, quòd non sint mœnibus cinctæ: ideóque vsi sumus diminutiuo quo vtcunque id explicaretur. Nam pagi nomen latius patere existimo. Hebræi פרזים, Galli *bourgades* appellant.

Erat autem ſcriptum in ſecundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id eſt, in propinquos vicos & ciuitates: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres. Ad hoc, εἰς τοῦτο. Poſita eſt εἰς αὐτὸ τῆς πρός: id eſt IN PRO AD. Sic Columel. lib. 7. cap. 8, Sub vmbra, inquit, cratibus in hoc factis: id eſt, ad eum vſum. Egreſſus ſum, ἐξελήλυθα. Tertius codex legit ἐλήλυθα, id eſt veni: & ita conuertit Vetus interpres.

39 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.	39 Et prædicabat in ſynagogis eorum in tota Galilæa: & dæmonia eiiciebat.	39 Et erat prædicans in ſynagogis eorum, & in omni Galilæa: & dæmonia eiiciens.
40 Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτόν, καὶ γονυπετῶν αὐτόν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.	40 ‖Venítque ad eum leproſus precans eum, eíque ad genua accidens, ac dicens ei, "Si velis, potes me purgare.	40 Et uenit ad eum leproſus deprecans eum, & genu flexo dicit ei, Si uis, potes me mundare.
41 Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθείς, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω· καθαρίσθητι.	41 Ieſus autem miſericordia cō motus, extenſa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purgator.	41 Ieſus autem miſertus eius extendit manum ſuam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.
42 Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.	42 Et "quum *hæc* dixiſſet, ſtatim abiit ab eo lepra, & purgatus fuit.	42 Et quum dixiſſet, ſtatim diſceſſit ab eo lepra, & mundatus eſt.
43 Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν·	43 Et grauiter interminatus ei *Ieſus*, ſtatim "ablegauit eum:	43 Et comminatus eſt ei, ſtatimque eiecit illum:
44 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.	44 Dixitque ei, Vide "*ut* nemini quicquam dicas: ſed abi, oſtende teipſum "ſacerdoti, & offer "pro purgatione tui quæ ‖imperauit Moſes, vt hoc ſit eis teſtimonio.	44 Et dicit ei, Vide nemini dixeris: ſed uade, oſtende te principi Sacerdotum, & offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyſes, in teſtimonium illis.
45 Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλά, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελθεῖν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.	45 ‖Ille verò egreſſus cœpit prædicare multa, & "rem "diuulgare, ita vt iam "non poſſet "Ieſus manifeſtè introire in ciuitatē: ſed foris in deſertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.	45 At ille egreſſus cœpit prædicare & diffamare ſermonem: ita ut iam nō poſſet manifeſtè introire in ciuitatem, ſed foris in deſertis locis eſſet: & conueniebāt ad eum undique.

Leuit. 14. a. 4 — Luc. 5. c. 12 — Matth. 8. a. 2 — Luc. 5. d. 28 — Matt. 9. a. 1

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

1 ΚΑὶ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.	1 ET rurſus intrauit Capernaū "interiectis *aliquot* diebus, & auditū eſt eū "domi eſſe.	1 ET iterum intrauit Capharnaum poſt dies, & auditū eſt quòd in domo eſſet.

40 Si velis, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbum, Quòd ſi velis. Particula ὅτι (vt alibi infinitis locis) abundat. Sed eius loco ſcriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, Domine.

42 Quum *hæc* dixiſſet, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc deerant in vetuſtis duobus exemplaribus.

43 Ablegauit, ἐξέβαλεν. Eiiciendi verbum, quo vſus eſt Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius ſignificare Euangeliſta quàm declaret verbum Emittere, quod vſurpat Eraſmus, quia additur interminatio. placuit igitur quod medium erat.

44 Vt nemini, μηδενί. Subauditur particula ἵνα, quam expreſſi. Quòd autem negationes duas adſcriptas habemus, Atticiſmus eſt alienus à Latino idiomate, vbi duæ negationes fortius negant. Sacerdoti, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, Principi Sacerdotum: id eſt Ἀρχιερεῖ. Nec video cur ita conuerterit Vetus interpres, niſi fortaſſis quia additur articulus. Sed liquet ex Leuit. 13. a. 2. non modò penes ipſum ſummum Pontificem, ſed etiā penes omnes ex Aaronis poſteritate Sacerdotes fuiſſe iudicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, ſed potius (vt ex Magentino Budæus obſeruauit) ἰσοδυναμεῖ τῷ προσδιορισμῷ τοῦ καθόλου: veluti ſi de tota hominis ſpecie loquens dicas ὁ ἄνθρωπος. Pro, περί: id eſt ὑπέρ, vt annotauimus Matth. 9. d. 36, & 26. c. 28.

45 Rem, τὸν λόγον. Ad verbum, ſermonem. Sed Hebraiſmus eſt, de quo iam ſæpe diximus. Diuulgare, διαφημίζειν. Vulgata, Diffamare. Sed hoc verbum à Latinis ſemper in vitio ponitur. Non poſſet, μὴ δύνασθαι. Intellige tantam turbam fuiſſe vt periculum ſæpe incurrerit ne eliderctur: & paratam idcirco nauiculam habere ipſum oportuerit, vt explicatur infrà cap. 3. b. 9. Ieſus, αὐτόν. Ad verbum, ipſe. Sed quum hoc ita Græcè ſcriptum ſit vt dubitare poſſis an ad purgatum leproſum, an verò ad Ieſum pertineat, rectè Eraſmus (quem ſequuti ſumus) pro relatiuo ipſum antecedens poſuit.

IN CAPVT II.

1 Interiectis *aliquot* diebus, δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24. e. 17, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, pluribus autem annis interiectis. Vulg. Poſt dies. Eraſ. Poſt aliquot dies: id eſt μεθ' ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noſter infrà cap. 9. a. 2, & 14. f. 58, ſed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicendi genus (id eſt præpoſitionem διὰ pro μετά) vſurpat Galat. 2. a. 1. & Matthæus 26. f. 61, ſed expreſſo certo dierum numero: quum tamen abſolutè dicant διὰ πολλοῦ: id eſt, multo interiecto tempore. Sed & in veteribus Latinis codicibus teſtatur Eraſmus ſe legiſſe ſcriptum, Poſt dies octo, quamuis eam lectionem ipſe non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum, qui ita ſolent dicere indefinitè מקץ ימים, vt Gen. 4. a. 3. Ita enim exponi à Græcis מקץ oſtendemus infrà cap. 8. d. 31. Sed & Danielis 8, ver. vltimo, ſic ponitur ימים abſolutè, pro Aliquot diebus. Addidimus autem particulam indefinitam ex Eraſmo, & præpoſitionem διὰ vertimus per participium Interiectis: quòd eius ſignificatio ita videatur hoc loco melius expreſſa quàm ſi vertas Poſt, id eſt μετά. quanquam quod ad ſenſum attinet, etiamſi ita interpreteris, ſententiam nihil immutes. Domi, εἰς οἶκον. Ad verbum, in domo, id eſt ἐν οἴκῳ, vt etiam legimus in vno exemplari. Intelligit autem domum eam in qua commorari ſolebat. nam eam vrbem ſibi delegerat, relicta Nazareth, vt ſcribitur Matth. 4. d. 13.

2 Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοί, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν. καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.	2 Statimque coacti ſunt multi, *adeo* vt iam nō caperent *eos* "ne ea quidem "*loca* quæ *erant* ad oſtium: & loquebatur eis "ſermonem *Euangelii*.	2 Et conuenerunt multi, ita ut non caperet neque ad ianuam: & loquebatur eis uerbum.
3 Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτόν, παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.	3 Tunc veniunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.	3 Et uenerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.
4 Καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν, καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.	4 Et quum non poſſent ei "appropinquare "propter turbam, "detexerūt tectum "*ædium* in quibus erat, "eóque perfoſſo, "*funibus* demiſerunt "grabatum in quo paralyticus iacebat.	4 Et quum non poſſent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum ubi erat, & patefacientes ſubmiſerunt grabatum in quo paralyticus iacebat.
5 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.	5 Quum autem vidiſſet Ieſus fidem eorū, dixit paralytico, Fili, "remiſſa ſunt tibi peccata tua.	5 Quum autem uidiſſet Ieſus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.
6 Ἦσαν δέ τινες τῶν Γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,	6 Erant autem illic quidam ex Scribis ſedentes, & "ratiocinantes in cordibus ſuis,	6 Erant autem illic quidam de Scribis ſedentes, & cogitantes in cordibus ſuis,
7 Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός;	7 Quid iſte ita loquitur blaſphemias: ‖quis poteſt remittere peccata, niſi ſolus Deus?	7 Quid hic ſic loquitur? blaſphemat. Quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus?

Eſa. 43. d. 25 — Ioh. 14. a. 4

2 Ne ea quidem, μηδὲ τά. Vulgata, Neque. Eraſmus, Nec illa. Sed particula μηδέ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, Ne quidem. *Loca* quæ *erant* ad oſtium, τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, Ad ianuam: omiſſo articulo τά. Senſus planus eſt, nempe nec domum ipſam, nec veſtibulum & loca veſtibulo vicina capere potuiſſe multitudinem quæ ad eum audiendum conuenerat. Sermonem, τὸν λόγον. Euangelii ſermonem intelligit, quod expreſſi. Nam ideo addit articulum. neque enim mihi pleonaſmus eſſe videtur.

4 Appropinquare, προσεγγίσαι. In quodam codice ſcriptum erat, προσενέγκαι: id eſt offerre, in ipſius videlicet conſpectum, vt explicat Lucas 5. d. 19. Ita etiam conuertit Vetus interpres. Propter turbam, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Eraſmus, Præ turba: id eſt, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim vſurpata eſt particula ἀπὸ Matth. 18. a. 4, & Lucæ 11. e. 45. Detexerunt tectum, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Ita expreſſit Eraſmus in annotationibus paronomaſiam, quæ non apparet, ſi cum Vetere interprete conuertas, Nudauerunt tectum: id eſt, ἐγύμνωσαν τὴν στέγην. Ædium in quibus, ὅπου. Vulg. ad verbum, Vbi erat, nimium obſcurè, quū Chriſtus nō eſſet in ipſo tecto, ſed in loco inferiore. Ita enim erant ædes conſtructæ (ſicut alibi docuimus) vt ſuperior pars eſſet plana. Ea igitur perfoſſa, demiſerunt paralyticum in inferiorem locum in quo Ieſus concionabatur: quòd perrumpere aliò qui in ipſius conſpectum non poſſet. Eóque perfoſſo, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, Et patefacientes: id eſt, καὶ ἀνοίξαντες. Eraſ. Perfoſſóque tecto. *Funibus* demiſerunt, χαλῶσι. Vulgata, Submiſerūt. Eraſmus, quē ſequor, vſus eſt periphraſi, vt vim Græci vocabuli exprimeret. Eſt autem præſens pro præterito, quæ enallage narrationibus conuenit, & Marco eſt familiaris. Grabatum, τὸν κράββατον. Ita vocant Latini propriè lectos viliores, in quibus meridiari ſolebant veteres, non autem vel accumbere ad menſam, vel nocte quieſcere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati ſunt, ſed correpta antepenultima & penultima producta: vt in illo Martialis, Sed ſi nec focus eſt, nudi nec ſponda grabati. Nam etiam in quibuſdam Græcis exemplaribus ſcriptum erat κράβατον, in aliis rurſum, κράββατον.

5 Remiſſa ſunt, ἀφέωνται: id eſt ἀφεῖνται, vt poſt Herodianum interpretatur Budæus in Commentariis. Sed & accipi poteſt pro Remiſſa ſunto, vel Remittuntur: tertia videlicet perſona plurali coniunctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mandatiuum vocat. vt ἀφέῃ pro ἀφῇ dicitur [illegible] τοῦ ε, Iliad. α, ſicut disertè in eum locum ſcribit Euſtathius: & ἀφίω pro ἀφῶ, vt idem ſcribit Odyſſ. τ. Itaque nulla cauſa erat cur Eraſmus ab eo ſe deceptum quereretur, qui quærenti reſponderat conuerti poſſe Remittuntur. Vulgata, Remittuntur, id eſt, ἀφίενται, ſicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus ἀπίενται, non ἀπίονται.

6 Ratiocinantes, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Eraſmus, cogitantes. id eſt διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι ſæpe pro διανοεῖσθαι poni, vt alibi diximus: ſed tamē quum proprium verbum haberem, nolui ſynonymum quærere. Eſt autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod ratiocinari: id eſt, rationes ſecum vel cum aliquo ſubducere: vnde factum vt pro cogitare & animo verſare accipiatur. Nam qui ſecum aliquid in vtranque partem verſat, duplicem quodammodo perſonam ſuſtinet. Vide Matth. 21. c. 25.

Obſeruanda autem nobis eſt hoc in loco Spiridonis celeberrimi ... Epiſcopi ... refert Nicephor ... Epiſcopus ... diſertè ... pro concione ... loci interpretaretur ... potius quam κράββατον ... paralytici lectum, ſtatim ... Non tu quidem ... Hac ille ... ſatis conſiderate ... Eccleſia rempublicam, pro baptizare, lauare: pro baptiſmo ... pro angelis, genios, et cæteras eiuſmodi prophanas κενοφωνίας ...

Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεόν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

Matth. 9.a.9 luc.5.e.27

Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

Καὶ παράγων εἶδε Λευὶν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ἦσαν γὰρ πολλοί, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;

Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

9 Vtrum est facilius, dicere paralytico, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle grabatum tuum, & ambula?

10 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse authoritate remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi dico, surge, ac tolle grabatum tuum, & abi domum tuam.

12 Tunc *ille* statim surrexit: sublatóque grabato, egressus est coram omnibus: adeo vt obstupescerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

13 ‖Et egressus est rursus ad mare: totáque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit Leuin Alphæi *filium* sedentem ad telonium: dixítque ei, Sequere me. Et *is* surgens sequutus est eum.

15 Et factum est quum Iesus accûberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erât enim multi, & sequuti fuerant eum.

16 Quúmque Scribæ ac Pharisæi vidissent eum edêtem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt discipulis eius, Quid *est* quòd cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit?

17 Et quum *hoc* audisset Iesus, dicit eis, Iis qui valent non opus est medico, sed iis qui male affecti sunt.

8 *Quo statim cognito Iesus spiritu suo quia sic cogitarent intra se, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus uestris?*

9 *Quid est facilius, dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata: an dicere Surge, tolle grabatum tuum, & ambula?*

10 *Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet potestatē in terra remittendi peccata (ait paralytico)*

11 *Tibi dico, Surge, tolle grabatum tuum, & abi in domum tuam.*

12 *Et statim surrexit ille, & sublato grabato abiit coram omnibus: ita ut mirarentur omnes & honorificarent Deum, dicentes, Quia nunquam sic uidimus.*

13 *Et egressus est rursus ad mare: omnisque turba ueniebat ad eum, & docebat eos.*

14 *Et quum præteriret, uidit Leuin Alphæi sedentem ad telonium: & ait illi, Sequere me. Et surgens sequutus est eum.*

15 *Et factum est, quum accumberet in domo illius, multi publicani & peccatores simul discumbebāt cum Iesu & discipulis eius. erant enim multi, qui & sequebātur eum.*

16 *Et Scribæ & Pharisæi uidentes quia mãducaret cum publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis eius, Quare cũ publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister uester?*

17 *Hoc audito Iesus ait illis, Non necesse habent sani medico, sed qui male habent.*

12 Obstupescerent, ἐξίστασθαι. Vel, Percellerentur. Vulgata, Mirarentur, θαυμάζειν. Nam ἐξίστασθαι Græcis significat mentem alicuius veluti loco emouere: quod etiam significatur verbo græco ἐκπλήττειν, & Latino percellere: vt in illo Ciceronis pro Milone, Martem cõmunem adde, qui sæpe spoliantem iam & exultantem euertit & perculit. Idem Pro domo sua, Desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari quibus stantem perculerunt. Tale quicquam, οὕτως. Vide Matth. 9.d.33.

14 Leuin, Λευΐν. Hoc fuisse alterum ipsius nomen (quum ipse sese Matthæum etiam vocet suprà 9.a.9) disertè dicit Lucas 5.e.27. Itaque Caninius non rectè videtur existimasse Matthæum fuisse Leuitam. Basiliensis editio habet Λευΐ, sed Λευΐν scriptum reperimus in omnibus vetustis codicibus.

15 Quum ipse accum. ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad verbum, In discumbere ipsum. vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicendi genere nomen aut pronomen ab anteriore parte non vsurpant. Dicũt enim Inter discumbendum, Inter prandendum, absolutè: à posteriore verò interdum, vt Liuius, Inter spoliãdum corpus hostis veruto percussus. Itaque necessariò mutanda fuit phrasis Græca. Sequuti fuerant, ἠκολούθησαν. Vulgata, Sequebantur: id est ἠκολούθουν quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari.

16 Quid est quòd, τί ὅτι. Vulgata, Quare: id est διατί sicut etiam legimus in quodã codice. Edit ac bibit, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, magister vester. quod etiam cõuertit Vetus interpres, vt in quibusdam exemplaribus impressis legitur,

17 Iis qui valent, οἱ ἰσχύοντες: id est, Qui sunt integris viribus. Vulgata, Sani id est ὑγιαίνοντες. Erasmus, Qui bene valent. Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. Erasmus, Ad pœnitentiam: de quo alibi diximus. hæc autem nõ legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetustis exemplaribus,

Οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν.

Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον.

Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας.

Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

‖non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

18 Discipuli autem Iohannis ac Pharisæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?

19 ‖Tunc ait eis Iesus, Num possunt filii thalami quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunare? quandiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

21 Sed nemo panniculum impexum insuit vestimento veteri: alioquin, illud ipsius supplementũ nouũ ~~detrahit~~ *aliquid* ex vetere *vestimẽto*, & fit peior fissura.

22 Et nemo ~~iniicit~~ vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinũ nouum disrumpit vtres, & vinũ effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres recentes [illegible] est.

23 ‖Factum est autem vt ipse præteriret Sabbatho per sata, & cœperunt discipuli eius iter faciendo vellere spicas.

24 Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur faciũt Sabbatho quod non licet?

non enim ueni uocare iustos, sed peccatores.

1.Tim.1.c.15

18 *Et erant discipuli Iohãnis & Pharisæi ieiunantes: & ueniunt & dicunt illi, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant: tui autem discipuli non ieiunant?*

19 *Et ait illis Iesus, Nunquid possunt filii nuptiarum, quandiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare.*

Matth.9.b.14 luc.5.f.33

20 *Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt in illis diebus.*

21 *Nemo assumentũ panni rudis assuit uestimento ueteri: alioquin aufert supplementum nouum à ueteri, & maior scissura fit.*

22 *Et nemo mittit uinum nouum in utres ueteres: alioquin dirumpet uinũ utres, & uinum effundetur, & utres peribunt: sed uinum nouum in utres nouos mitti debet.*

23 *Et factum est iterum quum Sabbathis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt progredi & uellere spicas.*

Matth.12.a.1 luc.6.a.1

24 *Pharisæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciunt Sabbathis quod nõ licet?*

18 Ac Pharisæorum, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet discipuli. In quibusdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, & Pharisæi, eodem sensu. Nam Pharisæorum discipuli, & ipsi Pharisæi erant. Quod autem putat Erasmus hæc etiam conuerti sic posse, Et qui sunt ex Pharisæis: id est ex factione Pharisaica: sensum quidem eundem habet, sed non satis conuenit. Dixisset enim Euangelista οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων, sicuti sæpe in Actis loquitur Lucas: & apud Paulum reperias τοὺς ἐκ περιτομῆς.

19 Quo *tempore*, ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ: quæ eclipsis est Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Erasmus, In quo: vt repetatur νυμφῶνι: id est thalamo. Sed illa interpretatio videtur melius conuenire cum iis quæ proximè consequuntur. Subiicitur enim ὅσον χρόνον: id est quanto tempore, siue quandiu. Itaque idem Erasmus Luc.5.f.33. ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum.

21 Sed nemo, καὶ οὐδείς. καὶ deerat in quinque exemplaribus. Insuit, ἐπιρράπτει. Vulg. & Erasmus, Assuit. quod neque [illegible] apud idoneos authores, neque sensum huius loci declarat: vt copiosius ostendimus Matth.9.b.16. vnde petenda sunt quæ ad hunc versiculum pertinent.

22 Vinum iniic. est, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, id est vinum, ponitur quarto casu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολήν, id est, scribendum est mihi epistolam: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, — pacem Troiano à rege petendum. Et Cicero, Iterandum eadem ista mihi. Sed hæc sunt Latinis admodum rara.

23 Vt ipse præteriret, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodã exẽplari legitur (quo modo etiã vertit Vulg.) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι. i. vt rursus ipse Sabbatho iret, vel iter faceret. Nã πορεύεσθαι pro ἰέναι hîc accipitur, sicut & Matth.12.a.1. Alii legunt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν. i. quũ ipse præteriret. Iter faciẽdo, ὁδὸν ποιεῖν. Vel ὁδοποιεῖν vnico verbo, vt legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio si dicas, Iter faciendo vellere spicas: quàm si ad verbũ interpreteris, Iter facere vellendo spicas. Itaque illo modo malui conuertere. Vulgata, Progredi. i. προβαίνειν. Eras. Inter viam: id est ἐν τῇ ὁδῷ, vel παρὰ τὴν ὁδόν.

24 Faciunt, ποιοῦσιν. In quodam codice additur οἱ μαθηταί σου, discipuli tui: quod tamen [illegible] non erat necessarium, quum præsentes eos commonstrarent Pharisæi.

Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;	25 Et ipse dixit eis, Nunquam legistis ‖quid fecerit Dauid quũ egeret, & esuriret ipse & qui cum eo *erant?*	25 *Et ait illis, Nunquam legistis quid fecerit David quando necessitatem habuit, & esuriit ipse & qui cum eo erant?*
Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;	26 Quomodo ingressus sit domũ Dei sub Abiathar Pontifice maximo, & panes propositionis ederit, quos non licet edere ‖nisi Sacerdotibus, & dederit etiam iis qui secum erant?	26 *Quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe Sacerdotum, & panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare nisi Sacerdotibus, & dedit eis qui cũ eo erant?*
Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.	27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum est, nõ homo propter Sabbathum.	27 *Et dicebat eis, Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter Sabbathum.*
Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.	28 Itaque Filius hominis est etiam "Sabbathi dominus.	28 *Itaque dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.*

1.Reg.21.b.6 — Exod.29.e.33, leuit.8.f.31. & 24.b.9

Κεφάλαιον γ'	CAP. III.	CAP. III.
ΚΑΙ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα.	1 ET ‖introiuit rursus in synagogam: erátque illic quidã arefactam manum habens:	1 *ET introiuit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:*
Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτόν· ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.	2 Et obseruabant an Sabbathis sanaturus esset eum: vt ipsum accusarent.	2 *Et obseruabant eum si Sabbathis curaret, ut accusarent illum.*
Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.	3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.	3 *Et ait homini habenti manum aridã, Surge in medium.*
Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.	4 Eis autem dixit, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam?* hominẽ seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.	4 *Et dicit eis, Licet Sabbathis benefacere, an male? animam saluam facere, an perdere? At illi tacebant.*
Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει	5 Et quũ circũspexisset eos cũ ira, "cõdolescens "quòd occalluisset	5 *Et circũspiciẽs eos cũ ira, cõtristatus super caecitate*

Math.12.a.9, luc.6.a.6

25 Quum egeret, ὅτε χρείαν ἔσχε. Χρείαν ἔχειν fere interpretamur opus esse, ex Columellæ authoritate. Hic autem synonymum quæsiuimus necessariò, quia absolutè ponitur.

26 Sub Abiathar Pontifice max. ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1. Sam.21.a.1. Pontifex vocetur Achimelech, pater autem ipsius Abiathar. Sed præterquam quòd appareret ex 1. Paralip.24.a.2 & 3, duos fuisse Pontifices qui vicissim fungerentur sacerdotio, (quanuis vnus præcipuus esset, alter verò ab eo secũdus, vt liquet ex 2.Reg.24.c.18) siquis hũc locum Paralipomenωn, & præterea 2. Sam.8.d.17 contulerit cum 2.Sam.15.f.29.g.35, & 1.Reg.2.e.26.27, & 2.Reg.25.v.18: comperiet & patrem & filium binomios fuisse, quũ vterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur.

28 Sabbathi dominus, κύριος σαββάτου. Id est, Sabbathum habet in sua potestate, vt possit pro suo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, sumptum esse argumentum à comparatis. Nam si Sabbathum propter hominem constitutum est, ac proinde maior est habenda vitæ hominis ratio quàm Sabbathi, multo magis Sabbathum debet Christo subiici.

IN CAPVT III.

4 Benefacere, ἀγαθοποιῆσαι: id est beneficio afficere: qua significatione rarò vsurpatur verbum illud apud Latinos: tametsi ab eo dicuntur benefici homines, & benefacta & beneficia. Ideò addidi pronomen CVIPIAM, ne posset locus deprauari. Paulus 1.Tim.6.b.18, eadem significatione vtitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; id est, quid Sabbathis licet? vt triplex sit interrogatio in hoc versiculo. Hominem seruare, an trucidare? ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more vertit σῶσαι saluã facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id est ἀπολέσαι, vt etiã scriptũ inuenimus in duobus exemplaribus. Cæterùm Animæ vocabulũ vel pro vita accipi potest, vel Hebraica synecdoche, pro homine. Illo modo si accipias, durior erit loquutio, Trucidare vitam. Itaque Animæ vocabulũ non repetes ἀπὸ κοινοῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus coniunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias (vt ego interpretor) plana erit sententia.

5 Condolescens, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpositionis σὺν: neque idem valet συλλυπούμενος quod simplex participium λυπούμενος, sicut apud Latinos condolere & condolescere

accipiuntur: sed significatur Dominus minimè iratus hominum more, in quibus ira nihil aliud est quàm vindicandæ iniuriæ summa appetitio. Ideo cum maleuolentia semper coniuncta est, & cum dolore quidem, sed quem ex iniuria nobis facta concipimus, non autem ex eius vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At contrà Dominus ita iratus erat ipsorum malitiæ vt simul eum caperet commiseratio aduersariorum, & nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officium: tantum aberat vt vlciscendi rabie ferretur. Quòd occalluisset cor eorum, ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg. & Eras. Super cæcitate cordis eorũ. Atqui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, constat vel ex capite Iohannis 12.f.40. Declarat enim πῶρος callum & duritiem in articulis, vnde oritur πωροῦσθαι, id est callum obducere, & πώρωσις: quod postremum quum altero vocabulo Latino nõ possem interpretari, vsus sum periphrasis subsidio. Videtur autẽ Vetus interpres non πωρώσει, sed πηρώσει legisse, aut hæc duo cõfudisse, cum hoc in loco, tum aliis plurimis. Quidam nuper vertit torporem, quasi tarditas & sopor hic accusetur in Iudæis, sicut alibi sæpe in Apostolis, ac non potius summa contumacia & obduratus animus.

τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.	cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et is extendit: restitutáque est manus eius sana vt altera.	*cordis eorũ, dicit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus illi.*
Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.	6 Tunc egressi Pharisæi, statim "cum Herodianis consilium inierunt aduersus eum, vt eum perderent.	6 *Exeuntes autem Pharisæi, statim cum Herodianis consilium faciebãt aduersus eum, quomodo eum perderent.*
Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,	7 Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo sequuta est eum à Galilæa, "& à Iudæa,	7 *Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & multa turba à Galilæa & Iudæa sequuta est eum,*
Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολύ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.	8 Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, "& *regione quæ est* trans Iordanem: "& qui circa Tyrum ac Sidonem habitabant, "magna multitudine, quum audissent "quanta faceret, venerunt ad eum.	8 *Et ab Ierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem, multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eũ.*
Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.	9 Ipse autem dixit discipulis suis vt nauigiolum sibi "semper adesset propter turbã, ne ipsum "opprimerent.	9 *Et dixit discipulis suis ut nauicula sibi deseruiret propter turbam, ne cõprimerent eum.*
Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται ὅσοι εἶχον μάστιγας.	10 Multos enim sanauerat, adeo vt "ruerẽt in eum vt ipsum tangerent quotquot "tenebantur flagellis.	10 *Multos enim sanabat, ita ut irruerent in eum ut illum tangerent quotquot habebant plagas.*

6 Cum Herodianis, μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν. Vide Matth.22.v.16.

7 Et à Iudæa, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hierosolyma, cuius statim fit mentio, in ea regione sita est quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur: sed digna erat cuius speciatim fieret mentio. Sic infrà 16.v.7, Dicite, inquit Angelus, discipulis & Petro.

8 Et *regione quæ est* trans Iordanem, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Eras. Et trans Iordanem: quod dicendi genus certè obscurum est, quum repetenda sit præpositio ἀπό, vt (si vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, Et à trans Iordanẽ. Nos igitur suppleuimus aliquid, studentes perspicuitati, perinde acsi scriptum esset, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Iosepho Peræa dicitur. Et qui circa Tyrum, &c. καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ita distinguenda sunt vt pertineant ad verbum ἦλθον, quod sequitur, sicut superiora cohærent cũ verbo ἠκολούθησαν, quod in plerisque codicibus impressis non est obseruatũ: neque etiam ab Erasmo, qui idcirco coactus est repetere paulo pòst pronomen Qui. Vertit enim ἀκούσαντας, qui quum audissent: perinde acsi scriptum esset οἳ ἀκούσαντες. Magna multitudine, πλῆθος πολύ. Vulgata & Erasmus, Multitudo magna, per appositionem. Ego per sextum casum malui, vt subaudiatur præpositio κατά. Quanta, ὅσα, id est, quàm immensa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον sæpe permutantur: & verior est sensus si ad qualitatem potius quàm ad multitudinẽ referas. Vulgata & Erasmus, Quæ, id est ἅ. Nam sæpe accipitur ὅσον loco pronominis, præsertim apud Atticos: sed ita vt plerunque præcedat τὸ πᾶν, vel aliquid eiusmodi. Mallem igitur interpretari vel quanta, (sicut fecimus) vel quæcunque. Sic etiam accipitur infrà cap.5.b.18.

9 Vt semper adesset, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulg. & Erasmus, Deseruiret: quod non respondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, in re aliqua aut apud aliquem perseuerare, ita vt semper præstò sis: ideóque de pedissequis dicitur: neque tamen hinc consequitur idem valere quod deseruire. Budæus Græcæ linguæ doctissimus vertit, Vt assidua comes esset. Alibi verò etiam pro perdurare accipitur, vt Act.1.c.14. Opprimerent, θλίβωσιν. Vulgata, Comprimerent. Erasmus, Premerent: quod (inquit) Latinius est & accommodatius ad Græcum sermonem. Atqui neque θλίβειν simpliciter significat Premere, sed ita premere vt opprimas, vt diximus Matth.13.c.21, neque recusabat premi Christus. Nam quod infrà cap.5.c.24 & 31, & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Christus & ἀποθλίβεσθαι, quum tamen elisus non fuerit: apparet per hyperbolen dictum esse, propterea quòd tam grauiter premebatur vt penè opprimeretur.

10 Ruerent, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero pro Plancio, Non illum accuso (inquit) qui est in summa sacra via quum ad Fabium fornicem impellor, sed eum qui in meipsum incurrit & incidit. Vulgata & Erasmus,

irruerent: id est ἐφορμᾶν. Tenebantur flagellis, ἔχοντες μάστιγας: id est, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5.c.29. Vulg. Habebant plagas. Eras. Affligebatur. Ego malui retinere flagelli vocabulū. Nam in hoc loquendi genere magna quædam emphasis esse videtur: ex quo intelligimus quæ vera sit morborum origo, & quo consilio à Deo immittantur: qua de re agit Apostolus 1. Cor. 11.g.30, & Hebr. 12.b.6: eodē etiā vocabulo vsurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum consuetudini seruiendo, non tam piè loqui.

Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.

Infrà 6.a.7 matth. 10.a.1 luc. 9.a.1

Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.

Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν,

Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.

Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον·

Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργὲς, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς)

Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Κανανίτην,

11 Et spiritus impuri quum eū conspexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant, dicentes, Tu es Filius ille Dei.

12 Ipse verò multum interminabatur eis ne ipsum palàm facerent.

13 ‖ Tunc ascendit in montē, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

14 Et constituit duodecim qui secum essent, & quos mitteret vt prædicarent,

15 Haberéntque potestatem sanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.

16 Primum Simonem, (cui imposuit nomen Petrum)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est filii tonitrui)

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæū, & Matthæū, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & Thaddæum, & Simonem Cananiten.

11 Et spiritus immundi quum illum videbant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.

12 Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum.

13 Et ascendēs in mōtem, vocauit ad se quos voluit ipse: & venerunt ad eū.

14 Et fecit ut essent duodecim cum illo, & ut mitteret eos prædicare:

15 Et dedit illis potestatem curandi infirmitates, & eiiciendi dæmonia.

16 Et imposuit Simoni nomen Petrus.

17 Et Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi: & imposuit eis nomina Boanerges, quod est filii tonitrui:

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæū & Matthæum, & Thomam, & Iacobū Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum.

11 Spiritus, πνεύματα. In iis videlicet quos inuaserant. Accidebant ei *ad pedes*, προσέπιπτον αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, ad pedes, vt planior & magis Latina esset oratio: quum sic etiam scribatur infrà cap.7.c.25. Vulg. & Eras. Procidebant ei.

12 Multum, πολλά. Vulgata & Eras. Vehementer. id est σφόδρα.

13 Tunc ascendit, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit conuertere coniunctionem καί, vt melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum esse huius particulæ vsum, quæ respondet literæ Hebræorum ו vocabulis præpositæ, iam sæpe diximus. Venerunt, ἀπῆλθον. Compositum pro simplici positum, vt Luc. 23.e.33.

14 Et cōstituit duodecim, &c. καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eras. Veterem interpretem sequutus, quum putaret esse traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, Fecitque vt duodecim secū essent. Ego verò malo existimare ex vulgi consuetudine petitum esse hoc genus loquendi, Fecit duodecim: id est elegit ac designauit duodecim qui secum familiariter versarentur. quod satis indicat particulæ ἵνα repetitio: & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sensus autem nullus erit si in hoc quoque membro, vt in superiore, particulam ἵνα per traiectionē explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, vt Iohan. 6.b.15. quod vt melius intelligeretur, maluimus interpretari Cōstituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri potest, non soleamus à Græcis discedere. Testatur autem Erasmus post δώδεκα se legisse in nonnullis exemplaribus οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, quos etiam Apostolos vocauit: quæ verba si adiicias, nostram interpretationem valde confirmabunt: quanuis videri possint adiecta ex Lucæ 6.b.13.

15 Haberéntque, καὶ ἔχειν. Transitio erit durior propter mutatum modum, si subaudias ὥστε: quod fecit Eras. qui interpretatur, Vtque haberent, quum antè verterit κηρύσσειν Ad prædicandum: vt hîc quoque debuerit potius interpretari Et ad habendum. Nam quod existimat cum superioribus posse cohærere, quasi scriptum sit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigere videatur. Necesse est ergo repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eósque mitteret vt prædicarent & potestatem haberēt. Vulg. Et dedit: vt legisse videatur καὶ ἔδωκε.

16 Primū Simonem, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba testatur Eras. in nonnullis Græcis codicibus extare, & ex Matthæo desumpta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc sit germana lectio. nam præterquam quòd ita loquitur Matthæus & Lucas, nisi ita legas, versiculus proximus incipiens à particulā καί, cum duobus sequentibus, nullum prorsus verbum habebit cum quo connecti possit. Neque est quòd quisquam miretur post πρῶτον non sequi δεύτερον, τρίτον, & similes particulas, quum sæpe occurrat eiusmodi dicendi genus, vt Matth. 10.a.2. Act. 26.e.20. Rom. 1.a.8, & 3.a.2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, scriptum est ἐπέθηκε Σίμωνι, natum est ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe repetitur antecedens loco relatiui, vt Psal. 48.a.1. quamobrem etiam ista sum interpretatus vt si scriptum esset ᾧ ἐπέθηκε.

17 Boanerges, Βοανεργές. Ita scriptum erat hoc nomen in omnibus codicibus, pro בני־רגז, vt facilè appareat expungendum esse α. Sed vix vllum peregrinum vocabulum inuenias Græcis literis incorruptè scriptū.

18 Thaddæum, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον, Lebbæum, cui videlicet cognomen fuit

Thaddæo: qui idē & Iudas (vt ex Luca apparet) dictus est: adeo vt trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, vt ab eo distinguatur, vbique dicitur Ἰσκαριώτης. Cananiten, Κανανίτην. Vide Mat. 10.a.4.

Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.

Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ, Ὅτι ἐξέστη.

Καὶ οἱ γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, Ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;

Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη·

Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη·

Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.

19 Et Iudam Iscarioten, qui & prodidit eum. Venerúntque domum.

20 Conuenit autem rursum turba, adeo vt ne capere quidē cibum possent.

21 Et quum hæc audissent ipsius propinqui, venerunt vt prehenderēt eum: dicebāt enim eum apud se non esse.

22 Scribæ verò qui Hierosolymis descenderant, dicebant eum habere Beelzebul, & ‖per principem dæmoniorum eiicere dæmonia.

23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quo modo potest Satanas Satanam eiicere?

24 Neque si regnū aduersus sese dissideat, potest stare regnū illud.

25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa.

26 sic quoq; si Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finē habet.

19 Et Iudam Iscarioten, qui & tradidit illum. & veniunt ad domum.

20 Et conuenit iterum turba, ita ut non possent neque panem manducare.

21 Et quum audissent sui, exierunt tenere eum. dicebant enim, Quoniam in furorem versus est.

22 Et Scribæ qui ab Ierosolymis descenderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eiicit dæmonia.

Matth. 9.d.34. & 12.b.24 luc. 11.b.14

23 Et conuocatis eis, in parabolis dicebat illis, Quo modo potest Satanas Satanam eiicere?

24 Et si regnum in se diuidatur, non potest regnum illud stare:

25 Et si domus super semetipsam dispertiatur, nō potest dom⁹ illa stare:

26 Et si Satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet.

19 Veneruntque domum, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc soleant cum sequente versiculo connecti, nos contrà superioribus adiunximus. Omnino enim videtur hæc esse sententia, duodecim illos, quum essent à Domino selecti ex reliqua discipulorum turba, vt posthac cum eo versarentur, domum cū eo reuertisse: quod antè facere non solebant, quum ipsos Dominus in suum contubernium nondum adsciuisset. Copulandum est igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod positum est versiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, & quæ consequuntur vsque ad πρῶτον, construenda sunt διὰ μέσου, vt loquuntur grammatici. Neque nos offendere debet tēporis mutatio, Hebræis, ac Marco præsertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται sum interpretatus Venerūt, nequem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens.

20 Adeo vt ne, &c. ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Frequēs Hebrais. Edere panē, pro Cibū capere.

21 Ipsius propinqui, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad verbum, Qui ab eo erant: quo modo vernaculo sermone dicimus, *Ceux qui luy estoyent quelque chose*: id est, ipsius gentiles & agnati: qui quàm parum æqui fuerint Christo, liquet ex Iohanne 7.a.3.4.5. In hoc tamen dicendi genere Græci fere vtuntur præpositione πρός, & cognatos τοὺς πρὸς αὐτὸν, vel τοὺς πρὸς αἷμα appellant. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui quùm domi apud ipsum essent, exierunt vt furentem turbam compescerent. Nam relatiuum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Iesum. Sed vt taceam quæ de cognatorum Christi incredulitate ac maleuolentia narrat Iohānes, certè ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iisdem Christum accersentibus, quos ipse contempsit, videntur indicare de ipsius cognatis hæc quoque esse accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc scelus conspirasse, quum paulo pòst inter eos etiam Maria ipsius mater recenseatur: de qua absit vt tale quicquàm cogitem. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam significatur, impedit quominus illi sententiæ assentiar. Quis enim studeat furentem multitudinem vi coercere? Quod etiamsi concederem, tamen non erat eo tempore tantus discipulorum zelus, vt hoc ipsis vel in mentem veniret. Vulgata, οἱ παρ' αὐτοῦ interpretatur Sui: quod vocabulum nimium latè patet. Erasmus, Qui ad eum *attinebant*: quum potius dicendum fuisse videatur, Qui eum sanguinē attingebant. Conuenit igitur hæc Iudæorum consuetudo cum lege x11. Tab. qua cauetur vt qui furiosi sunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur. Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro simplici accipiendum est, (quo modo etiam sumus interpretati tum hoc loco, tum etiam infrà cap. 8.b.11, & 11.b.11) vel certè ad Nazareth referendum est, totámque eam regionē, (quæcunque tandem ea fuerit) ex qua isti eo consilio sunt profecti vt Iesum quasi insanum abducerent, cogeréntque domi se continere: veriti fortassis Herodem & Pharisæos, ipsósque adeo Romanos, si quis hac occasione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Christum vellent regem creare, vt docetur Iohan. 6.b.18. Eum apud se non esse, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex potestate exisse. Sic enim Cicero 3. Tuscul. vt Budæus obseruauit, Exisse, inquit, ex potestate qui dicuntur, idcirco dicuntur quia non sunt in potestate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum est. Conatus sum tamē hunc eundem sensum ita explicare vt à Græco vocabulo propius abessem, quum ἐξίστασθαι ad verbum declaret Extra se esse, Suprà 2.b.12. Alibi sæpe idem hoc verbum conuertimus Obstupescere, quando idem valet quod θαυμάζειν. Vulgata & Erasmus, In furorem versus est: id est ἐμάνη: vel potius, εἰς μανίαν ἐτράπη.

24 Neque si regnum, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Erasmus, Et si regnum. Ego verò quum viderem particulam καί neque in hoc versiculo, neque in proximo satis cohærere posse, & duas istas similitudines probandæ superiori negationi adhibitas, putaui καί cum οὐ, quod proximè consequitur, prorsus coniungendum: vt sit καὶ οὐ pro οὐδέ positum.

26 Sic quoque si Satanas, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et si Satanas: sed nemo non n.ili.

videt, ne hoc quidem loco satis commodè posse copulatiuam vsurpari, quum declaret similitudinis accommodationem. Sciendum est igitur Hebraicam esse enallagen ו pro כן, quæ sæpissime in Prouerbiorum libro vsurpatur, vt 15.d.25, & 26.b.9, & 27.c.15. nisi malimus subaudire ἴσως, vt Matth.6.b.10.

27 Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.

Non potest quisquam validi *alicuius* vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validū illum vinxerit: & tūc domum eius diripiet.

Nemo potest uasa fortis, ingressus in domum eius, diripere, nisi prius fortem alliget: & tunc domum eius diripiet.

28 Matth.12.c.38 luc.12.b.10 1.iohan.5.d.16

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·

Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

Amen dico uobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiæ quibus blasphemauerunt:

29 Ὃς δ᾽ ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ᾽ ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.

Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur æterno iudicio.

Qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.

30 Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.

Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.

31 Matth.12.d.46 luc.8.c.19

Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν φωνοῦντες αὐτόν.

Veniunt igitur fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eū, & eum vocarūt.

Et ueniunt mater eius & fratres: & foris stantes, miserunt ad eum, uocantes eum.

32 Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν. εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδού, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.

Sedebat autem circa eum turba. *illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

Et sedebat circa eum turba, & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

33 Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;

Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?

Et respondens eis ait, Quæ est mater mea & fratres mei?

34 Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἴδε ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

Et quum circunspexisset in circuitu circum se discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sedebant, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

35 Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου καὶ ἀδελφή μου καὶ μήτηρ ἐστί.

Quicūque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

Qui enim fecerit uoluntatem Dei, hic, frater meus & soror mea & mater est.

27 Diripiet, διαρπάσει. In quinque codicibus scriptum erat διαρπάσῃ, quod sanè melius cohæret cum præcedētibus. Nā alioquin præcisum erit dicendi genus, Et tūc diripiet, pro, Quod si fecerit, tum demum diripiet.

28 Filiis hominum, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraismus: id est hominibus. vt Homerus υἷας ἀχαιῶν, Achiuos vocat.

29 Iudicio, κρίσεως: id est κατακρίσεως, condemnatione, vt sæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam codice legimus ἁμαρτίας: id est peccato. quam lectionem sequutus Vetus interpres, interpretatur Delicti. Vocare autem videtur æternum delictum, quod nunquam deletur.

30 Dicebant enim, ἔλεγον γάρ. Verba sunt Euangelistæ causam afferentis cur Iesus mentionem fecisset peccati in Spiritum sanctum. Itaque præcisum est hoc dicendi genus: quo etiam vtitur Marcus noster infrà cap.5.a.8.

31 Veniunt igitur, ἔρχονται οὖν. Vulg. & Erasmus legerunt, καὶ ἔρχονται, Et veniunt. Est autem hoc loco particula οὖν epanalepseωs nota. Redit enim Marcus ad historiam quam narrare cœperat versu 21, de ipsius propinquis. Fratres & mater eius, οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Mater eius & fratres: quem etiam ordinem seruat editio Græca Basiliensis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeo in Complutensi editione, item apud Theophylactum, fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, sicut paulo pòst cōtrà, priore loco mater nominatur. Neque verò huius rei mentionem fecissem, nisi suspicarer veterem lectionem superstitione quorundam immersam, qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, nisi nomen ipsius cæteris præponatur. Illud autē omnibus notum esse credo, fratrum & sororū appellatione apud Hebræos passim intelligi omnes qui eiusdē sunt cognationis. Et vocarunt, φωνοῦντες: id est accersentes. Erasmus, Qui euocarent, id est φωνήσοντας.

32 *Illi* verò dixerunt ei, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulg. & Eras. Et dicunt, καὶ λέγουσι, quod in vno tantùm codice scriptum inuenimus. itaque alterum sumus amplexi. Neque enim hæc dicta sunt à circunstante turba, sed ab iis quos miserant propinqui vt eum accerserent. Et fratres tui, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetustis exemplaribus additum erat, καὶ αἱ ἀδελφαί σου, & sorores tuæ.

33 Aut fratres mei, ἢ οἱ ἀδελφοί μου. Vulg. & Eras. legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου, & fratres mei.

34 Et quum circunspexisset in circuitu, &c. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulg. legit, τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ καθημένους: id est, eos qui in circuitu ipsius sedebant. Eras. autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν [illegible] καθημένους: in circuitū circum se discipulos sedentes. Sed quancunque harum lectionū sequaris, eadē manebit sententia.

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

1 ΚΑΙ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολύς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.

ET rursus cœpit docere iuxta mare: & coacta est ad eū turba multa, adeo vt ipse nauigiū ingressus, sederet in mari. tota autem turba iuxta mare in terra erat.

CAP. IIII. Mat.13.a.1 luc.8.a.4

ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eū turba multa, ita ut nauim ascēdens sederet in mari. & omnis turba circa mare super terram erat.

2 Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλά, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ·

Et docebat eos per parabolas multa, dicebātque eis in doctrina sua:

Et docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina sua:

3 Ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι·

Audite, Ecce, *quidam* qui seminabat, exiit ad seminandum:

Audite, Ecce, exiit seminans ad seminandum:

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό.

Et factum est in seminando, aliud quidem cecidit iuxta viā: venerūntque volucres cæli, & deuorauerunt illud:

Et dum seminat, aliud cecidit circa uiam: & uenerunt uolucres cæli, & comederunt illud.

5 Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

Aliud verò cecidit in petrosa, vbi non habebat terrā multam: & statim exortum est, propterea quòd non habebat profundam terram:

Aliud uerò cecidit super petrosa, ubi non habuit terram multam: & statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terræ:

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

Sole autem exorto, torrefactum est, & propterea quod non habebat radicem, exaruit.

Et quādo exortus est sol, exæstuauit, & eo quòd nō habebat radicē, exaruit.

7 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτό, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε.

Et aliud cecidit in spinas: & assurrexerunt spinæ, ac suffocarunt illud, & fructum nō dedit.

Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocauerunt illud, & fructū non dedit.

8 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα, καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

Et aliud cecidit in terram bonam, deditque fructum assurgētem ac crescētem: & tulit aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena.

Et aliud cecidit in terram bonam: & dabat fructum ascendētem & crescentem: & afferebat unum triginta, & unum sexaginta, & unū centū.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Et dicebat, Qui habet aures audiendi, audiat.

10 Ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν παραβολήν.

Quum autem esset solus, interrogarunt eum qui circa eum erant cum duodecim, de parabola.

Et quum esset singularis, interrogauerunt eū ii qui cum eo erant duodecim, parabolam.

11 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, ἐν παραβολαῖς

Et dixit eis, Vobis datū est nosse mysterium regni Dei: iis autē qui foris sunt, per parabolas

Et dicebat eis, uobis datum est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sūt, in parabolis

IN CAPVT IIII.

1 In doctrina sua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴν pro actione verbi διδάσκειν, vt perinde sit acsi dixisset Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum.

5 Petrosa, τὸ πετρῶδες. i. τὰ πετρώδη, vt infrà versu 16.

8 Aliud tricena, ἓν τριάκοντα. Omnes nostri vetusti codices scriptum habebant ἐν τριάκοντα, id est cum tricesimo, ἐν ἑξήκοντα, cum sexagesimo, ἐν ἑκατόν, cū cētesimo, vt loqui solēt rei rusticæ scriptores. sed malui quidem ego ἓν legere, ita vt distributiuè accipiatur, & subaudiatur σπέρμα.

10 Solus, καταμόνας. Ad verbum, Solitariè. Est enim aduerbium, sed commodius vertitur per nomen. Vulgata, Singularis. Qui circum illum erant, οἱ περὶ αὐτόν. Vel (vt Vulgata) qui cum eo erant. Codex Erasmi scriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) sensu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui sunt cuipiam dediti & addicti, ita vt eum sectentur, sintque ipsius velut factionis. Æsch. κατὰ Κτησιφ. τὰς μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενάς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτόν: i. Populo quidem vanam spem afferentes, Demostheni autem & eius sectatoribus, pecuniam. Sic etiam (vt citat Budæus) Plutarch. in Demetrio, τοὺς περὶ Φαλ[illegible] vocat eos qui Phalerei partes sequebatur. Igitur hoc loco minimè significantur externi aliqui homines qui Christo adessent, (turbam enim amandarat) sed ii demum qui solebant eum assectari, & discipuli ipsius erant: quales habuit quidem, præter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Isti igitur eum vel domum, vel in desertum sequuti, quæsierunt de parabola.

11 Iis qui foris sunt, τοῖς ἔξω: id est exteris. Sicut autem Ecclesia siue domus Dei interdum omnes com-

prehendit qui veram religionem profitentur, etiamsi hypocritæ sint plerique: interdum verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accensentur cœtui fidelium, (vt 1. Corinth. 5. d. 12.) modo verò ii qui vt in Ecclesia sint, tamẽ ex vera Ecclesia nõ sunt: de quibus agitur hòc loco, & Rom. 9. b. 9.

τὰ πάντα γίνεται·

Esa. 6. c. 9 / mat. 13. b. 14 / luc. 8. b. 10 / ioh. 12. f. 40 / act. 28. f. 26 / rom. 11. a. 8

Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες, ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι. μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;

Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.

Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδόν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·

Καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται.

Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι· οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·

Καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

1. Tim. 6. d. 17

Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται καὶ καρποφοροῦσιν, ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

Mat. 5. b. 15 / luc. 8. c. 16, & 11. e. 33

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;

omnia ista fiunt:

11 ‖Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittãtur eis peccata.

13 Præterea dixit eis, Nescitis parabolam istã? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

14 Seminator ille, sermonem seminat.

15 Isti autem sunt qui iuxta viã *semen excipiunt*, in quibus *videlicet* seminatur sermo: sedpostquam audierũt, statim venit Satanas, & tollit sermonem seminatum in cordibus eorum.

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *videlicet* quum audierint sermonẽ, statim cũ gaudio accipiunt eũ:

17 Et non habent radicem in se, sed temporarii sunt: deinde orta oppressione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

18 Hi sunt autẽ qui in spinas semen excipiũt, hi sunt *inquam* qui sermonem audiunt:

19 Sed solicitudines seculi huius, & fallacia ‖ diuitiarũ, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeũtes suffocãt sermonẽ, isque redditur infructuosus.

20 Hi sunt verò qui in terrã bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & accipiunt: & fructum ferũt, aliud tricena, aliud sexagena, aliud cẽtena.

21 Dixit etiam eis ‖ Num lucerna venit vt subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

omnia fiunt:

11 *Vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando cõuertantur, & dimittantur eis peccata.*

13 *Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?*

14 *Qui seminat, verbum seminat.*

15 *Hi autem sunt qui circa viam, ubi seminatur verbum, & quum audierint, confestim venit Satanas, & aufert verbum quod seminatum est in cordibus eorum.*

16 *Et hi sunt similiter qui super petrosa seminãtur, qui quum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud:*

17 *Et non habent radicem in se, sed temporales sũt: deinde orta tribulatione & persecutione propter verbum, confestim scandalizantur.*

18 *Et alii sunt qui in spinis seminantur, hi sunt qui verbum audiunt:*

19 *Et ærumnæ seculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua concupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur.*

20 *Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum & suscipiunt: & fructificant, unum triginta, & unũ sexaginta, & unum centum.*

21 *Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna ut sub modio ponatur, aut sub lecto? nónne ut super candelabrum ponatur?*

13 Præterea dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. vide infrà, ver. 24. Et quomodo, καὶ πῶς. Id est, Quomodo igitur? Est autem petitum à vulgo hoc dicendi genus, vt suprà diximus, Mat. 3. c. 14. Sic Homerus Iliad. α, Καὶ πῶς ... Virg. Et quisquã numen Iunonis adoret Præterea. 15 In quibus, ὅπου. Vulg. & Eras. Vbi, quæ interpretatio obscura est. Neque enim hoc aduerbium refertur ad ὁδὸν, sed ad eos qui viæ comparantur. Itaque perspicuitati studere malui, quum præsertim in quodam codice legerim οἷς, quibus.

18 Hi sunt autem, καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulgata & Erasmus, Et alii sunt, καὶ ἄλλοι εἰσίν. sicut etiam scriptum legimus in quodã exemplari. Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, vel excusandum est per epanalepsin, vel potius alterum redundat. nam si tollas, planior erit sententia. Et posteriore loco non erat in quatuor vetustis codicibus. 19 Seculi huius, τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Ad huius vitæ negotia pertinentes. Infructuosus, ἄκαρπος. Vulg. Sine fructu, ambiguè, quũ non sit infructuosum quicquid est sine fructu. Eras. Infructifer, nouo vocabulo. 20 Aliud tricena, ἓν τριάκοντα. Subauditur participium ... Alioqui dicendum fuerat potius ... in accommodatione parabolæ. 21 Venit, ἔρχεται. Id est affertur. In quodam codice scriptum

erat ἅπτεται, id est Accenditur, vt vertit Erasmus: quum tamen in Basiliensi editione legatur καίεται, id est, Ardet.

Mat. 10. c. 26 / luc. 8. c. 17, & 12. a. 2

Οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Mat. 7. a. 2 / luc. 6. f. 38

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε· ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.

Mat. 13. b. 12, & 25. c. 29 / luc. 8. c. 18, & 19. d. 26

Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,

Καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν· καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.

22 ‖Non est enim quicquam occultum quod non manifestandum sit: vel quod abscõdatur, sed *oportet* vt palam proferatur.

23 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

24 Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: ‖qua mensura metimini, alii vobis metientur, & adiicietur vobis qui auditis.

25 ‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiã quod habet, tolletur ab eo.

26 Item dicebat, Ita est regnum Dei vt si quispiam iaciat semẽ in terram,

27 Et dormiat, & exurgat nocte ac die: & semen germinet, & assurgat quomodo ipse nescit.

22 *Non est enim aliquid absconditum quod non manifestetur: nec factum est occultum, sed ut in palam veniat.*

23 *Siquis habet aures audiendi, audiat.*

24 *Et dicebat illis, Videte quid audiatis. in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.*

25 *Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.*

26 *Et dicebat, Sic est regnum Dei quemadmodum si homo iaciat semẽtem in terram,*

27 *Et dormiat, & exurgat nocte & die: & semẽ germinet, & increscat dum nescit ille.*

22 Non manifestandum sit, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non manifestetur: modò intelligas esse modum potentialem. ponitur enim ἐὰν pro ἄν. Quod autẽ Erasmus in annotationibus legit εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetustis codicibus reperimus, neque videtur conuenire. Vel quod abscondatur: sed oportet vt in apertum veniat, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quanuis plana sit huius loci sententia, (præsertim si conferatur cum capite Lucæ 8. c. 17.) tamen quomodo cohæreat verborum constructio non facilè iudicari potest. Est enim eclipsis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt, vel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè videntur expleuisse. Vulgata igitur ita vertit, Nec factum est occultum, sed vt in palam veniat. Erasmus hoc modo, Neque fuit secretum, sed vt in propatulum veniat. Sic autem supplet in annotationibus, Neque factum est occultum *vt maneat occultum*, sed vt in apertum veniat. Atqui nemo est qui non videat aliquid præterea deesse quod à parte anteriore coniungatur cum illo Factum est. Deinde si ita libeat pro arbitrio supplere integras sententias, non video quid non tandem nobis corrumpere liceat. Castellio nimis audacter (vt pleraque alia) sic interpretatus est, Neque quicquam tam arcanè fit quod non palàm futurum sit: id est, οὐδέ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον ὥστε μὴ αὐτὸ εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hanc licentiam nolui imitari. Primùm igitur particulam μηδὲ interpretatus sum Vel, vt melius cohæreret oratio. Nam sæpe iam admonui, plures negantes particulas à Græcis negandæ vni rei adhiberi, contrà quã facere Latini soleant. Deinde relatiuũ ὃ repetii ἀπὸ κοινοῦ. Est enim (vt opinor) hæc eclipsis minimè coacta, aut à Vulgata loquendi consetudine remota: & mutationem temporis facilè excusat Hebraismus. Illud autem, ἐγένετο ἀπόκρυφον, quum potuissemus ad verbum interpretari, factum vel redditum sit absconditum: malui vertere per verbum cuius est periphrasis: perinde ac si scriptum esset ἀποκρυφθήσεται. Bis enim idem dicit Euangelista noster, quum μὴ φανερωθῆναι, id est Non manifestari, idem valeat atque ἀποκρυφθῆναι, id est Abscondi. Postremò supplendum fuit aliquid necessariò, cui subiungatur ἵνα. Id igitur suppleuimus quod maximè visum est esse accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius eclipsis exemplum habes infrà cap. 9. b. 12, & 14. e. 49. item 1. Iohannis 2. c. 19, & quidem eodem prorsus dicendi genere. Palàm proferatur, εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulg. In palam veniat. Eras. In propatulum veniat.

24 Præterea dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris est Marco ista transitio, qua vel diuersos sermones, vel diuersas eiusdem sermonis partes connectit, sicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, ET DIXIT MOSES. Solemus autem in hoc præsertim scriptore particulam καὶ non tantùm per copulam & interpretari, sed etiam per tum, autem, præterea, etiam, igitur, verò, prout requirit sententia. Videte quid audiatis, βλέπετε τί ἀκούετε. i. Attendite diligenter istis quæ vobis dicuntur. Pars ista huius versiculi cum sequente toto, non vno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis scriptum est, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσι, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν, id est, Videte quid audiatis: etiam adiicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo. qua mensura metimini, alii metientur vobis qui auditis, & adiicietur vobis. Theophylactus Romanus, & omnia vetusta nostra exemplaria consentiebant in lectione quam sequuti sumus: vt mirer Erasmum in Theophylacto diuersam lectionem annotasse. Tantùm in duobus codicibus pro μετρηθήσεται legebatur ἀντιμετρηθήσεται, sicut apud Matthæum, id est, Vicissim alii metientur: & in alio codice deerat, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσι. quæ etiam Vetus interpres non legit.

26 Ita vt, οὕτως ὡς. Sic Plautus, Vt voles esse me, ita ero. Vulgata & Eras. Sic quemadmodum.

27 Et dormiat, ac exurgat nocte & die, καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id est, Semente facta, transigat securus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin semen germinet. Est autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Psalmo 3. a. 6. Nam quòd Erasmus existimat referri illud καὶ ἐγείρηται, ad semen, non potest conuenire propter copulam interiectam, dicendum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum est opponi τῷ καθεύδειν. vt sit simile quiddam ei quod dicũt Hebræi Exire & Introire, pro Versari in loco aliquo, & officium suum facere. de quo dicemus, Act. 1. d. 21.

Assurgat, μηκύνηται, id est, Crescat & adolescat. Ad verbum, Prolongetur. Vulgata, Increscat, ἐκφύηται. Erasmus, Surgat in altum. rectè quidem, quum sic loquatur Columella: sed vno verbo satis id potuit declarari.

Quomodo ipse nescit, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus, ministrorum officiũ esse agrum studiosè excolere, cætera Domino commendare, qui pro bona sua voluntate dabit successum. Debent igitur agriculturæ tantùm culpam præstare: atque vt fructus non respondeat animi voto, non est quòd vana ægritudine seipsos macerent, si quidem officio suo sint defuncti. Vis enim illa qua semen in iis qui filii Dei sunt, adolescit, sicut ab vno sancto Spiritu promanat, ita etiam est hominibus tam occulta vt nonnisi ex fructu possit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Vulgata & Erasmus, Dum nescit ille. Nam hac quoque significatione accipitur ἕως, vt Mat. 26.d.36. nempe pro Interim dum. Sed alia interpretatio certior est, & magis cõgruit cum proximo versiculo. Annotat Erasmus αὐτός etiam ad σπόρον. i. semen, referri posse, quòd exurgat vi naturæ, quum ipsum hoc nesciat: sed quorsum hoc cuiquam in mentem veniat?

28 Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ, πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ.

29 Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπός, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.

30 Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν;

31 Ὡς κόκκῳ σινάπεως· ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

32 Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων, καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

33 Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.

34 Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

35 Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

36 Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμ-

Matth. 13.d.31 / Luc. 13.d.19 — Matth. 13.e.34 — Mat. 8.c.23 / Luc. 8.c.22

28 Sponte enim terra fructum fert, primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.
29 Quum autem prodiderit sese fructus, statim mittit falcẽ: quoniam adest messis.
30 Dicebat etiã, Cui rei assimilabimus regnũ Dei? aut qua collatione conferemus illud?
31 Velut grano sinapis: quod quũ seminatur in terra, minimum est omnium seminum quæ in terra sunt:
32 Sed quum seminatum fuerit, assurgit, & fit maximum omniũ olerũ: editque ramos magnos, ita vt possint sub eius vmbra volucres cæli nidulari.
33 Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonẽ, prout poterant audire.
34 Absque parabola verò non loquebatur eis: priuatim autem discipulis suis explicabat omnia.
35 Dixit autem eis die illo, quum serum diei esset, Transeamus in vlteriorem *ripam*.
36 Dimissa igitur turba accepe-

28 Vltro enim terra fructificat, primùm herbam, deinde spicã, deinde plenum frumẽtum in spica.
29 Et quum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.
30 Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus illud?
31 Sicut granum sinapis quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra:
32 Et quum seminatum fuerit, ascendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita ut possint sub umbra eius aues cæli habitare.
33 Et talibus multis parabolis loquebatur eis uerbum, prout poterant audire.
34 Sine parabola autem non loquebatur eis: seorsum autem discipulis suis edisserebat omnia.
35 Et ait illis in illa die, quum serò esset factum, Transeamus contrà.
36 Et dimittẽtes turbã, assu-

28 Sponte, αὐτομάτη. Nomen pro aduerbio αὐτομάτως, quo significatur aliquid fieri vi quadam seipsam mouente. Vulgata & Erasmus, Vltro: id est ἑκουσίως: quod de solo dici vix potest, quum prius coli & seri oporteat.

29 Prodiderit *sese*, παραδῷ. Forma huius verbi, vt μεταβάλλειν, προσφέρειν, αὐξεῖν, & aliorum aliquot, respondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod vt melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per passiuum interpretari. Vulgata, Produxerit: id est προάγῃ, vel προφέρῃ, & quidem absolutè: quod nusquam memini legere, nisi pro ὁ καρπὸς legas τοὺς καρπούς. Eras. Productus fuerit.

30 Cui *rei*, τίνι. In duobus codicibus scriptum erat πῶς, quomodo. Vulgata & Erasmus, Cui. Nos vertimus, Cui *rei*, vt neutrum esse intelligatur. Conferemus, παραβάλωμεν. In quibusdam codicibus notat Erasmus legi θῶμεν. i. Componemus, eodem sensu. Sed pro ὁμοιώσωμεν καὶ παραβάλωμεν, rectius scriptum legimus in nõnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν, & παραβαλοῦμεν.

31 Velut grano, ὡς κόκκῳ. Vulgata & Erasmus, Sicut granum: id est [illegible]. In sex codicibus scriptum erat, ὡς κόκκον, quarto casu. Sed neutra lectio cum superioribus satis cohæret, nisi multa subaudias.

33 Prout, καθώς. Hoc est quod barbarè dicunt, Secundum quod. Latini dicere solent Prout, vel Vt. Cicero, Pro se quisque, vt in quo erat authoritatis plurimum, ad populum loquebatur. Vide Act. 2.a.4.

34 Explicabat, ἐπέλυε: nempe tanquam ænigmatum nodos. Vulgata, Edisserebat. i. ἔφραζεν: vt Mat. 13. e.36. Erasmus, Exponebat.

35 In vlteriorem *ripam*, εἰς τὸ πέραν. Vulgata, Contrà. i. εἰς τὸ ἀντιπέραν, vel εἰς τὸ κατέναντι.

36 Acceperunt, παραλαμβάνουσιν. i. In altum prouehere incipiunt. Superiorem enim sermonem habuerat ex naui.

βάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.

37 Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.

38 Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;

39 Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

40 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;

41 Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

runt eum vt erat in nauigio: sed & alia nauigiola erant cum eo.
37 Tunc oritur turbo venti magnus, fluctúsque irruebãt in nauigium, ita vt iam impleretur.
38 Erat autem ipse in puppi, ceruicali indormiens: tunc expergefaciunt eum, dicúntque ei, Magister, nõ est tibi curæ quòd perimus?
39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitque mari, Sile, obmutesce. Tum quieuit ventus: factáque est tranquillitas magna.
40 Dixit autem eis, Quid ita timidi estis? quomodo fidẽ non habetis?
41 Et timuerũt timore magno, dicebántque alius ad aliũ, Quisnam iste est, vt etiam ventus & mare auscultent ei?

munt eum ita ut erat in naui: & aliæ naues erãt cum illo.
37 Et factus est procella magna uenti, & fluctus mittebat in nauim, ita ut impleretur nauis.
38 Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, & dicunt illi, Magister, nõ ad te pertinet quia perimus?
39 Et exurgens comminatus est uento, & dixit mari, Tace, obmutesce. Et cessauit uentus, & facta est tranquillitas magna.
40 Et ait illis, Quid timidi estis? necdum habetis fidem?
41 Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis, putas, est iste, quia uentus & mare obediunt ei?

CAP. V.

Κεφάλαιον ε΄.

1 ΚΑΙ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

2 Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

3 Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι,

4 Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρῖφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

1 ET venerunt in vlteriorẽ *ripam* maris, in regionem Gadarenorum.
2 Egressóque ei è nauigio, statim occurrit è monumentis homo in quo erat spiritus impurus:
3 Qui domicilium habebat in monumẽtis, & ne catenis quidem quisquam poterat eũ vincire:
4 Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerãt ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quisquam potuerat eum domare.

CAP. V.

Matth. 8.d.28 / Luc. 8.d.26

1 ET venerũt trans fretum maris in regionẽ Gerasenorum.
2 Et exeunti ei de naui, statim occurrit de monumẽtis homo in spiritu immundo:
3 Qui domicilium habebat in monumẽtis, & neque catenis iam quisquã poterat eum ligare:
4 Quoniam sæpe compedibus & catenis uinctus, dirupisset catenas, & compedes comminuisset: & nemo poterat eũ domare.

37 Turbo, λαῖλαψ. Vulgata & Eras. Procella. i. θύελλα. Impleretur, γεμίζεσθαι. i. πληροῦσθαι. In vno codice scriptum erat βυθίζεσθαι. i. In profundum iret, siue mergeretur.

40 Quid ita timidi estis? quomodo fidem non habetis? τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidẽ ita legõ vt obiurgantis sint potius quàm interrogantis: sed ita vt admirationem habeant connexã. Sed in duobus vetustis codicibus scriptum sic erat, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; i. Quid timidi estis? nondum habetis fidem? quomodo etiam conuertit Vulgata. Valla distinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτω, πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; i. Quid timidi estis? itáne? quomodo non habetis fidem?

41 Alius ad alium, πρὸς ἀλλήλους. Vulgata, Ad alterutrum: idque barbarè, vt Valla obseruauit. Erasmus, Inter sese. i. πρὸς ἑαυτούς. Vt, ὅτι. Vulgata, Quia. Erasm. Quoniam. Vide suprà 1.c.27.

IN CAPVT V.

1 Venerunt, ἦλθον. In duobus codicibus legimus ἦλθεν, Venit. Gadarenorum, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergesenorum: in alio verò Γερασηνῶν, Gerasenorum: sicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus vna regio significatur in tribu Manasse sita trans Iordanem, vt liquet ex Luca 6. d.26. Eam vocat Strabo Gadarida lib.16.

2 Egressóque ei, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetusti codices scriptum habebant, καὶ ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et egresso eo: alius verò, καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egressis ipsis. Vtrumuis autem sequaris, non abũdabit αὐτῷ, quod sequitur. In quo erat spiritus, ἐν πνεύματι. Vide suprà 1.c.23. vbi diximus ideo dici quempiam in spiritu, quòd eum spiritus quasi inclusum teneat ac deuinctum.

3 Et ne catenis quidem, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulg. & Erasm. Et neque catenis: quum in hoc dicẽdi genere οὔτε nõ significet Neque, sed Ne quidem. In vno codice additur οὐκέτι, Amplius. Alioqui δῆσαι nõ significabit simpliciter vincire, sed vinctum continere.

4 Discerptæ fuerant, διεσπάσθαι. Vel Distractæ. Sic enim Cicero, Conueniunt, inquit, bonorum empro-

res ad reliquias vitæ lacerandas ac distrahendas. Vulg. Dirupisset. quod respondet τῷ διαῤῥηγνύειν. Ab eo, ἀπ' αὐτοῦ. In quodam manuscripto exemplari scriptum erat ὑπ' αὐτοῦ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, sicut annotauimus suprà, Matth.11.c.19.

5 Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

6 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

7 Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

8 (Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

9 Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα; Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

10 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

11 Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τῷ ὄρει ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

12 Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

13 Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

14 Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis ⁺erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.

6 Quum vidisset autem Iesum procul, cucurrit & adorauit eũ:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? ⁺adiuro te *per* Deũ ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei, Exi spiritus impure ex isto homine)

9 Tunc interrogauit eũ, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomen *est*: quia multi sumus.

10 Et multum ⁺precabatur eũ ne ⁺mitteretur extra illam regionem.

11 Erat autem illic ⁺ad montes grex porcorum magnus ⁺pascens.

12 Et precati sunt eum ⁺omnes *illi* dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio ⁺in mare, (erãt autem ⁺quasi bis mille) & suffocati sunt in mari.

14 Qui verò pascebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbẽ & in agros. Et *illi* egressi sunt vt viderẽt quid illud esset quod factum fuerat.

5 Et semper die ac nocte in monumentis & in montibus erat clamans, & concidens se lapidibus.

6 Videns autem Iesum à longè, cucurrit & adorauit eum:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi Iesu Fili Dei summi? adiuro te per Deum ne me torqueas.

8 (Dicebat enim illi, Exi spiritus immũde ab homine)

9 Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et dicit ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus.

10 Et deprecabatur eum multum ne se expelleret extra regionem.

11 Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens.

12 Et deprecabantur eum spiritus, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus.

13 Et concessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare, ad duo millia: & suffocati sunt in mari.

14 Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nuntiauerunt in ciuitatem & in agros. Et egressi sunt uidere quid esset facti.

5 Erat, ἦν. Id est versabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζε: id est erat clamans, pro clamabat. Nam etiam in vetustis codicibus post ἦν addita erat distinctio.

7 Adiuro te *per* Deum, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id est Confirma mihi interposito per Dei nomen iureiurando, fore vt non me vexes. Nam ὁρκίζειν significat iusiurandum ab aliquo exigere, vt tibi caueas. Inde factum vt etiam acciperetur pro imperare aliquid, diuini numinis authoritate interposita, vt accipitur Act.19.c.13, & 1. Thess.5.d.27.

10 Precabatur, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandũ est propter relatiuũ αὐτούς, quod proximè sequitur. Mitteretur, ἀποστείλῃ. Vulgata, Expelleret: id est ἐκβάλλῃ. Mutaui actiuam loquutionem in passiuam, vt reciproci pronominis amphiboliam effugerem in Latino sermone.

11 Ad montes, πρὸς τὰ ὄρη. Ad, pro Apud. Cicero, Ad Marcum Leccam habitare. In vetustis codicibus legitur, πρὸς τῷ ὄρει: id est Ad montem. Est autem tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantibus montibus Galaad. Pascens, βοσκομένη. In vno codice scriptum erat βοσκομένων, pascentium.

12 Omnes, πάντες. Deerat hæc particula in tribus codicibus, & apud Veterem interpretem. & fortassis aliquos offendit vniuersalis particula qui non considerarunt vim articuli sequentis ἀναφορικοῦ: quãobrem etiã expressi pronomen [illegible]

13 In mare, εἰς τὴν θάλασσαν. Existimat Zieglerus in descriptione Palæstinæ (quod mihi verisimile videtur) hîc nõ intelligi lacum Genesareth, siue Tiberiadis, quem Iordanis influit, sed eius regionis stagnum quoddam infame, de quo sic Strabo lib.16, Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ Γαδαρίδι ὕδωρ μοχθηρὸν λιμναῖον, οὗ τὰ γευσάμενα κτήνη τρίχας καὶ ὁπλὰς καὶ κέρατα ἀποβάλλει: id est, Est etiam in Gadaride *regione* stagnum aquæ pessimæ, qua degustata, pecora pilos, vngulas & cornua amittunt. Quasi bis mille, ὡς δισχίλιοι. Vel, vt Vulgata vertit, Ad duo millia: quanuis in hoc dicẽdi genere haud satis scio an supplẽda sit potius particula Vsque, & certus numerus significetur. Ponitur autẽ ὡς pro ἐγγύς, vel σχεδόν, quæ enallage in nostro vulgato sermone locũ habet. diceremus enĩ, Il y en auoit comme deux mille, c'est à dire, enuiron deux mille. Sic eadẽ particula vsurpatur Luc.8.f.42, & Act.1.c.15. Vide infrà 6.b.44.

Sanæ

15 Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.

16 Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.

17 Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

18 Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον, παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.

19 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτόν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σούς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ἠλέησέ σε.

20 Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.

21 Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.

22 Καὶ ἰδού, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτόν, πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

23 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά,

15 Veniunt igitur ad Iesum, & conspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitũ, & ⁺sanæ mẽtis, ⁺eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

16 ⁺Et qui *id* viderant, narrauerunt eis ⁺quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.

17 Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.

18 Ipso verò ingresso in nauigium, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt esset cum ipso.

19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuã ad tuos, & eis renuntia ⁺quanta tibi Domin' præstiterit, ⁺& *quãtopere* misertus sit tui.

20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Iesus: & omnes mirabãtur.

21 Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: erátque ⁺apud mare.

22 ‖Et ecce, venit ⁺vnus ex ~~principibus~~ synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, accidit ad pedes eius.

23 Et multum precabatur eum,

15 Et ueniunt ad Iesum, & uident illum qui à dæmonio uexabatur, sedentem, uestitum, & sanæ mentis: & timuerunt.

16 Et narrauerunt illis, qui uiderant, qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.

17 Et rogare cœperunt eum ut discederet de finibus eorum.

18 Quúmque ascenderet nauim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio uexatus fuerat ut esset cum illo.

19 Et non admisit eum, sed ait illi, Vade in domũ tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.

20 Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quãta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.

21 Et quum transcendisset Iesus in naui rursum trans fretum, conuenit turba multa ad eum: & erãt circa mare.

22 Et uenit quidam de archisynagogis, nomine Iairus: & uidens eum procidit ad pedes eius. Matth.9.c.18 Luc.8.f.41

23 Et deprecabatur eũ multũ

15 Sanæ mentis, σωφρονοῦντα. Participium Græcum hac periphrasi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν dicitur ὁ ἔχων τὸ σῶμα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrẽ etiã Paulus Act.26.v.25, opponit σωφροσύνην τῇ μανίᾳ. Eũ *inquã* qui habuerat legionem, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα. Hæc non ~~erant~~ in ~~quodam~~ codice, neque etiam expressa sunt à Vetere interprete, quum tamen non sint frustra apposita. conferunt enim multum ad emphasin miraculi, vt prudenter notat Erasmus. Nam ista (opinor) coniungenda sunt cum καὶ σωφρονοῦντα. id est & sanæ mentis. sicut in superiore membro, is qui dæmoniacus fuerat, (id est miserrimè vexatus) adeo vt immanissimæ belluæ similior esset quàm hominis, opponitur homini quieto & composito. Neque tamen duo homines inter se comparantur, sed eiusdem hominis dispares atque adeo prorsus contrarii habitus. Quanquam fortassis hæc possunt non ineptè accipi per epexegesin. vel epanalepsin. Nam similes loquendi formulæ sæpe apud hunc nostrum occurrunt, vt infrà capite 12 d. 44.

16 Et qui *id* viderant, narrauerũt eis, καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulgata & Erasmus, Et narrauerunt illis, qui viderant: qui ordo in Græcis etiam seruatur, sed absque amphibolia: quam vt in Latino sermone vitaremus, collocationem verborum necessariò mutauimus. In quibusdam exemplaribus scriptum erat, διηγήσαντο δέ, &c. id est, Qui autem viderant, narrarunt eis. Quomodo actum esset &c. πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulgata, Qualiter factum esset. Erasmus, Qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat.

19 Quanta, ὅσα. Vide suprà 3.b.8. Et *quantopere*, &c. καὶ ἠλέησέ σε. Ad verbum, Et misertus sit tui: quod certè parum videtur cohærere cum præcedentibus, vt etiam annotat Erasmus. Putaui igitur repetendam esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ particulam ὅσα: sed ita vt quum priore loco sit nomẽ, hic degeneret in aduerbium, aut certè subaudiatur καθά. Apparet enim Marcum fuisse breuitatis amantẽ, quæ res fecit vt omnium Euangelistarum meritò videri possit difficillimus.

21 Apud mare, παρὰ τὴν θάλασσαν. Eras. & Vulgata, Circa mare: id est περί.

22 Vnus ex ~~principibus~~ synagogæ, εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων. Hinc apparet non temere cõuenisse cœtus singulis Sabbathis, sed certos homines solitos fuisse multitudini moderari in singulis synagogis, vbi Moses explicabatur (Act.14.v.21) à doctoribus, qui Pharisæi & Scribæ dicuntur Matth. 23.v.2. Hi sunt igitur qui archisynagogi dicuntur, qui particularium etiam Ecclesiarum negotia administrabant, & propterea censentur Ecclesiæ nomine, Matth.18.v.17.

λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς χεῖρας, ὅπως σωθῇ καὶ ζήσεται.

Καὶ ἀπῆλθε μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.

(Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα,

Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ᾽ ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα,

Ἀκούσασα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

Ἔλεγε γάρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.

Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.

Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;

Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;

Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.

Ἡ δὲ γυνὴ φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ᾽ αὐτῇ, ἦλθε, καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πί-

dicens, Filiola mea in extremũ adducta est: rogo vt venias, & imponas ei manus, vt seruetur: & viuet.

24 Abiit igitur Iesus cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

25 (Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim:

26 Fueratque multa perpessa à multis medicis, & expenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius venerat:

27 Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel vestimẽta eius tetigero, seruabor.

29 Et statim exaruit fons sanguinis eius: & sensit corpore se sanatam esse ex eo flagello.

30 Statim autẽ Iesus quũ apud se cognouisset vim quæ ex ipso exierat, cõuersus in turba, dixit, Quis tetigit vestimenta mea?

31 Et dixerunt ei discipuli ipsius Vides turbam te opprimẽtem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipse* verò circunspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem timens & tremens, quum sciret quod in se factum fuerat, venit, & accidit ei *ad pedes*, dixitque ei omnem veritatem.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fi-

diens, Quoniam filia mea in extremis est, Veni, impone manus super eã, ut salua sit & uiuat.

24 Et abiit cum illo: & sequebatur eum turba multa, & cõprimebant eum.

25 (Et mulier quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim:

26 Et fuerat multa perpessa à compluribus medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquã profecerat, sed magis deterius habebat:

27 Quum audisset de Iesu, uenit in turba retro, & tetigit uestimẽtũ eius.

28 Dicebat enim, Quia si uel uestimentum eius tetigero, salua ero.

29 Et confestim siccatus est fons sanguinis eius: & sensit corpore quia sanata esset à plaga.

30 Et statim Iesus in semetipso cognoscens uirtutem quæ exierat de illo, conuersus ad turbã, aiebat, Quis tetigit uestimenta mea?

31 Et dicebant ei discipuli sui, Vides turbã comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?

32 Et circũspiciebat uidere eã quæ hoc fecerat:

33 Mulier uerò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, uenit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem ueritatem.

34 Ille autẽ dixit ei, Filia ti-

23 In extremũ adducta est, ἐσχάτως ἔχει. Ad verbum, Extremè habet. Sic enim loquũtur Græci. Vulg. & Erasmus, In extremis est: obscurè. *Rogo vt venias*, ἵνα ἐλθών. In quodam exemplari legitur, ἐλθέ, ἵνα ἐλθών, veni, vt quum veneris, imponas ei manus. quam lectionem si cum Vetere interprete sequamur, nulla eclipsi opus erit, quæ alioquin est prorsus necessaria, sed tamen non ita frequens: vt planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. Viuet, ζήσεται. Vulgata, Viuat: id est ζήσῃ: quod etiam legimus in quodã codice: sed præstat legere ζήσεται, ne sit ταυτολογία, Marci breuitati parũ cõueniens. Denique ex Mat. 9. c. 18, apparet hanc esse germanã lectionẽ.

25 Quæ erat, οὖσα. Erasmus, Quæ fuerat. Ego veterem interpretationem restitui, quia de eo tempore hæc narrantur quo nondum eo morbo laborare desierat. In fluxione, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3 & 4. Tusc. sanos opponit iis qui sunt in morbo: id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autem verti fluxionem, Plinium sequutus lib. 20. cap. 14. Erasmus, Obnoxia profluuio sanguinis: quæ interpretatio præterquam quòd à Græcis discedit, etiam videtur non satis iudicare perpetuum fuisse morbum, & significationi verborum multum detrahit. *Ab* annis duodecim, ἔτη δώδεκα. Vide Mat. 9. c. 20.

29 Sensit, ἔγνω. Ad verbum, Cognouit: sed illud magis proprium est hoc loco. Verbum autem γινώσκω nõ minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. Ex eo flagello, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè cõuertit Erasmus expresso articulo. Quid autem flagelli appellatione intelligatur, suprà diximus, cap. 3. b. 10. Vulgata, A plaga. id est ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, suæ.

30 Apud se, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, In semetipso: quod obscurum est, & (ni fallor) parũ Latinum. Quæ ex ipso exierat, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν. Erasmus, Ex sese prodiisse: non expresso articulo, vt planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco Veterem interpretem.

31 Opprimentem, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3. b. 9. 33 Accidit ei *ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. Procidit ante eum, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, Accidit ei. Vide suprà 3. b. 11. Omnem veritatem, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id est, rem totam ita vt gesta erat: quo modo etiam vulgò dicimus, *Toute la verité*. Erasmus testatur se legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam causam suam: & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuisse ἔμπροσθεν πάντων, coram omnibus.

στις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου.

Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε· τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε.

Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.

Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.

Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δέ, ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.

Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.

Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.

Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

des tua te seruauit: abi in pace & esto sana ex flagello tuo.

35 Adhuc eo loquente veniunt *quidam* à principe synagogæ, dicẽtes, Filia tua mortua est: quid amplius vexas magistrum?

36 Iesus autem, statim vt audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit præfecto synagogæ, Ne metue, solummodo crede.

37 Neque permisit vt quisquam ipsum cõsequeretur nisi Petrus & Iacobus & Iohãnes frater Iacobi.

38 Tunc venit domum præfecti synagogæ, & tumultum conspicit, flẽtes & eiulantes multum.

39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella nõ est mortua, sed dormit.

40 Et deridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, accipit patrem & matrem puellæ, & eos qui secum erant, & ingreditur eò vbi puella erat iacens.

41 Prehensaque manu puellæ, dicit ei, Talitha cumi: quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

43 *Ipse* verò multum imperauit eis nequis id resciret: dixitque vt daretur puellæ quo vesceretur.

des tua te saluã fecit: uade in pace, & esto sana à plaga tua)

35 Adhuc eo loquente ueniunt ab archisynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua est: quid ultrà uexas magistrum?

36 Iesus autem, audito uerbo quod dicebatur, ait archisynagogo, Noli timere, tantummodo crede.

37 Et non admisit quenquam se sequi, nisi Petrum & Iacobum & Ioannem fratrem Iacobi.

38 Et ueniunt in domũ archisynagogi, & uidit tumultum, & flentes, & eiulantes multum.

39 Et ingressus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit.

40 Et irridebant eum. Ipse uerò, eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & qui secum erant, & ingrediũtur ubi puella erat iacẽs.

41 Et tenens manũ puellæ, ait illi, Talitha cumi: quod est interpretatum, Puella (tibi dico) surge.

42 Et confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autẽ annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

43 Et præcepit illis uehemẽter ut nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.

34 In pace, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quo modo etiam scriptum erat in vetusto quodam exemplari: id est μετ᾽ εἰρήνης, cum pace. Sicut Hebræi dicunt לכי לשלום, 1. Samuelis 1. c. 17. pro eo quod Latini dicunt, feliciter.

35 A principe synagogæ, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nam Iairus ipse cum Iesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, obiecit nonnullis errorem qui pro Ab archisynagogo, legunt Ad archisynagogum, vt eruditè admonet Erasmus: cui tamen in eo non assentior quòd præcisum hunc sermonem esse putat, veluti quum Græci dicunt ἐν ᾅδου, quum ad verbum sic loquatur Terentius in Hecyra, Sed quid Bacchidem à nostro affine exeuntem video? id est, ab affinis domo. Idem Phorm. Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo? id est, à domo fratris, vt Donatus explicat.

40 Eos qui secũ erant, τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Qui erãt cum illo: videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus discipulis, quos certè minimè introduxerat vt postea eiiceret. positum est igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. Eò vbi, ὅπου. Vulgata ad verbum, Vbi: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ, eò. Itaque Erasmum sum in eo sequutus. Erat iacens, ἦν ἀνακείμενον: id est iacebat. cõpositum pro simplici. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι significat recumbere & discumbere, vt alibi diximus: & κείμενον scriptum erat in vetustis exemplaribus duobus.

41 Ei, αὐτῇ. In vetusto quodam codice legimus αὐτῷ, idque (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas grammatices, quum præcesserit παιδίου: quod nomen diminutionis forma deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui solent Attici, vt Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν καὶ πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quasi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα.

43 Multum, πολλά. Vulgata & Erasmus, Vehementer: id est δεινῶς, vel σφόδρα.

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

CAP. VI.

Matth.13.g.54 luc.4.c.16

1 ΚΑΙ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

1 ET ‖egressus est illinc, venitque in patriam suam; & sequuti sunt eum discipuli eius.

1 *Et egressus inde, abiit in patriam suã, & sequebantur eum discipuli sui.*

2 Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν· καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;

2 ˈQuúmque aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere: multíque audientes ˈpercellebantur, dicētes, Vnde huic ˈista? & quæ est ˈhæc sapientia quæ data est ei, ˈvt etiam virtutes tales per manus eius edantur?

2 *Et facto Sabbatho cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?*

3 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.

3 Nónne iste est ˈfaber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & ˈIose & Iudæ & Simonis? nónne & ˈsorores eius hîc sunt ˈapud nos? Et offendebantur in ipso.

3 *Nónne hic est faber, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioseph & Iudæ & Simonis? nónne & sorores eius hic nobiscum sunt? Et scandalizabantur in illo.*

Iohan.4.f.44

4 Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

4 Dicebat autē eis Iesus, ‖Non est Propheta ˈinhonoratus nisi in patria sua, & ˈinter cognatos, & in domo sua.

4 *Et dicebat illis Iesus, Quia non est Propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua, & in cognatione sua.*

IN CAPVT VI.

2 Quúmque aduenisset, καὶ γενομένου. Vulgata ad verbum, Et facto Sabbatho. Sed γίνεσθαι accipitur hoc loco pro aduenire, vt in illa dicendi formula quæ sæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quãuis etiam accipi commodè possit γενομένης pro οὔσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος: id est quum adesset, vt interpretatur Erasmus. Mihi tamen videtur altera significatio, hoc quidem loco, magis propria, quũ ita accipiatur τὸ γίγνεσθαι, Iohan.6.b.20.21. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorsus simili) ἐπείτε δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐγίνετο ἐπὶ Γύνδῃ ποταμῷ: id est, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium peruenisset. Sic etiam legimus Exodi 10.d.13, הבקר היה, id est mane fuit. Percellebantur, ἐξεπλήσσοντο: id est obstupefiebant. In quodam codice & apud Veterem interpretem additur, ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est super doctrina eius. Ista ταῦτα; Vulgata addit Omnia πάντα; Hæc sapientia, ἡ σοφία. Vulgata & Erasmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuisse exprimendus, quum ponatur ἐξοχῆς ἕνεκα. Vt etiam virtutes tales per manus eius edãtur, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται. Vulgata vertit, Et virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur: vt subaudiatur τίνες εἰσί: perinde acsi tertia hæc sit interrogatio, atque ita scriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γενόμεναι: quod etiam scriptum erat in vno vetere exemplari: quanquam melius fortasse conueniet hæc lectio, si pro τοιαῦται legas αὗται, id est istæ. Erasmus autem ita legit vt nos, sublata tantùm particula ὅτι, quæ tamen omnino videtur necessaria. Complectitur enim hoc membrum rationem superioris admirationis: neque post αὐτῷ proximè præcedens, scribēda est interrogationis nota, sed simplex distinctio: sicut etiam scriptum habent omnia tum vetera manuscripta, tum impressa exemplaria, quæ vidimus. alioqui non video quo modo cum præcedentibus ista cohærere possint. Ergo vt redeam ad nostram interpretationem ὅτι particula hoc loco accipitur sicut etiam suprà capite primo c.27 & 4.d.41. δυνάμεις autem vocãtur mirifica illa Christi facta, quæ diuinam ipsius virtutem ac potestatem declarabant: sicut admonuimus Matthæi capite 7.c.22. Superest vt admoneam, in duobus vetustis exemplaribus legi ἵνα καί, id est vt etiã, & γίνωνται, id est fiant: quæ propius accedunt ad Latinam loquendi rationem. Posita enim erit coniunctio ἵνα pro ὥστε. Denique Per manus eius, Hebræorum more, significat eius opera & virtute.

3 Faber ille, filius, ὁ τέκτων, ὁ υἱός. Erasmus legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia nostra vetusta exemplaria in priore lectione consentiebant, quam fortasse mutauit aliquis, existimans hãc artem Christi maiestati parum conuenire. Sed vt præterea vetustorum codicum consensum, Iustinus antiquissimus scriptor, disertè testatur fabrum fuisse lignarium, & aratra ac iuga cæteráque eiusmodi fabricasse. Iose, Ἰωσῆ. Vulgata, Ioseph. Nonnulla Græca exemplaria Ἰωσῆτος, Iosetis. Sorores eius, αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. In quodam exemplari additur πᾶσαι, omnes. More autem Iudæorum agnati & cognati, fratres & sorores dicebãtur. Apud nos, πρὸς ἡμᾶς: id est παρ᾽ ἡμῖν, sicut Iohan.1.a.1, πρὸς τὸν Θεόν, apud Deũ, & 1. Corinth.16.b.6. Vulgata & Erasmus, Nobiscum. id est μεθ᾽ ἡμῶν.

4 Inhonoratus, ἄτιμος. Vel expers honoris, sicut ἄλογος expers rationis. Videtur tamē hoc loco eũ significare cui tantum abest vt iustus honos tribuatur, vt etiam afficiatur contumelia. Vulgata vertit, Sine honore: & Erasmus, Cõtemptus: id est καταφρονητός. Inter cognatos, ἐν τοῖς συγγενέσι. Vetus interpres, In cognatione sua: id est ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui restituendus videtur, quum ita vt nos vertimus habeant omnia tum manuscripta, tum impressa exemplaria: & in hac enumeratione videatur Euangelista ordinem sequi à natura institutum: quem pulchrè describit Aristoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non conuerti familiam, sed domum, ne bis idem inculcare videatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patere quàm συγγένειαν, id est gentem ac familiam totam: quum alioquin sæpe his omnibus vocabulis idem declaretur.

5 Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.

5 ˈNeque potuit illic virtutem vllam edere, ˈsed quum paucis ægrotis imposuisset manus, ˈsanauit eos.

5 *Et nõ poterat ibi virtutē ullam facere: nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.*

Matth.9.d.33 luc.13.c.22

6 Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.

6 ‖Mirabatúrque propter incredulitatem eorum, & circuibat vicos ˈin orbem, docens.

6 *Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat castella in circuitu, docens.*

Matth.10.a.1 Suprà 3.b.14 luc.9.a.1

7 Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.

7 ‖Tunc aduocauit ˈduodecim illos, cœpitque eos mittere ˈbinos, deditque eis potestatem ˈ*aduersus* spiritus impuros.

7 *Et vocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos, & dabat illis potestatem spirituum immundorum.*

8 Καὶ παρήγγελλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδόν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν·

8 Et præcepit eis ˈvt nihil sumerent ˈad iter, nisi ˈvirgam tantùm, non peram, nõ panem, non æs in zona:

8 *Et præcepit eis ne quid tollerent in via nisi virgam tantùm: non peram, non panem, neque in zona æs:*

Act.12.b.8

9 Ἀλλ᾽ ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.

9 Sed *ut* ˈcalcearētur ‖ˈsandaliis: ˈ& ne induerentur binis tunicis.

9 *Sed calceatos sandaliis: & ne induerentur duabus tunicis.*

10 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.

10 Et dicebat eis, ˈVbicunque introieritis domum, illic manete vsquedum exeatis illinc.

10 *Et dicebat eis, Quocunque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.*

Matth.10.b.14 luc.9.a.5

11 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι

11 ‖ˈEt quicunque nõ receperint vos, neque audierint vos, egressi

11 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes*

5 Neque potuit, καὶ οὐκ ἠδύνατο: id est Noluit. Sic contrà scribit Corinthus περὶ διαλέκτων, Ἀττικοὶ καὶ τὸ θέλει ἀντὶ τοῦ δύναται· ὡς ὁ Πλάτων, Τὰ χωρία οὐδέν μ᾽ ἐθέλει διδάσκειν. Itaque Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, hunc locum manifestè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatem in regeneratis. Sed tamen notandum est hoc dicendi genus, quo significatur homines incredulos & ingratos quasi Deo manus vincire, ne ipsis opem ferat. Sed, εἰ μή. Vulg. Nisi. Eras. Nisi quód. Vide Gal.1.b.7 Sanauit eos, ἐθεράπευσε. Relatiuum suppleui: quam eclipsin vt vitaret Vetus interpres, conuertit, Paucos infirmos impositis manibus curauit: perinde acsi scriptum sit, ὀλίγους ἀρρώστους, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quo modo etiam legi potest eadem manente sententia.

6 In orbem, κύκλῳ. Vel, vt Vulgata, In circuitu. Erasmus, Vndique circumiacentes: id est τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγε, (quum articulum non habeat adiunctum) quàm ad κώμας.

7 Duodecim illos, τοὺς δώδεκα. In vno codice additum erat, μαθητὰς αὐτοῦ, discipulos suos. Expressimus autem articulum vt planior esset sententia. Binos, δύο δύο. Ad verbum, Duos duos. Nam Hebræi distributiuis carent. Vide infrà v.39. Aduersus spiritus, τῶν πνευμάτων. Vulg. ad verbum, Spirituum. Sed omniuo videtur subaudienda præpositio κατά, vt diximus Matthæi 10.a.1, & 12.c.31.

8 Vt nihil, ἵνα μηδέν. Vt Vulgata & Erasmus, Nequid: id est μή τι. Ad iter, εἰς ὁδόν. Vulg. In via, ἐν ὁδῷ. Vide Mat.10.a.10 Virgam, ῥάβδον. Vide Matth.10.a.10.

9 Calcearentur, ὑποδεδεμένους. Ad verbum, Calceatos esse. Nam subauditur εἶναι, vt sit periphrasis pro ὑποδεδέσθαι: vnde dicta sunt ὑποδήματα, quasi subligacula dicas, quòd solerent Ioris & vinculis accommodari: de quibus Virg. lib.8, Et Tyrrhena pedum circũdat vincula plantis. Quod autē videtur Marcus à Matthæo dissentire, facilè explicari potest. Neque enim simpliciter prohibet Dominus Apostolis apud Matthæum ne sint calceati, non magis quàm vt sint vestiti, sed non vult vllis sarcinis onerari, inter quas numerat perã, vestes, calceos, virgas, & cætera eiusmodi, vt in Matthæo diximus. Sandaliis, σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipse vsurpauit, nos quoque post alios interpretes non inuiti retinuimus. Testantur autem Græci authores ita vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco, tum etiam ex Act.12.b.8, apparet Euangelistas inter ὑποδήματα & σανδάλια, nullum posuisse discrimen, vt rectè obseruauit Erasmus. Et ne induerentur, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodē sensu ἐνδεδύσθαι, id est indutos esse. Nonnulli verò legunt, καὶ μὴ ἐνδύσησθε, & ne induamini: quod durius videtur. Quanquam apud Hebræos frequentes sunt eiusmodi personarum mutationes. Cæterùm indui simul binis tunicis, nemo (vt opinor) consueuerat. Est igitur spectanda sententia potius quàm dictum ipsum, sicut in plerisque idiotismis facere necesse est: vt binis tunicis indui dicãtur qui vna non contenti, alteram etiam habent, vt modò hac, modò illa vtantur. Fuisse verò eiusmodi aliquod vestium genus quas propterea Hebræi חליפות, id est mutatorias vocant, ex plurimis Scripturæ locis apparet. Cæterùm considerandus est Christi scopus, vt videlicet nullo prorsus impedimento retardētur Apostoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad cursum paratos & expeditos esse.

10 Vbicunque, ὅπου: id est, quocunque loco cõstiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id est diuertere, & hospitium sibi deligere: quum alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap.7.c.24. Illinc, ἐκεῖθεν: id est ex eo loco. Vetat enim hospitium mutare in ista veluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου sed ad οἰκίας, sensu prorsus inepto.

11 Et quicunque, καὶ ὅσοι. Anantapodoton ex vulgi sermone petitum. nam si ita loquaris, Quicunque non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iusta est oratio. Sic Virgilius, Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.

Act.13.g.51. & 18.b.6

ἐκεῖθεν, ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

illinc, ‖ excutite puluerem qui subest pedibus vestris, *ut hoc sit* testimonio aduersus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

inde, excutite puluerē de pedibus uestris, in testimonium illis.

Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.

12 Egressi igitur *illi* prædicabāt vt resipiscerent *homines*.

12 *Et exeuntes prædicabant ut pœnitentiam agerent.*

Iac.5.c.14

Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον, καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους, καὶ ἐθεράπευον.

13 Et dæmonia multa eiiciebāt, ‖ vngebántque oleo multos ægrotos: & sanabant *eos*.

13 *Et dæmonia multa eiiciebant, & ungebant oleo multos ægros, & sanabant.*

Matth.14.a.1 Luc.9.a.7

Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.

14 ‖ Audiuit autem *hæc* rex Herodes, (clarum enim factum erat nomen eius) dixítque, Iohannes ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

14 *Et audiuit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea uirtutes operantur in illo.*

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίας ἐστίν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστίν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

15 Alii dicebant, Elias est. Alii verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex Prophetis illis.

15 *Alii autem dicebant, Quia Helias est. Alii verò dicebant, Quia Propheta est, quasi unus ex Prophetis.*

Luc.3.d.19

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.

16 ‖ Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, Hic est Iohannes quē ego decollaui: ipse surrexit à mortuis.

16 *Quo audito Herodes ait, Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit.*

Amen, ἀμήν. Hanc periodum in omnibus nostris exemplaribus Græcis legimus, exceptis tantùm duobus. in vulgata tamen versione prætermittitur, & fortassis ex Matthæo adscripta fuit.

12 Egressi igitur *illi*, ἐξελθόντες. Vulgata ad verbum, Et exeuntes. Erasmus, Et egressi. Ego verò existimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν vsurpari: quam enallagen sæpe iam diximus inde ortam esse quòd ו Hebræorum varias habeat significationes.

13 Vngebántque, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum symbolum mirificæ istius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Iam verò quum temporaria hæc dona iampridem cessarint, quorsum hæc ceremonia retineatur?

14 Herodes, Ἡρώδης. Quoddam exemplar habebat, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ: id est auditionem, siue rumorem qui de Iesu ferebatur. quod nisi addas, non modò manca fuerit constructio, sed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apostolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Christum ipsum pertineant, vt declarant sequentia. Quòd autem Herodes ab Euangelista ornatur regis nomine, quum duntaxat esset Tetrarcha, ad vulgi ac præsertim aulicorum morem referendum est. Clarum, φανερόν. Erasmus, Innotuerat: id est ἐγνωρίσθη. Vulgata, Manifestum. quo modo etiam solemus alibi interpretari. Factum erat, ἐγένετο. Vel, erat: quum γίγνεσθαι & εἶναι sæpe permutentur. Ille qui baptizabat, ὁ βαπτίζων. In vno codice legimus eodem sensu, ὁ Βαπτιστής, Baptista: id est baptizator. Solent enim (vt sæpe diximus) Hebræi participia vsurpare loco nominum quæ verbalia vocamus: & Vetus interpres ita legit. Virtutes agunt in eo, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eras. vertit: in eo tantùm dissentiens à Vetere interprete quòd maluit agendi verbo vti quàm operandi. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (vt paulo antè) facta illa Christi mirifica & vim omnem humanam superantia, sed ipsam potius vim & facultatem illa efficiendi. Quòd si pro factis ipsis accipere libeat, videtur etiam hic locus cōmodè sic posse passiuo verbo explicari, Efficiuntur istæ virtutes ab eo. Nam verbum ἐνεργοῦσι pro ἐνεργοῦνται, accipi passiua significatione potest, vt ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι, apud Xenophontem: & τοὺς ἀποκεχωρηκότας, pro ἀποκεχωρισμένους, apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò, pro ὑπ' αὐτοῦ vel δι' αὐτοῦ intelligi etiam potest, quum ב apud Hebræos (cui respondet præpositio Græca ἐν) omne causarum genus declaret.

15 Vel vnus ex Prophetis illis, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, Quasi vnus ex Prophetis, omissa particula ἢ, quā etiam in sex vetustis exemplaribus non legimus. vt sit hic sensus, Quosdam habuisse Iesum pro Propheta, eóque minimè vulgari: sed qui cum excellentissimo quouis veterum illorum conferri iure potuerit. Erasmus autem conuertit, Vel tanquam vnus ex Prophetis. vt sit hæc sententia, Alios dixisse Eliam esse, alios Prophetam in genere: alios neque pro Iohanne, neque pro Elia habuisse, sed admiratos ipsius facta, cunctabundos pronuntiasse, ipsum videri posse aliquem ex veteribus illis Prophetis qui resurrexisset. Vt autem dicā quod sentio, ego malo ὡς pro ὅτι positum esse, & ita quidem vt sit παρέλκον, sicut τὸ ὅτι, in superioribus tribus membris: disiunctiuam autem existimo esse necessariam, vt quadruplex fuerit opinio: vna Herodis, qui existimabat Iohannem esse: altera, eorum qui pro Elia habebant: tertia, eorum qui Prophetam esse arbitrabantur: quarta demum eorum qui sentiebant vnum esse ex veteribus illis Prophetis, quicunque tandem is esset.

16 Iste est Iohannes quem ego decollaui, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν. Ad verbum, Quem ego decollaui Iohannem, iste est: Græca constructione, sicut dixit Quintilianus, Ne, quos porrexerim cibos, venena fiant. Vetus interpres, Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit. Nam non legit οὗτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit οὗτος ἠγέρθη, sicut etiam in vno vetusto exemplari scriptum legimus. Erasmus, Cui ego præcidi caput, Iohannes iste est: id est, ᾧ ἐγὼ ἀπέτεμον τὴν κεφαλὴν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ, interpretatus sum, Quum igitur audisset, potius quàm, Quum audisset autem, cum Erasmo: vel, Quo audito, cū Vetere interprete: quia existimo hæc esse dicta per epanalepsin. Apparet enim Euangelistam, ex his Herodis verbis, describendæ mortis Iohannis occasionem quæsiuisse.

Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

17 Ipse enim Herodes missis *satellitibus* prehenderat Iohannem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam vxorem.

17 *Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Iohannem, & uinxit eum in carcerem, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam.*

Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖ Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

18 *Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere uxorem fratris tui.*

Leuit.18.b.16

Ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι· καὶ οὐκ ἠδύνατο.

19 Herodias autem imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

19 *Herodias autem insidiabatur illi, & uolebat occidere eum: nec poterat.*

Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

20 Herodes enim metuebat Iohannem: sciens eum *esse* ‖ virū iustum ac sanctum, & obseruabat eum: auditóque eo multa faciebat, & libēter eū audiebat.

20 *Herodes enim metuebat Iohannem: sciens eū uirū iustum & sanctum, & custodiebat eum: & audito eo multa faciebat, & libenter eū audiebat.*

Matth.21.c.26

Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·

21 Quum igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat proceribus suis ac chiliarchis & primariis Galilææ:

21 *Et quum dies opportunus accidisset, Herodes natali suo, cœnam fecit principibus & tribunis & primis Galilææ:*

Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοί.

22 Et introisset filia ipsius Herodiadis, ac saltasset, placuissétque Herodi & simul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi.

22 *Quúmque introisset filia ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simúlque recumbētibus, rex ait puellæ, Pete à me quod uis, & dabo tibi.*

Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοί, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.

23 Iurauítque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.

23 *Et iurauit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licet dimidium regni mei.*

17 Ipse enim Herodes, αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης. In quodam exemplari scriptū erat, ὁ γὰρ Ἡρώδης, Herodes enim idque fortassis rectius.

19 Imminebat ei, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, Insidiabatur: id est ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nusquam memini legere ἐνέχειν pro insidiari. Interpretatur Hesychius ὀργίζεσθαι: sed aliquid etiam amplius videtur significare, nempe summam offensionem, quæ facit vt omnes captemus occasiones quibus cuipiam noceamus: quod Latini translatitiè declarant verbo Imminere. Itaque melius (opinor) explicat Eustathius Odyss. τ, κατά τινος ἔχειν, vt hic noster loquitur infrà 11.d.25, & Iohannes Apoc.2.a.4.d.14.g.20. sed addito casu. Galli (vt opinor) hoc exprimunt, quum dicunt, *en auoir à quelcun*.

20 Auditóque eo, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ. In quodam codice legimus, καὶ ἀκούων αὐτοῦ, & eum audiens. Multa faciebat, πολλὰ ἐποίει. In quodam codice legitur, πολλὰ ἠπόρει: id est, multum hæsitabat: vt qui animo esset ancipiti & dubio, vt planè nesciret quò se verteret. Hæc enim est vis verbi Dei vt conscientias excitet, neque sinat reprobos torpere, quin saltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum desperationis præcipitentur. prior tamen lectio magis est recepta. Libenter, ἡδέως, id est ἀσμένως. Mirum est tyrannum libēter audiisse sententiam Domini in se latam. Sed ea est vis veritatis vt etiam qui illam pessimè oderūt, tamen reuereantur: nec dubium est quin aliquos bonos motus habuerit Herodes: sed cadebat semen in saxosa loca, itaque radices non egit.

21 Proceribus, τοῖς μεγιστᾶσι. Vulgata, Principibus. Erasmus, Primatibus: quod non memini apud idoneos authores legere. Nonnulli, magnates vocant, vocabulo (vt ego equidem existimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente Megistanas appellatos qui à Latinis proceres vocantur, quasi maximates dicas. Itaque non modò Suetonius, de Persarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (vt obseruauit Erasmus) sed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. Primariis, τοῖς πρώτοις. Vulg. Primis. Erasmus, Primoribus: quum illud vocabulum hac significatione magis Latinum sit, & Græco optimè respondeat.

22 Filia ipsius Herodiadis, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος. In quodā exemplari scriptum erat αὐτοῦ: quam lectionem si sequaris, conuertes hoc modo, Filia eius *scilicet Herodis* Herodias. Sed apparet ex Matthæo, Herodiadem esse matris ipsius nomen: quam etiam testantur omnes veteres non ex Herode Antipa, sed ex marito Philippo hanc filiam sustulisse. Eius autem filiæ nomen Euangelistæ quidem non exprimunt, sed Iosephus Salomen vocat: in eo dissentiens à nostris, id est à veritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo, sed Herodi secundo nuptam fuisse, quum eam Herodes iste cognominatus Antipas abduceret à marito.

Ἡ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἡ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

24 At illa egressa dixit matri suæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.

24 Quæ quum exiisset dixit matri suæ, Quid petam? At illa dixit, Caput Iohannis Baptistæ.

Καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξ αὐτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

25 *Puella* igitur cupidè statim ad regem ingressa, *id* petiit, dicens, Velim vt iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptistæ.

25 Quúmque introisset statim cum festinatione ad regem, petiuit, dicens, Volo ut protinus des mihi in disco caput Iohannis Baptistæ.

Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

26 Rex autem valde tristis factus, noluit *tamen*, propter iusiurandum & eos qui simul accumbebant, eam reiicere.

26 Et contristatus est rex: propter iusiurandum & propter simul discumbentes, noluit eā contristare:

Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

27 Et statim rex misso spiculatore, imperauit vt afferretur caput eius.

27 Sed misso spiculatore præcepit afferri caput eius in disco.

Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

28 Ille verò abiit, ac decollauit eum in carcere: attulítque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

28 Et decollauit eum in carcere: & attulit caput eius in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.

29 Quúmque *hoc* audissent discipuli eius, venerunt, & sustulerūt cadauer eius, & posuerunt in monumento.

29 Quo audito, discipuli eius uenerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumento.

Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

Luc.9.b.10

30 ‖Coacti sunt autem Apostoli ad Iesum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant, & quæ docuerant.

30 Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ᾽ ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί· καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν.

31 Et dixit eis, Venite vos priuatim in desertum locum, & requiescite paululum. Erāt enim multi venientes & abeuntes: & ne cibum quidem capere ipsis vacabat.

31 Et ait illis, Venite seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum. Erant enim qui ueniebant & redibant, multi: & nec spatium manducandi habebant.

Egressa, ἐξελθοῦσα. rectè. Nec enim solebant mulieres cum viris accumbere, vt etiam liquet ex Balsasaris conuiuio, quod apud Danielem describitur.

25 Cupidè, μετὰ σπουδῆς. Ad verbū, Cū studio. σπουδὴ enim Græcis dicitur studiū, id est (vt Cic. interpretatur) assidua & vehemens ad aliquam rem magna cum voluntate applicatio. Vulgata & Erasmus, Cum festinatione. Velim, θέλω. Vulgata & Erasmus, Volo: quod Latinis videtur imperiosum. Vide infrà 10.c.35. Iam nunc, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, ex hac, videlicet hora. subauditur enim ὥρας. quod aliquando exprimitur, vt Matth.15.v.28. Vulgata & Erasmus, Protinus: quod aduerbium est variæ significationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæc duo vocabula in duobus vetustis exemplaribus, & sanè rarò occurrūt. Vsurpantur tamen etiam à Paulo Philip.2.c.23.

26 Valde tristis factus, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, Contristatus est: id est ἐλυπήθη. Erasmus, Dolore affectus. Neuter satis expressit vim præpositionis περὶ, de qua diximus suprà Matth.26.d.38. Noluit *tamen*, οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur sententiam illustrare, & sæpe apud Hebræos desideratur, vt diximus Matth.2.v.6. Propter, διά. Hoc refertur ad sequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedentia: & post ὁ βασιλεὺς, in quodam exemplari additum erat, ὡς ἤκουσεν, vt audiuit. Reiicere, ἀθετῆσαι. Vulgata, Contristare: id est λυπεῖν. Hoc vocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ θεῖναι, id est ponere & statuere. Nam ἀθετεῖν νόμον, declarat legem irritam facere, & quasi deponere. Inde factum vt acciperetur pro reiicere & contemnere.

27 Et statim, καὶ εὐθέως. In vno codice legimus ἀλλ᾽ εὐθέως, Sed statim. Vetus quoque interpres legit ἀλλά: sed prætermisit ὁ βασιλεὺς, tanquam minimè necessarium. Spiculatore, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, *i* in *e* mutato, sicut pleraque alia passim reperiuntur, de quibus diximus Matth.5.d.26. vt λεγεών, in quo vocabulo eadem fit vocalium permutatio. Erant autem spiculatores, principum satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionem facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, sicut Baysius rectè emendauit. Vt afferretur, ἐνεχθῆναι. Erasmus, Inferri: quòd accumberet videlicet: quasi iusserit Herodes caput mensæ vt ferculum aliquod inferri. Vetus autem interpres post ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ, vel πίνακι, in disco: quum id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 Cadauer, πτῶμα. Vulgata, Corpus: id est σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14.b.12. nullo quidem discrimine, si grammaticis credimus, qui σῶμα propriè dici volunt τὸ ἄψυχον. Sed nimirum hoc ferre non possunt aures quorundam, ne cadauera videantur adorare.

31 Venite vos priuatim, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ᾽ ἰδίαν. In quodam codice legimus, δεῦτε, ὑπάγωμεν, Venite,

eamus. Vulgata omisit ὑμεῖς αὐτοί. Erasmus interpretatur, Vos soli: hoc est, dimissis cæteris. Positum enim est (inquit) αὐτοὶ pro soli, quemadmodum καθ᾽ ἑαυτὸν esse dicitur qui solus est absque arbitris. quam expositionem iudico planè esse violentam. Itaque putarim potius alterum redundare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepsisse in contextum. Et ne cibum quidem capere ipsis vacabat, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν. Vulgata, Et nec spatium manducandi habebant: quum in hoc genere dicendi μηδὲ idem valeat quod nequidem: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm spatium habere. In quodam codice legimus, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρως εἶχον, eodem sensu.

Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ᾽ ἰδίαν.

32 ‖Abierunt igitur in desertū locum nauigio seorsim.

32 Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum.

Matth.14.b.13 Luc.9.b.10.

Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι· καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί· καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.

33 Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eū multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præuenérúntque eos, & conuenerunt ad eum.

33 Et uiderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos.

Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.

34 ‖Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & misericordia commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habentes pastorem: cœpítque eos docere multa.

34 Et exiens uidit turbā multam Iesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem: & cœpit illos docere multa.

Matth.9.d.36, & 14.b.14 Luc.9.b.11

Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·

35 ‖Quum autem iam multus dies esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & iā multus dies est:

35 Et quum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes, Desertus est locus hic, & iam hora præteriit:

Matth.14.b.15

Ἀπόλυσον αὐτοὺς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν.

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacentes agros ac vicos, emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.

36 Dimitte illos, ut euntes in proximas uillas & uicos, emant sibi cibos quos manducent.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηναρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν;

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, *Num ut* profecti emamus ducentis denariis panes, & demus eis quo vescantur?

37 Et respondens ait illis, Date illis uos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?

32 Abierunt igitur, καὶ ἀπῆλθον. Eras. legit ἀπῆλθεν, abiit, singulari numero. Aliter hoc legit Vet. interp.

33 Turba, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam in veteribus codicibus reperimus. Agnouerunt eum, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus scriptum erat αὐτούς, eos: quod videtur legisse Vetus interpres, quia noluit repetere tanquam superuacuum. Pedibus, πεζῇ. Vulgata, Pedestres: id est πεζοί, sicut etiam legimus in vetustis duobus exemplaribus. Erasmus, Pedestri itinere, vt subaudias ὁδῷ. Et conuenerunt ad eum, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In vno codice, pro πρὸς αὐτόν, scriptum erat αὐτῷ, id est eò. Vetus autem interp. totum hoc membrū non legit. Cōplutenses verò pro συνῆλθον cōuenerunt, impresserunt ἦλθον, venerunt.

35 Quum autem iam multus dies esset, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad verbum, Et quum iam hora multa fieret: quæ versio est obscura & parum Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico, Multus sermo ad multum diem. Item Cæsar, Multo die cognouit à suis montem teneri. Itaque miror Erasmum sic maluisse interpretari, Et quum iam multum diei præteriisset: id est, καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. Iam multus dies est, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, Hora præteriit: id est ὥρα παρῆλθεν, vt loquitur Matth.14.b.15. Erasmus, Multum temporis effluxit: quæ Græcis non respondent. Quoddam exemplar pro ἤδη, scriptum habebat articulum fœmininum ἡ.

36 Circumiacentes agros, τοὺς κύκλῳ ἀγρούς. Hîc videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in aduerbiū: paulo aliter tamē quàm suprà hoc eodem capite versu 6, vbi vertimus, In orbē, quoniam articulū nō habebat adiunctum. hîc autem videtur ecliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους: id est περιχώρους. Vulgata vertit, Proximas: id est τοὺς ἔγγιστα, quod etiam scriptum erat in quodam exemplari. ἀγροὺς verò conuerti agros potius quàm villas: id est ἀγροικίας: qua de re diximus aliquid Matth.22.a.5. Emant sibi panes: nam quo vescantur non habent, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν. Positum videtur τί pro ὅ, τι. Vetus interpres, Emant sibi cibos quos manducent. Nam etiam in quodam codice scriptum erat, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 *Num ut* profecti emamus, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quanuis in nōnullis codicibus hæc periodus legatur absque nota interrogante, tamē quū hæc à discipulis dicantur non inter sese deliberantibus, sed alloquentibus Dominū, existimo cū interrogationis aut admirationis poti⁹ nota legi oportere. Est enim interrogatio, sed cū admiratione, atque adeo cum ironia quadam coniuncta: quo dicendi genere vtimur etiam quum indignantes aliquid negamus nos facturos: vt supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quòd si ἀγοράσωμεν legas, & paulo pòst δώσωμεν, sicut etiam in duobus vetustis codicibus scriptum erat, subaudienda tantùm erit particula interrogans, quæ sæpe prætermittitur, adiuuante pronuntiationem accentu: & ita conuertemus,

Num abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad vescendum? quæ lectio mihi quidem simplicissima videtur. Quod autem ad ducentorum denariorum summam attinet, si ex Budæi calculo singulos denarios tribus assibus regiis & semisse æstimemus, fient vnciæ quas turonos vocamus, 8400, vt satis appareat sufficere nullo modo potuisse quinque virorum millibus, præter mulieres & pueros. Sed ex coniectura loquuti sunt discipuli, quum turbam non recensuissent. quod postea facile fuit facere, illis per centenos & quinquagenos distributis.

Matth.14.b.17 luc.9.b.13 iohan. 6.a.9

Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.

38 Ipse verò dicit eis, Quot panes habetis? abite & videte. Et illi re cognita, dixerunt, Quinque, & duos pisces.

38 Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et quum cognouissent dicunt, Quinque, & duos pisces.

Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάντας συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

39 Tunc iussit eos facere vt accumberent omnes per conuiuia super viridi gramine.

39 Et præcepit illis ut accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum.

Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαί, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

40 Accubuerũt igitur sigillatim per areolas, *partim* centeni & *partim* quinquageni.

40 Et discubuerunt in partes per centenos & quinquagenos.

Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους· καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciens in cælum, benedixit, ac fregit panes: deditque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces partitus est omnibus.

41 Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, intuens in cælũ, benedixit, & fregit panes: & dedit discipulis suis ut ponerent ante eos: & duos pisces diuisit omnibus.

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

42 Comederúntque omnes, & saturati sunt.

42 Et manducauerunt omnes, & saturati sunt.

Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.

43 Et sustulerunt fragmentorũ duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

43 Et sustulerunt reliquias fragmentorũ, duodecim cophinos plenos, & de piscibus.

Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.

44 Erant autem qui comederãt, quasi quinquies mille viri.

44 Erant autem qui manducauerũt, quinque millia virorum.

Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδάν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

45 Et statim coegit discipulos suos inscendere nauigium, & præire Bethsaidam in vlteriorem *ripam*, dum ipse dimitteret turbam.

45 Et statim coegit discipulos suos ascẽdere nauim, ut præcederent eum trãs fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum.

38 Re cognita, γνόντες, sub. τοῦτο, nempe quot panes haberent. Vulg. & Erasm. Et quum cognouissent: nimium obscurè.

39 Facere vt accumberent, ἀνακλῖναι. Hoc verbum quum propriè neutrum sit, hîc degenerat in formam coniugationis Hiphil. In editione verò Basiliensi legitur ἀνακλιθῆναι passiua significatione, quasi dicas, reclinari. Vulg. & Eras. Vt facerent accũbere. Vide infrà 7.v.37. Per conuiuia, συμπόσια συμπόσια. Vulgata, Secundum contubernia. Erasmus, Distributis conuiuiis. Neuter satis commodè, ni fallor. Hebræi, pro distributiuis, quibus carent, vti solent vocabulis geminatis. veluti si binos intelligant, dicunt δύο δύο, vt suprà 6.a.7. id est, vt vernaculo sermone dicimus, *deux à deux*. Græci verò adhibent in eum vsum præpositionem κατά. Itaque conuerti perinde acsi scriptum esset κατὰ συμπόσια, & paulo pòst πρασιαὶ πρασιαί, id est κατὰ πρασιάς. συμπόσια autem (id est conuiuia) vocat quæ vulgò vocamus *tablees*: id est, numerum hominum quantum potest vna mensa capere. Necesse enim fuit tantam multitudinem in varias tanquam turmas conuiuarum distribui. Hoc vidit Erasmus, sed obscurè admodum explicauit. Super, ἐπί. Erasmus, In. Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria est huic præpositioni, quoties tertio casui iungitur. Itaque Vulgatam versionem retinui.

40 Per areolas, πρασιαὶ πρασιαί. Vel, vno vocabulo, Areolatim. Dicũtur enim πρασιαί, hortorum areolæ. Distributis igitur turmis conuiuarum super viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas distincta. Vulgata, Per partes: id est κατὰ μέρη. Erasmus, Diuisi in viridaria: id est κατὰ κήπους. Partim centeni, & *partim* quinquageni, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνά præpositione diximus Matth.20.a.9. Vulgata, Per centenos & quinquagenos. Erasmus, Centeni & quinquageni: quæ vtraque versio sic posset intelligi quasi singulæ conuiuarum cateruæ centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaque vt eam amphiboliam vitarem, quæ non est in Græco sermone, addidi particulam partim. Quanuis autem in ea re parum esse momenti quibusdam videri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet.

41 Benedixit, εὐλόγησεν: id est, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamsi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt dicemus Luc.9.b.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum Benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè sine iudicio arripiunt, vt transferant in alienum sensum: præsertim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aerem sparsum. quod quidem non minus hîc est absurdum quàm si quis eum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc versiculum compararit cum cap.8.v.6.

44 Qui comederant, οἱ φαγόντες. Complutẽsis addit τοὺς ἄρτους, panes illos. Quasi, ὡσεί, i. fere. Terentius, Quasi ad talenta decem coegi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque etiam vetusti codices adscriptam habebant.

Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

46 Et quum amandasset eos, abiit in montem ad precandũ.

46 Et quum dimisisset eos, abiit in montem orare.

Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.

47 Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

47 Et quum serò esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra.

Matth.14.c.23 iohan.6.b.16

Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτούς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

48 Viditque eos vexatos in *nauigio* prouehendo: (erat enim ventus eis contrarius) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebátque eos præterire.

48 Et videns eos laborantes in remigando: (erat enim uentus contrarius eis) & circa quartam uigiliam noctis uenit ad eos, ambulans supra mare: & uolebat præterire eos.

Οἱ δέ, ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι, καὶ ἀνέκραξαν.

49 Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse: & exclamauerunt:

49 At illi ut uiderunt eũ ambulantem supra mare, putauerunt phantasma esse: & exclamauerunt:

(Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον, καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

50 (Omnes enim videbãt eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & eis dixit, Confidite, ego sum, ne timete.

50 (Omnes enim uiderunt eum, & cõturbati sunt) & statim loquutus est cũ eis, & dicit eis, Confidite, ego sum, nolite timere.

Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον· καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

51 Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuítque ventus: & *ipsi* multo magis apud sese obstupescebant, & mirabãtur.

51 Et ascendit ad illos in nauim: & cessauit uentus, & plus magis intra se stupebant.

Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη.

52 Non enim intellexerãt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorũ stupidum erat.

52 Non enim intellexerunt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.

Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρέτ· καὶ προσωρμίσθησαν.

53 Et quum traiecissent venerunt in terram Genezaret: & appulerunt.

53 Et quum trãsfretassent uenerunt in terram Genezareth: & applicuerunt.

46 Et quum amandasset eos, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: vel, Et quum valedixisset eis. Nam hoc idem verbum etiam significat valedicere: sed de iis propriè dicitur quibuscum nihil amplius commercii simus habituri: sicut etiam in vernaculo sermone dicimus, *dire à dieu*, vt Luc.9.g.61. quod tamẽ non esse perpetuũ apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc.9.g.61. Act.18.e.21, & 2.Corin.2.d.13. Vulgata & Erasmus, Quum dimisisset. i. ἀπολύσας, vel potius ἀποπεμψάμενος. Eos αὐτοῖς. Discipulos videlicet. Nã quanuis ad turbam etiam referri posse videatur, tamen verisimile est de discipulis intelligendum, quos iusserat traiicere: quum subducere se potius à turba soleat, quàm palàm illi valedicere.

48 In prouehendo, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauem: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi vtitur etiam absolutè Plinius lib.21.cap.13, In Hispania, inquit, mulis prouehunt. loquens de nauibus, quibus imposita aluearia prouehuntur. Vulgata & Eras. In remigando. i. ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν. Et circa quartam vigiliã, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Eras. pro καί vertit At, quod non videtur huic loco satis cõuenire. Certè in vetusto quodam exemplari, initio huius versiculi, pro καὶ εἶδεν scriptum erat καὶ ἰδών, neque hoc loco repetita erat copula: quæ lectio non est repudianda.

51 Et multo magis, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulg. Et plus magis. quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, Et vehementer supra modum: id est, καὶ σφόδρα ὑπὲρ μέτρως. Cæterùm λίαν idem valet quod πολύ: ἐκ περισσοῦ verò, est Ex abundanti, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*, quasi dicat Euangelista, tantũ abfuisse vt quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, vt etiam multo magis quàm antea sint perculsi, quũ viderent ventos ac mare ipsius imperio acquieuisse. Et mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc deerant in vetusto vno codice: & sanè videri possunt adiectitia. quod etiam suspicatus est Erasmus. nisi dicamus idem valere atque, Præ admiratione. Nam ἐξίστασθαι longè plus est quàm θαυμάζειν.

52 Non enim intellexerant *quod factum fuerat* illis panibus, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, Miraculum illud quinque panum vel non perceperant, vel non satis considerauerant, adeo vt ista Christi virtus illis non minus esset noua quàm si miraculo illi recens facto non interfuissent. Vulg. & Eras. Non enim intellexerant de panibus: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nam alioqui noua est ista constructio verbi συνιέναι. Itaque sic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ πραχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd si non placet hæc eclipsis, accipies τὸ συνιέναι ἀντὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita conuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos: i. ad miraculũ illud quinque panum. Stupidum erat, ἦν πεπωρωμένη. Vulg. & Eras. Erat obcæcatũ: id est ἦν γὰρ πεπηρωμένη. Suprà autem cap.3.a.5, docui πώρωσιν aliud esse quum πήρωσιν, adeo quidem vt aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret. quanuis hoc in loco stupiditatem & vecordiam duntaxat significet. Cæterùm in tribus vetustis codicibus pro ἦν γὰρ, scriptum erat, ἀλλ᾽ ἦν πεπωρωμένη, id est sed occalluerat.

53 Appulerunt, προσωρμίσθησαν. Vulgata, Applicuerunt: quod verbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id est ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus vertit, Applicuerunt in portum. Ego verò malui verbo Ap-

pellendi vti, quod & ipsum propriè dicitur, quum ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον (id est ad littus) accessit: vt ait idoneus author Donatus.

54 Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτὸν,

54 Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

54 *Quúmque egressi essent de naui, continuò cognouerunt eum:*

55 Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάττοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

55 Quum percurrissent totã illam circumiacentem regionẽ, cœperunt in grabatis malè affectos circunferre vbi audiebãt eum esse.

55 *Et percurrentes vniuersam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se malè habebãt circunferre, vbi audiebant eum esse.*

56 Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγρούς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ, ἐσώζοντο.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, in foris ponebant ægrotos: & precabantur eum vt vel fimbriam pallii ipsius tangerent: & quotquot tangebant eum, seruabantur.

56 *Et quocunque introibat in vicos, vel in villas, aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent: & quotquot tangebant eũ, salui fiebant.*

Κεφάλαιον ζ

CAP. VII.

CAP. VII.

Matth.15.a.2

1 ΚΑΙ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν Γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

1 TVnc coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

1 *ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis, venientes ab Ierosolymis.*

2 Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσί, τοῦτ' ἔστιν ἀνίπτοις, ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.

2 Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius pollutis manibus (id est illotis) edere panem, conquesti sunt.

2 *Et quũ vidissent quosdam ex discipulis eius communibus manibus (id est non lotis) manducare panes, vituperauerunt.*

3 Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi pugno lauerint manus, non edunt, tenentes traditionem seniorum.

3 *Pharisæi enim & omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non mãducant, tenentes traditionem seniorum.*

55 Quum percurrissent, περιδραμόντες. In quodam codice additum erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est eius loci homines. quod apud Matthæum etiam habetur: & sanè, si addatur, mollior erit iunctura duorum participiorum, ἐπιγνόντες & περιδραμόντες: alioqui cogemur supplere coniunctionem, quam expressit etiam Erasmus. Nisi potius περιέδραμον legas, id est percurrerunt: sicut in vno vetusto codice scriptum erat. & paulo pòst, καὶ ἤρξαντο, addita videlicet copula. Vbi audiebant eum esset, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Erasmus, Quum audissent eũ illic esse. Putauit enim ὅπου esse aduerbium temporis, sicut apud Latinos interdum Vbi pro Postquam accipitur: quasi hoc sit ad eos referendum qui quum Iesum agnouissent, statim cæteris nuntiarint illum adesse: illi verò quum hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum vbi Iesum esse intelligebant, qui regionem illam peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequenti versiculo pluribus explicatur: vt minimè dubium sit quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in vno etiam vetusto exemplari scriptum non erat.

56 In foris, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. In plateis, id est ἐν πλατείαις: sicut in quodã exemplari legimus. Quanquam (vt annotat Erasmus) paruum in eo sit discrimen, quum platea pro foro esse possit. Tangebant eũ, ἥπτοντο αὐτοῦ, vel, tangebant eam, videlicet fimbriam. Potest enim vel ad κράσπεδον referri, vel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ vestimentum illius tetigerat, dicit Dominus, Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

1 Tunc coguntur, καὶ συνάγονται. Vulg. & Erasmus, Et conueniunt: id est καὶ συνέρχονται. quum plerunque τὸ συνάγεσθαι vertant congregari. Particulam autem καὶ expressi (vt alibi sæpe) per aduerbium temporis. Nam præterquam quòd ea significatio melius videtur conuenire, Matthæus quoque cap. 15. a. 1, scriptũ habet, τότε προσέρχονται.

2 Pollutis, κοιναῖς. Vulg. & Erasmus, ad verbum, Communibus: id est (vt ipse explicat) illotis. Neque tamen nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebant, quòd illas communi rerum attrectatione pollui existimarẽt. Vide Mat. 15. b. 11. Edere panem, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. Edere autem panem, Hebræorum idiotismo, idẽ valet quod cibum capere, vt alibi diximus. Conquesti sunt, ἐμέμψαντο. Vulg. Vituperauerunt. Eras. Incusabant, siue accusarunt. quas omnes significationes admittit verbum Græcum μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accusare solemus. Ego eam significationem sum amplexus quæ huius verbi propria est, ni fallor: præsertim quoties absolutè ponitur: quam etiam Erasmus annotauit.

3 Pugno, πυγμῇ. Vulg. & Erasmus verterunt, Crebrò: vt meritò suspicetur Erasmus Veterem interpretem legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Verùm præterquam quòd hæc lectio nullius veteris codicis authoritate fulcitur, & hoc aduerbium non minus est inusitatum quàm πυγμῇ, (potius enim dicimus πυκνά, vel πυκνῶς) vereor vt ipsa etiam sententia aliam interpretationem postulet. Theophyl. interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est ad cubitum

ad cubitum vsque: quasi cubitaliter dicas. Sed πυγμὴ neque πῆχυν declarat, id est cubitum, (nisi pro cubiti mensura eáque decurtata accipias: quanuis aliter scribat Erasmus) neque ἀγκῶνα, id est ipsam lacerti iuncturã vbi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κύβιτον vocari. Deinde huius ritus ac consuetudinis nulla (quod sciam) apud alios scriptores fit mentio, vt hæc Theophylacti interpretatio ne verisimilis quidem mihi videatur. Ego igitur simplicem Græci vocabuli significationem sequutus sum, ex quo intelligamus summo studio affectatas fuisse istas ablutiones à Iudæis, vt facere solent qui manum manui affricant, & pugnum inferunt alterius palmæ. Id verò quàm bene conueniat, constabit ex iis quæ Munsterus de his rebus annotauit in Deuteron. 8, ex Centum benedictionum libro. Tradunt, inquit, manus primùm abluendas & tergendas: alioqui panis qui comeditur, immundus iudicatur. Et mox, Fundenda est aqua tribus vicibus super manus: in prima fusione sunt digiti sursum leuandi, in posterioribus leuandi. Sunt manus simul lauandæ, non vna post alteram. Denique opus est vt in ablutione manuum, sinistra tanquam famula, subseruiat dextræ. Tenentes, κρατοῦντες: i. studiosè ac pro viribus obseruantes. quod etiam obtinendi verbo significatur: vt in illo Terentii, Antiquum obtines. Est autem quædam emphasis τοῦ κρατεῖν, hoc loco: quam optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, O morem, inquit, præclarum, disciplinámque quã à maioribus accepimus, si quidem teneremus: sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur. Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum significat vi capere, quod vno verbo dicimus Prehendere: interdum verò coercere: interdum etiam totis viribus retinere, vt hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth. v. 2.

4 Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων καὶ κλινῶν.

4 Et à foro *venientes*, nisi loti fuerint, non edunt. Et alia multa sunt quæ acceperunt tenenda, nempe lotiones poculorũ, & sextariorum, & æramentorum & lectorum.

4 *Et à foro, nisi baptizentur, non comedunt. Et alia multa sunt quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicum & vrceorum & æramentorum & lectorum.*

5 Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

5 Deinde interrogarunt eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non ambulant secũdum traditionem seniorum, sed illotis manibus edunt panem?

5 *Et interrogabant eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non ambulant iuxta traditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem?*

6 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγραπται, Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία

6 Ille verò respondens dixit eis, Enimuero bene prophetauit Esaias de vobis hypocritis: vt scriptum est, Populus iste labiis me honorat, cor autem

6 *At ille respondens dixit eis, Bene prophetauit Esaias de vobis hypocritis: sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem*

Esa.29.d.13

4 A foro *venientes*, ἀπὸ ἀγορᾶς. In quodam exemplari additum reperimus, ὅταν ἔλθωσι, quod in quibusdam Veteris editionis exemplaribus est expressum. Loti fuerint, βαπτίσωνται. Vulg. Baptizentur. quod meritò mutauit Eras. quum de solenni illa ablutione non agatur, cui (vt antè dixi) longa iam consuetudine Gentium omnium dicata & consecrata est Baptismi appellatio. Plus autẽ est βαπτίζεσθαι hoc in loco quàm χερνίπτειν, quòd illud videatur de corpore vniuerso, istud de manibus duntaxat intelligendum. Neque verò τὸ βαπτίζειν significat lauare, nisi à consequenti. Nam propriè declarat tingendi causa immergere. Plut. περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazianz. oratione εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γλυκύ με θεῖ χρυσοπάστοις καὶ χρυσοῦ ... φέρειν, ἵνα μὴ ... τῇ ... βαπτιζώμεθα, καὶ τὸ χείριστον ... Ideo etiam translatitiè accipitur pro μεθύσκεσθαι apud Plat. in Symp. Sicut Latinis qui ebrius est, madidus interdum vocatur: cui opponitur siccus, id est sobrius. Non edunt, οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata superiore versiculo vertit, Non manducant: hoc autẽ loco, Non comedunt. Erasmus, qui hanc Veteris inconstantiam reprehendit, priore loco interpretatur, Capiunt cibũ: posteriore, Non comedunt. Ego verò iã antè admonui, pro φαγεῖν, nos vesci dicere, pro ἐσθίειν, edere: nisi quũ Latinæ linguæ ratio nos cogit ista permutare. Acceperunt tenenda, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Erasmus, & nos exposuimus Matth. 1. d. 20. Vulgata, Quæ tradita sunt illis seruare. Erasmus, Quæ susceperunt seruanda. ex cuius annotationibus apparet nonnullos codices non κρατεῖν, sed τηρεῖν scriptum habere, eodem tamen sensu seruato. Ab hac autem consuetudine de qua hic agitur, Pharisæi peculiari epitheto vocantur βαπτισταί, à Iustino in dialogo πρὸς Τρύφωνα. Et sextariorum, καὶ ξεστῶν. Vulg. & Erasmus, Vrceorum. Ξέστην Romanam esse vocem corruptam, vel ex Galeno constare potest, qui lib. 1. De compositione medicamentorum secundum genera, sic ait, de Andromacho iuniore loquens, ... Idem, ... Ξέστης igitur (qui Latinis sextarius) partim mensuram declarat duarum heminarum apud Romanos capacem, vt docet harum rerum peritissimus Georgius Agricola: partim etiam vas eius mensuræ capax, cuius appellatione hoc loco cætera tum maiora, tũ minora quotidianis vsibus destinata comprehenduntur, ex quibus videlicet vinum aut aqua fundebatur: sicut ποτηρίων nomine existimo comprehendi vasa ex quibus potatur. Itaque mirari subit Erasmum maluisse ξεστῶν deriuare à neutro ξεστόν, & lignea vasa intelligere, sic appellata, inquit, quòd torno poliantur, aut quòd sculpturis ornata sint: quæ ipsius interpretatio longiore refutatione non indiget. Nam si à verbo ξέειν deriuare placet, (vnde λιθοξόοι lapidicidæ vocantur) mallem de hydriis intelligere, quæ ex more Iudæorum lapideæ erant, de quibus agit Iohannes capite 2. a. 6.

5 Non ambulant, οὐ περιπατοῦσι. i. non instituunt vitam, ex Hebræorum idiotismo, apud quos ambulare idem valet quod viuere: & via dicitur vitæ genus quod aliquis tanquam viam sequatur: quò pertinet ille Posidippi, siue (vt alii volunt) Cratetis versiculus, ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον; Traditionem, παράδοσιν. Eras. Ritũ traditum. qui paulo antè verterat Instituta. & hoc eodem capite versibus 9 & 10, Constitutionem. Vide Matth. 15. a. 3. Illotis, ἀνίπτοις. Vulg. Communibus, κοιναῖς, quod in vetusto quodam exemplari scriptum erat.

αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

Exod.20.b.12 deut.5.b.16 ephes.6.a.2 Exod.[illegible] leuit.20.b.9 prou.20.a.20

Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς.

Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε· καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Matth.15.b.10

Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε.

Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

eorum procul abest à me.

7 Frustra verò me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

8 Nam omisso mandato Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliáque similia eiusmodi multa facitis.

9 Præterea dixit eis, *Sanè* bene abrogatis mandatum Dei, vt traditionem vestram seruetis.

10 Moses enim dixit, ‖Honora patrem tuum & matrem tuam: &, ‖ Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri Corban (id est munus) quodcunque ex me *erit, tibi* proderit: *insons erit.*

12 Nec permittitis amplius eum quicquam præstare patri suo aut matri suæ:

13 Abrogantes sermonem Dei traditione vestra quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

14 ‖Præterea aduocata tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Nihil est extra hominẽ quod ingrediens in eum, possit eum polluere: sed quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluũt hominem.

16 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

eorum longe abest à me.

7 In uanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.

8 Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptismata urceorum & calicum: & alia similia his facitis multa.

9 Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptũ Dei, ut traditionem uestram seruetis.

10 Moyses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod est donum) quodcunque ex me, tibi profuerit.

12 Et ultrà non dimittitis eum quicquam facere patri suo aut matri:

13 Rescindentes uerbum Dei per traditionem uestram quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

14 Et aduocans iterũ turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ cõmunicãt hominẽ.

16 Siquis habet aures audiendi, audiat.

6 Abest, ἀπέχει vel, distat: id est, ἄπεστι. sicut scriptum legimus in quodam vetere codice.

8 Similia eiusmodi, παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Eras. Similia his: id est παρόμοια, vel, vt quidam excuderunt, παρόμοια τούτοις: quod postremum in nullis codicibus reperimus. Quanquam si τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ita legunt omnes & interpretantur paulo pòst, versiculo 13.

9 *Sanè* bene, καλῶς. Vulg. & Erasmus, Bene. Nos autem particulam SANE addidimus, vt ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. vt annotat Donatus. Et Aristophanes quoque ironicè dicere solet, πάνυ καλῶς: & in vno codice manuscripto, vt paulo antè versu 6, ita hîc quoque legimus ὅτι καλῶς, quæ particula videtur non abundare, sed respondere causali coniunctioni Hebræorum כי, quæ sæpe ponitur confirmationis causa, præposita hac particula ה, vt 2. Sam.23.c.19. Sic etiam interdum Græci vsurpant: vt in illo Platonis in Apologia, ὧν εὖ οἶδ' ὅτι κακῶν ὄντων, eorum quæ certò scio esse mala. Itaque commodè etiam conuertere licuit, vt suprà versu 6, Enimuero bene. Cæterùm nonnulli post καλῶς subiiciunt distinctionem, vt subaudiendum sit aliquid: quasi dicat Dominus, Rectè sanè facitis. Sed hoc non satis probo. Neque enim satis rectè cohæreret sequens verbum, nisi præterea subaudias particulam aliquam. Itaque coniungo cum ἀθετεῖτε, sicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rursus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorsus abhorrent. Sic enim Galli, *Vous reiectez bien*: id est, vos bene reiicitis. pro, at vos: vel, vos verò reiicitis. Abrogatis, ἀθετεῖτε. Erasmus, Reiicitis, adstipulante Cypriano. Ego verò existimo τὸ ἀθετεῖν idem hic significare quod τὸ ἀκυροῦν infrà, versu 3. & Matth.15.a.6. Vide suprà cap.6.d.26.

10 Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω: id est Absque vlla spe veniæ impetrandæ morte mulctetur. Est enim hæc emphasis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad verbum, si dicas, θανάτῳ θνησκέτω: id est, מות יומת seruata paronomasia.

11 Corban, κορβᾶν. Vide Matth.15.a.5.

14 Tota, πάντα. Vulgata, Iterum: id est πάλιν: quod in duobus vetustis codicibus legimus.

15 Polluere, κοινῶσαι. Vide Matth.15.b.11. Quæ egrediuntur ex eo, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, Quæ de homine procedunt: id est τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in vno manuscripto codice legimus. Sed videtur procedendi vocabulum respondere τῷ προχωρεῖν.

Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;

Ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα.

Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,

Κλοπαί, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρός, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

17 Et quum introisset domum, *digressus* à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, Itáne & vos desipitis? non intelligitis quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in ventrem: & in latrinam abit, purgans omnes escas.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 ‖ Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,

22 Furta, auaritiæ, scelera, dolus, proteruia, oculus malus, obtrectatio, superbia, amentia.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 ‖Et illinc surgens abiit in confinia Tyri ac Sidonis: & ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: sed non potuit latêre.

17 Et quum introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam.

18 Et ait illis, Sic & uos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare?

19 Quia non intrat in cor eius, sed in uentrem uadit: & in secessũ exit, purgans omnes escas.

20 Dicebat autem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant hominem.

21 Ab intus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,

22 Furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia.

23 Omnia hæc mala ab intus procedunt, & communicant hominem.

24 Et inde surgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminem uoluit scire: & non potuit latêre.

Gen.6.a.5. & 8.d.21

Matth.15.c.21

17 A turba, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, Semotus à turba. Significat enim ἀπό, vel (vt alii scribunt) ἄπο, absentiam & separationem, vt in illo Homerico, αἲ γὰρ ἄπω ὄφελες εἶναι ἐμοῦ ἔπος.

18 Itáne & vos sine intelligentia estis? οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Erasmus, Adeo & vos: qui tamen in annotationibus eam versionem præfert quam nos sequuti sumus. Vide Matth.15.b.16. Non, οὐ. Erasmus, Nondum: legit enim οὔπω.

19 Abit, ἐκπορεύεται. Vulgata, Vadit, βαδίζει. Erasmus, Exit. Intelligitur autem ex antecedente consequens, sicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro regredi Luc.17.a.7. Purgans, καθαρίζον. Erasmus legit Expurgans, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim id quod in latrinam eiicitur, expurgare omnes cibos, quoniam est cibi fæx & purgamentum: vt videri etiam possit actiuum pro passiuo vsurpatum. Nam certè purgamentum potius dici videtur quod expurgetur quàm quod expurget.

21 Intus, ἔσωθεν: id est ex corde: vt mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe vsurpatur à Plauto vt motum ex loco declaret: veluti in Cistellaria, Dic me orare vt aliquis intus prodeat.

22 Auaritiæ, πλεονεξίαι. Ita significantur infinita versutiarum genera, quibus alii ex aliorum incommodis sua captant commoda, dum nemo sua sorte contentus manet. Notandum enim est non tam affectus illos prauos significari quàm eorum effecta, siue actiones ex illis promanantes, quæ sunt multiplices: quam ob causam vsus est Euangelista multitudinis numero. Scelera, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci (vt alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία inueteratam malitiam declarat, omniũ scelerum matrem. Vulgata, Nequitiæ: quo vocabulo libidinosæ illecebræ & inertiæ significantur. Erasmus, Fraudes: i. πονηρισμοί. Proteruia, ἀσέλγεια, vel, Nequitia. Quòd si plurali numero legas ἀσέλγειαι (sicut scriptũ erat in tribus veteribus codicibus) malim conuertere flagitia, quàm impudicitiæ, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι, vel ἀκρασίαι. Oculus malus, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraismus, pro inuidia. Vide Mat.20.b.15. Obtrectatio, βλασφημία. Vide Matth.15.c.19. Amentia, ἀφροσύνη. Vulg. & Eras. Stultitia: id est μωρία.

24 Surgens, ἀναστάς: i. Profectus, πορευθείς, ex Hebræorum idiotismo. In confinia, εἰς τὰ μεθόρια. Vulg. In fines: i. εἰς τὰ ὅρια. quod legimus in vno codice. nam sic etiam paulo pòst loquitur versu 31, & pro μεθόρια Matthæus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæstinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id est à Phœnicia, dirimitur. quod quidem annotare placuit, nequis existimet Dominum in eam regionem venisse quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Eras. Neque enim superioris Galilææ fines vnquam est egressus, vt ad profanas gentes proficisceretur. Ac Sidonis, καὶ Σιδῶνος. Hæc deerant in vno vetere exemplari: sed ab aliquo delera esse opinor qui nõ intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. Ingressus domũ, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν: i. quum in hospitium aliquod diuertisset: quicunque tãdem eius hospes fuit. Neque enim hic habitabat, sed in Capernaũ potius. Itaque quum quidã excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendũ putauimus articulũ, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν, opponat τῷ ἀποδημεῖν. sicut accipitur Matth.9.d.28. quum hîc potius declaret τὸ ἀποδημεῖν, vt etiam annotauimus suprà 6.b.10. Sed, καί. Vulg. & Erasmus, Nec: id est οὐδέ. Vide Matth.13.c.22.

25 Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

25 Quum enim de eo audisset mulier cuius filiola habebat spiritum impurum, venit & accidit ad pedes eius:

25 *Mulier enim statim vt audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius:*

26 (Ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνὶς, Συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

26 (Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa genere) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia sua.

26 *(Erat enim mulier Gentilis, Syrophœnissa genere) & rogabat eum vt dæmonium eiiceret de filia eius.*

27 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα· οὐ γὰρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

27 Iesus autẽ dixit ei, Sine prius saturentur liberi: non est enim bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

27 *Qui dixit illi, Sine prius saturari filios: non est enim bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.*

28 Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

28 Ipsa verò respondit, & dixit ei, Etiam Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

28 *At illa respondit, & dixit illi, Vtique Domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum.*

29 Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

29 Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi: exiit dæmoniũ ex filia tua.

29 *Et ait illi, Propter hunc sermonem vade: exiit dæmonium à filia tua.*

30 Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθὸς, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.

30 Quum autem *illa* abiisset domum suam, inuenit dæmoniũ exisse, & filiam proiectam super lectum.

30 *Et quum abiisset domum suam, inuenit puellam iacentem supra lectũ, & dæmoniũ exisse.*

31 Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.

31 Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

31 *Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapoleωs.*

25 Quum enim audisset, ἀκούσασα γάρ. Vulgata & Erasmus, Mulier enim statim vt audiuit: id est εὐθὺς γὰρ ἀκούσασα γυνή: vt scriptum inuenimus in quodam codice, nisi quòd pro γὰρ legebatur ἀλλὰ, verùm.

26 Erat autem, ἦν δέ. Vulgata & Erasmus, Erat enim, id est ἦν γάρ: quod non conuenit. Erasmus quoque in annotationibus legit, ἦν δέ. Græca, Ἑλληνίς. Vulgata, Gentilis: id est religione profana, ἐθνική. Nam qua ratione posset Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem est ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuersæ à Mosaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorum nomine fuisse comprehensas. Syrophœnissa, Συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui testatur non modò Tertullianus lib. in Marcionem 3, (vt Erasmus annotat) sed etiam Iustinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuisse Damascum. Matthæus hanc eandem ex vetusto totius illius tractus nomine, vel, ex Iudæorum more, Chananæam vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus scriptum erat Συροφοινίκισσα, eodem sensu. Rursus in septem aliis exemplaribus & Complutensi editione legitur Σύρα φοίνισσα, duobus distinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam significari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeo vt ipsam etiam Babyloniam & Mesopotamiam complectatur, vt scribit Plinius libri quinti capite duodecimo. Itaque miror cur hanc lectionem mendosam esse scripserit in hunc locum Erasmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuisse Iudæorum, id oportuerat idonei alicuius scriptoris authoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, Ἑλληνὶς τῷ γένει.

27 Obiicere, βαλεῖν. Vulgata, Mittere: quam interpretationem nemo non videt parum conuenire. Erasmus, Proiicere: quod & ipsum, quanuis sit tolerabilius, tamen non satis quadrat. Itaque rectius videtur idem conuertisse Obiicere, Matth. 15. c. 26. Catellis, κυναρίοις. Vulg. Canibus. Erasmus autem rectè expressit diminutiuum, quo vsus videtur Dominus vt maiore cum contemptu loqui videretur.

28 Etenim, καὶ γάρ. Vulgata, Nam &. Erasmus, Nam quoque. Vtraque interpretatio (ni fallor) parum est commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Christus dixerat, quasi id non impediat quominus illi cõcedatur quod petit. Ita se res habet, inquit illa, vt tu dicis. nam satis esse debet catellis si vel micas excipiãt. micas igitur peto, non filiorum panem.

31 Regressus, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, Iterum exiens. Eras. Rursum egressus. Neuter (vt opinor) sensum expressit. Eum enim semel egressum esse oportet qui rursum egreditur. Sciendum est igitur, πάλιν hoc loco non significare iterationẽ, sed idem valere quod εἰς τοὔμπαλιν: vt πάλιν ἐξελθεῖν declaret ex illis finibus egressum, vt eò reuerteretur vnde initio digressus erat. Quum enim ad extremos Israelitarum fines peruenisset, progredi amplius non poterat, nisi vellet externis etiã Gẽtibus annũtiare Euangeliũ. Itaq; significatur eũ protinus ad oues perditas Israelis rediisse. Erat enim (vt ait Paulus) Circuncisionis minister. E finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. E finibus Tyri venit per Sidonẽ ad mare. i. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quo modo scriptũ erat in duobus codicibus. Sed deprauatã esse hanc lectionem, ex eo primùm constat quòd Christum nusquã legimus Israelitarum fines egressum. Nam quorsum id faceret? Tyrũ enim & Sidonẽ profanæ Gentes incolebãt. Deinde quũ Sidon à Galilæa sit remotior quàm Tyrus,

Septentrionem versus, qui dici potest per Sidonem in Galilæam reuertisse? Decapolis, Δεκαπόλεως. Regiuncula est à numero decem vrbium sic vocata, quas (inquit Plinius lib. 5. capite 18) intercursant & cingunt tetrarchiæ: vt per medios eius regionis fines Christum reuertisse, minimè sit mirandum.

32 Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

32 Et offerunt ei surdum difficulter loquentem: & precantur eum vt imponat ei manum.

32 *Et adducunt ei surdũ & mutum: & deprecabantur eum ut imponat illi manum.*

33 Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ᾽ ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

33 Ipse verò quum abduxisset eum è turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius: & quum spuisset, tetigit linguam eius.

33 *Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuens tetigit linguam eius.*

34 Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἐφφαθὰ, ὅ ἐστι, διανοίχθητι.

34 Ac suspiciens in cælum, ingemuit, dixitque ei, Ephphatha, quod est, Adaperitor.

34 *Et suspiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephphetha, quod est, adaperire.*

35 Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

35 Et statim adapertæ sunt eius aures: & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.

35 *Et statim apertæ sunt aures eius: & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*

36 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

36 Et interdixit eis necui dicerent. sed quantũcunque ipse eis interdixisset, multo magis *hoc* prædicabant.

36 *Et præcepit illis necui dicerent. quanto autẽ eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.*

37 Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

37 Et supramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit vt & surdi audiant, & muti loquantur.

37 *Et eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.*

32 Offerunt, φέρουσι. Vulgata & Erasmus, Adducunt. Et certè constat φέρειν & ἄγειν sæpe permutari, vt infrà 9. c. 17. sed seruanda est propria verborum significatio quoad eius fieri potest. Malo igitur simplex φέρειν pro cõposito προσφέρειν positum esse, quo plerunque vti solet Matthæus, 8. b. 16. itẽ 9. a. 2. item 12. b. 22. Difficulter loquentem, μογιλάλον. Vulg. Et mutũ, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba vltimo huius capitis versu. Sed videndum est num de balbo potius quàm de muto loquatur. Primùm, quia hæc est propria huius vocabuli significatio: deinde, quia si de muto hic ageretur, hoc addi nihil erat necesse, quum qui natura surdus est, idem etiam mutus esse intelligatur. Præterea paulo pòst non dicit simpliciter Euangelista eum loqui cœpisse, sed rectè loqui. ex quo probabilis saltem coniectura elicitur, eum etiam antea potuisse loqui, sed admodum impeditè. Quòd autem turba mentionẽ facit τῶν ἀλάλων, idcirco fit quia communi loquẽdi vsu, qui difficulter loquitur, absolutè dicitur loqui nõ posse: vel quòd præter hunc balbum alios prorsus mutos sanasset Dominus, sicut Matthæus indicat cap. 15. c. 30. Nam alioquin de vno loquentes, singularem numerum vsurpassent.

33 Quum abduxisset, ἀπολαβόμενος: id est, ab illorum manibus acceptum abduxisset. Nam ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vulg. Apprehendens. Eras. Quum apprehendisset: id est ἐπιλαβόμενος, vt legitur in Complutensi editione. Quum spuisset, πτύσας. Vulg. Expuens, id est ἀποπτύων: quod est auersantis & abominantis. Eras. per periphrasin, Sputo emisso.

34 Adaperitor, διανοίχθητι. Quidam in hunc locũ annotauit ex Syriaci sermonis idiomate, διανοιχθῆναι idem valere quod Græcum vocabulum ἀναβλέπειν, id est visum recipere: & eum à Syris vocari apertum quem Græci βλέποντα dicunt: id est qui visum habet oculorum. Id ego quidem illi concedo: sed quorsum hoc, quum de surdo ac non de cæco hîc agatur?

36 Sed quantumcunque ipse eis imperasset, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulg. Quanto autem eis præcipiebat. Eras. Sed quo magis ipse eis præceperat. Existimarunt igitur ὅσον hîc poni cõparatiuè, quod non possum probare. Omnino enim dicendum fuisset ὅσῳ, & comparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam subiungendum fuisset τοσούτῳ, vt appareret esse ἀπόδοσιν: cuius exempla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4. cap. περὶ περιόδου. Superest ergo vt aduerbium esse dicamus indefinitè positum, vel certè nomen, vt ita conuertas, Sed quicquid ipse eis inhibuisset, multo amplius prædicabant. sicut in illo Horatii, Quicquid delirãt reges, plectuntur Achiui. Sic etiam vernaculo nostro sermone, *Mais quelque chose qu'il leur eust defendu, ils le publioyent tant plus.* Multo magis, μᾶλλον περισσότερον: subaudi, quàm si ille non prohibuisset: quæ eclipsis in huiusmodi generibus dicendi est omnibus linguis vsitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον: (sicut in illo Euripidis versiculo ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ' ἂν εἴη μᾶλλον δυστυχέστερος. de quo pleonasmo diximus Matth. 6. d. 26.) sed tamen quia hoc dicendi genus videtur aliqua emphasi non carere, nos perinde sumus interpretati acsi scriptũ esset, πολλῷ περισσότερον. Vulgata, Tanto magis plus. Eras. Hoc potius amplius. Existimauit enim supplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον hîc poni in correctione. Atqui non præcessit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro imò vel potius, fere adiungitur aliqua particula, vt μᾶλλον δὲ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere potest Græcis non respondere.

37 Supramodũ, ὑπερπερισσῶς, i. ὑπερμέτρως. Ad verbum, Superabundanter. Vulg. Eo amplius. i. τοσούτῳ μᾶλλον. Facit vt & surdi audiant, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vul. Et surdos fecit audire: quã interpretationẽ meritò reprehendit in annotationibus Eras. Latinis enim Facio, cum infinito modo, id significat quod fingo vel pono: id est ὑποτίθημι.

Κεφάλαιον ηʹ.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

Matth.15.d.32

ΕΝ ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,

1 Diebus illis, quum multa omnino turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Iesus discipulos suos, dixitque eis,

1 *In diebus illis iterum quum turba multa esset, nec haberent quod manducarent: conuocatis discipulis, ait illis,*

Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

2 Misericordia commoueor erga turbam: quia iam triduũ manent apud me, nec habent quo vescantur.

2 *Misereor super turbã: quia ecce, iam triduò sustinent me, nec habent quod manducent.*

Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκουσι.

3 Quòd si dimisero eos ieiunos domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis procul venerunt.

3 *Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in uia. quidam enim ex eis de longè uenerunt.*

Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;

4 Responderunt autem ei discipuli eius, Vnde istos quispiam possit hîc satiare panibus in deserto?

4 *Et responderunt ei discipuli sui, Vnde illos quis poterit hîc saturare panibus in solitudine?*

Καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

5 Interrogauit autẽ eos, Quot panes habetis? Ipsi verò dixerũt, Septem.

5 *Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.*

Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.

6 Tunc præcepit turbæ vt discumberet humi: & acceptis septem illis panibus, quũ gratias egisset, fregit deditque discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

6 *Et præcepit turbæ discumbere super terram: & accipiens septem panes, gratias agens fregit: & dabat discipulis suis ut apponerent: & apposuerunt turbæ.*

Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.

7 Habebant autem pisciculos paucos: & quum benedixisset, dixit vt hos etiam apponerent.

7 *Et habebant pisciculos paucos: & ipsos benedixit, & iussit apponi.*

Ἔφαγον δὲ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.

8 Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

8 *Et manducauerunt, & saturati sunt: & sustulerunt quod superauerat de fragmentis, septem sportas.*

Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.

9 Erãt autẽ qui comederãt, quasi quater mille: dimisitque eos.

9 *Erant autem qui manducauerant, quasi quatuor millia: & dimisit eos.*

Matth.15.d.39

Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.

10 ‖Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

10 *Et statim ascendens nauim cum discipulis suis, uenit in partes Dalmanutha.*

IN CAPVT VIII.

1 Multa omnino, παμπόλλου. Sic Cicero hanc particulam cum superlatiuo coniungit interdum, vt 1. Offic. Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio. id est, πανάθλιος δὴ σπουδαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, Iterum multa: id est πάλιν πολλοῦ, sicut scriptum legimus in exemplaribus duobus. Erasmus, Admodum multa: id est πάνυ πολλοῦ.

3 Deficient, ἐκλυθήσονται. Ad verbum, Exoluentur: quòd in deliquio animi, nerui resoluantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam dissipari declarat, vt Matth. 9. d. 36.

4 Vnde, πόθεν. Id est, quo ex loco: quum videlicet in solitudine versemur. Cæterùm in vno codice additum erat ὅτι, cuius aliqua vis est in interrogatione: vt ita conuerti possit, Nam vnde possit quispiam istos satiare panibus in deserto? vt in illo Virgilii, Nam quis te iuuenum confidentissime, nostras Iussit adire domos? Panibus, ἄρτων. Panis appellatione apud Hebræos sæpe iam admonuimus omnem cibum significari: hic tamen id ipsum intelligi puto quod panem vocamus: vt sit argumentum à comparatis sumptum. quasi dicerent discipuli, ne panes quidem posse eo loco satis multos inueniri, nedum aliquid opsonii tantæ alendæ multitudini.

7 Quum benedixisset, εὐλογήσας. Vide Matth. 14. b. 19, & 26. c. 26. Vt apponerent, παραθῆναι. Vulg. & Eras. Apponi: id est παρατεθῆναι. Nam mendosè legitur in annotationibus Eras. [illegible].

9 Quasi, ὡς. Vide suprà 5. b. 13.

10 Dalmanutha, Δαλμανουθά. Annotat Erasmus quendam Græcum codicem habuisse Μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, siue (vt quidam legunt) Magedam. Augustinus autem scribit plerosque codices habuisse Mageda. Sed & in quodam codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, scriptum erat, εἰς τὰ ὅρια Μαδεγαδά, in fines Madegada.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.

11 ‖Et venerunt Pharisæi, cœperúntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cælo, tentantes eum.

11 *Et exierũt Pharisæi: & cœperunt conquirere cũ eo, quærentes ab illo signum de cælo, tentantes eum.*

Matth.16.a.1

Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.

12 Ipse verò quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur natio ista signũ requirit? amen dico vobis, si dabitur nationi isti signum.

12 *Et ingemiscens spiritu, ait, Quid generatio ista signum quærit? amen dico uobis, si dabitur generationi isti signum.*

Καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.

13 ‖Et eis relictis, ingressus rursus nauigiũ, abiit in vlteriorẽ ripam.

13 *Et dimittens eos, ascẽdit iterum nauim, & abiit transfretum.*

Matth.16.a.4

Καὶ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους· καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.

14 ‖Fuerant autem obliti discipuli sumere panes, & panem non habebant nisi vnum secũ in nauigio.

14 *Et obliti sunt panes sumere: & nisi unum panem non habebant secum in naui.*

Matth.16.a.5

Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρώδου.

15 Tunc interdixit eis, dicens, ‖Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.

15 *Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.*

Matth.16.a.6

Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.

16 Disceptabant igitur alii aduersus alios, dicentes, Panes nõ habemus.

16 *Et cogitabãt ad alterutrum, dicentes, Quia panes non habemus.*

Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;

17 Id autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quòd panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc stupidum habetis cor vestrum?

17 *Quo cognito ait illis Iesus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondum cognoscitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor uestrum.*

Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;

18 Quum oculos habeatis non cernitis? & quũ aures habeatis, nõ auditis? nec meministis?

19 *Oculos habentes non uidetis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?*

11 Et venerunt, καὶ ἐξῆλθον. Vulgata, Et exierunt. Erasmus, Et egressi sunt. vterque ad verbum. Est autem hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo significatur Pharisæos eo consilio profectos domo vt eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur consequens. Priusquam enim ad Iesum veniant, necesse est vt domo egrediantur. Inde factum vt προσέρχεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι sæpe ponantur pro simplici ἔρχεσθαι. Vide suprà 3. c. 21, & infrà 11. b. 11. Altercari cum eo, συζητεῖν αὐτῷ. Vulg. Conquirere, Eras. Disputare. Vide sup. 1. c. 27.

12 Quum altè ingemuisset spiritu suo, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, Ingemiscens spiritu. Nam etiam in vno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Erasmus, Quum ingemuisset spiritu suo: rectè obseruata temporis aoristi ratione. Cæterùm στενάζειν (teste Aphrodisæo) à cordis angustia dicitur: éstque στενάζειν καὶ στεναχίζειν quod Latini dicunt gemere & suspirare. Addidi aduerbium altè, quia præpositio ἀνὰ non videtur otiosa, sed idem valere quod ἄνω: vt intelligamus Dominum tanta istorum infidelitate vehementer offensum, intus æstuasse. Quamobrem etiam Euangelista addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, spiritu suo: vt sciamus ex intimo corde & ipsis animi penetralibus profecta hæc suspiria. Cur, τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronũtiatione. Neque enim hoc loco simpliciter interrogat Dominus, sed potius expostulat de tanta peruicacia, & quidem summo cum dolore, quòd illos videret sibiipsis perniciem accersere. Si, εἰ. Hæc sunt per aposiopesin dicta: quæ figura cõuenit grauiter commotis, sicut Psal. 95. b. 11. Solet autem particula אם ab Hebræis adhiberi in iureiurando, imprecationis loco: quia qui iurat, Deum simul aduocat vltorem. Deus quum per seipsum iurat, de fide & gloria sua permittit iudicium fieri ex verbis quæ affirmat. Christus autem suam denuntiationem hoc loco ita confirmat, acsi diceret, Patiar haberi mendax ac impostor, vel aliquid simile. Quum plenam sententiam concipiunt Hebræi, imprecatio ipsa disertè ponitur, Hæc faciat mihi Dominus: pro quo dicunt profani homines, Emoriar, vel disperéam: quod fidelibus, nedum Christo ipsi, parum conuenit. Sed tamen in vno codice scriptum erat, οὐ δοθήσεται, non dabitur.

14 Et panem non habebant nisi vnum, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos sequuti sumus, mutata tantùm verborum collocatione. Erasmus, Nec præter vnum panem habebant. Sic autem loquitur vt nos fecimus, Cicero De amicitia, Sed hoc primùm, inquit, sentio, nõnisi in bonis amicitiã esse posse.

15 Cauete, βλέπετε: id est (vt ait Matth. 16. a. 6) [illegible]. Nam βλέπειν quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. Herodis, Ἡρώδου. Annotat Erasmus quosdam codices pro Ἡρώδου habere Ἡρωδιανῶν, Herodianorum, cuius factionis fit mentio suprà 3. a. 6. Nos de iis diximus Matth. 22. b. 16.

16 Alii aduersus alios, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. barbarè, Ad alterutrum. Erasmus, Inter sese. Ego verò studui Græci pronominis tanquam vestigia sectari.

17 Id autem quum nosset, καὶ γνούς. Vide Matth. 16. a. 8. Animum aduertitis, νοεῖτε. Vulgata, Cogitatis. Erasmus, vno verbo, Animaduertitis. Sed hoc vtrunque ratò ponitur absolutè. Cæterùm τὸ νοεῖν interdum pro [illegible] accipitur, vt suprà cap. 7. b. 18. Hîc autem quum vtrunque addatur, videtur illud minus quidpiam significare. Neque enim quicquid consideramus, statim intelligimus. Reprehendit autem Dominus discipulorum incogitantiam, qui non satis attentum animũ haberent ad ea consideranda quæ ab ipso fiebant: ex quo consequebatur vt ea non intelligerent. Stupidum, [illegible]. Vide suprà 6. v. 52.

18 Nec meministis? [illegible]; In nonnullis codicibus, & Romano Theophylacto non adscribitur

nota interrogationis,sed coniungitur hoc verbum cum proximo versiculo, sicut etiam apud Matth. cap.16.b.9. Sed Apostolorum responsio,& repetita similis interrogatio ver.20, satis ostendit ita distinguendum esse hûc locum vt nos fecimus, Frobenianam editionem sequuti.

Iohan.6.a.11

19 Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.

19 Quum quinque illos panes fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

19 Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

20 Quum autem septẽ illos *hominibus* quater mille, quot sportas fragmẽtis plenas sustulistis? Illi verò dixerunt, Septem.

20 Quando & septem panes in quatuor millia, quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicunt ei, Septem.

21 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;

21 Tunc dixit eis, Quomodo *hæc* non intelligitis?

21 Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?

22 Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.

22 Venit autem Bethsaidan: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.

22 Et veniunt Bethsaidã: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum vt illum tangeret.

23 Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.

23 Tunc prehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & quũ inspuisset in oculos eius, imposuissétque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

23 Et apprehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius, impositis manibus suis, interrogauit eũ si quid videret.

24 Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας.

24 Qui quum oculos sustulisset, dixit, Video homines: nã cerno instar arborum ambulãtes.

24 Et aspiciens ait, Video homines velut arbores ambulantes.

25 Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι· καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.

25 Deĩde rursum imposuit manus oculis eius, fecitque vt *denuò* oculos attolleret: & restitutus est, viditque procul & dilucidè omnes.

25 Deinde iterum imposuit manus super oculos eius, & cœpit videre: & restitutus est, ita ut clarè videret omnia.

19 Quinque illos panes, τοὺς πέντε ἄρτους. Vulgata & Erasmus hoc quoque loco prætermittunt articulũ, quem nos in tota illa historia putamus habere vim διαφορᾶς, vel (vt loquuntur grammatici) ἀναφορᾶς γνώσεως. Itaque putauimus exprimendum.

20 Quot sportas fragmentorum plenas, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad verbum, Quot sportarum complementa fragmentorum: quod nemo intelligeret. Itaque Vulg. interpretatur, Quot sportas fragmentorum: id est, πόσας σπυρίδας κλασμάτων, vel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Erasmus autem conuertit, Quot sportas ex reliquiis fragmentorum. Putat enim πληρώματα idem valere quod περισσεύματα: quod ego quidem non ausim affirmare.

21 Quomodo *hæc* non intelligitis? πῶς οὐ συνίετε; Id est, Qui fieri potest vt tam aperta tàmque manifesta non intelligatis? Vid Matth.16.b.11. Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε; Quomodo non aduertitis animum? Sed & in tribus vetustis codicibus scriptum erat, οὔπω συνίετε; nondum intelligitis? Rursus in alio quodam, πῶς οὔπω συνίετε, quomodo nondũ intelligitis? quæ quidem non tam interrogatis, sed admirãtis simul & expostulãtis.

22 Obtulerunt, φέρουσι: vel (vt Vulg.& Eras.) Adducunt. Cæcum enim adduci oportuit.

24 Qui quum oculos sustulisset, καὶ ἀναβλέψας, vel Quum respexisset. Erasmus, Et recepto visu. Ego verò existimo particulam καὶ vim habere relatiui pronominis, vel potius relatiuum αὐτὸς subaudiendum, vt ita cõuertas, Et quum is aspexisset. vel, Quum autem is aspexisset. de quo dicendi genere alibi diximus. Ἀναβλέπειν verò hic non declarat vidẽdi facultatẽ amissam recuperare, vt alibi sæpe: (neque enim adhuc visum receperat, nisi tenuiter admodum, sicut ex ipsius responso apparet) sed exprimit ipsum cæci gestum & habitum, oculos attollentis, & explorãtis ecquid oculorum aciem recepisset. Aut idem valet quod simplex βλέπειν, declarans ipsam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo Aspicere absolutè posito. Sic Plinius, Cancri, inquit, in obliquum aspiciunt. & ita etiam accipitur ἀναβλέπει infrà 16.a.4. Nam cerno instar arborum ambulantes, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας. Erasmus, Quoniam velut arbores cerno ambulantes: quod etiam sic accipi potest quasi participium ambulantes, ad arbores pertineat. Hæc enim ostendunt cæcum istum potuisse motum hominum percipere, nõ autem formam ipsam distinguere: quasi diceret, Video corpora rectæ staturæ, sed quæ mouentur, quum arbores sint immobiles. Ego igitur, vt amphiboliam vitarem, (quæ nulla est in Græco sermone) ὡς δένδρα, cõuerti, Instar arborum. Vetus interpres, Video homines velut arbores ambulantes. Coniunxit enim hoc membrum cum superiore, & ita legit, βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας: quam lectionem maximè probo, quũ præsertim Cõplutensis editionis atque adeo vnius codicis vetusti authoritate confirmetur.

25 Fecitque vt *denuò* oculos attolleret, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι id est, Iterũ iussit vt reipsa exploraret an perspicuè iã cerneret. Itaque particulã πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio sicut in versiculo superiore. nam etiam in vno vetusto codice scriptum erat βλέψαι, non ἀναβλέψαι. Erasmus, Et fecit vt visum reciperet. quã interpretationem non probo. nam proximè sequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaque inanis hîc esset battologia, Marci breuitati minimè conueniens. Vetus interpres, Et cœpit videre. Legit enim καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι: (sicut etiam in quodam codice legimus) quod mallem interpretari, Et cœpit aspicere: repetita (ut antè dixi) particula πάλιν, &

verbo ἀναβλέψαι similiter exposito, sicut & paulo pòst accipitur. Cæterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro authorem esse cuipiam alicuius rei faciendæ, vt etiam accipitur Act.3.b.12. Sic vernaculo sermone dicimus, *Il le feit regarder*, quæ est circumloquutio coniugationis Hiphil. Viditque, καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetustis exemplaribus & editione Complutensi scribitur ἀνέβλεψε: quod Erasmus interpretatur, Ac denuò videbat: idque (ni fallor) non satis commodè. Omnino enim hîc ponitur compositum pro simplici ἔβλεψε, vt liquet ex particula ἅπαντας adiuncta. Vulgata, Ita vt videret, ὥστε ἀναβλέψαι, sicut habebat quoddam exemplar. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio, quæ habet διέβλεψε, id est peruidit. Initio enim nonnisi ex parte aliqua visum reciperat. Procul & dilucidè, τηλαυγῶς. Vulg. Clarè. Erasmus, Dilucidè. Nos verò studuimus Græci aduerbii significationem paulo clarius explicare. Componitur enim ex τῆλε, id est eminus, & αὐγή, quod lucem & splendorem declarat. In vno vetere exemplari scriptum erat δηλαυγῶς: id est perspicuè, siue pellucidè. Omnes, ἅπαντας. Vulgata, Omnia, id est πάντα: quod annotatum erat in quodam exemplari.

26 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.

26 Tunc *Iesus* misit eum domũ suam, dicens, Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.

26 Et misit illum in domum suam, dicens, Vade in domum tuam, & si in vicum introieris, nemini dixeris.

Matth.16.b.13 luc.9.c.19

27 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;

27 Ingressus est autem Iesus ac discipuli eius in vicos Cæsareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt homines esse?

27 Et egressus est Iesus & discipuli eius in castella Cæsareæ Philippi: & in via interrogabat discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt esse homines?

28 Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.

28 Illi verò responderunt, Iohãnem Baptistam: & alii Eliam: alii verò vnum ex Prophetis.

28 Qui responderunt illi dicentes, Iohãnem Baptistam: alii Eliam: alii uerò quasi unum de prophetis.

29 Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.

29 Tunc ipse dixit eis, Vos autẽ quẽ me dicitis esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tu es ille Christus.

29 Tunc dicit illis, Vos uerò quem me esse dicitis? Respondens Petrus ait ei, Tu es Christus.

30 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.

30 Tunc interminatus est vt nulli *id* dicerent de se.

30 Et comminatus est eis ne cui dicerent de illo.

31 Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.

31 Et cœpit eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus, principibúsque Sacerdotum, ac Scribis, & trucidari: & tribus post diebus resurgere.

31 Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus & à sũmis Sacerdotibus & Scribis, & occidi: & post tres dies resurgere.

16 Neque in vicum illum, μηδὲ εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, ne videretur generale Christi interdictum. Totus autem hic locus ad finem vsque versiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam testatur Erasmus se codicem habuisse in quo post λέγων scriptum esset, ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ: id est, Si in vicum introieris, nemini dixeris, ne in vico quidem. Veterem autem interpretem legisse apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit, Dicens, Vade domum tuam: &, si in vicum introieris, nemini dixeris. Denique in vno vetusto codice deest totum illud, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ. quem si sequamur, vertendum erit, Ne ingreditor quidem in vicum illum. Certè videtur posterius hoc membrum abundare, nisi pro ἐν τῇ κώμῃ, legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nusquam reperi.

28 Vnum, ἕνα. Vulgata, Quasi vnum: id est ὡσεὶ ἕνα.

29 Ille Christus, ὁ Χριστός. Rectè hic Erasmus articulum expressit, à Vetere interprete prætermissum. Additum autem reperimus in vno vetusto exemplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Filius Dei.

30 Interminatus est, ἐπετίμησε. Vide Matth.8.d.26. & 12.b.16. Id est, adhibitis minis prohibuit. Terẽt. in And. Interminatus sum ne id faceres. Paulo pòst accipitur pro obiurgare, vt alibi sæpe. *Id* dicerent, λέγωσι. Addidi relatiuum pronomen, quod sæpe alibi prætermittitur: hîc autem omnino supplendum putaui, nõ modò quia dicere de se, pro, loqui de se, videtur obscurius dictum: sed etiam quia ex Matthæo apparet cap.16.c.20, & ex Luca 9.c.21, hoc Christi interdictum non esse generale, sed ad ea referendum quæ proximè præcesserunt.

31 A, ἀπό, id est ὑπό. Vide Matth.11.c.19. In vno tamen codice scriptum erat ὑπό. Rursus autem in alio quodã legimus, ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων τῶν πρεσβυτέρων, à filiis hominum senioribus. Tribus post diebus, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus ad verbũ, Post tres dies: quæ interpretatio non modò est obscura hoc quidem loco, sed etiam (vt existimo) falsa. Itaque magnas peperit controuersias inter doctissimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare student: in quibus disertè dicitur Christus non post tres dies, sed ipso die tertio resurrecturus. Dicam igitur & ego quod sentio, vt eruditiores iudicent. Qui ad synecdochen confugiunt, non penitus expediunt nodum: quia nemo Latinè dicet post tres dies fieri quod fit intra illud tempus. Quid ergo? Certè genus dicendi quo vsus est Dominus in suo sermone, minimè ambiguum fuisse, declarat Pharisæorum oratio, Matth.27.g.64: petentium à Pilato vt iubeat muniri sepulchrum in tertiũ vsque diem: quia (inquiũt) meminimus impostorem illum dixisse, quum adhuc viueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus si ambiguum fuisset, trium dierum mentionem non fecissent Pharisæi, quibus elapsis se nihil metuere testantur, quum in id duntaxat spatium à Pilato præsidium petunt. Hoc igitur quum videret Stapulensis, homo tam pius quàm eruditus, alia via aggressus est hunc nodum explicare. Ostendit enim ex Apollonio gram-

matico præpositionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Græcos, veluti quum dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro ἐν χερσὶ: id est in manibus habere. Sed hoc fateor non satis conuenire, quum in eiusmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis interuallum significetur. Erasmus igitur aliam excogitat rationem, nempe vt triduũ supputetur à captiuitate Christi, non ab occisione: sed hanc interpretationem satis refutat illud quod ex Pharisæorum oratione collegimus. Deinde quum resurrectio morti opponatur, constat tēpus futuræ resurrectioni constitutum, potius ab ipsa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare nõ dubito, fieri non posse vt in hoc dicendi genere & similibus μετὰ respondeat Latinæ præpositioni Post cũ quarto casu. Nam primùm omnium (vt in proposito nobis exemplo maneamus) qui post tres dies futurum aliquid pronuntiat, nullum certum diem constituit, non quartum, non quintum, non sextum, non septimum, nondenique vllum alium. Itaque nemo sic loqui solet: neque (vt opinor) creditor vllus est qui mutui solutionem velit hac formula stipulari. Deinde id ipsum liquet ex illa Pharisæorum petitione. Nam si μετὰ τρεῖς ἡμέρας, declarat Post tres dies, quid tãdem ineptius fingi potest hac oratione, Iube muniri sepulchrum in tertium vsque diem, quia iste post tres dies sese dixit resurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactum nihil illis metuẽdum fuisse, aut certè post tertium diem maximè fuisse custodiendum sepulchrum, ea loquutio declarat. Ex quo efficitur, interpretationem illam stare non posse. Tandem igitur, vt ad nostram accedamus, dico ב præpositum vocabulis apud Hebræos, quum propriè respondeat Græcæ præpositioni ἐν, & Latinæ In, tamen interdum idẽ valere quod μετὰ, id est post: idque interdum, ita vt res non post tempus exactum, sed intra ipsum geri dicatur: sicuti accipitur Leuit.12.a.6. Quinetiã interdum pro μετὰ accipitur, ita vt tempus præteritũ excludatur, vt Deut.4.g.46, & eiusdem libri 9.a.4, & Esa.10.a.1. Itaque quum in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις sit locus ב Hebræorum, nihil mirum est Euangelistas, ita Græcè scribentes vt plerunque hebraissent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expressisse: eodem tamen sensu. Denique hoc etiam dico, apud ipsos disertiores Græcos præpositionem μετὰ sæpe pro ἐν & εἰς vsurpari, idque etiam quum certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: vt in illo versiculo Homeri, Odyss. χ, μνηστῆρας ἀεισάμενος μετὰ δαῖτα, id est ἐν δαιτὶ, seu potius μεταξὺ δαιτὸς, aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent, Inter prandendum, aut in prandio: non autem, post prandium. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς: id est interdiu. quod & apud Aristophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, vbi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non semper declarare cõsequens tempus, sed etiam interiectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut.31.c.10, pro eo quod in Hebræo legitur, A fine septem annorum, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamen de anno remissionis (id est de ipso anno septimo) agatur, sicut declarant ea quæ proximè consequuntur: quanuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter sentiant. Videtur enim etiam illud מקץ respondere præpositioni μετὰ, pro ἐν vsurpatæ, in hoc quidem dicendi genere: quod Galli sic ad verbum exprimerent, *Au bout de sept ans*, septimum ipsum annum intelligentes, eúmque vel inchoatum, sicut accipitur manifestè Deut.15.a.1: vel penè peractum, vt eo loco quem paulo antè citaui. Græci verò hoc exprimunt nonnunquam per μετὰ, vt modò ostendimus: interdum per ἐν, vt infrà 15.c.29, ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, vt Deut.15.a.1, & infrà 14.f.58, & Matth.26.f.61, διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præsertim quum de futuro agitur, vt Æschines, εἰς ἔνην ἡμέραν παραχθήσεται. Itaque (vt ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας, idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id est (vt ipse Matthæus explicat, 16.c.21) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: id est (vt loquuntur Latini) tertio post die, vel tribus post diebus. quam interpretationem germanam esse vel illud declarat, quòd, si eam sequaris, optimè cohærebit illa Pharisæorum petitio, nempe vt ad diem vsque tertium muniatur sepulchrum, eo quòd dixisset ille sese tribus post diebus resurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipsum diem à Latinis intelligi, satis constat ex oppositis dicẽdi generibus, in quibus nimirum vsurpatur præpositio antè. Veluti quum dicimus præcisè III, IIII, vel V. Nonas, Idus, Calendas, & sic deinceps, quum sit plena loquutio III, vel IIII, vel V. die ante Nonas, Idus, Calendas: sicut loquitur Cornelius Tacitus lib.12: quum, inquam, id dicimus, præpositio antè, non excludit diem ipsum Nonarum, Iduum, Calendarum, sed significatur dies II, vel III, vel IIII ante Nonas, Idus, Calendas. Sic etiam Priscianus, quum ita loquimur, Annos X natus, existimat subaudiri præpositionem antè: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipsum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum sequaris, nempe Intra tres dies, vel Tribus post diebus, siue Tertio post die, rectè (ni fallor) expresseris illud μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Quamobrẽ aliis aliquot locis eandem loquutionem similiter conuertimus.

Καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ.

32 Et apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpitque obiurgare.

32 *Et palàm uerbum loquebatur. Et apprehendẽs eum Petrus, cœpit increpare eum.*

Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς, καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, Abscede à me Satana: nam non sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

33 *Qui cõuersus & uidẽs discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me Satana: quoniã non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*

Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

Mat.10.d.38, & 16.d.24 luc.9.c.23, & 17.f.34

34 Et quum aduocasset turbam cũ discipulis suis, dixit eis, Quicunque vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã, ac sequatur me.

34 *Et conuocata turba cũ discipulis suis, dixit eis, Siquis uult me sequi, deneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.*

32 Et apertè eum sermonem loquebatur, καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulg. Et palàm verbum loquebatur. Atqui soli discipuli aderant quum hæc diceret. Rectius igitur Erasmus παῤῥησίᾳ vertit apertè, id est σαφῶς, sermone minimè obscuro vel ambiguo. Cæterùm quòd Vetus interpres vertit verbum, & Erasmus sermonem, planè obscurum erat, ex Hebræorũ videlicet idiomate. Itaque expressimus articulum, quo generalis illa SERMONIS significatio ad id restringitur de quo disserebat Dominus.

33 Abscede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, Vade retro me. Videtur enim hæc Christi verba ita accepisse quasi Petrus non præire, sed sequi iubeatur, sicut discipulum decet. Præire autem velle videbatur qui præceptorem reprehendere auderet. Ita etiam ex suo illo Origene exposuit hunc locũ Erasmus in annotationibus in 4. Matthæi caput. Atqui ὕπαγε (vt ipse quoque rectè annotauit) nõ significat Vade, (id est βάδιζε, vel ἴθι) sed ἄπιθι, id est abi, siue discede. Is autem qui nos sequitur à tergo, certè non discedit à nobis: & Christus tanta Petri temeritate meritò commotus, nõ modò iubet Petrum locum mutare, sed à se facessere tanquam à Dei regno alienum: minimè id quidem vt hac acerbissima obiurgatione discipulum abigeret, sed vt ille deinceps sese duceret modulo suo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè conuertit Retro me: quod dicendi genus ne Latinum quidẽ est. Nec totum dicit Erasmus, quum interpretatur Post me. neque enim ὀπίσω idem hic valet quod ponè & à tergo, (sicut Matth.4.c.19, δεῦτε ὀπίσω μου, venite post me. & 1. Tim. 5.c.15, ὀπίσω Σατανᾶ, sequutæ Satanã, & 2. Pet.2.b.10, τοὺς ὀπίσω σαρκὸς, qui carnis vestigia sequuntur: sicut denique vsurpatur versu proximo) sed abscessionem & discessionem declarat, propter verbum ὑπάγειν adiunctum. Nam qui prorsus discedit à nobis, auersis in contrariam partem vestigiis abit: sicut in vernaculo nostro sermone, *Aller derriere quelqu'un*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'un*: quod vtrunque tamen à Græcis vna particula ὀπίσω exprimi potest pro ἔμπαλιν posita: & quidem adiecto casu, sicut dixit Herodianus, ἔμπαλιν ὀπίσω τρέχειν, retrorsum currere. quod vernacula lingua diceremus, *courir en arriere*. Vnde boues ὀπισθονόμοι, quos Plinius retro pascentes vocat. Vsus sum igitur abscedẽdi verbo, quod mihi videtur illud ὑπάγειν ὀπίσω optimè exprimere, translatitia significatione, sicut hic accipitur, nimirum pro abire ex alicuius conspectu. Sapis, φρονεῖς. Vide Mat.26.d.23.

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.

35 Nam quisquis voluerit animam suam seruare, perdet eã: quisquis autem perdiderit animam suam causa mea & Euangelii, is seruabit eam.

35 *Qui enim uoluerit animam suam saluam facere perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me & Euangelium, saluam faciet eam.*

Matth.10.d.39 & 16.d.25 luc.9.c.24. & 17.g.33 ioan.12.d.25

Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

36 Quid enim profuerit cuipiã si lucratus fuerit mũdum totũ, & anima sua mulctetur?

36 *Quid enim proderit homini si lucretur mundum totum, & detrimentum animæ suæ faciat?*

Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

37 Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

37 *Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua?*

Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

38 Nam quæcunque puduerit mei ac meorũ sermonum in natione ista adulterã & peccatrice, Filium etiã hominis pudebit eius, quãdo venerit cũ gloria Patris sui cũ Angelis illis sanctis.

38 *Qui enim me cõfusus fuerit & uerba mea in generatione ista adultera & peccatrice, & Filius hominis confundetur eũ quum uenerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis.*

Matth.10.d.33 luc.10.c.26, & 12.b.8

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.

1 Præterea dixit eis, Amẽ dico vobis, sunt quidã ex iis qui hîc adstãt, qui nequaquam gustabũt mortem, vsquedum viderint regnum Dei venisse cum potentia.

CAP. IX.

1 *Et dicebat illis, Amẽ dico uobis, quia sũt quidam de hîc stantibus qui non gustabunt mortem donec uideant regnum Dei uenientem in uirtute.*

Matth.16.d.28 luc.9.d.27

Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν

2 Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum & Iacobum &

2 *Et post dies sex assumit Iesus Petrũ & Iacobũ &*

Matth.17.a.1 luc.9.d.28

35 Is, οὗτος. Deerat hoc loco pronomen in vno vetusto codice, & à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna esse emphasis huius repetitionis, quam grammatici epanalepsin vocant.

36 Profuerit cuipiam. Vsurpat Euangelista ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ, sicut alibi sæpe obseruauimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἀνθρώπῳ: sed nusquam legi ὠφελεῖν neutropassiui forma vsurpatum. Vetus quidam codex legit ὠφελεῖ, iuuat.

37 Aut quam dabit, ἢ τί δώσει. In quodam vetere exemplari scriptum erat, τί γὰρ δῷ, quam enim dederit: & fortassis rectius.

38 Puduerit, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. Cõfusus fuerit: barbarè omnino. Infrà autem Luc.9.d.26, vsus est erubescẽdi verbo. Angelis illis sanctis, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expressa est, qua vtitur (ni fallor) Euangelista, vt maiestatis illius amplitudinem oculis nostris subiiciat, alludens fortassis ad celebrem illam Esaiæ visionem.

IN CAP. IX.

1 Qui hic adstant, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id est τῶν ὧδε παρόντων, qui hîc adsunt. Ponitur enim ἑστάναι pro εἶναι, vt apud Latinos adstare dicitur quispiam, etiamsi sedeat. Sic accipitur Act.7.g.55, & paulo pòst, infrà 11.a.5, & d. 29. Cum potentia, ἐν δυνάμει. Vulgata & Erasmus δύναμιν vertunt virtutem, de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei vocat tempus illud quo Deus in Ecclesia sua patefacto Euangelio, regnum suum veluti inchoaturus erat: quod statim à resurrectione fieri cœpit, frustra ringente & fremente mundo. Antea verò, quum Christus adhuc infimus hominum esset, paucis quibusdam discipulis, iisque infirmissimis cum affectantibus, quodammodo sepulta erat immensa Regis nostri potestas.

2 Sexto pòst die, μεθ' ἡμέρας ἓξ, vel Sex pòst diebus. Vulgata & Erasmus, Post dies sex: quo dicendi genere

nul lum certum tempus significari ostendimus superiore capite, versu 31. Hæc igitur gesta sunt sexto die ab eo quo Dominus sermonem præcedentem habuerat, gesta inquam sunt sexto ipso die, & quidem sub vesperam. Hoc enim est quod ait Lucas, non octauo, sed fere octauo post die ista euenisse: quia videlicet inclinante iam die septimo gesta sunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem quo superiorem sermonem Christus habuerat: & præterea tempus obseruat quo in montem ascenderunt: imminente nimirum nocte, quæ octauum diem auspicabatur, quo tempore Dominus de more in montem conscendit vt oraret: non tamen solus, vt fere solebat, sed tribus assumptis discipulis. Id que vel ex eo liquet, quòd idem Lucas narrat discipulorum oculos somno fuisse grauatos, & postero demum die, octauo videlicet, è monte descendisse: in quo nimirum pernoctarant. Scio tamē Chrysostomum alia ratione Lucam cum Matthæo & Marco cōciliare: quasi toti sex isti dies inter sermonem habitum & trāsformationem Domini intercesserint: quia particulam ὡσεὶ non ad initium octaui diei, vt ego, sed ad finem refert.

Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Iohannē, & subduxit eos solos in mōtem sublimem priuatim: & trāsformatus fuit coram eis,

& Iohannem, & ducit illos in montem excelsum seorsum solos: & transfiguratus est coram ipsis.

3 Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιὼν, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι.

3 Et vestimēta eius facta sunt coruscātia, cādida valde vt nix, qualia non potest fullo in terra dealbare.

3 Et vestimenta eius facta sunt splendentia, & cādida nimis velut nix: qualia fullo non potest super terrā cādida facere.

4 Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.

4 Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Iesu.

4 Et apparuit illis Elias cum Moyse, & erant loquentes cum Iesu.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββὶ, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν.

5 Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonū est nos hîc esse: faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum:

5 Et respondens Petrus ait Iesu, Rabbi, bonum est nos hîc esse: & faciamus tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unū, & Eliæ unum.

6 Οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι.

6 Nec enim sciebat quid loqueretur: erant enim exterriti.

6 Non enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.

7 Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς· καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε.

7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venitq; vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.

7 Et facta est nubes obumbrans eos: & uenit uox de nube, dicens, Hic est Filius meus charissimus, audite illum.

8 Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν.

8 Et repentè quum circunspexissent, non amplius viderunt quēquam, sed solum Iesum secum.

8 Et statim circunspiciētes, neminem amplius uiderunt, nisi Iesum tantùm secum.

Matth. 17. b. 9

9 Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

9 ‖Quum verò descēderent è monte, interdixit eis ne cui narrarent quæ viderant, nisi quum Filius hominis à mortuis resurrexisset.

9 Et descendentibus illis de monte, præcepit illis ne cuiquam quæ uidissēt narrarēt, nisi quū Filius hominis à mortuis resurrexerit.

10 Καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτοὺς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

10 Ipsi igitur id continuerunt apud se, mutuò quærētes quid illud esset, A mortuis resurgere.

10 Et uerbum continuerunt apud se, conquirentes quid esset, Quum à mortuis resurrexerit.

Coruscantia, στίλβοντα. Vulgata & Erasmus, Splendentia, vel splendida: id est λάμποντα. Mihi verò videtur verbum στίλβειν aliquid amplius significare quàm λάμπειν. Qualia, οἷα, qualia. Erasmus, Quàm, nomine in aduerbium mutato, vt (inquit) vitetur sermonis absurditas: quam ego quidem non video. In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (vt Vulgata & Erasmus) super terram: id est, nullus prorsus fullo. Hoc enim additum est ex vulgò vsurpata loquendi consuetudine, vt omnes semel fullones excipiantur. Sic nos quoque vernaculo nostro sermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde.* Vel, *Il n'y a foulon sur la terre.* Dealbare, λευκᾶναι. Vulgata & Erasmus, Cādida facere: periphrasi (vt ego quidem existimo) minimè necessaria.

5 Faciamus igitur, καὶ ποιήσωμεν. Vel, Faciemus igitur, id est, καὶ ποιήσομεν, vt in vno vetere codice legimus. Ponitur autē καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe. Erasmus etiā alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id est Vis faciamus: quod optimè quadrat: sed addenda erit interrogationis nota. Mosi, Μωσεῖ. In hoc nomine scribendo, sicut in plerisque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædam enim μωσῆ, quædam μωϋσῆ, alia μωσεῖ, alia μωϋσεῖ scriptum habebant.

6 Loqueretur, λαλήσῃ. Vel potius (vt in quatuor exemplaribus legimus) λαλήσει. Hoc (inquit Euangelista) dixit Petrus, quòd nesciret quid sibi dicendum esset: quod vernaculo sermone diceremus, *Il ne sçauoit qu'il deuoit dire.* Exterriti, ἔκφοβοι: id est, præ metu apud se non erant, ἀπὸ φόβου figura. Id enim valet præpositio. In Complutensi editione legitur ἔμφοβοι: id est metu occupati. Erasmus, Expauefacti: id est ἔκθαμβοι.

10 Ipsi igitur id continuerunt, καὶ τὸν ἐκράτησαν τὸν λόγον. Eras. ad verbum, Hoc tenuerūt. Tenere enim risum & linguam

linguam dicimus, pro cōtinere & coercere. Indicat autem τὸ κρατεῖν (si Græci vocabuli etymologiā spectemus) discipulos non sine vi quadam & labore hoc arcanum tandiu tacuisse. Nam cæteros probabile est ex iis quæsiuisse ecquid in monte gestum esset, & quos sermones habuisset. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus per pronomen ID, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, quū de tota historia transformationis potius sit intelligendum. Expressimus etiam relatiuum ad molliendam transitionem. Mutuò quærentes, συζητοῦντες. Vulg. Conquirentes. Eras. Disputantes. Nos pro συζητεῖν dicere solemus Altercari, quando personæ casus illi adiungitur: vt συζητεῖν τινι, vel πρός τινα, sicut suprà annotauimus 1. c. 27. Hîc autem maluimus per periphrasin interpretari. Quid illud esset, A mortuis resurgere, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vul. Quid esset, Quum à mortuis resurrexerit, id est, τί ἐστιν ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Eras. Quid esset hoc quod dixerat, A mortuis resurgere: longiore vsus circuitu, vt articulum explicaret, à Vetere interprete omissum. Hæc autem quæstio de qua hîc disceptatur inter tres illos Christi primarios discipulos, non est simpliciter accipienda, quasi de futura resurrectione dubitarent: (nam etsi erant admodum rudes, tamen non ita erant, opinor, imperiti, vt hominis felicitatem huius vitæ spatio terminari putarent) sed quum nullam corporum resurrectionem præter illam vniuersalem intelligerent, & Pharisaicis opinionibus essent imbuti de terrestri Messiæ regno & Eliæ aduentu, non poterant capere quod Christus dixerat de singulari illa & peculiari sua resurrectione tertio die futura. Quamobrem etiam quum Dominus iam esset in cælum conscensurus, non verentur ex eo quærere an esset eo tempore regnum Israelis restituturus, Act. 1. a. 6. vt intelligamus quàm necesse sit Christum corpore à nobis abesse, vt eum non in terra, sed in cælo quærere discamus.

11 Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

11 Et interrogarunt eum dicentes, Cur Scribæ dicunt oportere vt ‖Elias prius veniat?

11 Et interrogabant eū, dicentes, Quid ergo dicunt Pharisæi & Scribæ quia Eliam oportet uenire primùm?

Malach. 4. b. 5

12 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα· καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ, καὶ ἐξουδενωθῇ.

12 Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem prius veniens, restituet omnia: & ‖vt scriptum est de Filio hominis, oportet vt multa patiatur, & pro nihilo habeatur.

12 Qui respondens ait illis, Elias quum uenerit primò, restituet omnia: & quomodo scriptum est in Filium hominis, ut multa patiatur & contemnatur.

Esa. 53. a. 4

13 Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι καὶ Ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτόν.

13 Sed dico vobis, & Eliam venisse, & *istos* ei fecisse quæcūque voluerunt, sicut scriptum est de eo.

13 Sed dico uobis quia & Elias uenit, & fecerūt illi quæcunq; uoluerūt, sicut scriptum est de eo.

14 Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ Γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.

14 ‖Et quum venisset ad discipulos *suos*, vidit turbam multā circa eos, & Scribas cum eis altercantes.

14 Et ueniens ad discipulos suos, uidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirentes cū illis.

Matth. 17. c. 14
Luc. 9. c. 38

15 Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.

15 Et statim tota turba viso eo expauit: & accurrentes salutauerunt eum.

15 Et confestim omnis populus uidens Iesum, stupefactus est, & expauerunt: & accurrentes salutabant eum.

16 Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς Γραμματεῖς, Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;

16 Tunc interrogauit Scribas, Quid altercamini inter vos?

16 Et interrogauit eos, Quid inter uos conquiritis.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπε, Διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.

17 Et respondens quidā è turba dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, habentem spiritū mutum.

17 Et respondens unus de turba, dixit, Magister, attuli filiū meū ad te, habentē spiritū mutum.

11 Cur, ὅτι. Vulg. Quid ergo, τί οὖν. Erasmus, Quid est quòd, τί ἐστιν ὅ, τι. Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etiam indefinitè: sicut paulò pòst versiculo 28, iidem interpretes rectè exposuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyss. τ. - ἐξερέεινον ἕκαστα Οὐλὴν ὅττι πάθοι.

12 Restituet, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, forma quadam concessionis dictum: quasi diceret Dominus, Verum quidem est quod illi dicunt, Eliam videlicet (vt prædixit Malachias) primùm venturum, qui instauret omnia: sed vobis dico ista iam esse completa. Et vt, καὶ πῶς. Locus hic est obscurus, quemadmodum legi πῶς pro ὡς vel ὅπως positum, & tamen necesse est (ni fallor) vt ita accipiatur. Deinde deest verbum cui subiiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex superioris capitis versu 31, & Luc. 9. c. 22, supplendum putauimus. Cæterùm in quodam vetusto codice scriptum erat non καὶ πῶς, sed καθὼς: quod maximè probarem nisi viderem copulatiuam coniunctionem necessariò hîc requiri. Hoc denique obseruandum est, ἵνα hoc loco non esse τελικὸν, sed εἰδικὸν potius. periphrasis enim est infiniti, sicut in illo Homeri Iliad. α, ἦ ἐθέλεις ὄφρ' αὐτὸς ἔχῃς γέρας. pro ἦ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. Sequitur enim, αὐτὰρ ἔμ' αὔτως ἧσθαι δευόμενον. De Filio hominis, ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, super Filio hominis. Sic vsurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κῦρον πέμψαντα πρὸς Ἄμασιν ἐπὶ τὴν θυγατέρα, Cyrum enim eum esse qui ad Amasin super filia legatos miserit. Pro nihilo habeatur, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Erasmus, Contēnatur, id est καταφρονηθῇ: quod verbum est nimis dilutum. Alludit tamen (opinor) ad illum Psalmi 22, versiculum, Vermis sum, & non homo.

14 Ad discipulos, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos discipulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat quum in montem ascenderet cum Petro Iohanne & Iacobo.

16 Inter vos, πρὸς αὐτούς. Frobeniana editio habet πρὸς αὑτούς, aduersus eos, nimirum aduersus discipulos meos. quam lectionem magis probo.

Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.

Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν αὐτόν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.

Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; Ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.

Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

18 Qui vbicunque eum corripuerit, lacerat eum: ipse verò spumat, & stridet détibus suis, & exarescit: & dixi discipulis tuis vt eiicerent, sed non potuerunt.

19 Ipse verò respondens ei dixit, O natio incredula, quousque tandé apud vos ero? quousque tandem tolerabo vos? adducite eum ad me.

20 Illum igitur adduxerunt ad eum. Quum autem eum vidisset, continuò spiritus discerpsit eum: & *ille* quum cecidisset in terram, voluebatur spumás.

21 Tunc interrogauit *Iesus* patrem eius, Quantum temporis est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante.

22 Et sæpe eum in ignem abiecit & in aquas, vt perderet eũ. Sed siquid potes, succurre nobis, misericordia commotus erga nos.

23 Iesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri possunt credenti.

24 Pater verò pueri statim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.

18 Qui vbicunque eum apprehenderit, allidit illum: & spumat, & stridet dentibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis ut eiicerent illum, & non potuerunt.

19 Qui respondens eis dixit, O generatio incredula, quandiu apud uos ero? quandiu uos patiar? Afferte illum ad me.

20 Et attulerunt eum. Et quum uidisset eum, statim spiritus conturbauit illum: & elisus in terram, uolutabatur spumans.

21 Et interrogauit patrẽ eius, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.

22 Et frequenter eum in ignem & in aquas misit, ut eũ perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri.

23 Iesus autem ait illi, Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.

24 Et continuò exclamãs pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo Domine: adiuua incredulitatem meam.

18 Vbicunque, ὅπου ἄν. Erasmus, Quandocunque. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriam huius aduerbii significationem amplexus. melius enim ex circunstantia loci, quàm temporis, declaratur huius periculi magnitudo. Lacerat, ῥήσσει. Vulgata, Allidit: id est ῥάσσει, siue σπαράσσει, quod etiam optimè conuenit. Est autem hæc laceratio ad internum dolorem viscerum referenda, quòd spiritu illum inuadente (sicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm si reuera sentiret viscera discerpi. Cicero verò ad Atticum scribens, etiam ad animi dolorem transtulit, quum sese diceret mœrore suo lacerari.

19 Quousque tandem, ἕως πότε. Vulgata, Quandiu. Erasmus, Quousque. Vide Matth. 17. c. 17.

20 Quum autem eum vidisset, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Erasmus, Et viso illo. Significatur, simulatque Iesus puerum in conspectum suum adductum aspexisset, spiritum cœpisse pro suo more sæuire, sicut Græca manifestè ostendunt: quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum. Discerpsit, ἐσπάραξεν, seu vellicauit, sed cum sensu grauissimo. Idem enim hoc loco valet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo anté. nisi de totius corporis conuulsione intelligere malis, quam Græci σπάραγμα vocant. Vulg. conturbauit: id est ἐτάραξεν. Nam hæc quoque significatio τῷ σπαράττεσθαι tribuitur ab Hesychio: & in duobus vetustis codicibus scriptum legimus ἐτάραξεν.

21 Quòd, ὡς. Plinius, Tertius hic dies est quòd audiui. Vulgata, ex quo, ἐξ οὗ, sicut etiam in quodam exemplari scriptum inuenimus. Ab infante, παιδιόθεν. Vulgata, Ab infantia, seruato quidem sensu, sed non sine mutatione, quæ minimè fuit necessaria. Sic enim loquitur Columella lib. 1. capite octauo: Eligendus, inquit, rusticis operibus ab infante duratus. Erasmus, à puero: id est παιδόθεν.

22 Succurre, βοήθησον. Vulgata, Adiuua. Erasmus, Subueni. Vide Matth. cap. 15. c. 25.

23 Si potes hoc credere, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermisit articulum, qui tamen maximo cõsensu in omnibus exemplaribus reperitur, & quidem cum verbo πιστεῦσαι coniunctus: vt eorum sententiam probare non possim qui cum superiore verbo εἶπε connectunt. Positum est igitur τὸ pro τοῦτο, & hæc Christi verba cum illius petitione optimè cohærent. Quum enim dixisset ille, Si potes, succurre nobis: respondet vicissim Dominus, Si tu hoc potes credere, me nimirum tibi posse succurrere, nihil est quod à me non impetres. Fieri possunt, δυνατά. Vulgata & Erasmus, Possibilia. Ego verò studui amphiboliam vitare. Neque enim Christus (vt opinor) significat, eum qui fide sit præditus omnia posse, quod tamen rectè intellectum, verum est: sed potius, nihil esse quod ipse non possit ac velit eius causa qui ipsius verbis fidem habuerit.

24 Pueri, παιδίου: id est παιδός. Nam παιδίον (teste Hippocrate) de primo vitæ septennio dicitur, παῖς autem de secundo. Hunc verò iam puerum extitisse declarat patris responsio, vers. 19. & disertè etiam παῖς vocatur, non παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφόν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτόν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρός, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρός, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.

Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

Καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τις γνῷ.

Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθείς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ. καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτούς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;

25 Quum vidisset autem Iesus turbam simul accurrere, obiurgauit spiritum illum impurũ, dicens ei, *Tu* spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eum.

26 Et quum clamasset *spiritus*, multúmque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeo vt multi dicerent mortuum esse.

27 Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

28 Et quum esset ingressus domum, discipuli eius interrogarunt eum priuatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illũ eiicere?

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* nulla re potest exire nisi per precationem & ieiunium.

30 ‖Et illinc egressi, vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quisquam *id* sciret.

31 Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis tradetur in manus hominum, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.

32 Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & timebant eum interrogare.

33 ‖Venit igitur Capernaũ. & quum venisset domum, interrogauit eos, Quid in via inter vos disceptabatis?

25 Et quum uidisset Iesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicens illi, Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi, Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.

26 Et exclamans & multum discerpens eum, exiit ab eo: & factus est sicut mortuus, ita ut multi dicerent, Quia mortuus est.

27 Iesus autem tenens manum eius, eleuauit eum: & surrexit.

28 Et quum introisset in domũ, discipuli eius secretò interrogabant eũ, Quare nos non potuimus eiicere eum?

29 Et dixit illis, Hoc genus in nullo potest exire nisi in oratione & ieiunio.

30 Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam: nec uolebat quenquam scire.

Matth. 17. d. 22 luc. 9. e. 22

31 Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eũ: & occisus, tertia die resurget.

32 At illi ignorabant uerbum, & timebant interrogare eum.

33 Et uenerunt Capharnaum. qui quum domi esset, interrogabat eos, Quid in uia tractabatis?

Matth. 18. a. 1 luc. 9. f. 45.

25 Simul accurrere, ὅτι ἐπισυντρέχει. Vulg. cõcurrendi vocabulo vtitur, quod respõdet τῷ συντρέχειν. Rectè autem Eras. vt emphasin præpositionis ἐπὶ exprimeret, compositionẽ resoluit. Tu spiritus, τὸ πνεῦμα. In Græco non est pronomen, sed id addidi vt vim articuli minimè otiosi exprimerem. Spiritum autem mutum & surdum ab effectu vocat.

29 Nulla re, ἐν οὐδενί: id est, nulla alia ratione. Abundat enim ἐν addita casui instrumenti, ex Hebræorũ idiotismo. Vulgata, In nullo: quæ interpretatio est nimium obscura.

30 Vnà iter faciebant, παρεπορεύοντο: id est, Adiunctis sibi discipulis suis, iter fecit per Galilæam. Vulg. Prætergrediebantur. Erasmus, Iter fecerunt. Idem autem existimat ex præpositione παρὰ intelligendum illos clam, aut celeriter, & velut obiter fecisse iter per Galilæã, ita vt nec aperirent se vsquam, nec commorarentur. & videri poterant (inquit ille) declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διά. At ego quamuis confitear παρὰ præpositionem in quibusdam verbis hanc vim habere, tamen nusquam legi παραπορεύεσθαι in ea significatione positum, sed pro συμπορεύεσθαι, id est, vnà & quasi ad latus incedere: vel pro adambulare, id est, ambulando proximè iter facere: sicut accipitur infrà 11. c. 20. Quum autem Cæsarea Philippi venirent Capernaum, omnino fuit ipsis obeunda Galilæa, nisi Iordanẽ traiecto maluissent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandestinam fuisse hanc profectionem, ex iis quæ sequuntur satis intelligi potest: sed ita vt aliquandiu tamen illic sint versati, quum Matthæus cap. 17. d. 22, vtatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 Tradetur, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præsenti vtitur pro futuro, vt sæpe alibi. Hominum, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additum erat ἁμαρτωλῶν, peccatorum.

32 Hoc dictum, τὸ ῥῆμα. Vulg. Verbum. quæ interpretatio est perobscura. Eras. Quod dixerat, ὅ εἶπε.

33 Et quum venisset domum, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Erasmus, Et quum venisset in domum, siue in ædes, inquit, non vtique suas. Atqui cuiuscũque essent ædes istæ, eas sibi pro domicilio delegerat Dominus, sicut intelligimus ex Matthæo 4. b. 13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, ad verbum, Factus domi: Capernaum scilicet reuersus, in qua vrbe domicilii sui sedem posuerat: vt quum ea abesset, domo abesse videretur. De verbo γίγνεσθαι vide suprà 6. a. 2.

34 Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.

35 Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.

36 Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς,

37 Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.

38 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, λέγων, Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

39 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

40 Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν ἐστιν.

41 Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

34 Ipsi verò filuerunt: nam alii aduersus alios disseruerant in via, quis esset cæteris maior.

35 Et quum consedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Si quis vult prim⁹ esse, erit omniũ vltimus, & omnium minister.

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: eoque in vlnas recepto, dixit eis,

37 Quisquis vnum ex talibus pueris exceperit nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, non me excipit, sed eum qui misit me.

38 Respondit autem ei Iohannes, dicens, Magister, vidimus quendã per nomẽ tuũ eiicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eũ, quia nõ sequitur nos.

39 Iesus autẽ ait, Ne illum prohibete: nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum, & possit citò maledicere mihi.

40 Nam qui non est cõtra nos, pro nobis est.

41 Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est* quòd sitis Christi, amẽ dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem suam.

34 *At illi tacebant: siquidem in via inter se disputauerant quis eorum maior esset.*

35 *Et residens vocauit duodecim, & ait illis, Si quis vult primus esse, erit omnium nouissimus, & omnium minister.*

36 *Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorum: quem quum complexus esset, ait illis,*

37 *Quisquis unum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.*

38 *Respondit illi Iohannes, dicens, Magister, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eum.*

39 *Iesus autem ait, Nolite prohibere eũ. nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me.*

40 *Qui enim nõ est aduersum vos, pro vobis est.*

41 *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.*

Luc.9.f.49 · 1.Cor.12.a.3 · Matth.10.d.42

34 Quis *esset* cæteris maior, τίς μείζων. Vulgata, Quis eorum maior esset: id est, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, sicut in quodam exemplari erat annotatum. Ponitur autem μείζων, maior, pro μέγιστος, maximus.

35 Erit, ἔσται. In quodam exemplari scriptum erat ἔστω, esto: & mihi quidem videtur vberior sensus si hãc lectionem sequamur: nisi malimus futurũ indicatiui pro imperandi modo positum esse ex Hebræorum idiomate. nolui tamen temere quicquam mutare. Idem obseruandum est infrà 10.f.43.

36 Eo in vlnas recepto, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.d.18. Vulgata, Amplexus. Nos quidem in hoc scribendo vocabulo comperimus Græca exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non consentire: sed hanc esse germanam lectionem non dubium est.

37 Nomine meo, ἐπὶ ὀνόματί μου: id est mea causa, quòd mihi hunc honorem habeat. Paulo pòst autem aliter accipitur. Non me excipit, sed eum qui misit me, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Græcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με: id est, non me solum recipit, sed etiam eum qui me misit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum subauditur, vt Rom. 4.b.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur. nec enim hîc negatio (vt ab illo eruditè obseruatũ est) illud remouet, sed corrigit potius: quasi dicat, Nõ tam me recipit, quàm eum qui misit me. Sic etiam accipitur Iohan. 5.e.30, & 6.d.37.

38 Vidimus, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari scriptum erat οἴδαμεν, nouimus. Per nomen tuũ, τῷ ὀνόματί σου. Erasmus ad verbũ, Nomine tuo: quæ interpretatio visa est mihi obscurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hîc significatur quod paulo antè. itaque aliter sumus interpretati, quum præsertim in duobus vetustis codicibus addatur præpositio ἐν, quam certum est ex Hebræorũ idiomate idem valere quod διὰ, vel cum accusatiuo (quum videlicet significatur causa propter quã fit aliquid, vt in versiculo superiore:) vel cum genitiuo, sicut hoc loco, & quoties agitur de causa per quam fit quidpiam: vt illic quidem ἐν τῷ ὀνόματι ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hîc verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod discrimen Erasmus paulò pòst animaduertit. Quia non sequitur nos, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. Hæc non legit Vetus interpres, & in quodam Græco codice non legimus.

40 Contra nos, pro nobis, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, Contra vos, pro vobis, καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν, sicut legitur in plurimis tum manuscriptis, tum etiam excusis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur.

41 Quòd sitis Christi, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ. Hæc verba explicant quid apud Matthæum significet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, 10.d.42.

42 Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

43 Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν. καλόν σοι ἐστὶ κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

44 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

45 Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν. καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

46 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

47 Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

48 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

49 Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται.

50 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις.

42 Et quisquis offenderit vnum ex paruis istis qui credunt in me, bonum esset ei potius si circumponeretur saxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

43 Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam: bonũ est tibi ad vitam ingredi mancum, *potius* quàm duas manus habentem abire in gehennam, in ignem inextinguibilem:

44 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eum: bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habẽtem proiici in gehennam, in ignem inextinguibilem:

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnum Dei luscum, *potius* quàm duos oculos habẽtem proiici in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non obit, & ignis non extinguitur.

49 Nam omnis *homo* igne salietur: & omnis oblatio sale salietur.

50 Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quónam ipsum condietis? habete in vobisipsis salem, & pacẽ habete inter vos mutuò.

42 *Et quisquis scandalizauerit unum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteretur.*

43 *Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam: bonum est tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennã, in ignẽ inextinguibilẽ:*

44 *Vbi vermis eorum nõ moritur, & ignis non extinguitur.*

45 *Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum: bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis:*

46 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis nõ extinguitur.*

47 *Quòd si oculus tuus scandalizat te, eiice eũ: bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem, mitti in gehennam ignis.*

48 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

49 *Omnis enim igne salietur: & omnis victima sale salietur.*

50 *Bonum est sal: quòd si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habete in vobis sal, & pacem habete inter uos.*

Matth.18.a.6 · Luc.17.a.2 · Matth.5.e.29, & 18.a.8 · Esa.66.g.24 · Leuit.2.c.13 · Matth.5.b.13 · Luc.14.g.34

Κεφάλαιον Ι.

CAP. X.

1 Κἀκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου·

1 ET quum illinc surrexisset, venit in fines Iudææ per *regionem quæ est* trans Iordanem:

1 *ET inde exurgens uenit in fines Iudææ ultra Iordanem:*

Matth.19.a.1

42 Bonum esset ei potius, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Erasmus, Melius foret ei: id est, ἄμεινον ἂν εἴη αὐτῷ. Cõiunxit enim particulam μᾶλλον cum absoluto καλὸν, vt sit periphrasis τοῦ ἄμεινον. Sed hæc traiectio sanè dura est, nec (vt ego quidem arbitror) necessaria.

43 Quòd si, καὶ ἐὰν. Vulgata & Erasmus ad verbum Et si. Sed nemo non videt idem valere καὶ ἐὰν, & εἰ δὲ quo vtitur Matthæus. Hæc causa cur καὶ sæpe etiam interpretati simus Autem & Verò, quando sententias potius quàm verba connectit. 44 Eorum, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammam fuerint proiecti. Relatiuum ergo ponitur absque antecedente expresso, ex Hebræorum more, vt Psal.87.v.1.

49 Oblatio, θυσία. Heb. מנחה Vulg. & Eras. Victima. Sale salietur, ἁλισθήσεται. id est, salienda est, vt placeat sacrificium. Sic quoque quũ dicit omnes esse sale saliendos, non prædicit aliquid futurũ, sed ostendit quid ab omnibus requiratur, nempe vt verbo incorrupto conditi, sese Deo consecrent.

50 Bonus est sal, καλὸν τὸ ἅλας. Erasmus, Bona res est sal, eodem manente sensu. Idem tamen ita vertit vt nos fecimus, Lucæ 14.f.34.

IN CAPVT X.

1 Quum surrexisset, ἀναστάς: id est, profectus, seu digressus, ex Hebræorum dialecto: apud quos Sedere idem valet quod habitare & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod abire, siue proficisci. Per *regionem quæ est* trans Iordanem, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, Trans Iordanem, sensu non expresso. neque

enim hîc describitur situs Iudææ, sed iter quo Dominus in Iudæam venit: traiecto videlicet Iordane per regionem quæ Peræa dicitur, quum per Samariam posset rectà ex Galilæa illuc contendere. Vide Matth.19.a.1.

καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτόν· καί, ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς.

Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτόν, Εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι; πειράζοντες αὐτόν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;

Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.

Deut.24.a.2

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.

Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός.

Genes.1.d.27 matth.19.a.4 Genes.2.d.24 1.cor.6.d.16 ephes.5.g.31

Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ·

Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.

1.Cor.7.b.10

Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.

Matth.5.e.32 & 19.b.9 mar.10.b.11 luc.16.d.18 1.cor.7.b.10

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν.

Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

Matth.19.b.13 luc.18.c.15.

Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτά, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτά, ηὐλόγει αὐτά.

& conuenit rursum turba ad eum: &, vt consueuerat, rursum docebat eos.

2 Tunc accedentes Pharisæi interrogarunt eum an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.

3 Ipse verò respondens dixit, Quid vobis mandauit Moses?

4 Ipsi autem dixerunt, ‖ Moses permisit libellum abscessionis scribere, & dimittere *uxorem*.

5 Tunc respondens Iesus dixit eis, Pro duritia cordis vestri scripsit vobis ˇ mandatum istud.

6 A principio verò creationis, ‖ masculum & fœminam fecit Deus.

7 ‖ Propterea relinquet homo patrem suum & matrem, & agglutinabitur vxori suæ:

8 Et qui duo *fuerant*, ˇ erunt caro vna. Itaque nō sunt amplius duo, sed vna caro.

9 ‖ Quod ergo Deus coniunxit, homo ne seiungat.

10 Et domi rursum discipuli eius eadem de re interrogarunt eum.

11 *Ipse* verò dixit eis, ‖ Quicunque dimiserit vxorem suam, & duxerit aliam, mœchatur aduersus eam.

12 Et, si mulier dimiserit virū suū, & nupserit alteri, mœchatur.

13 ‖ Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: discipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.

14 Quod quum vidisset Iesus, indignatus est, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. talium enim est regnum Dei.

15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.

16 Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.

& conueniunt iterum turbæ ad eum: & sicut consueuerat, iterum docebat illos.

2 Et accedentes Pharisæi interrogabant eum, Si licet uiro uxorem dimittere? tentantes eum.

3 At ille respondens dixit eis, Quid uobis præcepit Moyses?

4 Qui dixerunt, Moyses permisit libellum repudij scribere, & dimittere.

5 Quibus respondens Iesus ait, Ad duritiam cordis uestri scripsit uobis præceptum istud.

6 Ab initio autem creaturæ, masculum & fœminam fecit eos Deus.

7 Propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit ad uxorem suam:

8 Et erunt duo in carne una. Itaq; iam non sunt duo, sed una caro.

9 Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.

10 Et in domo iterum discipuli eius de eodem interrogauerunt eum.

11 Et ait illis, Quicunque dimiserit uxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam.

12 Et si uxor dimiserit uirum suum, & alii nupserit, mœchatur.

13 Et offerebant illi paruulos, ut tangeret illos: discipuli autem comminabantur offerentibus.

14 Quos quum uideret Iesus, indignè tulit, & ait illis, Sinite paruulos uenire ad me, & ne prohibueritis eos. talium enim est regnum Dei.

15 Amen dico uobis, quisquis non receperit regnū Dei uelut paruulus, non intrabit in illud.

16 Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos.

5 Mandatum, τὴν ἐντολήν. Mandatum videlicet de scribendo diuortii libello, siquis pro sua duritia nō posset vxorem ferre. Neque enim Moses præceptum dedit de repudiandis vxoribus, sed vxoribus potius contra inflexibilem maritorum duritiem prospexit. Vide Matth.19.v.8.

Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτόν, ἐπηρώτα αὐτόν, Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτόν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.

Ὁ δέ, στυγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται.

17 Et ˇ egrediente eo *ut se daret* in viam, ‖ quidam, quum accurrisset, & accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam ˇ possideam?

18 Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus.

19 Mandata nosti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimoniū dicito, ˇ Ne damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.

20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à ˇ iuuentute mea.

21 Iesus autem eum intuitus, dilexit eum, & dixit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, ˇ sublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò ˇ mœstus factus ˇ propter hunc sermonem, abiit contristatus: habebat enim bona multa.

23 Et quum circunspexisset Iesus dicit discipulis suis, Quàm difficilè qui ˇ opes habent, in regnum Dei introibunt.

17 Et quum egressus esset in uiam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magister bone, quid faciam ut uitam æternam percipiā?

Matth.19.b.16 luc.18.d.18

18 Iesus autem dixit ei, Quid me dicis bonū? nemo bonus, nisi unus, Deus.

19 Præcepta nosti, Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudē feceris, Honora patrem tuum & matrem.

Exodi 20.c.13

20 At ille respondens ait illi, Magister hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 Iesus autem intuitus eum, dilexit eum: & dixit ei, Vnum tibi deest: uade, quæcunque habes uēde, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & ueni, sequere me.

22 Qui contristatus in uerbo, abiit mœrens: erat enim habens multas possessiones.

23 Et circunspiciens Iesus ait discipulis suis, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.

17 Et egrediente eo *ut se daret* in viam, καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν. Vulgata, Et quum egressus esset in viam. Videtur enim viam accepisse pro vico, vt Egredi in viam, idem valeat atque foras exire, & domo progredi in publicum. At ego significari puto hæc esse gesta quum domo egressus, ad iter se compararet, atque adeo iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris bene precatus esset, eum illinc esse profectū cap.19.b.15. Quidam, quū accurrisset, προσδραμὼν εἷς. In quodā exēplari scriptū erat, ἰδού τις πλούσιος προσδραμών, ecce quidam diues quum accurrisset. In Complutensi verò editione pro εἷς scriptum erat τις, de quo diximus Matth.8.c.19. Et accidisset ei ad genua, καὶ γονυπετήσας αὐτόν. In quodam exemplari scriptum reperimus αὐτῷ, & fortasse rectius. Vide Matthæum 17.b.14. Alius codex pro αὐτόν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, vt legit Vetus interpres. Possideam, κληρονομήσω; Vulgata, Percipiam? De huius verbi propria significatione diximus Matthæi 5.a.5. Hîc autem translatitiè accipitur αὐτὶ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in vernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionum solemus hæreditates vocare.

19 Ne damno afficito *quenquam*, μὴ ἀποστερήσῃς. Vulgata, Ne fraudem feceris. & alibi sæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur qui per fraudem interuertit aliena. Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Græcos. significat enim quempiam re sua priuare, siue eam retineas, siue fraude aut vi eripias. Itaque generali vocabulo conuertimus, Damno afficere, Erasmi interpretationem sequuti, 1. Cor. 6.b.8, sed addito quarto casu. Cæterùm videtur hoc mandatum compendio quodam superiora omnia complecti. Deerat tamē in vno manuscripto codice, & fortassis redundat.

20 Iuuentute mea, νεότητός μου. In quodam codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ quo adhuc deficior?

21 Sublata *in humeros* cruce, ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres. Addidit autem Erasmus, In humeros, vt amphiboliam vitaret. Vnus codex post σταυρόν addit σου tua: & in hoc versiculo post ὑστερεῖ, additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, si vis esse perfectus.

22 Mœstus factus, στυγνάσας id est λυπούμενος, sicut loquitur Matthæus cap.19.d.22. Erasmus, Molestia affectus: id est χαλεπαινόμενος. Atqui molestiam à tristitia differre puto, sicut causa ab affectu diuersa est: adeo quidē vt molestia sæpe iram potius quàm tristitiam gignat. Propter hunc sermonem, ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulgata, In verbo, quæ interpretatio & barbara est & obscura, vt taceā Verbum potius declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Erasmus, Propter sermonem: rectè quidem expressa præpositione, (ponitur enim ἐπὶ pro διά, sicut iterum versu 24) sed omisso articulo.

23 Opes, χρήματα. Vulgata & Erasmus, Pecunias. Sed pecuniæ appellatione, etiam quum latissimè patet, bona nonnisi mouentia appellantur: vt propriè id declaret quod vernaculo sermone dicimus *chevance*. Græcum autem vocabulum (vt ait Aristoteles Ethicorum 4) ea omnia complectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id est, quorum pretium numis æstimatur. Sic enim appellantur πάντα ὧν ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται... περὶ τὰ χρήματα εἶναι, vt docet Budæus ex Xenophontis Œconomico.

24 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

24 Discipuli verò expauerunt ad hos sermones ipsius. Iesus autem rursum respondens dixit eis, Filii, quàm difficile est vt qui cõfidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.

24 *Discipuli autem obstupescebant in uerbis eius. At Iesus rursus respondēs ait illis, Filioli, quàm difficile est confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire.*

25 Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

25 *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

26 Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Illi verò amplius percellebantur, dicẽtes inter se, Et quis potest seruari?

26 *Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos, Et quis potest saluus fieri?*

27 Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ. πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

27 Intuitus autem eos Iesus dicit, Apud homines *hoc est* impossibile, sed non apud Deum: nã omnia possibilia sũt apud Deũ.

27 *Et intuens illos Iesus ait, Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possibilia sunt apud Deum.*

Matth. 19. d. 27. Luc. 18. c. 28.

28 Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia & sequuti sumus te.

28 *Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου,

29 Respondens autem Iesus ait, Amẽ dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelii,

29 *Respondens Iesus ait: Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domũ, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me & propter Euãgeliũ,*

30 Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφούς καὶ ἀδελφάς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγρούς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

30 Quin accipiat centuplicia nunc isto tempore, domos & fratres & sorores, & matres, & liberos, & agros, cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

30 *Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres & sorores, & matres, & filios, & agros, cũ persequutionibus, & in seculo futuro uitam æternam.*

24 Vt qui confidunt, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, Confidentes. Sed rectè monet Erasmus ex Cicerone, cõfidentem apud Latinos participium non esse, sed nomen, & aliud declarare. Itaque quæren da fuit periphrasis.

25 Transire, διελθεῖν. Erasmus, Ingredi, εἰσελθεῖν, sicut in plerisque codicibus legitur. Sed & Complutensis editio post εὐκοπώτερον addit γὰρ, enim: & ista quæ sequuntur ad finem vsque versiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus vetustis codicibus deesse. Nam etiam vt non addas, subaudiuntur ex præcedenti versiculo.

26 Et quis potest: καὶ τίς δύναται. Coniunctio ET hoc loco & aliis similibus non est copulatiua, sed illatiua potius: sed cum interrogatione semper, vt Mat. 3. d. 14. Sic Virgilius Æneid. 1, Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea? In quo tamen genere dicendi Græci fere vsurpant particulam εἶτα, vt Aristophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ' ἐσίγας Πλοῦτος ὤν; Scelestissime virorũ omnium, & tu silebas, Plutus quũ sis?

29 Aut vxorem, ἢ γυναῖκα. Hæc suspicatur Erasmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quum repetuntur res relictæ, nulla fit vxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 Quin, ἐὰν μή. Vulgata, Qui non: id est, ὃς οὐ μή, sicut scribitur Luc. 18. f. 30. Omnia tamen exemplaria constanter ἐὰν μή scriptum habebant hoc loco. Et simile exemplum occurrit Matth. 16. d. 42. & apud Homerum Iliad. β, in his versiculis, Οὐ γὰρ παυσέμεναί γε μετέσσεται οὐδ' ἠβαιόν, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt אם לא vt Amos 3. a. 4. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα: id est, centies tantundem, nempe quo ad verum vsum & commoda huius etiam vitæ attinet, si modò illa non ex copiis & cupiditate nostra, sed ex Dei nostri voluntate (quæ vna est certissima bonorum regula) metiamur: adeò vt fideles in media etiam egestate huius promissionis euentum sentiant. Itaque perridiculus erat Iulianus ille Apostata, quum hũc locum exagitans, quæreret num centum etiam vxores habituri essent Christiani. Nunc isto tempore, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice cum sequentibus connectuntur, adscripta distinctione post ἑκατονταπλασίονα: vt primùm sit in genere proposita promissio centuplicis compensationis, quæ deinde duas diuersorum bonorum species complectatur, nimirum præsentis huius vitæ commoda, & perpetuam æternæ vitæ hæreditatem. Itaque hanc distinctionem probo. Et matres, καὶ μητέρας. In tribus vetustis scriptum legimus, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrem & matrem. Neque certè verisimile est Christum in hac promissione id quod vel præcipuum erat prætermisisse. Ego verò legendum puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, vt omnia centuplicia promittantur: & Theophylactũ ita legisse apparet ex ipsius interpretatione. Cũ persequutionibus, μετὰ διωγμῶν. Non promittit persequutiones Dominus, (quod absurdum esset) sed fore dicit vt in

mediis etiam persequutionibus centuplo sint feliciores quàm vnquã antea, qui Christum omnibus huius vitæ commodis anteposuerint.

31 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.

31 Multi autem primi, erũt vltimi: & vltimi, primi.

31 *Multi autẽ erunt primi, nouissimi: & nouissimi, primi.*

Matth. 19. d. 30. Luc. 13. f. 03.

32 Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν.

32 Erant autem in via ascendẽtes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebant, & sequẽtes timebant. Et ipse, assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

32 *Erant autẽ in uia ascẽdentes Ierosolymam: & præcedebat illos Iesus, & stupebant, & sequentes timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei euentura.*

Matth. 20. b. 17. Luc. 18. f. 31.

33 Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·

33 *Dicens*, Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eũ morte, tradéntque eũ Gentibus:

33 *Quia ecce ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus: & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:*

34 Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτόν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

34 Quæ illudent ei, & flagellabũt eum, & inspuent in eum, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

34 *Et illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum, & interficient eũ: & tertia die resurget.*

Matth. 20. c. 20.

35 Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.

35 Tunc accedũt ad eum Iacobus & Iohannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, uolumus ut quodcunque petierimus, facias nobis.*

36 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

36 *At ille dixit eis, Quid uultis ut faciam uobis?*

37 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.

37 *Et dixerunt, Da nobis ut unus ad dextram tuã & alius ad sinistrã tuam sedeamus in gloria tua.*

38 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, & baptismo quo ego baptizor, baptizari?

38 *Iesus autem ait eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismo quo ego baptizor, baptizari?*

39 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε.

39 Ipsi verò dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ dixit eis, Poculum quidem quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

39 *At illi dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ ait eis, Calicem quidem quẽ ego bibo, bibetis, & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini:*

40 Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

40 Sed sedere ad dextram meã & ad sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.

40 *Sedere autẽ ad dexteram meã uel ad sinistram, nõ est meũ dare, sed quibus paratum est.*

33 *Dicens*, Ecce, ὅτι ἰδού: id est, כי הנה, vt loquuntur interdum Hebræi etiam in initiis: vt Amos 4. a. 3, vbi videtur eadem vsurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמר, quod hic expressimus. Vide infrà 11. d. 31, & 14. g. 70.

35 Velimus, θέλομεν. Ad verbum, Volumus, id est optamus. Est enim rogandi, non imperandi significatione positum. Cicero, Eum honorem deos tibi fortunare volo. Sic autem solent Græci conuertere verbum Hebræum חפץ, per θέλειν vel ζητεῖν, vt Malach. 3. a. 1.

38 Et baptismo, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, Aut baptismo, ἢ τὸ βάπτισμα, vt legimus in quodam exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere, diximus Matth. 10. v. 26.

40 Et ad sinistram, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hic iterum Vulgata pro καὶ legit ἢ, & ita etiam inuenimus scriptũ in quodam exemplari, sed perperam, ni fallor.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

41 Et quum hæc audissent alii decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

41 Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

Luc.22.c.25

42 Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, ‖Scitis eos "qui bus placet imperare Gentibus, dominari in eas: & qui magni sunt inter eas, licẽtia in eas vti.

42 Iesus autem uocans eos, ait illis, Scitis quia hi qui uidentur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorum.

Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν·

43 Verùm nõ ita erit inter vos: sed quicunque voluerit fieri magn⁹ ĩter vos, erit minister vester:

43 Non ita est autem in uobis: sed quicunque uoluerit fieri maior, erit uester minister:

Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

44 Et quicũque voluerit ex vobis fieri primus, sit omniũ seruus.

44 Et quicunque uoluerit in uobis primus esse, erit omnium seruus.

Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & daret animã suam redemptionis pretium "pro multis.

45 Nam & Filius hominis non uenit ut ministraretur ei, sed ut ministraret, & daret animã suam redemptionem pro multis.

Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεριχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱεριχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτιμαῖος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

Matth.20.d.29 Luc.18.f.35

46 Tunc veniunt Hiericho: ‖cóque egrediente ab Hiericho, ac discipulis eius, & turba multa "filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.

46 Et ueniunt Iericho: & proficiscente eo de Iericho, & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta uiã mendicans.

Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν, καὶ λέγειν, Ὁ υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, "Fili Dauid Iesu miserere mei.

47 Qui quum audisset quia Iesus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere, Iesu fili Dauid miserere mei.

Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.

48 Et obiurgabant eum multi vt sileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

48 Et comminabantur ei multi ut taceret: at ille multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.

49 Tunc Iesus "quum substitisset, "iussit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

49 Et stans Iesus præcepit illum uocari & uocãt cæcũ, dicẽtes ei, Animæquior esto, surge: uocat te.

Ὁ δὲ, ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

50 Ipse verò abiecto pallio suo "quum surrexisset, venit ad Iesum.

50 Qui proiecto uestimento suo, exiliens, uenit ad eum.

42 Quibus placet, οἱ δοκοῦντες: vel, Quibus constitutum est ac decretum. Illud enim (vt opinor) significat τὸ δοκεῖν hoc loco, sicut dixi Matth.3.b.9. & Philip.3.a.4. nisi posteriorem interpretationem sequi malimus. Sic enim Xenophon lib. ἑλληνικῶν secundo, οἷς δὲ ταῦτα ἀρέσκοι, κάλαμον φέρειν ἐδόκει: id est, quibus hæc placeret, iis constitutum est vt arundinem gestarent. Scimus autem nullos imperiosius aut crudelius dominari quàm ii faciant qui imperio delectantur, vel quibus semel decretum est imperium non amittere. Vulg. & Erasmus, Qui videntur: quam interpretationem non possum probare. Neque enim hîc agitur de iis qui vidẽtur sibi reges aut imperatores, quũ tales reipsa non sint: sed de iis qui verè dominantur aliis, & quorũ potestas nõ est imaginaria.

43 Erit, ἔσται. In vno codice scriptum erat ἔστω, esto. idque rectius, ni fallor: sicut etiam legitur apud Mat. 20.d.26, & paulo antè annotauimus 9.e.35.

45 Pro multis, ἀντὶ πολλῶν: id est, multorum vice. Subiit enim vicem nostram, & peccata nostra portauit. Vel pro multis, id est multorum causa, vt ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: veluti quum dicimus ἀνθ' ὧν, id est ὧν ἕνεκα, quo modo etiam accipitur Matth.17.d.27.

46 Filius Timæi, υἱὸς Τιμαίου. Non dubito quin hæc explicatio nominis Syriaci Bartimæi, ex albo libri in contextum irrepserit. Non temere autem videtur nomen cæci istius expressum, quum dicatur postea Iesum sequutus, vt probabile sit celebratum fuisse ipsius nomen inter discipulos.

47 Fili, υἱός. Rectus pro vocandi casu, sicut alibi annotauimus. Scriptum erat tamen hoc etiam loco in duobus vetustis codicibus υἱέ, & nomen Ἰησοῦ in vno deerat. Sed & in alio quodam hæc quæ sequenti versu legimus, nõ habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με, Ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

49 Quum substitisset, στάς. Vulgata & Erasmus Standi vocabulo vtuntur. Ego vti illo malui, vt melius intelligatur opponi τῷ παρελθεῖν. Iussit, εἶπε. Ad verbum, Dixit: ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Mat. 4.a.3. In duobus autem codicibus scriptum legimus, εἶπε, φωνήσατε αὐτὸν, dixit, Vocate eum.

50 Quum surrexisset, ἀναστάς. In quodam codice scriptum erat ἀναπηδήσας, exiliens, vt Vetus interpres conuertit.

Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοι; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω.

51 Et respondens dixit ei Iesus, Quid vis tibi præstem? Cæcus autẽ ait ei, "Rabboni, vt visum recipiam.

51 Et respondens Iesus dixit illi, Quid tibi uis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, ut uideam.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

52 Iesus autem dixit ei, Abi, fides tua te seruauit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Iesum per viam.

52 Iesus autem ait illi, Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim uidit, & sequebatur eum in uia.

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

1 ‖Quum autem appropinquarent Hierosolymis "Bethphage & Bethaniæ ad montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

1 Et quum appropinquarent Ierosolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, mittit duos ex discipulis suis,

Matth.21.a.1 Luc.19.d.29

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

2 Et dicit eis, Abite in "vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem "nullus hominum sedit: soluite eum & adducite.

2 Et ait illis, Ite in castellum quod contra uos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum & adducite.

Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει. καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.

3 Quòd siquis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite Dominum eo opus habere: & eum statim huc mittet.

3 Et siquis uobis dixerit, Quid facitis? dicite, Quia Domino necessarius est: & continuò illum dimittet huc.

Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.

4 Abierunt autem & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

4 Et abeuntes inuenerunt pullũ ligatum ante ianuam foris in biuio: & soluunt eum.

Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerũt eis, Quid facitis "qui soluitis pullum?

5 Et quidam de illic stãtibus dicebant illis, Quid facitis soluentes pullum?

Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

6 Ipsi verò dixerũt eis prout mãdarat Iesus: & illi dimiserũt eos.

6 Qui dixerunt eis sicut præceperat illis Iesus: & dimiserunt eos.

51 Rabboni, ῥαββονί. Legitur alicubi ῥαββουνί perperam: quanuis hoc discrimen non sit positum in re ipsa, sed in pronuntiatione, quã ego video inter Iudæos esse multiplicem. Annotat autem Caninius Ribbon Syriacè dici non quemuis dominum, sed αὐτοκράτορα, & soli Deo propriè tribui: quod si verum est, certè hic cæcus multo apertiùs Christi diuinitatem asseruit quàm quisquã alius ante ipsius resurrectionem. Nam quod idẽ Caninius tradit, Christum ante mortẽ à nemine fuisse vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli potest. Itaque mihi fit verisimile, differentiã illam inter Rabbi & Rabboni inanẽ esse. Neque enim Deus simpliciter vocatur Ribbon, sed cum adiectione עלמא-של. Et Iohannes Rabboni non aliter quàm διδάσκαλος interpretatur 20.d.16.

IN CAPVT XI.

1 Bethphage, εἰς Βηθφαγή. Munsterus scribit פגי-בית, & tradit magistros etiam Hebræorum hunc locũ commemorare. Vtcunque sit, hic quoque produnt Græci librarii Hebraicæ linguæ imperitiam. nam in omnibus vetustis codicibus, atque adeo apud Theophylactum, perperam scriptum reperimus Βηθσφαγῆ. Vetus autem interpres hæc non legit. Sed idem rectè (vt opinor) εἰς Βηθανίαν Bethaniæ interpretatur. Puto enim vtrobique esse circumloquutionem tertii casus: vt significentur hæc gesta quum Dominus non procul abesset ab his tribus locis, nimirum Hierosolymis, Bethphage, & Bethania. Erasmus autem εἰς Ἱερουσαλὴμ conuertit Hierosolymis: in aliis duobus præpositionem εἰς seruauit ἀντὶ τῆς πρὸς, vt qui interpretetur Ad Betphage & Bethaniã, id est, circiter aut versus Bethphage & Bethaniam.

2 Vicum, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, vrbem: & video nonnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem: quorum tamen sententiã non probo. Multi quoque imperiti homines multa hîc garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, qui contra vos est: quum κατέναντι idem valeat quod e regione & ex aduerso. Statim vt ingrediemini, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Ita sum interpretatus, vt ostenderẽ particulam εὐθέως coniungendam cum participio εἰσπορευόμενοι: quod alioquin videbitur redundare: qui pleonasmus est Hebræis familiaris, sed tamen (vt arbitror) non necessarius hoc loco. Vulgata & Erasmus, Statim ingredientes: sensu aliquantulum diuerso, aut loquutione (ni fallor) parum Latina. Nullus hominum, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id est nullus prorsus. Abũdat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quũ Latini Nemo homo dicunt, & Nusquã gentium. Vetus interpres, Nemo adhuc hominum. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, sicut in duobus exemplaribus scriptum inuenimus: mallem tamen conuertere, Nondum quisquam hominum. vel, Nondum vllus homo.

3 Hoc, τοῦτο. Vulgata, Quid facitis? expuncta hac particula.

5 Qui soluitis, λύοντες. Sic loquuntur Latini per periphrasin participii. Vulgata & Erasmus, Soluentes.

Iohan.12.b.14

Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτῷ.

7 ‖Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, seditque super eum.

7 Et duxerunt pullum ad Iesum, & imponunt illi uestimenta sua: & sedit super eum.

Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στοιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alii autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

8 Multi autem uestimenta sua strauerunt in uia: alii autem frondes cædebant de arboribus, & sternebant in uia.

Καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

9 Et qui præibant, quíque sequebantur, clamabãt dicentes, Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini.

9 Et qui præibant, & qui sequebantur clamabant, dicentes, Hosanna benedictus qui uenit in nomine Domini.

Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

10 Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es in cælis* altissimis.

10 Benedictum quod uenit regnum patris nostri Dauid: hosanna in excelsis.

Matth.21.d.10
Luc.19.g.45

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.

11 ‖Et ingressus est Hierosolymam Dominus, & in templum: qúmque circũspexisset omnia, & vespera iam hora esset, venit Bethaniam cum duodecim.

11 Et introiuit Ierosolymam in templum: & circunspectis omnibus, quũ iam uespera esset hora, exiit in Bethaniam cum duodecim.

Matth.21.b.19

Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.

12 ‖Et postero die quum exissent Bethania, esuriit.

12 Et alia die quũ exirent à Bethania, esuriit.

Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτήν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα· οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.

13 Qúmque procul vidisset ficum habentem folia, venit *visurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

13 Qúmque vidisset à longè ficum habentem folia, uenit, siquid fortè inueniret in ea: & quum uenisset ad eã, nihil inuenit præter folia: non enim erat tẽpus ficorum.

7 Super eum, ἐπ' αὐτῷ, id est super pullum. Frobenius excudit ἐπ' αὐτόν, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ' αὐτῶν, super ea, videlicet vestimenta, sicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ' αὐτήν, vt ad asinam referatur, quod (inquit) cum Matthæo cõsentit. Sed nos illic eam lectionem deprauatam esse ostendimus, quum Lucas & Iohannes solius pulli mentionem faciant quo vectus fuerit Dominus.

8 Ex arboribus, ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari scriptum erat ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiam nonnullis placet στιβὰς herbæ seu fruticis genus esse quo solebant tori infarciri: quos idcirco στιβάδας, vel στιβάδας vocabant. Malo tamen veterem lectionem sequi, vt Marcus cum Matthæo prorsus consentiat.

9 Benedictus, εὐλογημένος. Hebraismus, id est Bene sit ei qui ad nos venit. In nomine Domini, ἐν ὀνόματι Κυρίου, id est diuinitus, & à Deo missus. Omnia autem hæc respiciunt promissiones de venturo Messia, quamuis quod ipsius regnum esset non intelligerent.

10 Benedictum, εὐλογημένη. Id est felix ac prosperum sit. In nomine Domini, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidẽ versiculo deerant in vno vetusto exemplari, & fortassis ab aliquo sunt expũcta qui hos titulos Domini & patris Dauidi tribui existimauit, quum tamen ad participium ἐρχομένη pertineant ista ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ, ad βασιλεία referantur, sicut ostendit distinctio in codicibus emendatis adscripta post Κυρίου. Nisi existimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt sit hic sẽsus, Benedictum regnũ quod venit in nomine eius qui Dominus est patris nostri Dauid. Solet enim sæpe Dauid in Psalmis Messiam vocare Dominum, vt Christus ipse paulo pòst explicat cap.12.d.36. Sed illa sententia longè est planior. Itaque vt omnem ambiguitatem vitarem, ausus sum verborum Græcorum collocationem mutare. Nam in Græcis nulla est eiusmodi amphibolia, quoniam scriptum non est τοῦ Κυρίου καὶ πατρός, vel τοῦ Κυρίου πατρός, sed Κυρίου, τοῦ πατρός.

11 Et vespera, &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Erasmus ὥραν rectè annotat pro tempore vsurpari, & tempus vespertinum interpretatur. Ego verò cum Vetere interprete Græcam loquutionem integram seruaui, quòd Latinos etiam videam ab ista enallage non abhorrere. Plinius libro 19, His horæ rigandi, matutina & vespera. ὀψίας verò conuerti perinde acsi scriptum esset ἑσπέρας: quia serotinum apud Latinos non vespertinum, sed tardum declarat. Venit, ἐξῆλθεν. Vulgata, Exiit. Erasmus, Egressus est. Vide suprà 3.c.21, & 8.b.11.

12 Et postero die, καὶ τῇ ἐπαύριον: id est (vt loquuntur Hebræi) In crastino. Nam disertiores Græci dicũt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἑξῆς. Vulgata, Alia die: quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, vt Matt. 27.g.62, id est Secunda, vt etiam loquitur Liuius: modò In crastinum, vt Iohan.1.f.43. modò Sequẽti die, vt Act. 10.d.23, modò Postero die, vt nos hic fecimus. Ita enim loquuntur Latini.

13 *Visurus* videlicet num inueniret, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ in subiectione posito, alibi diximus. Subauditur autem participium Visurus: vt in illo Virgilii, -equidẽ per littora certos Dimittã, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Siquibus eiectus syluis aut montibus errat. Sic etiam Homerus Iliad. α, Εἰ μ' αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴ κε πίθηται. Expressimus igitur quod subaudiebatur, & simile est exemplum Act.17.v.11.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

14 Tunc respondens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculum quisquam fructum comedat. Et hoc audierunt discipuli eius.

14 Et respondens dixit ei, Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et audiebant discipuli eius.

Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.

15 Veniunt igitur Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant & emebant in tẽplo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

15 Et ueniunt Ierosolymã. Et quum introisset in tẽplum, cœpit eiicere uendentes & ementes in tẽplo, & mensas numulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit.

Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.

16 Nec sinebat vt quisquam deportaret vas per templum.

16 Et non sinebat ut quisquã transferret uas per templum.

Esa.56.c.7
Ierem.7.b.11

Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.

17 Et docebat dicens eis, Nonne scriptum est ‖domum meã, domum precationis vocatum iri ab omnibus Gentibus? ‖vos autem eam fecistis, speluncam latronum.

17 Et docebat dicẽs eis, Nõne scriptum est, Quia domus mea, domus orationis uocabitur omnibus Gẽtibus: uos autẽ fecistis eam speluncam latronũ.

Καὶ ἤκουσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσι. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

18 Et hoc audierunt Scribæ & principes Sacerdotum, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

18 Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eũ perderent. timebant enim eum, quoniam uniuersa turba admirabatur super doctrina eius.

Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.

19 Quum verò vespera esset, egressus est Iesus ex vrbe.

19 Et quum uespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.

Matth.21.b.19

Καὶ πρωῒ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

20 ‖Et manè adambulantes ficui, viderunt eam exaruisse radicitus.

20 Et quum manè transirent, uiderunt ficum aridam factam à radicibus.

Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

21 Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus cui maledixisti, aruit.

Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete fidem Dei.

22 Et respondens Iesus ait illis, Habete fidem Dei.

14 Respondens, ἀποκριθείς. Hic manifestè apparet Hebraismus, de quo alibi diximus. Quis enim dicatur ficui respondere? Abundat igitur hoc participium, & de eo quoque dicitur qui loqui incipit.

15 Veniunt, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, rursum.

16 Nec sinebat, καὶ οὐκ ἤφιε. Ita reperi scriptum in omnibus codicibus. Necesse est autem vt ab aoristo posteriori verbi ἀφίημι deducatur, addito præpositionis augmento, sicut in ἠπίσμαι ab ἐπίσω, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibusdã aliis verbis, quæ tamen pauca sunt. Sic etiam suprà 1.c.34. Vas, σκεῦος. Id est instrumentum vllum, profanum videlicet, cuiusmodi plurima habebant isti quibus atrium templi esse cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abusu Canon 87 Synodi Constantinopolitanæ sub Iustiniano coactæ.

17 Vocatum iri, κληθήσεται: id est, palàm erit & habebitur: de quo Hebraismo alibi diximus.

18 Timebant enim eum, ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν. Ita scriptum erat in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, qui non habebat αὐτόν: & sanè videtur abundare.

20 Adambulantes, παραπορευόμενοι: id est, iuxta ipsam ficum iter facientes. Erat enim in via, vt dicit Matthæus. Itaque παρὰ idem valet quod apud Latinos præpositio AD, id est iuxta, in compositione. Vulg. Quum transirent: id est διαπορευόμενοι. Eras. Prætereuntes. Vide suprà 9.c.30.

21 Imprecatus es, κατηράσω. Vulg. Maledixisti: quod respondet τῷ κακολογεῖν. Erasmus, Execratus es. Nos (vt opinor) magis propriè vertimus imprecari. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, precari: & tam in vitio quàm in laude vsurpatur. Itaque apud Homerum Iliad. α, Chryses promiscuè dicitur ἀρητὴρ & ἱερεύς.

22 Habete fidem Dei, ἔχετε πίστιν Θεοῦ. In quodam exemplari scripta erat interrogatio post Θεοῦ. Sed præstat indefinitè legere. quod liquet ex versiculo 24, in quo explicatur hæc sententia: ex quo etiam apparet, fidem Dei passiuè dici, quæ Deo habetur. Erasmus, Confidite Deo: id est θαρρεῖτε τῷ Θεῷ, sensu tamen rectè expresso. Nam fidem Dei habere, nihil aliud declarat quàm certum esse, Deum præstiturum quod promisit.

Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

23 Amen enim dico vobis, quicunque dixerit monti huic, Tollitor & proiicitor in mare: nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, erit ei quicquid dixerit.

23 *Amen dico vobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare: & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit quia quodcunque dixerit, fiat: fiet ei.*

Math.7.a.7 Luc.11.b.9

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

24 Propterea dico vobis, quæcunque precantes petitis, credite vos accepturos: & erunt vobis.

24 *Propterea dico vobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis: & euenient vobis.*

Math.6.b.14

Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

25 Et quum adstiteritis precantes, remittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cælis *est*, remittat vobis offensas vestras.

25 *Et quum stabitis ad orandum, dimittite siquid habetis aduersus aliquem: ut & Pater vester qui in cælis est, dimittat vobis peccata vestra.*

Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

26 Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cælis *est*, remittet offensas vestras.

26 *Quòd si vos non dimiseritis, nec Pater vester qui in cælis est, dimittet vobis peccata vestra.*

Math.21.b.14 Luc.20.a.1

Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι·

27 Tunc veniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum principes Sacerdotum, & Scribæ & seniores:

27 *Et veniunt rursus Ierosolymam. Et quum ambularet in templo, accedunt ad eum summi Sacerdotes & Scribæ & seniores:*

Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν ἵνα ταῦτα ποιῇς;

28 Et dicunt ei, Qua authoritate ista facis? & quis tibi dedit authoritatem istam, vt hæc facias?

28 *Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem ut ista facias?*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

29 *Iesus autem respondens ait illis, Interrogabo vos & ego unum verbum, & respondete mihi: & dicam vobis in qua potestate hæc faciam.*

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

30 Baptisma Iohannis è cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

30 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.*

Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

31 Ratiocinabantur autem apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

31 *At illi cogitabant secum, dicentes, Si dixerimus, De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?*

Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

32 Sed si dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim sentiebant de Iohanne, eũ verè Prophetam fuisse.

32 *Si dixerimus, Ex hominibus: timebant populum. omnes enim habebant Iohannem quia verè Propheta esset.*

23 Amen enim dico vo. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulg. & Erasmus nō legerũt particulã γὰρ, aut putarũt redundare.

24 Accepturos, λαμβάνετε. Ad verbum, Accipitis. Sed de hac temporum enallage sæpe iam diximus, cuius tamen aliqua videtur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam esset præsens. Sed & in vno vetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth.21.b.22.

25 Et quum adstiteritis orantes, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι: id est, quum apparueritis coram altari Domini preces vestras fundentes. Vulg. & Eras. στήκειν interpretantur stabitis. & ex hoc etiã loco colligit Eras. Israelitas stantes precari solitos: quum potiùs verisimile sit, si non semper, at certè plerunque solenni ritu, flexis genibus orasse, vt apparet ex Dan. 6.b.10. adeo quidem vt Flectere genua pro toto Dei cultu interdum accipiatur, vt 1. Reg.19.d.18. Mich.6.b.6, & alibi sæpe. Itaque τὸ στήκειν declarat τὸ παρίστασθαι καὶ παρεῖναι: id est, sistere se in conspectum & adesse, siue stes, siue sedeas: cuius significationis exẽpla passim occurrunt, vt Exodi 33.b.10, & 2. Paral.34.f.31. Esa.3.b.12, & alibi. Vide suprà 9.a.1.

26 Nam si, εἰ δέ. Vulg. & Eras. Quòd si. Sed præstat δὲ pro γὰρ accipere, vt in illo Homeri Iliad. α, (apud quem etiam frequens est ista enallage,) Μή σύ γ' ἀέθλων ἐμῶν κλάδεσιν παίζειν Τρωσὶ φιλοπτολέμοισιν. ἀμφότεροι δέ μαθεῖς. Annotat autem Eras. in plerisque Græcis codicibus totum hunc versiculum non addi, & à Theophylacto etiã non legi. Nos tamẽ in plerisque vetustis exẽplaribus reperimus, atque adeo in Theophylacto Romano.

28 Et quis tibi, καὶ τίς σοι. In vno codice scriptum erat, ἢ τίς σοι, aut quis tibi. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur.

32 Sed si dicamus, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres omnes codices & Complutensis editio non habent ἐάν:

& post ἀνθρώπων adscribunt interrogationem, vt sit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quàm etiam sequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuisse qui offensi sunt subita ista transitione orationis rectæ ad obliquam. Potius enim dicendum videbatur (vt etiam conuertimus) φοβούμεθα, vt scribitur apud Matthæum 21.c.26, quàm ἐφοβοῦντο. Sed huiusmodi transitiones Hebræis sunt familiares, quarũ alia exempla habemus Luc.5.c.14, & 7.a.4, & 5. item Act.15.b.5. quanuis Lucas multo minus hebraisset quàm Marcus. Vide suprà 10.c.33. Sentiebant de Ioanne, εἶχον τὸν Ἰωάννην: id est εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου. sic enim potius loquuntur Græci. Vulg. & Eras. Habebant Iohannem: quæ interpretatio non satis videtur conuenire cum iis quæ sequuntur. Fuisse, ἦν. Vulg. Esset, quod rectè emendauit Erasmus, quum hæc sint gesta post Iohannis mortem.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

33 Tunc respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens dicit eis, Nec ego dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

33 *Et respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et respondens Iesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc faciam.*

Κεφάλαιον ιβ'.

CAP. XII.

Math.21.c.33 Luc.10.b.9 Esa.5.a.1 Ierem.2.d.21

Καὶ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμὸν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε.

1 Et cœpit eis per parabolas dicere, Vineam plantauit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est.

1 *Et cœpit illis in parabolis loqui. Vineam pastinauit homo, & circundedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregre profectus est.*

Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

2 Misitque seruum ad agricolas *suo* tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

2 *Et misit ad agricolas in tempore seruum, ut ab agricolis acciperet de fructu vineæ.*

Οἱ δὲ λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν.

3 Illi verò captum eum ceciderunt, ac remiserunt inanem.

3 *Qui apprehensum eum ceciderunt, & dimiserunt vacuum.*

Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

4 Et rursum misit ad eos aliũ seruum, *&* illi huic quoque lapidato caput vulnerarunt, & remiserunt dedecoratum.

4 *Et iterum misit ad illos alium seruum: & illum in capite vulnerauerunt, & contumeliis affecerunt.*

Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

5 Et rursum alium misit, & illum trucidarunt: multósque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

5 *Et rursum alium misit, & illum occiderunt: & plures alios, quosdam cædentes, alios verò occidentes.*

IN CAPVT XII.

1 Per parabolas, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur passim in Euangelio non tam comparatio, aut collatio, quales adhiberi à plerisque scriptoribus solent ad ea illustranda quæ alioquin videri possent obscurius dicta, quàm allegoria & ænigma: quòd non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi משל & חידה vocant. Siquis autem roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quum vnam tantùm parabolam hic recenseat: respondeo, quanuis vnam duntaxat commemoret, multas tamen fuisse à Domino propositas, quæ copiosè à Matthæo referuntur. Deinde etiam existimo, his verbis non tam multitudinem parabolarum significari, quàm genus ipsum orationis quo Christus vsus est, ob eam causam quam ipse explicat Matth.13.e.35. vt ἐν παραβολαῖς, idem valeat quod παραβλήδην, vt loquitur Nonnus: id est δι' αἰνιγμάτων. Dicere, λέγειν. Quædam exemplaria habent λαλεῖν, loqui, vt conuerterunt Vulgata & Erasmus: quam lectionem si sequaris addendum erit participium, λέγων, dicens, eclipsi Hebræis familiari, de qua diximus aliquid suprà 10.c.33.

2 Suo tempore, τῷ καιρῷ. Erasmus, Quum opportunum esset: id est ὅτι ἦν εὔκαιρον. Vulg. In tempore, sensu nonnihil diuerso. Nam in tempore significat *bien à poinct*: suo tempore verò, *en sa saison*, id est, tempore quo colligi fructus solent.

3 Inanem, κενόν: vel, vacuum, vt rectè conuertit Erasmus. Sed quia cæteris fere locis inanem interpretantur, eandem vbique rationem seruare maluimus.

4 Lapidato, λιθοβολήσαντες. Hanc esse significationem propriam verbi Lapidare, Quintilianus innuit lib.8. cap.2, nempe pro Lapides in aliquem conicere. Sed sciendum est, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui non modò ictu petit, sed etiam collimat. Vetus interpres hoc non legit, & animaduertimus etiam in duobus vetustis codicibus deesse. Caput vulnerarunt, ἐκεφαλαίωσαν. Erasmus, Comminuerunt caput: quod non sine hyperbole intelligi potest. Maluimus ergo paucis mutatis Vulgatam editionem retinere, quũ præsertim Lucas in hac eadem parabola vtatur verbo τραυματίζειν. Mentionem autem facit Marcus vulnerũ capitis, quasi grauissimorum. Sed noua est hæc significatio verbi κεφαλαιοῦν, vt hoc planè sit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνεπλήρωσαν καὶ ἐκορύφωσαν τὴν ὕβριν: id est, omni contumeliæ genere, quasi in summam quandam redacto affecerunt, omnémque iniuriam in eo veluti consumpserunt. Ego verò fictum vocabulum esse puto à κεφαλή, sicut à γόνυ fit γονατίζειν, & ab οὖς fit ὠτίζειν, & similia. Dedecoratum, ἠτιμωμένον. Verbum ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Erasmo conuerti, contumelia afficere, id est ὑβρίζειν: ignominia afficere, quod

mihi non displicet: contemptui habere, id est κατιμφορεῖν: inhonorare, dehonestare, exhonorare: quæ non memini legere apud idoneos authores quanuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non est habitus. Theophylacti codex scriptum habet ἠτιμωμένον: quod verbum, si Eustathio credimus, Homericū est. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμησαν, & ignominia affecerunt: sicut in quodam codice scriptum reperimus.

Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

6 Quum ergo vnum adhuc haberet filium suum dilectū, misit etiam illum vltimum ad eos, dicens, Reuerebuntur filium meum.

6 *Adhuc ergo unum habens filium charissimum, & illum misit ad eos nouissimū, dicens, Quia reuerebuntur filium meum.*

Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

7 Illi verò agricolæ dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, & nostra erit hæreditas.

7 *Coloni autem dixerūt adinuicem, Hic est hæres: uenite, occidamus eum, & nostra erit hereditas.*

Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

8 Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

8 *Et apprehēdētes eum occiderunt, & eiecerunt extra uineam.*

Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργούς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

9 Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet agricolas, & dabit vineam aliis.

9 *Quid ergo faciet dominus uineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit uineam aliis.*

Psal. 118.c.22
esa. 28.d.18
matth. 21.d.42
act. 4.b.11
rom. 9.g.33
1. pet. 2.a.8

Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε; Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

10 Ne hanc quidem Scripturam legistis? ‖Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

10 *Nec Scripturam hanc legistis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli:*

Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

11 A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

11 *A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?*

Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

12 Studebant igitur eum prehendere, sed timuerunt turbam: norant enim eum aduersus ipsos illam parabolam dixisse. itaque omisso eo abierunt.

12 *Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam: cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt.*

Matth. 22.b.15
luc. 20.d.20

Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

13 ‖Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, vt eum captarent sermone.

13 *Et mittunt ad eum quosdam ex Pharisæis & Herodianis, ut eum caperent in uerbo.*

7 Agricolæ, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addita habebat, θεασάμενοι αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς, id est, quum vidissent eum venientem ad se.

8 Et captum eum, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, Et apprehendentes eum, καὶ κρατήσαντες αὐτόν. Erasmus, Et arreptum eum, καὶ ἁρπάσαντες αὐτόν.

9 Agricolas, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, istos.

11 Istud, αὕτη: id est res ista. Est enim Hebraismus manifestus, de quo diximus Matth. 21.d.42. Errant igitur qui vel ad κεφαλὴν, vel ad γωνίας referunt: ac multo etiam magis qui legit, Factus est iste, vt ad lapidem & Christum referatur.

12 Studebant, ἐζήτουν: id est affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbū Studere cum quarto casu coniunctum, cuius vice hîc ponitur infinitus modus. Respondet ergo τὸ ζητεῖν hac significatione verbo בִּקֵּשׁ. Vulg. & Erasm. ad verbum, Quærebant. Enim, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, sed ad ἐζήτουν: & rursus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod est remotius. Quæ synchysis vt melius intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco converterimus vt συνδετικὸν, secundo verò vt διακριτικὸν: ita disponendum puto hunc versiculum, docendi gratia, alioquin nonnihil obscurum. καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον: id est, Studebant igitur eum prehendere: norant enim quòd aduersus ipsos parabolam illam dixisset: sed timuerunt turbam, itaque omisso eo abierunt. Aduersus ipsos, πρὸς αὐτούς. Sic rectius conuertit Erasmus quàm Vetus interpres Ad eos. Declarat enim πρὸς hoc loco ἐναντίωσιν, vt in illo Chrysostomi περὶ προσευχῆς, ἀπολογούμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτίας.

13 Captarent, ἀγρεύσωσι: vel, caperent. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat venari, etiam de eo dicitur qui prædam cepit quam venabatur. Sic Isiodorus in Epigrammatibus, ἀγρευθεὶς δ᾽ ἤγρευσεν: id est ἁλοὺς δ᾽ ἁλοῖ, vt ab aliis est annotatum. Secundum exemplar scriptum habebat, eodem sensu, παγιδεύσωσι, illaquearent.

Sermone, λόγῳ. Vulgata, Verbo: id est ῥήματι, vt alibi dictum est. Potest autem hoc referri vel ad eorum orationem qui Christo insidiabantur, vel ad Christi responsionem, qua illi sperabant fore vt sese in laqueos induceret, vel ad vtrosque.

Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις. Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

14 Illi verò, quum venissent, dicunt ei, Magister, scimus te veracem esse, neque curare quenquam: non enim respicis in personam hominum, sed in veritate viam Dei doces: Licet censum Cæsari dare, an non? demus, an non demus?

14 *Qui uenientes dicūt ei, Magister, scimus quia uerax es, & non curas quenquam: nec enim uides in faciem hominum, sed in ueritate uiā Dei doces: Licet dare tributū Cæsari, an non dabimus?*

Ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

15 Ipse verò, quum sciret eorū hypocrisin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

15 *Qui sciens uersutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, ut uideam.*

Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

16 Illi verò protulerūt. Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.

16 *At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cuius est imago hæc & inscriptio? Dicunt ei, Cæsaris.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ᾽ αὐτῷ.

17 Et respondens Iesus dixit eis, ‖Reddite quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ Dei *sunt*, Deo. Et admirati sunt super eo.

17 *Respondens autem Iesus dixit illis, Reddite igitur quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sūt Dei, Deo. Et mirabantur super eo.*

Rom. 13.b.7

Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτόν, οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες,

18 ‖Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

18 *Et uenerunt ad eum Sadducæi, qui dicūt resurrectionem non esse: & interrogabant eum, dicentes,*

Matth. 22.c.23
luc. 22.c.27

Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

19 Magister, ‖Moses scripsit nobis, vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorē, & filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet semen fratri suo.

19 *Magister, Moyses nobis scripsit, ut si cuius frater mortuus fuerit, & dimiserit uxorem, & filios non reliquerit, accipiat frater eius uxorē ipsius, & resuscitet semen fratri suo.*

Deut. 25.a.5

Ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνῄσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

20 Septem ergo fratres fuerūt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit semen.

20 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus est, non relicto semine.*

14 In personam, εἰς πρόσωπον. Vulgata, In faciem. Nam hoc propriè declarat πρόσωπον, seu vera sit, seu fictitia: nisi mauis os aut vultum interpretari. Sed & hoc nomine significantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiam rerum externarum, quæ à rhetoribus vocantur personæ attributa: seu vera sint illa, seu ficta, & ad tempus quæsita, vt in theatris fieri solet. Errant igitur, & quidē periculoso errore, qui vbi mentio fit προσωποληψίας, agi putant de ipsis (vt vulgò loquimur) personis, id est, ipsis hominibus: & hoc testimonio eludunt quæcunque de æterna prædestinatione non minus sanctè quàm verè traduntur. Errant & illi qui quum alioquin Personæ appellatione rectè intelligant significari qualitates illas de quibus diximus, tamen nōn animaduertunt non damnari personarum omnium discrimina: (quòd fieri non potest quin summa rerum omnium ἀταξία inuehatur) sed eam demum προσωποληψίαν dici & reprehendi quæ tenebras offundit veritati. Sed hæc fortasse πάρεργα: quæ tamen placuit semel annotare, vt quæ vis sit horum vocabulorum intelligatur. Viam Dei, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Hebraicè דרך יהוה: quo dicendi genere interdū significatur via qua ad Deū peruenitur, id est, sancti mores, & cum Lege Dei cōsentientes, vt hoc loco & alibi sæpe: interdum verò ipsa Dei facta & gesta, vt Psalmo 18.e.31. plurali præsertim numero. Licet, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν, dic ergo nobis: quod fortassis irrepsit ex Matthæo. An non ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deest apud Veterem interpretem. Simpliciter enim conuertit, Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus? Sed iteratam interrogationem in omnibus codicibus & apud Theophylactum quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quasi dicas, Debemus dare, an non debemus dare: quod rectè Erasmus obseruauit.

15 Hypocrisin, ὑπόκρισιν. Vulgata, Versutiam: id est πανουργίαν, vel potius πολυτροπίαν.

19 Reliquerit, καταλίπῃ. Vulgata, Dimiserit: quæ interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere solet τὸ ἀπολύειν. Sed vsus est Vetus interpres Dimittendi verbo propter sequens verbum ἀφῇ, quod ipsum exponere cogimur Reliquerit. neque enim possumus Græcorum copiam assequi. Filios, τέκνα. Erasmus, Liberos: quam interpretationem cur non probem, dixi Matth. 22.c.24. Sed in vno vetere exemplari scriptum inuenimus τέκνον, & apud Matthæum quoque constanter legitur in Vulgata editione Filium, singulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat vel vnum filium reliquisse, vt absolueretur frater à suscitandi fraterni seminis lege.

20 Septem ergo, ἑπτὰ οὖν. Erasmus non legit particulam οὖν, quæ tamē videtur requiri, vt narrationis

r.iii.

exordium declaret. Addidimus igitur, partim ex Veteris interpretis authoritate, partim quia in vno vetusto codice scriptam inuenimus.

Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

21 *Et secundus accepit eam, & mortuus est, & nec iste reliquit semen: & tertius similiter.*

Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

22 Et acceperunt eam septem illi, neque reliquerunt semen: vltima omnium mortua est & mulier.

22 *Et acceperunt eam similiter septem, & non reliquerunt semen: nouissima omnium defuncta est & mulier.*

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

23 In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

23 *In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius de his erit uxor? septem enim habuerunt eam uxorem.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, Nónne propterea erratis quòd nesciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

24 *Et respondens Iesus ait illis, Nónne ideo erratis non scientes Scripturas, neque uirtutem Dei?*

Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

25 Postquã enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducũt, neque nuptũ dãtur: sed sunt vt Angeli qui in cælis *sunt*.

25 *Quum enim à mortuis resurrexerint, neque nubent, neque nubentur: sed sunt sicut Angeli in cælis.*

Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, λέγων, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ;

Exodi 3.b.6 matth. 22.c.32

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis, quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

26 *De mortuis autẽ quòd resurgant, non legistis in libro Moysi, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens, Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?*

Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ Θεὸς ζώντων· ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

27 Non est Deus mortuorum, sed Deus viuentium: vos ergo multum erratis.

27 *Non est Deus mortuorum, sed uiuorum: uos ergo multum erratis.*

Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν γραμματέων, ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;

Matth. 22.d.35

28 Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptãtes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

28 *Et accessit unus de Scribis qui audierat illos conquirentes: & uidens quoniã bene illis responderat, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι·

Deut. 6.a.4

29 Iesus autem respondit ei, Primum omnium mandatorum *est*, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est:

29 *Iesus autẽ respõdit ei, Quia primum omnium mãdatũ est, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est:*

Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

30 Diliges igitur Dominũ Deũ tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc *est* primum mandatum.

30 *Et diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mẽte tua, & ex tota uirtute tua. Hoc est primũ mãdatũ.*

21 Et ne ipse, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In vno exemplari legimus, μὴ καταλιπὼν σπέρμα, non relicto semine.

22 Mulier, γυνή. Erasmus, Vxor. Est enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex conclusione quæstionis.

23 Postquam resurrexerint, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deerat in duobus codicibus, & potest expungi, nulla sensus iniuria.

24 Nónne propterea, οὐ διὰ τοῦτο. Sic solent Hebræi per interrogationem enuntiare quod maximè volunt haberi pro vero. Deest tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. Quòd nesciatis, μὴ εἰδότες. Vulgata ad verbum, Non scientes. Sed quia præcessit διὰ τοῦτο, necesse fuit aliquantulum à verbis deflectere: quum ne sic quidem Græci loqui soleant.

26 Quomodo, ὡς, vel πῶς, vt in vno codice legimus. Est autem per traiectionem construendum hoc membrum, vt post αὐτῷ subiiciatur ἐπὶ τῆς βάτου. Similis traiectionis exemplum occurrit Rom. 12.a.3.

29 Primum, πρώτη. Id est primarium ac præcipuum. Neque enim hic scriba, siue legis doctor, cum Pharisæis sentiebat, qui summam pietatem in externis ritibus ponebant.

30 Diliges igitur, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg. & Eras. Et diliges. Sed apparet καὶ positam esse pro οὖν; quæ

enallage etiã apud Græcos disertiores reperitur. Demosthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ γραψάμενος Διώνδας τὸ τέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καί μοι λέγε τοῦτο τὸ ψήφισμα. Sic quoque paulo pòst accipitur versu 37. Cogitatione, τῆς διανοίας id est συνέσεως, vt Scriba responso suo explicat. Vide Matth. 22.d.37.

Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

31 Et secũdum *illi* simile, hoc *est*, Diliges proximum tuum vt teipsum. maius istis aliud mandatum non est.

31 *Secundum autem simile est illi, Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Maius horum aliud mandatum non est.*

Leuit. 19.d.18 matth. 22.d.39 rom. 13.c.9 gal. 5.c.14 iacob. 12.b.8

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ.

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, magister, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

32 *Et ait illi Scriba, Bene magister, in ueritate dixisti, quia unus est Deus, & non est alius præter eum:*

Καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος· καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus, ac diligere proximum vt seipsum, plus est quàm omnia holocautomata & sacrificia.

33 *Et ut diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tanquã seipsum, maius est omnibus holocautomatibus & sacrificiis.*

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

34 Tum Iesus quum vidisset eũ cordatè respondisse, dixit ei, Nõ longè es à regno Dei. Et nemo amplius audebat eum interrogare.

34 *Iesus autem uidens quòd sapienter respondisset, dixit illi, Non es lõgè à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;

35 Et respondẽs Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?

35 *Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid?*

Matth. 22.d.42 luc. 20.g.41

Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36 Nam ipse Dauid dixit per Spiritum sanctum, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextrã meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

36 *Ipse enim Dauid dicit in Spiritu sancto, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponã inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

Psal. 109.a.1

Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

37 Ipse ergo Dauid dicit eũ Dominũ: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eum libenter.

37 *Ipse ergo Dauid dicit eum Dominũ: & unde est filius eius? Et multa turba eum libenter audiuit.*

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

38 Ipse autem dicebat eis in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui volunt stolati ambulare, & *amant* salutationes in foris,

38 *Et dicebat eis in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui uolũt in stolis ambulare, & salutari in foro.*

Matth. 23.a.6 luc. 11.f.43 & 20.g.45

31 Hoc est, αὕτη. Subaudi ἐστί. Vulgata, Illi: id est αὐτῇ, quo modo scriptũ erat in duobus codicibus vetustis

33 Plus est, πλεῖόν ἐστι. Vulg. Maius est, μεῖζόν ἐστι. In quodã codice legimus περισσότερον, amplius. Holocautomata & sacrificia, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocausta interpretãtur Græci id sacrificiorũ genus in quo tota victima Deo adolebatur, vt ipsa verbi notatio declarat. Hebræi עולה vocãt. θυσίας autẽ appellant ea sacrificia quæ ab Hebræis dicuntur זבחים: in quibus pars aliqua Sacerdotibus & conuiuio decidebatur, vt rectè notat Hieronymus in caput Esaiæ 56. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum generibus vniuersus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.

34 Amplius, οὐκέτι. Abundat negatio, vt alibi diximus. Vulgata, Iam, ἤδη. Erasmus, Post illa, μετὰ ταῦτα.

35 Respondens, ἀποκριθεὶς: id est verba faciens, vt alibi docuimus. Seruari tamen potest propria huius verbi significatio. Nam scribit Matthæus fuisse in templo coactos Pharisæos, quum hæc diceret Christus. Est autem verisimile multum vtrinque habitum sermonem, cuius conclusionem duntaxat scripserint Euangelistæ.

36 Per Spiritum sanctum, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, In Spiritu sancto. Est enim quædam in hoc dicendi genere energia, quo significatur non tam Dauidem loquutum fuisse, quàm Spiritum Dei, qui quodammodo Dauidem ipsum possederit. Dicitur, inquam, nescio quomodo ἐμφατικώτερον Dauid in Spiritu loquutus, quàm Spiritus in Dauide. Nequis tamẽ hoc arbitretur subtilius consideratũ, solemus interpretari Per Spiritũ.

38 In doctrina sua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est, inter docendum, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide suprà capite 4.a.2. Cauete, βλέπετε: id est φυλάττεσθε: vt infrà cap. 13.b.9. Sic apud Latinos quoque Videre pro Cauere accipitur, sed diuersa constructione ab ea quæ hic vsurpatur. Cicero 4. Academic. Sapientis hanc censet Arcesilas vim esse maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur videre.

Qui volunt, τῶν θελόντων: id est τῶν φιλούντων, (vt loquitur Matthæus 23.a.4) qui amant, ideóque summo studio expetunt & ambiunt. Respondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ, vt diximus suprà 10.e.35, quo significatur voluntas cum summa cupiditate coniuncta, vt Gen.34.c.19. Cæterùm hoc quoque notandum est, articulum hic poni ἀντὶ αἰτιολογικῶς, sicut Rom.1.b.18. perinde enim est acsi dixisset Marcus, θέλουσι γὰρ, volunt enim. Stolati, ἐν στολαῖς: id est ἐσταλμένοι. Idem autem valet stola quod vestis in genere: quamuis postea de muliebri veste ad talos vsque demissa, dici cœpit, vt rectè obseruat Baysius. Hic tamen videtur exterior illa vestis fimbriata significari, cuius fit mentio Deut.22.b.12. Vulgata ad verbum, In stolis: sicut alibi annotauimus Suetonium scripsisse, Caligulam modò in crepidis vel cothurnis, modò in speculatoria caliga processisse in publicum. id est crepidatum, vel caligatum. Et *amant* salutationes, καὶ ἀσπασμούς. Quia dura erat transitio à verbo ad nomē, Erasmus rectè addidit verbum ex Luca petitum.

39 Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

39 Primósque consessus in cōuentibus, & primos accubitus in cœnis.

39 *Et in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis.*

Matth.23.b.5. Luc.20.g.47

40 Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

40 Qui deuorant domos viduarum, & in speciem vtuntur longis precibus: isti auferēt grauius iudicium.

40 *Qui deuorant domos viduarum sub obtentu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudicium.*

Luc.21.a.1

41 Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον· καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

41 Et quum sedisset Iesus ex aduerso gazophylacii, spectabat quomodo turba mitteret æs in gazophylacium. multi igitur diuites mittebant multa.

41 *Et sedens Iesus contra gazophylacium, aspiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium, & multi diuites iactabant multa.*

42 Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

42 Et quum venisset quædam vidua pauper, misit minuta duo, quod est quadrans.

42 *Quum uenisset autem uidua una pauper, misit duo minuta, quod est quadrans.*

43 Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.

43 Tunc *ille*, quum aduocasset discipulos suos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus misit quàm omnes qui miserunt in gazophylacium.

43 *Et conuocans discipulos suos ait illis, Amen dico uobis, quoniam uidua hæc pauper plus omnibus misit qui miserunt in gazophylacium.*

44 Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.

44 Nam omnes ex eo quod ipsis redundat, miserunt: hæc verò è penuria sua misit omnia quæ habebat, totum *inquam* victum suum.

44 *Omnes enim ex eo quod abūdabat illis, miserunt, hæc verò de penuria sua omnia quæ habuit misit, totum victum suum.*

39 Primósque consessus, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, Et in primis cathedris sedere: nomine in verbum conuerso. Erasmus, Primásque sellas: quum tamen accipiendum sit Græcum vocabulum non de sellis ipsis, sed de sessione. Primos accubitus, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Erasmus Veterem interpretem quòd, vt sibi constaret, non potius verterit, Primi accumbere, nomine per verbum expresso. Sed quod hic reprehendit, ipse suprà admisit, Matth.23.a.6, & quidem mutata Vetere editione.

40 Qui deuorant, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conueniunt Latina, quia versu 30 conuertimus τῶν θελόντων, qui volunt: in Græcis verò manifestum est solœcum, quum potius dicendū fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἱ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, vt loquitur Lucas 20.g.47. Nam οὗτοι quod sequitur, non minus pertinere existimo ad versiculum 38 & 39, quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud disertiores scriptores reperiuntur, vt Homerus Iliad.α, quum exorsus esset hanc comparationem à recto casu, Τρῶες δ' ὥς τ' ὄϊες πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, subiicit hanc ἀπόδοσιν, diuerso casu, Ὣς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει. Idem Iliad.ϐ, Φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἐπὶ δέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: vbi Eustathius similia nonnulla in Euripide & Sophocle obseruat. Sed & Paulus 1.Tim.4.a.2, & 3, videtur pro rectis genitiuos ter vsurpare. Et in speciem, καὶ προφάσει. Vide Matth.23.b.14.

41 Ex aduerso, κατέναντι: siue Contrà, vt vertit Vulgata. Accipitur autem interdum pro ἔμπροσθεν: id est coram & in oculis: vt fere loquuntur Hebræi, vt Rom.4.c.17. Æs, χαλκὸν: id est pecuniam ex quocunque metallo: nempe ex Romanorum consuetudine, apud quos initio fuit æs signatum, vt docet Plinius lib. 34. cap. 1. Terentius, Ancillam ære emptam suo. Nā si chalcos intelligeret, qui singuli septenis λεπτοῖς, id est minutis, æstimantur, potius scripsisset χαλκοὺς quàm χαλκόν.

42 Quadrans, κοδράντης. Hunc locum citat doctissimus Budæus lib. De asse quinto, sed non explicat. Est autem hæc supputatio (quantum quidem ipse de his rebus possum iudicare) prorsus contraria omnium scriptorum iudicio & authoritati: vt non prorsus vana sit suspicio, vel corruptum esse numerum τῶν λεπτῶν, vel potius hoc totum ὅ ἐστι κοδράντης, quum perperam ab aliquo annotatum esset, postea ex albo in contextum, culpa librariorum, irrepsisse: de quo tamen nihil temere affirmo. Illud quidem constat, drachmam, quæ proximè ad denarium Romanum accedit, communi omnium doctorum calculo, & sine vlla (quod sciam) controuersia, sex obolis æstimari, obolum autem sex chalcis, chalcum autem septem λεπτοῖς, quæ nos quoque conuertimus Minuta: ex quo efficitur, si drachmam pro denario accipiamus, in quo sunt quadrantes quadraginta, singulos quadrantes valere minuta sex, & duodecim præterea minuta explendæ toti summæ superesse.

44 Ex eo quod ipsis redundat, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata, Ex eo quod abūdat illis. Erasmus, Ex eo quod ipsis supererat. Hæc enim est vis τοῦ περισσεύειν, de qua diximus Matth.5.f.37. Legimus in quodam codice ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed tamen rectius fortassis, quum postea legatur ἐκ τῆς ὑστερήσεως, nō autem ἐκ τοῦ ὑστερήματος.

Κεφάλαιον ιγ΄.

CAP. XIII.

CAP. XIII.

Matth.24.a.1. Luc.21.a.5

1 Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.

1 Et quum egrederetur è templo, dixit ei quidam è discipulis eius, Magister, vide quales lapides, & qualia *ista sint* ædificia.

1 *Et quum egrederetur de tēplo, ait illi unus ex discipulis suis, Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ.*

Luc.19.g.43

2 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.

2 Tunc Iesus respondens dixit ei, Vides ista magna ædificia? non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.

2 *Et respondens Iesus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? nō relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.*

3 Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,

3 Et quum sederet in mōte Olearū ex aduerso templi, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus & Iohannes & Andreas,

3 *Et quū sederet in mōte Oliuarum contra templum, interrogabant eum separatim Petrus & Iacobus & Iohannes & Andreas,*

4 Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.

4 Dic nobis quando hæc erūt, & quod signum *erit* quando futurum est vt omnia hæc consummentur.

4 *Dic nobis quando ista fient, & quod signum erit quādo hæc omnia incipient consummari?*

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

5 Iesus autem eis respondens cœpit dicere, Videte nequis vos seducat.

5 *Et respondens Iesus cœpit dicere illis, Videte nequis uos seducat.*

Ephes.5.b.6. 2.Thess.2.a.3

6 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

6 Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: multósque seducent.

6 *Multi enim uenient in nomine meo, dicentes, Quia ego sum: & multos seducent.*

7 Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι. ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim *ista* fieri. at nondum *erit* finis.

7 *Quum audieritis autē bella & opiniones bellorū, ne timueritis: oportet enim fieri. sed nondum finis.*

8 Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.

8 Surget enim gens in gētem, & regnum in regnum: eruntque terræmotus singulis locis, & erunt fames ac turbæ.

8 *Exurget enim gens cōtra gentem, & regnum super regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.*

9 Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα. Βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγὰς δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

9 Principia dolorum ista. sed cauete vos vobisipsis: tradent enim vos in consessus & synagogas: cædemini, & coram præsidibus ac regibus sistemini mea causa, *ut hoc sit* testimonio aduersus eos.

9 *Initium dolorum hæc. uidete autem uosmetipsos: tradent enim uos in conciliis & in synagogis: uapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me, in testimonium illis.*

IN CAPVT. XIII.

1 Vides, βλέπεις. Nonnulli (vt testatur Erasmus) legunt βλέπετε. Sic enim respondet Dominus quasi ab vno prouocatus communi cæterorum nomine. Non relinquetur, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetustis additur ὧδε, hic, quod & apud Matthæum legitur.

6 In nomine meo, ἐν τῷ ὀνόματί μου. Id est, qui nomen meum mutuabuntur. Ego sum *Christus*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Præcisa est oratio, quam rectè ex Matthæo videtur expleuisse Erasmus. Nam quod idem obseruat hæc ita posse accipi quasi dicat, Multi venturi sunt, dicentes se ~~eum~~ esse qui ego sum, eodem prorsus sensu dicitur: sed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem eclipsin.

7 *Ista* fieri, γενέσθαι. In quodam codice additur ταῦτα: quod exprimendum putauimus. Nondum, οὔπω: id est οὐκ εὐθέως, non statim, vt explicat Lucas 21.a.9.

9 Cauete vobis, βλέπετε ἑαυτούς: id est φυλάττεσθε ἑαυτούς, vt diximus suprà 12.d.38. Vulgata, Videte vosmetipsos: & barbarè & obscurè. Sed hoc notādum est, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis fere declaret, Cauere ab aliquo, hic contrà accipi βλέπετε: id est φυλάττεσθαι ἑαυτούς, pro Cauere sibiipsis. Apud Lucam ὁρᾶν & φυλάττεσθαι vnà coniungūtur, cap.12.b.15. Et synagogis, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγὰς distinctionem adscribunt, quæ sequuti sumus. Nonnulla tamen cum verbo δαρήσεσθε hæc coniungunt, ita vt εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice scriptum inuenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, & in synagogis ipsorum cædemini: quæ lectio prorsus consentit cum Matthæo 10.c.17. Et coram præsidibus, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicibus legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δὲ, sed & coram præsidibus. Ponitur autem ἐπὶ pro Coram vel Ante, vt etiam accipitur 1.Tim.6.c.13. Sistemini, σταθήσεσθε. Vulgata, Stabitis. Erasmus, Ducemini, ἀχθήσεσθε, vt legitur in Theophylacti commentariis. Sed hanc lectionem si sequamur, positum videbitur ἐπὶ ἡγεμόνων pro ἐπὶ

ἡγεμόνας: id est ad reges, vt loquitur Matthæus. Vt hoc sit testimonio aduersus eos, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id est, vt nobis auditis, tanto magis conuincantur, nec possint ignorantiam prætexere. Vulgata & Erasmus, ad verbum, In testimonium ipsis: nimium obscurè.

10 Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον.

10 Et apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

10 Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium.

Matth.10.b.19 luc.12.b.11, & 21.c.14

11 Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

11 Quum autem vos traditos duxerint, ne antè soliciti estote quid dicturi sitis, neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momẽto, id loquimini. nõ enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

11 Et quum duxerint uos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: sed quod datum uobis fuerit in illa hora, id loquimini: non enim uos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.

12 Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi aduersus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

12 Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filii in parentes, & morte afficient eos.

13 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

13 Et eritis exosi omnibus propter nomẽ meum: sed qui perseuerauerit, ad finem vsque is seruabitur.

13 Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem sustinuerit in finẽ, hic saluus erit.

Matth.24.b.15. Dan.9.g.25 Luc.21.d.20

14 Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

14 Quum autem videritis abominationem illam vastatricẽ, quæ dicta est à Daniele Propheta, positam vbi non oportet, (qui legit, animaduertat) tũc qui *fuerint* in Iudæa, fugiat in montes:

14 Quum autem uideritis abominationem desolationis stantem ubi non debet, (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes:

15 Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

15 Qui verò *fuerit* supra domũ, ne descẽdat domum, nec ingrediatur vt quicquam sumat è domo sua.

15 Et qui super tectum, ne descendat in domũ, nec introeat ut tollat quid de domo sua.

16 Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur retro vt sumat palliũ suũ.

16 Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere uestimentum suum.

17 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

17 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

17 Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.

18 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος.

18 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme.

18 Orate uerò ut hyeme non fiant.

10 Apud omnes gentes, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes περὶ στε. Καὶ παρελθὼν εἶπεν εἰς ὑμᾶς, Et progressus dixi apud vos. Vulgata, In omnes gentes: quam interpretationem si sequamur, vertemus κηρυχθῆναι, promulgari.

11 Ne antè soliciti estote, μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Erasmus in annotationibus. Nam præcogitandi vocabulum, quod Vetus interpres vsurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos authores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, vt diximus Matth. sexto d.27. Neque meditamini, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificiosam illam dicendi rationem, cuiusmodi multa oratores tradunt exercendis suis discipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergo Christus suos quantumuis indoctos & rudes, in cælum respicere, vt Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquentia præsidiũ expectent. Cæterùm in quodam codice scriptum erat προμελετᾶτε, præmeditamini, quod melius videtur conuenire, quum præcesserit προμεριμνᾶτε.

13 Propter nomen meum, διὰ τὸ ὄνομά μου: id est, propter me, cuius doctrinam annuntiabitis.

14 Quæ dicta est, &c. τὸ ῥηθὲν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres, neque etiam inuenimus in duobus codicibus. Positam, ἑστὼς. Vel, stantem. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem huius loci hæc sententia, fore vt profanæ gentes ciuitatem Dei ipsũmque templum non modò contaminent ac polluãt suo ingressu, sed etiã funditus euertant. Cæterùm in vetustis nostris exẽplaribus omnibus legitur ἑστὼς vno tantùm excepto & editione Complutensi, quam sequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo scriptum legimus ἑστώς. Vbi non oportet, ὅπου οὐ δεῖ. In vno exemplari legimus, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco sancto.

16 Retro, εἰς τὰ ὀπίσω. Erasmus, Ad ea quæ reliquit à tergo: id est εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui sæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & εἰς τὰ ὀπίσω idem declarat quod ὀπίσω simplex.

18 Ne fiat fuga vestra hyeme, μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. [illegible] ἔσται, μὴ χειμῶνι ταῦτα γένηται, ἢ σαββάτῳ, ne hyeme fiant ista, vel sabbatho. Vulgata expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτῳ,

19 Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλῖψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ Θεός, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.

19 Erunt enim dies illi tanta oppressio qualis non fuit à principio rerum conditarum quas condidit Deus, vsque ad hoc tẽpus, nec erit.

19 Erunt enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio creaturæ quam condidit Deus, usque nunc, neque fient.

20 Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.

20 Et nisi Dominus contraxisset dies illos, omnis caro periret: sed propter electos quos elegit, contraxit dies illos.

20 Et nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro: sed propter electos quos elegit, breuiauit dies.

Matth.24.b.23 luc.21.b.8

21 Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδού, ὧδε ὁ Χριστός, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύσητε.

21 Ac tum siquis vobis dixerit, Ecce hîc Christus, vel, ecce illic, ne credite.

21 Et tunc siquis uobis dixerit, Ecce, hîc est Christus, ecce illic: ne credideritis.

22 Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾷν, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

22 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edent signa ac miracula ad seducendũ, si fieri possit, etiam electos.

22 Exurgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & dabunt signa & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam electos.

23 Ὑμεῖς δὲ βλέπετε. Ἰδού, προείρηκα ὑμῖν πάντα.

23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.

23 Vos ergo uidete: ecce, prædixi uobis omnia.

Ezech.32.b.7 esa.13.b.10 ioel.2.b.10.g.31 & 3.c.15

24 Ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.

24 Cæterùm per illos dies, post oppressionem illam, sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum.

24 Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, & luna nõ dabit splendorem suũ.

25 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται.

25 Et stellæ cæli excident, & potestates quæ in cælis *sunt* concutientur.

25 Et stellæ cæli erunt decidentes, & uirtutes quæ in cælis sunt mouebuntur.

26 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης.

26 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum potentia multa & gloria.

26 Et tunc uidebunt Filium hominis uenientem in nubibus cum uirtute multa & gloria.

27 Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.

27 *Ipse* verò tunc mittet Angelos suos, & suos electos coget à quatuor ventis, ab extremo terræ vsque ad extremum cæli.

27 Et tunc mittet Angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor uentis, à summo terræ usque ad summum cæli.

28 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.

28 A ficu verò discite parabolã. Quum ramus eius iam tener fit, & germinat folia, nostis propè esse æstatem:

28 A ficu autem discite parabolã. Quũ iam ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas:

29 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoscite propè esse & ad fores *regnum* Dei.

29 Sic & uos, quũ uideritis hæc fieri, scitote quòd in proximo sit in ostiis.

30 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.

30 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas vsquedũ facta sint hæc omnia.

30 Amen dico uobis quoniã non transibit generatio hæc donec omnia ista fiãt.

19 Erunt enim, ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cuius magna est emphasis: ita enim significatur fore vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde acsi tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (vt ita dicam) miseria. Sic Amos 5.e.20, dicit diem Domini fore tenebras, non lucem. Sic à Latinis interdũ sceleratissimus aliquis homo dicitur scelus. Legit autẽ Vetus interpres θλίψεις τοιαῦται, & quæ cõsequũtur, plurali numero: sicut etiam hæc scripta inuenimus in quodam exẽplari. Rerum conditarum, κτίσεως. Vulgata ad verbum, Creaturæ, quod vocabulũ nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdum conditionẽ ac creationem mundi, vt suprà 10.a.6. interdum res creatas, vt hoc loco, & Rom.8. d.21. interdum omnes conditos homines, vt infrà cap.16.b.15.

27 Et coget, καὶ ἐπισυνάξει. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐπισυνάξουσι: id est, qui cogant. de qua formula loquendi diximus alibi.

28 Germinat, ἐκφύῃ. Vulg. Nata fuerint, ἐκφυῇ: quod rarò dicitur.

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ.

Matth.24.d.33 Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε· οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.

Ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.

Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψέ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ)

Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.

Ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, Γρηγορεῖτε.

Κεφάλαιον ιδʹ

Matth.26.a.1 Luc.22.a.1 ΗΝ δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.

Ἔλεγον δέ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.

Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα

31 Cælum & terra præteribunt, sermones autem mei nequaquam præteribunt.

32 Sed de die illo ac hora nemo scit, ne Angeli quidē qui in cælo sunt, nec ipse Filius, sed solus Pater.

33 ‖Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.

34 Nam Filius hominis ita est vt quispiam qui peregre ~~agens~~ [profectus] relicta domo sua, datáque seruis suis ~~potestate~~ [auctoritate], ac suo cuique opere, ianitori mandauit vt vigilaret.

35 Vigilate igitur: (nescitis enim quando dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)

36 Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.

37 Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.

CAP. XIIII.

1 ‖Erat autem Pascha, & azyma duobus pòst diebus, & quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum dolo prehensum trucidarent.

2 Dicebant autem, Non in festo, ne tumultus fit populi.

3 Quū autē Iesus esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, accūbente eo venerat mulier habēs

31 Cælum & terra transibunt, uerba autem mea non transibunt.

32 De die autem illo uel hora nemo scit, neque angeli in cælo, neque Filius nisi Pater.

33 Videte, uigilate, & orate: ne scitis enim quando tempus sit.

34 Sicut homo qui peregre profectus reliquit domum suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusque operis, & ianitori præcepit ut uigilet.

35 Vigilate ergo (nescitis enim quando dominus domus ueniat: serò, an media nocte, an galli cantu, an manè)

36 Ne quum uenerit repentè, inueniat uos dormientes.

37 Quod autem uobis dico, omnibus dico, Vigilate.

CAP. XIIII.

1 Erat autem Pascha & azyma post biduum: & quærebant summi sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo tenerent.

2 Dicebant enim, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret populi.

3 Et quum esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, & recumberet, uenit mulier habens

32 Ac hora, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi sæpe Momentum vertimus, eodem sensu. Rectè quoque Erasmus interpretatur, Ac tempore: id est καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo vtitur Euangelista paulo pòst. Sed in sex vetustis codicibus scriptum erat ἢ ὥρας, vel hora, vt Vetus etiam interpres conuertit: vt facilè appareat non esse cur subtiliter hìc inter diem & horam distinguamus, quum vtroque hoc vocabulo intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo constitutum secundo Christi aduentui. Hoc autem placuit annotare propter fanaticos quosdam, qui iam inde à multis seculis se torserunt, vt futuri iudicii tempus ex Scripturis elicerent: quibus si obiicias hæc Christi verba, respondere solent, incertum quidem esse diem & horam, tempus autem & annum minimè. Quasi verò ratio illa propter quam noluit Deus vt hoc tempus cuiquam esset cognitum, (nempe vt de re ipsa certi, cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubiis ageremus) minus valeat in tempore & anno, quàm in die & hora. Sed furentes istos vates partim præterita secula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Christi doctrina sufficiet, vt eius aduentum religiosè expectent, in Dei verò arcana curiosè non inquirant. Neque verò possum dissimulare mihi non probari eorum sententiam qui dictū illud tanquā diuinum oraculū inculcare solent, Duo annorū millia ante Legem, duo millia sub Lege, duo millia post Legem. Nam vt de præteritorum annorum calculo nihil dicam, quî potest dictū illud cum his Christi verbis, sine manifesto cauillo, consentire? Eliæ verò prophetiam hanc esse si negaro, vt ego sanè pernego, vnde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quasi verò non satis sint notæ Iudæorum nugæ, aut quasi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosè quiduis audere. Sed, εἰ μή. Vulgata & Erasmus, Nisi. Vide Matth.12.v.4, & Gal.2.v.16.

34 Vt quispiam, ὡς ἄνθρωπος. Nemo est qui non videat multa explendæ non modò sententiæ, sed etiam constructioni deesse, quæ ab aliis interpretibus omissa suppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mentio Filii hominis venientis in nubibus (quem etiam paulo pòst, vocat κύριον τῆς οἰκίας) ideo in supplenda sententia, Filium hominis exprimendum putauimus. Ellipsin verò non dissimilem annotauimus Matth.25.a.14. Potestate, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Erasmus se alicubi legisse τὴν οὐσίαν, id est, bonis & facultatibus suis. quod fortassis melius conuenit. Ianitori, καὶ τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare ostendit ratio Græcæ cōstructionis. Itaque ~~expungendam putauimus~~. Vide Mat.28.b.9. Est autem hoc dicendi genus petitum ex veterum consuetudine, qui atrienses seruos & ianitorem in primis habere consueuerant, abundante seruorum multitudine.

IN CAPVT XIIII.

2 In festo, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth.26.v.5.

3 Liquidæ

ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.

Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.

Οἱ δέ, ἀκούσαντες ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.

Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;

alabastrum vnguenti nardi liquidæ multi pretii: & confracto alabastro, effuderat ei in caput.

4 Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?

5 Nam poterat hoc vēdi amplius quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Iesus autem ait, Omittite eam: quid ei molestiam exhibetis? bonum opus operata est erga me.

7 Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & quandocunque volueritis, potestis eis benefacere: me verò non semper habebitis.

8 Hæc quod potuit fecit: occupauit enim vngere meum corpus ad sepulturam.

9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecit, dicetur in memoriam ipsius.

10 ‖Tunc Iudas Iscariotes, vnus ex duodecim, venit ad principes Sacerdotum, vt eum ipsis proderet.

11 Illi verò eo audito gauisi sunt: & polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eū proderet.

12 ‖Ac primo die Azymorum, quando pascha mactabant, dicūt ei discipuli ipsius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas pascha?

alabastrum unguenti nardi spicati pretiosi: & fracto alabastro, effudit super caput eius.

4 Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos, & dicentes, Vtquid perditio ista unguenti facta est?

5 Poterat enim unguentū istud uenundari plus quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Iesus autem dixit, Sinite eam: quid illi molesti estis? bonum opus operata est in me.

7 Semper enim pauperes habetis uobiscum, & quum uolueritis, potestis illis benefacere: me autem non semper habetis.

8 Quod habuit hæc, fecit: præuenit ungere corpus meum in sepulturā.

9 Amen dico uobis, ubicunque prædicatum fuerit Euangelium istud in uniuerso mūdo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam eius.

10 Et Iudas Iscariotes, unus de duodecim, abiit ad summos Sacerdotes, ut proderet eum illis. Matth.26.b.14 Luc.22.a.4

11 Qui audientes gauisi sunt: & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo illū opportunè traderet.

12 Et primo die Azymorum quando pascha immolabant, dicunt ei discipuli, Quò uis eamus, & paremus tibi ut manduces pascha? Matth.26.b.17 Luc.22.a.7

3 Liquidæ, πιστικῆς. Id est, πιστῆς, ἀπὸ τοῦ πίνειν, quasi potabilem dicas. Nardum enim pro ipso nardino vnguento vsurpat etiam Athenæus libro δειπνοσ. 15. & conuiuiis liquida vnguenta conueniunt quibus perfundantur conuiuæ, non autem spissa quibus liniantur: quod tamē inuexit tandem luxuria, vt apparet ex his Plinii verbis, lib.13.cap.3, Quosdam, inquit, crassitudo maximè delectat, linique iam, non solùm perfundi, vnguentis gaudent. Æschylus autem ἐν Δεσμώτῃ, vocat φάρμακα πιστὰ liquida & quæ potanda præbentur, non aliter quàm βρώσιμα quæ vorantur, & χριστὰ quibus inungimur. Theophylactus πιστικὴν interpretatur ἄδολον, id est germanam & minimè adulteratam. Nardinum enim multipliciter fuisse corruptum obseruat Plinius lib.13.cap.1. Sed πιστικὴν à πίστις deriuatum, ea quidem significatione, nusquam legi. Sunt denique qui πιστικὴν corrupto Latino vocabulo pro Spicata accipiant: quod aliquādo etiam credidi, sicut penula à Paulo φαιλόνης vel etiam (vt alii scribunt) φελόνης vocatur 2.Tim.4.v.13. Laudatur enim maximè in vnguentis (inquit Plinius) ea nardi species quæ in aristas assurgit. Galenus ναρδόσταχυν, Plinius Nardispicam, officinæ Spicam nardi vocant.

5 Amplius, ἐπάνω. Ad verbum, Suprà. Sic Horatius, Paulatim mercaris agrum fortasse trecentis, Aut etiam supra nummorum millibus emptum. Trecentis denariis, τριακοσίων δηναρίων. Id est libris Francicis quinquaginta duabus cum dimidia, si Budæi calculum sequamur. Fremebant in eam, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuisa verbi compositione. Apparet enim Latinum verbum Fremere à Græco βρέμειν seu βριμᾶν aut βριμοῦν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμᾶσθαι vertimus Interminari, quoties videlicet pro ἐπιτιμᾶν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hic autem murmur & fremitus indignantium significatur, potius quàm interminatio.

8 Occupauit, προέλαβε: id est ἐφθάσεν. Vulg. & Eras. Præuenit. Liuius, Occupat Tullius in agrum Sabinum transire. Quod dicendi genus mihi visum est proximè ad hoc Græcum accedere.

12 Quando, ὅτε: id est quo die, nimirum ad vesperam, quæ initium erat diei decimiquinti, sicut pluribus ostendimus Matth. 26.b.17. Erasmus, Quum pascha immolarent: quam interpretationem vt ambi-

guam reieci. Ita enim videretur significari, hæc gesta esse inter conuiuium ipsum Paschæ.

Pascha, τὸ πάσχα. id est, agnum illũ cuius mactatio in festo Paschæ certis ritibus fiebat. Neque enim hic accipitur pro ipso die festo Paschæ: sed manifesta est metonymia, sacramentis peculiaris, qua rei ipsius nomen signo tribuitur. Simili ratione Christus etiam ipse à Paulo Pascha nostrum vocatur, 1. Corinth.5.c.7.

Mactabant, ἔθυον: id est mactare solebant, vt infrà cap.15.a.6, Dimittebat, pro dimittere solebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, cuius meminimus Matth.26.v.17. sed respicit partim Dei cõstitutionem, partim quod frequentius fieri à Iudæis etiam ipsis solebat. Neque enim erat traditioni locus nisi quum primus Azymorum dies, id est decimusquintus primi mensis, incidebat in προσάββατον, sicut hoc ipso anno cõgitisse liquet ex passionis historia. Vsus sum autem mactandi potius quàm sacrificandi verbo, vt conuiuia Paschæ domestica à sacrificiis illis discernam quæ in templo peragebantur à sacerdotibus.

13 Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ.

13 Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans ⁿ amphoram aquæ: sequimini eum:

13 *Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis, Ite in ciuitatem: & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans: sequimini eum:*

14 Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

14 Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Magister dixit, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edã?

14 *Et quocunque introierit, dicite domino domus, Quia Magister dicit, Vbi est refectio mea vbi pascha cum discipulis meis manducem?*

15 Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.

15 Tunc ipse vobis indicabit ⁿ cœnaculum magnum stratum, ⁿ paratum: illic parate nobis *pascha*.

15 *Et ipse vobis demonstrabit cœnaculum grãde stratum: & illic parate nobis.*

16 Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

16 ⁿ Abierunt igitur discipuli eius, veneruntque in ciuitatem, & ⁿ inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

16 *Et abierunt discipuli eius, & venerunt in ciuitatem, & inuenerunt sicut dixerat illis: & parauerunt pascha.*

17 Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.

17 Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.

17 *Vespere autem facto, venit cum duodecim.*

18 Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.

Matth.26.b.20 Luc.22.b.14 Iohan.13.c.21

18 ‖ Quumque accubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

18 *Et discumbentibus eis & manducantibus, ait Iesus, Amen dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum.*

19 Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι, καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς, Μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ;

19 Ipsi verò cœperunt contristari & ei dicere ⁿ sigillatim, Nũ ego? Et alius, Num ego?

19 *At illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim, Nunquid ego?*

20 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον.

20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim ⁿ qui *manum* intingit mecum in catinum, *me prodet*.

20 *Qui ait illis, Vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino.*

13 Amphoram, κεράμιον. Ita Græci vocant amphoras, quòd fere fictiles essent, vt apparet ex hoc Horatii versiculo, -- amphora cœpit Institui currente rota, cur vrceus exit? Vetus interpres, Lagenam: qui tamen Lucæ 22.a.10, amphoram rectè conuertit. Erasmus, Hydriam. Idem apud Lucam Vas testaceum, ὀστρακινὸν interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vase vsurpari. Sed præstat seruare significationem magis vsitatam, vt κεράμιον & κεραμεῖον distinguantur, propter sequens verbum βαστάζειν, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor.

15 Cœnaculum, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium superiorem, cuicunque tandem vsui sit destinata, vt ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia verò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculum dici cœpit. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse triclinium, id est Græcum vocabulum altero Græco, interpretari. Paratum, ἕτοιμον. Hoc deesse in quodam exemplari, & sanè videtur fuisse scriptum in albo, vt explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcessit.

16 Abierunt, ἐξῆλθον. Erasmus ad verbum, Exierunt. Sed apparet positum esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo vtitur Lucas. Inuenerunt *omnia*, εὗρον. Addidimus quod explendæ constructioni deesse videbatur. In vno codice scriptum legimus ἐποίησαν, fecerunt, fortassis ex Matthæo.

19 Sigillatim, εἷς καθ' εἷς. Ita scriptum vbique legimus, vno exemplari excepto, in quo scriptum erat καθεῖς. Ego verò existimo scribendum esse καθεῖς, sicut legitur Iohan.8.a.6. vel, si distinguere libet vocabula, καθ' εἷς. Est enim κατὰ ex κατὰ εἶτα contractum, vt εἷς καθ' εἷς ad verbum declaret vnum & deinde vnum: quod vernaculo sermone dicimus Vn à un. Vel L'un apres l'autre. Vetus interpres in Iohãne conuertit, Vnum post vnum. Et alius, Num ego? καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ. Hæc deerant in duobus codicibus, & sanè videntur redundare.

20 Qui *manum* intingit, ὁ ἐμβαπτόμενος: id est, qui mecum vesci consueuit, vt exposuimus Matthæi 26.b.23. Supplenimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur vt plena sit sententia.

21 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

21 Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quẽ Filius hominis proditur: bonum erat ⁿ homini illi si natus non fuisset.

21 *Et Filius quidem hominis vadit, sicut scriptũ est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei si non esset natus homo ille.*

22 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

Matth.26.b.26 1.Cor.11.c.24

22 ‖ Et edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit: deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

22 *Et manducantibus illis, accepit Iesus panem, & benedicens fregit: & dedit eis, & ait, Sumite: hoc est corpus meum.*

23 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.

23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.

23 *Et accepto calice, gratias agens dedit eis: & biberunt ex illo omnes.*

24 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.

24 Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.

24 *Et ait illis, Hic est sanguis meus Noui testamenti, qui pro multis effundetur.*

25 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

25 Amen dico vobis, non bibã amplius ex fructu vitis vsque ad diem illum, quum ipsum bibam nouum in regno Dei.

25 *Amen dico vobis, quia iam non bibam de genimine vitis vsque in diem illum quum illud bibam nouum in regno Dei.*

26 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem olearum.

26 *Et hymno dicto exierunt in montem oliuarum.*

27 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.

Iohan.16.d.32 Zach.13.c.7

27 ‖ Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista. Nam scriptum est, ‖ Percutiam pastorem, & dispergentur ⁿ oues.

27 *Et ait eis Iesus, Omnes scandalizabimini in me in nocte ista. quia scriptum est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues.*

28 Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Infrà 16.b.7

28 ‖ Sed postquam surrexero, præibo vobis in Galilæam.

28 *Sed postquam resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*

29 Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ.

29 Petrus autẽ dixit ei, Etiamsi omnes ⁿ offendantur, at non ego.

29 *Petrus autem ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint, sed non ego.*

30 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte ista, priusquam bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

30 *Et ait illi Iesus, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac priusquã gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus.*

31 Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

31 At ille ⁿ multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

31 *At ille amplius loquebatur, Etsi oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Similiter autẽ & omnes dicebant.*

21 Homini illi, αὐτῷ. Vide Matth.26.v.14.

27 Oues, τὰ πρόβατα. In quodam codice additur τῆς ποίμνης, gregis. fortassis ex Matthæo. Certè non additur apud Zachariam.

29 Offendantur, σκανδαλισθήσονται. Complutensis editio addit ἐν σοί, in te.

30 Hodie, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis videtur nõ contemnenda emphasis. Nam ideo etiam non contentus dixisse σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 Multo magis, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, Magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, aut reiecit tanquam περιττόν. Nam certè redundat: sed ita tamen vt ista conduplicatio magis exprimat vehementem Petri asseuerationem: sicut Erasmus rectè obseruat. Nos igitur vt hanc emphasin ostenderemus, conuertimus Multo magis, acsi scriptum esset πολῷ μᾶλλον, vel πολῷ περισσοτέρως. Erasmus autem distinguit post ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ consequuntur, ideóque interpretatur, Imò si me oportuerit, &c. Sed præterquã quòd hæc aliter distincta in omnibus codicibus reperiuntur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον pro Imò vel Potius positum alicuius membri initio, nisi addatur particula δέ: sicut in Matthæo annotauimus.

Matth. 26. d. 30
Luc. 22. d. 39

32 Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

32 ¶ Veniunt igitur in locum cuius nomen est Gethsemane. Tunc dicit discipulis suis, Sedete hîc vsquedum precatus fuero.

32 Et veniunt in prædium cui nomen Gethsemani: & ait discipulis suis, Sedete hîc donec orem.

33 Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

33 Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: cœpitque expauescere & grauissimè angi.

33 Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: & cœpit pauere & tædere.

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

34 Et dixit eis, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate.

34 Et ait illis, Tristis est anima mea vsque ad mortem: sustinete hîc, & vigilate.

35 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα.

35 Progressúsque paululum, procidit in terram: & orauit vt, si possibile esset, abiret ab ipso hora illa.

35 Et quum processisset paululum, procidit super terram: & orabat ut, si fieri posset, transiret ab eo hora.

36 Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, πάντα δυνατά σοι, παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

36 Dixitque, Abba, Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum. verùm nó quid ego velim, sed quid tu.

36 Et dixit, Abba, pater, omnia tibi possibilia sunt: transfer calicem hunc à me. sed non quod ego volo, sed quod tu.

37 Καὶ ἔρχεται καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

37 Tunc venit & inuenit eos dormiétes: dicitque Petro, Simon dormis? non potuisti vnâ horam vigilare?

37 Et venit & inuenit eos dormientes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuisti vna hora vigilare?

38 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus est, sed caro infirma.

38 Vigilate & orate ut non intretis in tentationem. spiritus quidé promptus est, caro verò infirma.

39 Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

39 Et quum rursum abiisset, precatus est, & eundem sermonem dixit.

39 Et iterum abiens orauit, eundem sermonem dicens.

40 Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.

40 Et reuersus inuenit eos rursum dormiétes, (erant enim oculi eorum grauati) neque sciebant quid ei responderent.

40 Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) & ignorabát quid responderét ei.

41 Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδοὺ, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

41 Et venit tertiò, dicitque eis, Dormite quod superest, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

41 Et uenit tertiò, & ait illis, Dormite iam, & requiescite: sufficit, uenit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

42 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

42 Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè est.

34 Et dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hæc coniunguntur præcedentibus: & pro λέγει scribitur λέγειν, dicere. Vigilate, γρηγορεῖτε. Complutensis liber addit μετ' ἐμοῦ, mecum.

36 Abba, pater, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vnum istorum est Syriacum, alterum Græcum, vt videri possit posterius additum esse vt prius illud peregrinum declararet. Sed ego puto potius inter illas gentes quarum idioma ex variarum gentium lingua & moribus erat conflatum, fuisse hanc ἀναδίπλωσιν receptam, vt si Gallicè dicas, *Monsieur mon pere*. Non quid ego, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hunc locum variis modis deprauatū inuenimus in plerisque codicibus scriptis. Omnino enim plenior esset sententia si pro τί legeremus ὅ,τι, vel ὡς, quod testatur Erasmus se in quibusdam exemplaribus legisse. vt subaudiatur γενέσθω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò, quanuis imperfectam, idcirco non expleuimus quòd hæc aposiopesis non videatur sua emphasi carere in oratione tam ardenti.

40 Et reuersus, καὶ ὑποστρέψας. In quodam codice scriptum erat καὶ πάλιν ἐλθὼν, & quum denuò venisset. πάλιν autem quod ante καθεύδοντας hîc positum est, erat expunctum. Vulgata, Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 Sufficit, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tādem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφων ἄριστε, vbi postquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfecta imagine, subiicit, Ἀπέχει·

βλέπω γὰρ αὐτήν. Id est, Sufficit. iam enim ipsam intueor. Erasmus annotat se in quibusdam codicibus legisse ἀπέχει τὸ τέλος, quod interpretater, Abest finis: id est, solus iam finis superest. vel, Habent finem, ista videlicet quæ de me prædicta sunt, vt Luc. 22. v. 37. Traditur, παραδίδοται. Vulgata, Tradetur: quam interpretationem non probo. Est enim omnino seruanda præsentis temporis significatio hoc loco. Sic in proximo versiculo, ὁ παραδιδούς, non rectè interpretatus est, Qui tradet.

Matth. 26. e. 47
Luc. 22. e. 47
Ioan. 18. a. 3

43 Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

43 ¶ Et statim, adhuc eo loquente, adest Iudas qui erat vnus è duodecim, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus.

43 Et adhuc eo loquente uenit Iudas Iscariotes unus de duodecim, & cū eo turba multa cum gladiis & lignis, a summis Sacerdotibus & Scribis & senioribus.

44 Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς.

44 Dederat autem eis iste qui eum prodebat, commune signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, is est: comprehendite eum, & abducite tutó.

44 Dederat autem traditor eius signum eis, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eū, & ducite cautè.

45 Καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββὶ, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

45 Quum igitur venisset, statim accedit ad eum, dicitque ei, Rabbi, rabbi: ac deosculatus est eum.

45 Et quum uenisset, statim accedens ad eum ait, Rabbi: & osculatus est eum.

46 Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

46 Illi verò iniecerunt in eum manus, & ceperunt eum.

46 At illi manus iniecerunt in eum: & tenuerunt eum.

47 Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

47 Quidam autem adstantium exerto gladio percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit eius auriculam.

47 Vnus autem quidā de circumstantibus educens gladium, percussit seruū summi Sacerdotis, & amputauit illi auriculā.

48 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με,

48 Et respondens Iesus dixit eis, Vt aduersus latronem existis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me?

48 Et respondens Iesus ait illis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & lignis comprehendere me?

49 Καθ' ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ' ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

49 Quotidie eram apud vos in templo docens, nec cepistis me. Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

49 Quotidie eram apud uos in templo docens, & non me tenuistis. Sed ut impleantur Scripturæ.

50 Καὶ ἀφέντες αὐτὸν, πάντες ἔφυγον.

50 Tunc relicto eo, omnes fugerunt.

50 Tunc discipuli eius relinquentes eum, omnes fugerunt.

51 Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

51 Quidam autem iuuenis sequebatur eum, amictus sindone super nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

51 Adolescens autem quidam sequebatur eum, amictus sindone super nudo: & tenuerunt eum.

52 Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν.

52 Ipse verò derelicta sindone, nudus effugit ab illis.

52 At ille reiecta sindone nudus profugit ab eis.

43 Adest, παραγίνεται: id est πάρεστι. Videtur enim, si ita accipias τὸ παραγίνεσθαι, vberior esse sensus. Iudas, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης, Iscariotes.

44 Tutò, ἀσφαλῶς: id est, ita diligenter & tanto cum præsidio vt elabi non possit. adeo sibi metuit mala conscientia, quam illis postea Christus exprobrat versu 48. Vulgata, Cautè: id est πεφυλαγμένως, vel εὐλαβῶς.

45 Rabbi, ῥαββί. In duobus exemplaribus semel tantùm hoc scriptū inuenimus, in cæteris repetitum.

47 Quidam autem, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τις redundat, vel (quum addatur secundus casus) traiectioni locus est: acsi scriptum esset, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων: id est, quidam verò qui vnus erat ex circunstantibus. Sed postponitur τις, quia est encliticum. Vulgata, Vnus autem quidam. Erasmus, Vnus autem quispiam. Cicero dicere solet Vnus aliquis: sed tum demum quum incerta est persona. ~~Hic autem certus & notus homo designatur. Neque enim quis hic esset ignorabat Marcus, præsertim si verum est quod magno consensu tradunt veteres, eum videlicet ex ipso Petro hoc Euangelium excepisse,~~ quod tamen nolim affirmare.

49 Sed *oportet* vt, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà 4. c. 22.

50 Omnes, πάντες. omnes videlicet discipuli, vt exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus videatur quos Iesus superiore oratione compellarat.

51 Super nudum *corpus*, ἐπὶ γυμνοῦ. Sic vernaculo sermone dicimus, *Sur le nud*. Latinos verò non existimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quanuis nō summa hîc à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad sindonem autem quod attinet, sic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim ista alio consilio narrantur ab Euangelista quàm vt intelligatur qua licentia isti latrones fuerint in quosuis grassati.

Matth.26.f.57. luc.22.f.54 iohan. 18.c.24.

53 Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ Γραμματεῖς.

53 ‖Tunc abduxerunt Iesum ad Pontificem maximum: & conuenerunt cum eo omnes principes Sacerdotum, & seniores, & Scribæ.

53 *Et adduxerunt Iesum ad summum Sacerdotem: & conuenerunt omnes Sacerdotes, & Scribæ, & seniores.*

54 Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

54 Petrus autem procul sequutus est eum intrò vsque in aulam Pontificis maximi: & erat considens cum ministris, & calefaciens *sese* ad ignem.

54 *Petrus autem à longè sequutus est eũ vsque intrò in atrium summi Sacerdotis: & sedebat cũ ministris ad ignem, & calefaciebat se.*

Matth.26.f.59.

55 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.

55 ‖Principes autem Sacerdotum & totus consessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarẽt: nec inueniebant.

55 *Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant aduersus Iesum testimonium, ut eũ morti traderent: nec inueniebant.*

56 Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: sed non erant paria ipsorum testimonia.

56 *Multi enim testimoniũ falsum dicebãt aduersus eum: & conuenientia testimonia non erant.*

57 Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, λέγοντες,

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum, dicentes,

57 *Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant aduersus eum, dicentes,*

Iohan.2.c.19.

58 Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & triduò aliud absque manibus factum ædificabo.

58 *Quoniam nos audiuimus eum dicentem, Ego dissoluam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.*

59 Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

59 Sed ne sic quidem par erat testimonium eorum.

59 *Et non erat conueniens testimonium illorum.*

60 Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

60 Tum Pontifex maximus quũ assurrexisset in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquam? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

60 *Et exurgens summus Sacerdos in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquã ad ea quæ tibi obiiciuntur ab his?*

61 Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτόν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

61 Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Tú*ne* es ille Christus Filius *Dei* Benedicti?

61 *Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursum summus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Christus Filius Benedicti?*

53 Omnes, πάντες. Rectè. cogi enim oportebat summum concilium, quum accusaretur Christus vt blasphemus & pseudopropheta. Nam tertium crimen, læsæ Cæsareæ maiestatis, tandem fraude sacerdotum cõparatum est in illum, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

54 Ad ignem, πρὸς τὸ φῶς: id est πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi testatur Hesychius, à consequenti videlicet. Vulgata hoc prætermisit. Erasmus interpretatur, Ad lumen, refértque id participium συγκαθήμενος. Siquidem, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium est insolens hæc traiectio.

56 Sed non erant, καὶ οὐκ ἦσαν. Vulgata, Et non erãt. Erasmus, Nec erãt. Sed si ἐ pro ἀλλὰ accipias, vt alibi sæpe, planior erit sententia. Paria, ἴσαι: id est, cohærentia, siue, (vt non malè sensum expressit Vetus interpres) Conuenientia. quod rectè explicat Erasmus in annotationibus. Idem tamen conuertit, Satis idonea: id est ἱκανά, nempe propter versiculum 59. Sed τὸ ἴσαι nusquam legi hac significatione vsurpatum.

59 Par, ἴση. Videntur tamen hæc ita fuisse paulo antè commemorata quasi prorsus conueniret inter testes. Itaque Erasmus iterum ἴση conuertit, Satis idonea. Legit enim ista plurali numero, contra vetustorum codicum fidem. Sed si Euangelistas inter se comparemus, apparebit cur istorum testimonium Marcus impar fuisse scribat. Nam scribit Matthæus istos esse testatos se ex Christo audiuisse quòd posset templum destruere, & aliud ædificare: Marcus verò, quòd destructurus esset templum, & intra triduum instauraturus: quæ plurimum inter se differunt. Poterat enim illud pro inani duntaxat iactantia accipi. Iam verò quum duos testes fuisse disertè dicat Matthæus, necesse est (opinor) vt fateamur imparia fuisse ipsorum testimonia.

61 Benedicti, τοῦ εὐλογητοῦ: id est Dei, qui omni laude dignus est. Hoc autem est Dei nomen, quod sæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא, quum alioquin soleat Dei nomen disertè exprimi. Estque εὐλογητὸς nomen à participio εὐλογημένος distinguendum. quod discrimen non video qui satis commodè possimus Latinè exprimere, nisi synonyma vel periphrasin quæras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum vsurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ, scriptum erat τοῦ Θεοῦ ζῶντος: id est Dei viuentis.

Matth.24.e.30.

62 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

62 Iesus autem dixit, Ego sum. ‖& videbitis Filiũ hominis sedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cæli.

62 *Iesus autẽ dixit illi, Ego sum: & videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis, & venientem cum nubibus cæli.*

63 Ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς, διαρρήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

63 Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, Quid adhuc nobis opus est testibus?

63 *Summus autem Sacerdos scindens vestimenta sua, ait, Quid adhuc desideramus testes?*

64 Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας· τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

64 Audistis blasphemiã: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

64 *Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Qui omnes condemnauerunt eum esse reum mortis.*

65 Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτόν· καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

65 Et cœperunt quidam conspuere in eum: & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere, & dicere ei, Vaticinare: ministri verò bacillorum ictibus eum cædebant.

65 *Et cœperunt quidam conspuere eum, & velare faciem eius & colaphis eum cædere: & dicere ei, Prophetiza: & ministri alapis eum cædebant.*

Matth.26.g.69 luc.22.f.55 iohan.18.c.25

66 Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ Ἀρχιερέως·

66 ‖Quum verò Petrus esset in aula inferius, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

66 *Et quum esset Petrus in atrio deorsum, venit vna ex ancillis summi Sacerdotis:*

67 Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ, λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

67 Et viso Petro qui *se* calefaciebat, intuita in eũ, dixit, Et tu cũ Nazareno Iesu eras.

67 *Et quum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait, Et tu cum Iesu Nazareno eras.*

68 Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

68 Ipse verò negauit, dicens, Nõ noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extra in vestibulum: & gallus vocem misit.

68 *At ille negauit, dicens, Neque scio, neque noui quid dicas. Et exijt foras ante atrium: & gallus cantauit.*

62 Potentiæ Dei, τῆς δυνάμεως. Per antonomasiam intelligitur potentia Dei: id est, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντὶ τοῦ ὀνόματος κυρίου: quem quum exprimere nõ possemus, suppleuimus, Dei nomen ex Lucæ 22.g.69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationem. Sic enim eorum magistri Deum interdum vocant הגבורה.

64 Audistis, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντες, omnino. Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta erat nota interrogationis. Contra eũ iudicarunt, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Erasmus, Condemnarunt: quod non satis cohæret cum iis quæ consequuntur. ideo dissoluimus compositionem.

65 Vaticinare, προφήτευσον. Vulgata, Prophetiza: cuius vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere soleo Prophetare, quod & ipsum fateor Latinum non esse. Sed profanos vates placuit à sacris ita distinguere, vt alibi dixi. Hic tamen, vt amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari Vaticinare quàm Propheta, quanuis vaticinãdi verbum potius respondeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, Diuina: quæ etiam interpretatio est ambigua. Cæterùm in vno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, quis sit qui te percussit, ex Matthæo fortassis. Bacillorum ictibus eum cædebant, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matth. 5.f.39, eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut virga quempiam feriunt: vt illis non possim assentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (vt loquuntur) infligunt: nisi fortassis alicubi καταχρηστικῶς ita vsurpetur. Videtur autem hic locus nostram interpretationem optimè confirmare. Nam ὑπηρέτας vocat præsidis apparitores, qui in prouinciis ῥαπίδας, siue ῥάβδους, id est (vt idem Plutarchus in Romulo disertè explicat) bacillos gestabant: vnde etiam ῥαβδοῦχοι vocantur, Act.16.g.35. Meritò igitur de istis loquens Marcus, hoc verbo vtitur, quod nos quoque ob eam causam vertimus per periphrasin, bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tũ etiam quando cominus infligitur vulnus, vt ex his Homeri versiculis apparet Iliad.ε, Τὸν μὲν Φυλείδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν Βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξέϊ δουρί.

66 Inferius, κάτω. Vulgata, Deorsum, prorsus ineptè. Notandum tamen est, hîc non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si id ita esset, non satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.g.61, Christum post tertiam abnegationem respexisse Petrum: nisi Petrum dicamus post secundam abnegationem, quæ in ipso vestibulo contigit, sese in eum ipsum locum recepisse vbi Christi causa agebatur. quod mihi idcirco non videtur verisimile, quòd simulatque se deprehensum agnouit, se recepit in vestibulum, cogitans nimirum de fuga si amplius vrgeretur. Describitur ergo ipsius aulæ situs, habita totius ædificii ratione, vel fortassis aliquot duntaxat gradibus supra aulam eminebat locus in quo sedebat Pontifex cum suis.

68 In vestibulum, εἰς τὸ προαύλιον. Vestibulum vocat locum portæ proximum, & ipsi aulæ oppositum, qui tamen intra ædes ipsas esset. Ideo enim hoc addidit Marcus vt explicaret aduerbium ἔξω, ne quis Petrum existimaret domo exiisse: quod demum fecit post tertiam abnegationem.

Matth. 27. g. 71 / luc. 22. f. 56 / iohan. 18. e. 25

Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν, ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

Matth. 27. g. 57 / iohan. 13. d. 38

Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δὶς, ἀπαρνήσῃ με τρίς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

Κεφάλαιον ιε

Matth. 27. a. 1 / luc. 22. g. 66

ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ Ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ Ἀρχιερεῖς πολλά.

Mat. 27. b. 12 / luc. 23. a. 3 / iohan. 18. f. 33

Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

69 ‖Tunc ancilla quum rursus vidisset eũ, cœpit dicere iis qui adstabãt, Hic est *unus* ex ipsis.

70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulo pòst qui adstabant dixerunt Petro, Verè ex ipsis es: etenim Galilæus es, & loquutio tua similis est.

71 Ipse autẽ cœpit execrari & iurare, *dicens*, Nõ noui hominem istum quem dicitis.

72 ‖Tunc secundò gallus vocẽ misit. & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocem bis miserit, ter me abnegabis. Et quum erupisset, fleuit.

CAP. XV.

1 S‖Tatim autem diluculo, consilio inito, summi sacerdotes cum senioribus & Scribis ac toto consessu, vinctum Iesum abduxerũt, tradiderũtque Pilato.

2 Tunc interrogauit eum Pilatus, Túne es ille rex Iudæorum? Ipse verò respondens dixit ei, Tu dicis.

3 Et multum accusabant eum principes Sacerdotum.

4 ‖Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquam? ecce, quàm multa aduersus te testificantur.

5 Iesus autẽ nihil amplius respõdit, adeo vt miraretur Pilatus.

69 *Rursus autem quum vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus, Quia hic ex illis est.*

70 *At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui astabant, dicebant Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es.*

71 *Ille autem cœpit anathematizare & iurare, Quia nescio hominem istum quem dicitis.*

72 *Et statim gallus iterum cantauit, & recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Iesus, Priusquam gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.*

CAP. XV.

1 *ET cõfestim manè consilium facientes summi Sacerdotes cum senioribus & Scribis, & uniuerso concilio, uincientes Iesum duxerunt, & tradiderunt Pilato.*

2 *Et interrogauit eum Pilatus, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens ait illi, Tu dicis.*

3 *Et accusabant eũ summi Sacerdotes in multis.*

4 *Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquã? uide in quãtis te accusãt.*

5 *Iesus autem amplius nihil respondit, ita ut miraretur Pilatus.*

69 Rursus, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Erasmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur autem, vt hæc ita distingueret, eo adductus quòd disertè testetur Matthæus 26. g. 71, alteram hanc ancillam fuisse. Sed siquis Euangelistas inter se conferat, reperiet Petrum fuisse simul à pluribus agnitum, suggerentibus ancillis. quamobrem etiam apud Lucam vbi agitur de secunda abnegatione, fit mentio serui, non ancillæ. Ex ipsis, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdum Hebræi subiicere relatiua earum rerum quarum nulla antè facta est mentio. Sed tamen opinor hæc indicare aliquem habitum esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter seruos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

70 Et loquutio tua similis est, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc non legit Vetus interpres.

71 *Dicens*, Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. Vel est mutatio personæ Hebræis familiaris: vel subaudiendum est participium, quod expressi. Vide suprà capite 10. e. 33.

72 Tunc secundò, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, Et statim, καὶ εὐθύς: quod legimus in quodam codice. Erasmus, Et iterum, καὶ πάλιν. Quum erupisset, ἐπιβαλών. Id est quum foras se proripuisset, vt ex Matthæo apparet. Nam præpositio ἐπὶ refertur ad plateam ædibus Pontificis proximam, in quam se proiecit Petrus quũ sese ancillæ excusasset. Vulgata, Cœpit flere. Erasmus, Prorupit in fletum, id est ἐπέβαλε τοῦ κλαίειν. Possit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλών, Quum animum adiecisset, id est re perpensa. Fuerat enim Petrus intuitu Christi & galli clamore velut ex profundissimo somno expergefactus.

IN CAPVT XV.

1 Tradiderunt, παρέδωκαν. Tradunt Christum Iudæi Pilato præsidi prouinciæ, quoniam illum omnino constituerant capitali supplicio afficere. quod ipsis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (vt ipsi Iudæi tradunt) 40 ante templi euersionem, id est biennio antequam Christus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agens 34 fuit crucifixus, & euersum est templum anno ab ipsius ortu 72.

3 Multum, πολλά: vel, vt Vulgata & Erasmus, De multis: id est περὶ πολλῶν. Addit Complutensis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, Ipse verò nihil respondit: idque videtur optimè conuenire cum iis quæ subiiciuntur.

Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον, ὅνπερ ᾐτοῦντο.

Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

(Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς)

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

Οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.

Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν.

Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον.

Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.

Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.

Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια

6 In festo autem dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque postulassent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cum seditionis sociis, qui cædem per seditionem fecerant.

8 Et vociferans turba cœpit petere *ut faceret* prout semper ipsis fecerat.

9 Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Iudæorum?

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuisse à Principibus sacerdotum)

11 Principes verò sacerdotum concitarunt turbam vt potius Barabbam ipsis dimitteret.

12 Tum Pilatus respondens, rursum dixit eis, Quid ergo vultis faciam isto quem dicitis regem Iudæorum?

13 Ipsi verò rursum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus autem dicebat eis, Nãquid mali fecit? Illi autem amplius clamarunt, Crucifige eũ.

15 Pilatus autem volens turbæ satisfacere, dimisit eis Barabbã, & Iesum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

16 Milites verò abduxerunt eũ intra aulam, id est prætorium, & cõuocarunt totam cohortẽ:

17 Et induerunt eum purpura, & circumposuerunt ei contextam coronam spineam.

18 Et cœperunt eum salutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

19 Et verberabant eius caput calamo, & inspuebant in eum, ac summissis genibus adorabant eum.

20 Quum autem illusissent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt eũ vestimentis ipsius:

6 *Per diem autem festum solebat dimittere illis unum ex uinctis quẽcunque petissent.*

7 *Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat uinctus, qui in seditione fecerat homicidium.*

8 *Et quum ascẽdisset turba, cœpit rogare sicut sẽper faciebat illis.*

9 *Pilatus autem respondit eis, & dixit, Vultis dimittam uobis regem Iudæorum?*

10 *(Sciebat enim quòd per inuidiã tradidissent eũ summi Sacerdotes)*

11 *Pontifices autem concitauerunt turbã ut magis Barabbã dimitteret eis.*

12 *Pilatus autem iterum respõdens ait illis, Quid ergo uultis faciam regi Iudæorum?*

13 *At illi iterum clamauerunt, Crucifige eum.*

14 *Pilatus uerò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.*

15 *Pilatus autem, uolens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam: & tradidit Iesum flagellis cæsum ut crucifigeretur.*

16 *Milites autem duxerunt eum in atrium prætorii, & conuocant totam cohortem:*

17 *Et induunt eum purpura, & imponunt ei plectẽtes spineam coronam:*

18 *Et cœperunt salutare eum, Aue rex Iudæorũ.*

19 *Et percutiebant caput eius arundine, & conspuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum.*

20 *Et postquam illuserũt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum uestimentis suis:*

6 Dimittebat, ἀπέλυεν. Vel, Absoluebat: id est absoluere & liberare solebat, vt planius explicat Matthæus. Simile dicendi genus annotauimus suprà capite 14. b. 12.

7 Seditionis sociis, συστασιαστῶν. Ad verbum, Conseditiosis. Itaque nec Vetus interpres qui conuertit, Seditiosis: nec Erasmus qui interpretatur, Seditionis authoribus, Græcum vocabulum expresserunt. Cædem fecerant, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, Fecerat homicidium. Erasmus, Cædem patrauerat. Videtur enim vterque legisse ὅστις πεποιήκει: quanuis repugnet Frobenii editio. Cæterùm in vetustis codicibus scriptum constanter reperimus πεποιήκεισαν pro πεποιήκεισαν, vno excepto in quo legebatur πεποιήκει.

8 Vociferans, ἀναβοήσας. Vulgata, Quum ascendisset: id est ἀναβάς. Nam ἀναβοήσας, quod annotat Erasmus, nusquam memini legere. *Vt faceret* prout, καθώς. Eclipsin ex vulgi sermone petitã rectè Erasmus suppleuit, quam Vetus interpres neglexit.

18 Eum salutare, *dicentes*, ἀσπάζεσθαι αὐτόν. Eclipsin huius participii suprà annotauimus cap. 10. e. 33, & 14. g. 71. Complutensis autem editio addit καὶ λέγειν, & dicere.

τια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.

eduxerúntque vt crucifigerent eum.

& educunt illum ut crucifigerent eum.

Matth.27.d.32 luc.23.d.26

Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ, τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

21 ‖Præterea angariarunt prætereuntem quēdam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri "& Rufi) vt portaret crucem eius.

21 *Et angariauerūt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (uenientem de uilla, patrē Alexandri & Rufi) ut tolleret crucem eius.*

Matth.27.d.33 luc.23.d.33 iohan.19.d.17

Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος.

22 ‖Duxerúntque eum in locum "Golgotha: quod est, si interpreteris, Caluariæ locus.

22 *Et perducunt illum in Golgotha locum: quod est interpretatum, Caluariæ locus.*

Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον· ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.

23 Et dederunt ei bibendum "myrrhatum vinum: ipse verò non sumpsit.

23 *Et dabant ei bibere myrrhatum uinum: & non accepit.*

Mat.27.d.35 luc.23.d.33 iohan.19.d.23

Καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτά, τίς τί ἄρῃ.

24 ‖Quúmque crucifixissent eū, partiti sunt vestimenta eius, iacta sorte super ea, quis quid tolleret.

24 *Et crucifigentes eum, diuiserunt uestimenta eius, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.*

Ἦν δὲ ὥρα τρίτη· καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

25 Erat autem "hora tertia" quādo crucifixerunt eum.

25 *Erat autem hora tertia: & crucifixerunt eum.*

Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπιγεγραμμένη, Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

26 Erátque inscriptio criminis ipsius inscripta *his uerbis*, REX ILLE IVDAEORVM.

26 *Et erat titulus causæ eius inscriptus*, REX IVDAEORVM.

Καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς· ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextram, & alterum ad eius sinistram.

27 *Et cum eo crucifigūt duos latrones: unum à dextris, & alium à sinistris eius.*

21 Et Rufi, καὶ Ῥούφου. In quibusdam codicibus legit Erasmus τοῦ Ῥούφου: id est, qui filius erat Rufi: vt Rufus iste videlicet auus fuerit Alexandri, pater autem Simonis. Nam hoc ita ille explicat: quod nō video quî possit conuenire, nisi perperam illic impressum est τοῦ Ῥούφου, pro τὸν Ῥούφου. Cæterùm notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet, quorum nuda nomina Marcus exposuerit. Mentio quidem fit Alexandri Act.19.f.33, & Rufi, Rom.16.b.13: sed incertū est an hi sint quorū hic fit mētio: neque de eo magnopere solicitos esse nos oportet.

22 Golgotha, Γολγοθᾶ. Nonnulla exemplaria scriptum habebāt Γολγοθᾶν: Græca videlicet inflexione, apud quos hæc nomina mirum in modum sunt corrupta, propter Hebrææ & Syriacæ linguæ imperitiam. Nam propriè scribendum fuit Golgoltha.

23 Myrrhatum, ἐσμυρνισμένον. Id est Myrrha conditum. ~~Vide Iohan.19.v.29.~~

25 Hora tertia, ὥρα τρίτη. Ita scriptum inuenimus summo consensu in omnibus nostris codicibus tum manuscriptis, tum impressis: & ex veteribus (vt Augustino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionem fuisse receptam, quamuis in speciem non videatur consentire cum eo quod scribitur Iohan.19.c.14, circiter horam sextam fuisse condemnatum à Pilato Christum. Laborat igitur Augustinus libri de consensu Euangelistarum tertii cap.13, in eo explicando nodo: sed (quod tanti viri pace dictum esse velim) satis infeliciter, vt eius opinionem minimè necesse sit commemorare. Duplici autem ratione soluitur. Primùm enim ex consueto loquendi modo hora tertia esse dicitur quum tertium signum datum est: & tertiam horam vocamus illud potius spatium quod inter tertiam & quartam intercedit quàm quod inter secundam & tertiam: quum tamen hæc verè pro hora tertia sit habenda. Deinde & hoc notandum est, veteres, quanuis in duodecim vncias singulos dies diuiderent, id est totum illud spatium quod inter ortum solis & occasum intercipitur: tamen interdum has vncias in quatuor quadrantes solitos diuidere, sicut & noctem pariter secabant. Sed noctis quadrantes vocabant φυλακάς, id est custodias: quod nulla probatione indiget: diei verò quadrantes sumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrans, primæ horæ nomine interdum intelligebatur, secundus tertiæ, tertius sextæ, quartus nonæ: vt minimè pugnet quod dicit Marcus, horam fuisse tertiam quū crucifigeretur Christus, cum eo quod scribit Iohannes, damnatum fuisse circiter horam sextam. Imò verò ita explicat Iohānes quod obscurius dixerat Marcus, quū hora tertia cōplectatur horas, quartā, quintā, sextam, vel potius, (vt vulgum loqui diximus) tertiam, quartam, quintam, quam consequitur sexta, quæ propriè septima est. Ita vero solitos fuisse veteres diem distinguere, apparet ex parabola quæ scribitur Mat.20.a.1: vbi dies in istos quadrantes secatur, ex recepta nimirum consuetudine. Altera solutio violentior est, nempe si à librariis corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis designentur numeri per notas, & hac nota γ pingatur hora tertia, hoc autem signo ς hora sexta, lubricus fuit vtrinque lapsus. Hæc opinio est Hieronymi Psalmo 77, sicut Erasmus obseruauit. Quòd si liber existimare deprauatam esse numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim existimare apud Iohannem potius reponendum esse ὥρα τρίτη, quàm apud Marcum ὥρα ἕκτη. Nam si hora erat penè sexta quum damnatus est Christus, quî potuit tam breui spatio abduci, crucifigi cum latronibus, ita otiose derideri à prætereuntibus? Necesse est enim vt his omnibus vix dimidium horæ tribuamus, quum à sexta ad nonam tenebræ terram inuoluerint. Ergo verisimile est, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Christus, tres penè horas in ipsius causæ cognitione consumptas, quum hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixum, ad horam vsque sextam fuisse omnium ludibriis expositum, sicut copiosè explicant Euangelistæ: & hora demum nona post trium horarum tenebras, mortuum: quod autem diei superfuit, fuisse sepul-

turæ datum. Sed liberum hic cuiuis iudicium esto. Quando crucifixerunt, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et crucifixerunt: sed καὶ pro ὅτε positum esse, apparet ex Hebræorum idiotismo, apud quos ו interdum ponitur pro כאשר, vt docent grammatici.

Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

28 Et impleta est scriptura quæ dicit, ‖Et "cum sceleratis numeratus est.

28 *Et impleta est scriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus est.*

Esa.53.d.12

Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐά, ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν·

29 Et qui præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita sua, ac dicentes, "Vah, ‖Tu qui destruis templum, & triduò ædificas:

29 *Et prætereuntes blasphemabant eum, mouētes capita sua, & dicentes, Vah qui destruis templum, & in tribus diebus reædificas:*

Iohan.2.c.19

Σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

30 Serua teipsum, "& descende è cruce.

30 *Saluum fac temetipsum, descendens de cruce.*

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν Γραμματέων, ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.

31 Similiter autem & principes Sacerdotum "illudentes dicebant alii ad alios cum Scribis, Alios seruauit, seipsum "seruare non potest.

31 *Similiter & summi Sacerdotes illudentes ad alterutrum cū Scribis, dicebant, Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.*

Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.

32 Christus ille rex Israel descendat nunc è cruce, vt videamus & "credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

32 *Christus rex Israel descēdat nunc de cruce, ut uideamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, conuitiabantur ei.*

Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

33 Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super "totam regionē vsque ad horam nonam.

33 *Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram usque in horam nonam*

Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐνάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωῒ Ἐλωῒ, λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες;

34 Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, ‖Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est, siquis interpretetur, Deus meus, Deus meus, cur me deseruisti?

34 *Et hora nona exclamauit Iesus uoce magna dicēs, Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est interpretatum, Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?*

Psal.21.a.1 matth.27.e.46

28 Cum sceleratis numeratus est, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Ἀνόμους vocat τοὺς παρανόμους: id est legis præuaricatores, quasi exleges, aut extra legis orbitam ambulantes, quos Hebræi dicunt פושעים. Cæterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit Reputare, Erasmus, Deputare, vel ipsum vocabulum τῆς λογιστικῆς, quæ species est Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι vsurpari: quàm significationem hîc seruandam fuisse inde apparet quòd respondet verbo נמנה quo vtitur Esaias capite 53.d.12, ex quo petitum est hoc testimonium: & historia etiam ipsa (ni fallor) ostendit. Dicitur enim Christus non modò habitus fuisse pro impio & peccatore, (qualis etiamnū habetur hodie à Iudæis) sed vnà cum latronibus numeratus: quia nimirum quū publicè inter duos latrones pēderet, pro tertio latrone propter pœnæ similitudinē numerabatur. Denique plus est inter ipsos latrones coram cōspici & numerari, quàm haberi pro latrone. Superest vt ex Vigilii antiqui & eruditi scriptoris libris aduersus Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuisse impudentissimè deprauatum, quū ad stabiliendum suum errorem de vnica Christi natura, pro μετὰ ἀνόμων legerent μετὰ νεκρῶν, cum mortuis: vt inde colligerent non fuisse verè mortuum, sed pro mortuo habitum.

29 Vah, οὐά. Erasmus, Væ, id est οὐαί: cuius particulæ vsus est potius in maledicendo quàm irridendo.

Tu qui destruis, ὁ καταλύων. Hieronymus, Qui destruit, vt Erasmus obseruat. Sed sequens verbum σῶσον satis indicat accipienda hæc esse vocandi casu: quod vt melius intelligeretur, pronomen Tu expressimus. Similem loquendi formam annotauimus Matth.23.b.14.

30 Et descende, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro κατάβηθι, vt ἀνάβα pro ἀνάβηθι. Vulgata, Descendens, id est καταβάς: sicut etiam legimus in vno codice.

31 Illudentes, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Christo. Est enim post hoc participium adscribenda distinctio, vt πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, sicut rectè legitur in Theophylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες potius dicendum erat συμπαίζοντες, vt significetur ipsos vnà inter se lusisse. Itaque ne posthac posset hic locus corrumpi, vitauimus verborum traiectionem. Seruare, σῶσαι. In vetustis codicibus & Theophylacto adscripta est interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel sarcasmo potius.

32 Credamus, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, ei.

33 Totam, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Iudæa dumtaxat, an verò potius de vniuerso orbe terrarum hæc sint accipienda: quod posterius amplectitur Tertullianus Apolog. cap.21, hoc solis deliquium vocans mundi casum, quem Romani in suis archiuis habeant. Sed ego iis potius assentior qui de Ierusalem & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam familiare est sacris scriptoribus, terræ appellatione, etiamsi nihil adiiciatur, intelligere terram Chanaan, & γῆν pro χώραν, id est terram pro regione reperimus alibi: vt Matth.9.c.16, & Luc.4.d.25, vt ego quidem existimo. Confert autem hoc ad prodigii nouitatē, si intellexerimus nō modò in Pascha, id est in plenilunio, accidisse hāc solis eclipsin, sed etiā reliquū orbē illustrante sole, atque adeo in ipso meridie, hunc vnū orbis terrarū angulum in quo tantū facinus patra-

batur, in densissimis tenebris delituisse. Nam quod de Dionysio illo refertur quem Areopagitam vocant, apud me non minus fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiusdem authoris nomen præferunt: & si vniuersale fuisset hoc prodigium, esset proculdubio omnium astrologorum monimentis celebratum.

35 Καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, Ἰδοὺ, Ἠλίαν φωνεῖ.

35 Et quidam ̎adstantium quũ audissent, dicebant, Ecce, Eliã vocat.

35 *Et quidam de circunstantibus audientes, dicebãt, Ecce, Eliam vocat.*

36 Δραμὼν δέ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, περιθεὶς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτὸν, λέγων, Ἄφετε· ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐτόν.

Psal.69.e.22

36 Cucurrit autem quidam, ‖& impleta spongia aceto, & circũposita calamo, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad detrahendũ eũ.

36 *Currens autem unus, & implens spongiam aceto, circumponénsque calamo, potum dabat ei, dicens, Sinite: videamus si veniat Elias ad deponẽdum eum.*

37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε.

37 Iesus autem emissa voce magna, expirauit.

37 *̎Iesus autem emissa voce magna, expirauit.*

38 Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

38 Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

38 *Et uelum templi scissum est in duo, à summo usque deorsum.*

39 Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος, υἱὸς ἦν Θεοῦ.

39 Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè homo iste Filius erat Dei.

39 *Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait, Verè hic homo Filius Dei erat.*

40 Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·

40 Erant autem etiã & mulieres procul spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome:

40 *Erant autem & mulieres de longè aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris & Ioseph mater & Salome.*

41 Αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.

Luc.8.a.2.

41 Quæ, etiam quum esset in Galilæa, ‖ sequutæ fuerant eum, & ministrauerãt ei, aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

41 *Et quum esset in Galilæa, sequebantur eum, & ministrabant ei: & aliæ multæ quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam.*

42 Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον)

Matth.27.g.57 luc.23.g.50 iohan.19.g.38

42 ‖Quum autem serum diei iã esset, (quoniam erat parasceue, hoc est, ̎antesabbathum)

42 *Et quum iam serò esset factum, (quia erat parasceue, quod est Antesabbathum)*

43 Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

43 ̎Veniens Ioseph *ortus* ex Arimathæa, ̎honestus Senator, qui & ipse expectabat regnum Dei, ̎fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.

43 *Venit Ioseph ab Arimathæa, nobilis decurio, qui & ipse erat expectans regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.*

44 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν

44 Pilatus autem miratus est ̎si iam mortuus esset: & aduocato

44 *Pilatus autẽ mirabatur si iam obiisset, & accer*

35 Adstantium, τῶν παρεστηκότων: id est τῶν παρόντων, præsentium, de quo alibi diximus. Aderat autem Cẽturio cum suis, ne quis videlicet pendentibus opẽ aliquam adferret, vt intelligere licet ex Mat.27.d.36, & f.54. 5

42 Antesabbathum, προσάββατον: id est dies quæ sabbathum antegreditur. Verus Ecclesia Vigiliam olim vocabat. Est autem nouum hoc vocabulum in re noua, sed non infeliciter (vt opinor) à Vetere interprete confictum. Erasmus, Quæ præcedit Sabbathum: quæ interpretatio non satis videtur explicare quid sit προσάββατον: sed potius ita accipi potest quasi aliqua esset parasceue quæ non præcederet Sabbathum, à qua distingueretur ista cuius hic fit mentio. 10

43 Veniens, ἐλθών. Ita legimus ex quodam codice. Nam si legas ἦλθεν, (vt in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. Honestus, εὐσχήμων: id est plenus grauitatis & authoritatis. Vulgata, Nobilis: id est εὐγενής. Senatorem autem intelligo vnum ex eorum numero quos Senhedrin vocant Hebræi. Nisi malimus fuisse etiam in conciliũ adscitum à Pilato: sicut mos erat præsidibus prouinciarum, ex ipsis prouicialibus aliquos interdùm in cõcilium adsciscere, ad explicãdas priuatorum controuersias. 15 Fidenti animo, τολμήσας. Ad verbum, Audens. Vulgata, Audacter. Erasmus, Sumpta audacia. Ego audaciæ nomen repudiaui, quia in vitio ponitur. Idem autem valet hoc loco τολμήσας, quod θαρρῶν, vel πεποιθώς. Et certè mira fuit istius hominis fiducia. Nam corpus Iesu postulare non poterat quin sese non modò Iudæis omnibus, sed ipsi etiam Pilato palàm opponeret: & tamen eo tempore videbatur actum esse de Christo. Itaque miror nostro seculo aliquos inueniri posse tam impudentes vt ausint Ioseph & Nicodemi exempla suæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in sepultura Iesu comitem adiungit Iohannes. 20

44 Si, εἰ. Sic Terentius, Mirabar, hoc si sic abiret. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro

τοῦ εἰ pro ὅτι, vt rectè obseruauit Erasmus. Iamdudum, πάλαι. Vulgata, Iam, id est ἤδη: quod etiam testatur Erasmus scriptum esse in nonnullis exemplaribus, ~~εἰ ἤδη ἀπέθανε~~

κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.

Centurione, interrogauit eum an ̎iamdudũ mortuus fuisset.

sito Centurione interrogauit eum si iam mortuus esset.

45 Καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

45 Et *re* cognita ex Centurione, donauit corpus ipsi Ioseph.

45 *Et quum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph.*

46 Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι· καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

46 Is autem emit ̎sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: deposuitque in monumento quod erat excisum è petra: & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

46 *Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum, inuoluit sindone: & posuit eum in monumento quod erat excisum de petra: & aduoluit lapidem ad ostium monumenti.*

47 Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

47 Maria Magdalene verò & Maria Iose *mater*, spectabant vbi poneretur.

47 *Maria autem Magdalene & Maria Ioseph aspiciebãt ubi poneretur.*

Κεφάλαιον ιϛ.

CAP. XVI.

CAP. XVI.

1 Καὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

1 ET quũ exactum esset Sabbathum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater*, & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent eum.

1 *ET quum transisset Sabbathum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerũt aromata, ut uenientes ungerent Iesum.*

Luc.24.a.1 iohan.20.a.1

2 Καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

2 Itaque ̎valde mane, primo die hebdomadis veniũt ad monumentum, ̎exorto sole.

2 *Et ualde mane una Sabbathorum ueniunt ad monumentum, orto iam sole.*

3 Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

3 Dicebántque inter sese, Quis deuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?

3 *Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?*

4 Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

4 ̎Et intuitæ, conspiciunt lapidem esse deuolutum: nam erat magnus valde.

4 *Et respicientes uident reuolutum lapidẽ: erat quippe magnus ualde.*

5 Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

5 ‖ Ingressæ igitur ̎in monumentum, viderunt iuuenem sedẽtem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

5 *Et introeuntes in monumentum, uiderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida: & obstupuerunt.*

Matth.28.a.2 iohan.20.a.12

46 Sindonem, σινδόνα: id est ὀθόνιον, linteum, vt intelligimus ex Iohan.19.g.40.

IN CAPVT XVI.

2 Exorto, ἀνατείλαντος. Quomodo hæc inter se consentiant, iampridem à multis quæritur. Nam si orto 5 demum sole venerunt ad sepulchrum, cur dixit λίαν πρωΐ: & Lucas etiam, ὄρθρου βαθέος: id est profundo diluculo: & rursum Iohannes, σκοτίας ἔτι οὔσης, hoc est, quum adhuc tenebræ essent? Ad hoc igitur responderi solet, summo quidem mane profectas esse, sed ad sepulchrum non ita manè peruenisse. Atqui Euangelistæ, ac præsertim Iohannes, omnino videntur indicare illud ipsum momentum quo peruenerunt ad sepulchrum. Deinde 10 oportuisset procul ab vrbe dissitum esse monumentum, si quum ante lucem exissent, nonnisi post ortum solis eò peruenerunt. Nam quòd rursus excipiunt nonnulli, mulieres militum metu in itinere substitisse vsquedum diluxisset, sola coniectura nititur. Ego igitur, quod ad me attinet, deprauatum esse hunc locum existimo. Germanæ autem lectionis vestigia adhuc supersunt in vetusto codice, in quo scriptum erat, ἔτι ἀνατείλαντος: quo modò etiam citatur hic locus ab Eusebio libro ἀποδείξ. ι. κεφ. α. pro quo Vetus interpres habet, orto iam so 15 le, quasi ἔτι pro ἤδη positum sit, sequente videlicet aoristo. Videbat enim commodè verti non posse, orto adhuc sole. At ego suspicor omissam particulam οὐκ, quum scripsisset Marcus οὐκ ἔτι ἀνατείλαντος ἡλίου: id est nondũ orto sole: ita nimirum explicans quod dixerat λίαν πρωΐ. Ex quo etiam optimè intelligitur cur scripserit Matthæus, τῇ ἐπιφωσκούσῃ, & Lucas, ὄρθρου βαθέος, & Iohannes σκοτίας ἔτι οὔσης, vt omnes inter se optimè consentiant. Neque verò hic duntaxat omissa est negans particula οὐ, sed etiam suprà Matth.8.d.30, si quis eum locũ 20 diligenter consideret. Quòd si cui placet integram veterem lectionem seruare, interpretari licebit, Adhuc oriente sole, quasi scriptum sit ἀνατέλλοντος: vt intelligamus mulieres sub primam auroram venisse. Nam certè nisi iam illuxisset, non potuissent eminus animaduertere reuolutum esse lapidem. ~~Cæterùm~~ In tanta varietate placuit nihil prorsus mutare, vt suum cuique iudicium liberum maneat.

4 Et intuitæ, ἀναβλέψασαι, id est ἀποβλέψασαι: quum sepulchrum versus conuertissent oculos. Vide 25 suprà 8.c.24.

5 In monumentum, εἰς τὸ μνημεῖον. Id est, in speluncam, in qua excisum erat sepulchrum.

ti,

6 Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

6 Ipse verò dixit eis, Ne expauescite: Iesum illum quæritis Nazarenũ qui fuit crucifixus: resurrexit, non est hîc: ecce locus vbi posuerant eum.

6 *Qui dicit illis, Nolite expauescere: Iesũ quæritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hîc: ecce locus vbi posuerunt eum.*

7 Ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

Matth.26.c.32. supra 14.c.28

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsũ* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, prout dixit vobis.

7 *Sed ite, dicite discipulis eius & Petro quia præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis, sicut dixit vobis.*

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ.

8 Tunc abeuntes citò, fugerũt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor, neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

8 *At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaserat enim eas tremor & pauor: & nemini quicquam dixerunt: timebant enim.*

9 Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

Iohan.20.d.16. Luc.8.a.2.

9 Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, ex qua eiecerat septem dæmonia.

9 *Surgens autem manè prima sabbathi, apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia.*

10 Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.

10 Illa profecta annuntiauit iis qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

10 *Illa vadens nuntiauit iis qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.*

11 Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.

11 Illi verò quum audissent eũ viuere & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

11 *Et illi audientes quia viueret, & visus esset ab ea, non crediderunt.*

12 Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.

Luc.24.b.13.

12 Postea autem duobus ex ipsis ambulãtibus apparuit alia forma, quũ rus proficiscerẽtur.

12 *Post hæc autem duobus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in villam.*

13 Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidẽ crediderunt.

13 *Et illi euntes nuntiauerunt cæteris: nec illis crediderunt.*

14 Ὕστερον, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν καὶ σκληροκαρδίαν, ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.

Luc.24.e.36. Iohan.20.c.19.

14 Postremò, vnà sedentibus ipsis vndecim exhibuit se, & exprobrauit incredulitatem eorum, & cordis duritiem: quòd iis qui ipsum conspexerant excitatum non credidissent.

14 *Nouissimè, recumbentibus illis vndecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiã cordis: quia iis qui viderant eum resurrexisse non crediderunt.*

6 Qui fuit crucifixus, τὸν ἐσταυρωμένον. Vulgata, Crucifixum. Eras. autẽ rectè vsus est periphrasi: vt significetur agi de re præterita. Nam apud Latinos hæc participia etiam paulo aliter vsurpantur. Erat autem adscripta interrogationis nota in duobus codicibus. Sed præstat (ni fallor) indefinitè legere, vt melius appareat Angelum declarare quod illi in animo habebant. Vnus tamen Deus est καρδιογνώστης. Sed hoc potuerat Angelus ex manifestis etiam signis colligere: & legationis suæ rationem proculdubio ex eo intellexerat à quo fuerat huic muneri destinatus.

8 Citò, ταχύ. Hoc deerat in vetustis codicibus. Enim, δὲ. δὲ pro γὰρ, quã enallagen sæpe iã annotauimus.

9 Quum autem resurrexisset, ἀναστὰς δέ. In Complutensi editione additur ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Admonet autẽ Theophylactus adscribẽdam esse distinctionem, qua significetur πρωῒ, ad sequentia pertinere. Quod ante eum obseruarat Hieronymus in Epistola ad Hedibiam, quæstione tertia, vt Erasmus in annotationibus docet. Causam verò huic distinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cæteris Euangelistis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) scribit, Vespere Sabbathi illucescente in vnam Sabbathi, Dominũ surrexisse. Marcus autem, manè resurrectionem eius factam esse commemorat. Hunc igitur nodum vt soluat, recurrit ad illam distinctionem de qua antè dixi: aut (inquit) Marci testimonium non recipimus quod in raris fertur Euangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc Hieronymus. Ego verò in hoc capite nihil animaduerto quod cum cæterorum Euangelistarum narratione pugnet, vel diuersi authoris stylum arguat: & testor in omnibus vetustis codicibus quæ nobis videre contigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in vno codice quædam interiecta. Nam post ἐφοβοῦντο γὰρ, hæc addita erant eadem manu in ipso contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. id est, Omnia autem quæ ipsis fuerãt imperata, celeriter Petro & ipsius comitibus renuntiarunt. Postea verò etiam Iesus ipse ab Oriente ad Occidentem per eos sacrum illum & incorruptum æternæ salutis nuntium promulgauit. Sed quis hæc nõ animaduertat à diuerso prorsus authore profecta? Quod autem ad illam quæstionem attinet, non est quòd in ea soluenda multum laboremus. Nata enim est ex falsa verborum Matthæi interpretatione, de qua suo loco diximus: quam etiam si admitterem, tamen nusquam reperio Matthæum, aut alium quempiam Euangelistã scripsisse, vesperéne Sabbathi, an verò circa diluculum primi diei hebdomadis, quem nũc Dominicum vocamus, Christus resurrexerit: probabilius tamen est ex iis quæ narrantur Matth.28.a.1.2.3.4. diluculo resurrexisse, atque adeo circa auroram, vt disertè scribit Eusebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans. 12 Alia forma, ἑτέρᾳ μορφῇ. Vide Luc.24.v.16.

14 Postremò, ὕστερον. Vulgata, Nouissimè. Erasmus, Postea, μετέπειτα. Ita enim alium nodum soluit, quem nectit Augustinus libri de consensu Euangelistarum 3. cap. 25. Nam existimat hæc euenisse antequam

appareret Christus ad mare Tiberiadis, sicut refert Iohannes: ideóque quærit qua ratione hæc apparitio dici possit postrema. Respondeo, Marcum summo iudicio, vt breuitati studeret, declarationem resurrectionis Domini in tres veluti partes distribuisse. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non semel factum fuisse, ex aliis Euangelistis intelligitur. Marcus verò hæc omnia in vnum velut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conspectus qui rus ibant. In postrema demũ parte commemorat quomodo discipulis apparuerit, incipiens à prima illa apparitione quæ facta est in eo ipso die quo resurrexit, quam aliæ postea multæ consequutæ sunt. Sed eas omnes rursus in vnam velut historiam contrahit: ideóque postremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipso die resurrectionis ad ascensionẽ vsque porrigitur, vt liquet ex versiculo 19. Eandem prorsus rationem sequitur Lucas postremò capite, in quo ita cõnectit primam illam apparitionem cum postrema, vt nisi quis hoc quod dixi consideret, sit existimaturus Dominum eo ipso die quo primùm apparuit discipulis, (id est quo resurrexerat) in cælum ascendisse, quum dies XL intercedant, vt ipsemet refert Act.1.a.3. Vnà sedentibus, ἀνακειμένοις: id est, quũ vnà domi essent. Vulg. & Eras. de accubitu interpretantur, & ita adhuc conuertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hîc autem non agi de accubitu, quasi ipsis cœnantibus interuenerit Dominus, satis videtur declarare temporis circunstantia quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, quum iam appeteret vespera, domum ingressi sunt, vbi tempus aliquod incipiendæ cœnæ datum est. Inde, agnito Domino, statim reuersi sunt Hierosolymam, vt ista discipulis nuntiarent. Iam verò quum Emmaus, vnde regressi sunt, sexaginta stadiis ab vrbe distaret, vt disertè dicit Lucas, certè vt maximè etiam properarint, nonnisi valde profunda iam nocte potuerunt ad discipulos peruenire: in quod tempus vix fieri potest vt discipuli cœnam reiecerint. vt maximè sit probabile Christum ipsis lugentibus & precantibus, potius quàm cœnantibus interuenisse. Itaque existimo ἀνακειμένοις optimè hoc loco explicari posse συνηθροισμένοις, vel συνηγμένοις: quibus verbis vtuntur Lucas & Iohannes eandem historiam narrantes. Ponitur enim ἀνὰ pro σὺν interdum, sicut in isto Homeri versiculo, Iliad. α, χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ. Vt τὸ ἀνακεῖσθαι idem valeat quòd συγκεῖσθαι, quod etiam declarat simul & vnà esse, vt in illo Sophoclis, βαλεῖτέ χ' ἡμᾶς τρεῖς ὁμοῦ συγκειμένους.

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

15 Et dixit eis, Profecti in mundum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.

15 *Et dixit eis, Euntes in mundum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.* Matth.28.d.19.

16 Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: qui verò nõ crediderit, condemnabitur.

16 *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur.* Iohan.11.g.48.

17 Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα παρακολουθήσει, ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι. γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς·

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc subsequentur, Per nomen meum dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis:

17 *Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis:* Act.16.d.18. Act.2.a.4.& 10.g.46.

18 Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.

18 Serpentes tollent: & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis: ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

18 *Serpentes tollent: & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ægros manus imponẽt, & bene habebũt.* Act.28.a.5. Act.28.b.8.

19 Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

19 Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis, sursum receptus est in cælum, & sedit ad dextram Dei.

19 *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cælũ, & sedit à dextris Dei.* Luc.24.g.51.

20 Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος,

20 Illi verò egressi prædicarunt vbiq., Domino vnà operante,

20 *Illi autem profecti prædicauerunt vbique, Domino cooperante,* Heb.2.a.4.

Non credidissent, οὐκ ἐπίστευσαν. Hîc obseruat Eras. ex Hieronymi dialogo secundo aduersus Pelagianos, in quibusdã Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc scripta fuisse, Et illi satisfaciebant, dicentes, Seculũ istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quæ non finit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam. Sed quàm parũ hæc verba cõueniant Apostolorum personæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non est (opinor) cur pluribus ostendere conemur.

15 Omni creaturæ, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13.c.19. annotauimus varium vsum huius vocabuli in his libris. Hîc quidem accipitur pro homine: sed tamen si conuerterimus, omni homini, vel omnibus hominibus, magis quidem Latinum id erit, verùm non expresserimus emphasin quæ in hoc dicendi genere latet. Nam vocabulo κτίσεως simul indicatur loquentis dignitas: perinde acsi diceret Dominus, sibi iam decretum esse, sicut omniũ hominum conditor est, ita etiam per vniuersum orbem terrarum promulgare gratuitæ remissionis nuntium: quum antea vnam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio esset dignatus, quasi non etiam reliquas gentes condidisset. Denique significatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act.10.e.34. & 35. & quod Galat.3.d.28 dicit Paulus) in Euangelio non esse Iudæum neque Græcum, non seruum neque liberum, non masculũ aut fœminam. Præterea declaratur his verbis, Apostolicam functionem, quæ tunc demum est duodecim discipulis mandata, non vnius aut alterius Ecclesiæ angustiis terminari, sed totius orbis terrarum finibus comprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut vni Petro demandatum, aut in Ecclesia Dei perpetuum.

17 Nouis, καιναῖς. Nouas linguas appellat, non recenter fabricatas, sed peregrinas, & quas nunquam antea nossent, qui singulari Spiritus munere repentè euadebant earũ periti. Planius ergo loquitur Lucas Act.2.a.4. quum ἑτέρας, id est alias & diuersas, vocat.

t.ii.

καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

& sermonem confirmante per signa subsequentia.

& sermonem confirmante sequentibus signis.

20 Subsequentia, ἐπακολουθούντων. Subsequentia videlicet eorum doctrinam, quæ istis tanquam sigillis obsignabatur. Neque enim hæc ad subsequētem aliquem librum referri possunt. Ex significatione verò huius vocabuli obseruandum est, oportere cum signis semper coniungere doctrinam: & ita quidem vt illi priores partes semper tribuamus, cui nimirum confirmandæ ista adhibeantur: vt si falsa est doctrina, idem quoque de signis & prodigiis ipsis statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut.13.a.1

Euangelium secundum Lucam.

Τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον.

Κεφάλαιον α.

ΕΠΕΙΔΗΠΕΡ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 Quoniā multi aggressi sunt componere narrationem earum rerū quarum plena fides nobis facta est,

VETVS.

CAP. I.

1 *Quoniam quidē multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum,*

Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·

Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι κράτιστε Θεόφιλε·

Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

2 Prout tradiderunt nobis qui à principio spectatores ipsi & ministri fuerunt sermonis:

3 Visum est etiā mihi, omnia altè *repetita* penitus consequuto, ordine *de iis* ad te scribere, præstātissime Theophile:

4 Vt agnoscas carū rerū veritatem quas auditione accepisti.

2 *Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi uiderunt, & ministri fuerūt sermonis:*

3 *Visū est & mihi, assecuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi scribere, optime Theophile:*

4 *Vt cognoscas eorum uerborum de quibus eruditus es, ueritatem.*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Aggressi sunt, ἐπεχείρησαν. Vulgata, Conati sunt. Significat autem τὸ ἐπιχειρεῖν (vt rectè obseruat Eras.) aliquid in manus sumere: quod Latini, ratione non prorsus dissimili, Aggrediendi vocabulo declarant: translatione non à manibus, sed à pedibus sumpta. quæ significatio diligenter est annotanda, nempe vt istos qui scribendi occasionē nostro Euangelistæ præbuerant, sciamus minimè id præstitisse quod erant aggressi. Nam alioquin quid aliud Lucas testaretur quàm se velle actum (quod aiunt) agere? Ergo nec Matthæus, nec Marcus ante Lucam scripserunt: de quibus proculdubio magis honorificè esset loquutus. & qui putidas quasdam nugas sub Nicodemi, Nazaræorum, Thomæ, Ægyptiorum, Proteuangelii titulis, iampridem ex Ecclesia Dei extrusas, rursum obtrudunt, viderint quàm bene de Ecclesia Dei mereantur. Cōponere, ἀνατάξασθαι. Vulg. Ordinare. Eras. Contexere, & digerere: quæ vt translatitia repudiaui. Budæus, Adstruere: quod nusquā memini legere ea significatione vsurpatum quæ possit huic loco accommodari. Ego verò existimo ἀνὰ pro σὺν poni, vt diximus Marci 16.c.14, & ἀνατάξασθαι idem declarare atque τὸ συντάξασθαι, id est componere, siue conscribere & conficere. Narrationem, διήγησιν. Distinguere oportet, authore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, vt totū & partē. Itaque διηγήσεως appellatione Lucas intelligit libros ipsos de Christi dictis ac factis conscriptos, quēadmodū ipse explicat Act.1.a.1, vt ἀνατάξασθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quàm historiā conscribere. Earū rerū quarū plena fides nobis facta est, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad verbum, De rebus quæ inter nos fuerunt prorsus certificatæ, vel certioratæ. neque enim possum Græcum vocabulū πληροφορεῖσθαι, altero Latino explicare. Vulgata, Quæ in nobis completæ sunt rerum. quæ interpretatio Græcis non respondet. Neque enim τὸ πληροφορεῖν declarat τὸ πληροῦν, id est implere, sed plenè certiorare, vt sæpe loquitur Vlpianus Iurisconsultus: vnde πληροφορεῖσθαι, quum ad personam refertur, significat certiorem ab aliquo fieri, ita vt de re quapiam nulla sit amplius dubitatio. sin autem ad res ipsas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα dicuntur quæ certis testimoniis ita sunt comprobata vt de iis ambigi non possit, nisi quis velit apertam veritatē inficiari. Inde factum vt Paulus πληροφορίαν vocet partim quidem testimonium illud Spiritus sancti, per quem in corda electorum effunditur dilectio qua nos Deus dilexit, quum peccatores essemus: partim verò illius testimonii efficaciam in nobis, cuius vi certò scimus fore vt nihil nos possit separare à dilectione illa qua nos Deus in Christo dilexit ab æterno. Huic autem πληροφορίᾳ coniuncta est πεποίθησις illa quæ facit vt in mediis afflictionibus gloriantes, cum fiducia clamemus, Abba, Pater: suntque hi proprii & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnant, sciant sese ipsi Christo & toti Christianæ religioni bellum indixisse. Vetus autem interpres, quanuis alioqui videatur summa religione sacros libros interpretatus, tamē quæ significatio sit horum vocabulorum non videtur cognouisse, nedum vt vim illorum intellexerit. Eras. ~~verò paucis quidem exposuit verborum germanam significationem: sed (quod mirum est tanto viro in tam felici seculo contingere potuisse)~~ fidei πληροφορίαν aut non intellexit, aut certè dissimulauit. Fidem enim dici putauit assensionem qua Christi historiæ assentimur: quum tamen quoties de ea fide disseritur qua Christum apprehendimus, & quæ filiis Dei propria & peculiaris est, certam persuasionem declaret gratuitæ & æternæ electionis nostræ in Christo, quæ per Spiritum sanctum in nobis agentem, quotidie magis ac magis obsignatur. Ita verò Erasmum sensisse vt dixi, liquet ex ipsius libello De præparatione ad mortē, in quo præcipuam illam pacis ac consolationis nostræ basin non modò non fulcit, sed etiam pro viribus conuellit. quod ego quidē nullo hominis odio, sed commiseratione potius annotaui: vt qui plus æquo sunt illius scriptis addicti, meliorem sibi in his quidem rebus præceptorem quærendum esse intelligant. Sed ad rem redeo. Erasmus igitur cōuertit hunc locum his verbis, Earum quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerum: id est, (vt ipse in annotationibus explicat) Quæ sunt indubitatis argumentis persuasæ. Budæus autem interpretatur, De rebus inter nos exploratis. Atqui (ni fallor) Lucas huc non respexit, neque dicere voluit fidem adhibitam esse Apostolorum testimonio, sed de iis rebus se scripturum esse quarum plena fides antè sit facta, & quidem ab oculatis testibus. Neque enim hîc quæritur sitne creditum Apostolorum testimonio, annon: sed quàm certo testimonio possint ea confirmari de quibus ipse dicturus est, quum sint alioquin credibilia.

2 Prout tradiderunt, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet Lucam ea scripsisse quæ auditione acceperat, non tam à Paulo (vt veterum nonnulli tradunt) quàm ab Apostolis qui cum Christo iam inde ab initio erant versati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam scribunt vnum fuisse ex septuagintaduobus discipulis, cui cum Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem somnia nobis peperit quorundam περιεργία, qua iampridem vsus est Satanas, vt (si fieri posset) sacris scriptoribus omnem fidem adimeret. Et fuit hoc fortassis, patrum memoria, commiseratione potius quàm insectatione dignum, quum densissimæ tenebræ omnem lucis conspectum hominibus eripuissent: nunc verò in tam manifesta luce veritatis, quid non illi merentur quos non pudet Ecclesiæ Dei ista somnia obtrudere, quibus ipsa Euangelii veritas in dubium reuocatur? Spectatores ipsi, αὐτόπται: id est θεαταί. Sic enim satis commodè mihi videtur conuerti posse Græcum illud vocabulum, quo significatur qui suis oculis aliquid vidit: quem Plautus oculatum testē festiuè vocat, & testi aurito opponit. Neque enim quisquā alienis oculis propriè dicitur quidpiā cōtemplari. Vulgata, Qui ipsi viderunt. Eras. Qui oculis suis viderant. Huc autem pertinet quod scribitur 1.Iohan.1.a,1,& 3. Ministri, ὑπηρέται. Ita vocat Apostolos honesto vocabulo, qui nimirum Christo adfuerunt, publica Euangelii prædicatione occupato: ita tamen vt ipse potius illis ministrarit, quanuis illorum magister esset ac Dominus, vt testatur infrà, 22.c.27. Sermonis, τοῦ λόγου. Sicui placet de Filio Dei intelligere, qui ὁ λόγος etiam à Luca vocetur, non reclamo: quia alioquin Lucas non meminerit eius de quo scribere constituit, sed in genere dixerit se scripturum esse de rebus quibusdam quas ab idoneis testibus acceperit. quod exordium obscurum ac fortasse vitiosum videri posset. Et Epiphanius aduersus Marcellianos, sic disertè exponit. Erasmus interpretatur, Eorum quæ narrabant: vt significet se hæc didicisse ex iis qui rebus ipsis non modò interfuerint, sed etiam pars eorum magna fuerint, vt loquitur Æneas ille Virgilianus, quoniam apud Hebræos דבר, interdum id declarat, vt mox versu quarto.

3 Omnia, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apostolos referunt, quos assectatus fuerit Lucas, vt rem totam ex ipsis cognosceret. Sed præstat ad ea referre de quibus se scripturum profitetur. Altè *repetita*, ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur procemia altè repetita quæ à primis initiis & ipsa vsque origine ducuntur. Vulgata & Erasmus, Ab initio: id est ἀπ' ἀρχῆς. Alii, Denuò: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur Pridem: id est πάλαι. Sed res ipsa ostendit quomodo hoc aduerbium sit accipiendum hoc loco, quum Lucas multo altius quàm cæteri Euangelistæ hanc historiam sit exorsus. Addidi autem participium Repetita, partim vt planior esset sententia, partim vt mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. Penitus, ἀκριβῶς. Græcum hoc vocabulum (vt etymologia ostendit) illi Latino prorsus respondet. Penitus enim Latinis idem declarat atque Intrinsecus, & ad intima vsque, vt apud Virgilium Æneidos 3, —& penitus causas tentare latentes. ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id est quòd ab imo ad summum ascendatur: quod est exquisitæ & perfectæ diligentiæ. Vulgata, Exactè: quæ interpretatio est planè barbara. Erasmus, Exacta diligentia: quæsita periphrasi propter aduerbium ἄνωθεν proximè præcedens. Quidam, Accuratè: id est ἐπιμελῶς. Alii, Diligenter. Consequuto, παρηκολουθηκότι, id est καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, quum perdidicerim & intellexerim: vt rectè (mea quidem sententia) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem est quod Erasmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè significare aliquem assectari, vt Græci loquuntur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαρομαρτεῖν: & de rebus etiā ipsis dici, quas qui ita consectetur vt nihil prætermittat, dicatur παρηκολουθηκέναι. Sed Lucam opinor aliquid amplius significare, se nimirum ita hæc esse consectatum vt etiam perdidicerit. Nam alioquin non omnia consequimur quæ consectamur aut peruestigamus: vt accipiendum est illud Ciceronis 2. in Verr. Habeo autem certam viam atque rationem qua omnes illorum conatus inuestigare & consequi possim. Itaque non puto satis exprimi Lucæ sententiam ab iis qui vel Consectandi vel peruestigandi vocabulo vti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè possimus eo etiam modo interpretari: & Peruestigare potius respondeat τῷ διχνεῦν, quo vtitur Lycophron initio Alexandræ. Vide 2.Timoth.3.c.10. Ordine, καθεξῆς, id est distinctè & distributè, vt ii solent qui ad scribendā historiam aliquod iudicium adferunt: quam laudem Ambrosius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, Ex ordine. Erasmus, Deinceps. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἔχεσθαι. Præstantissime, κράτιστε. Vulgata & Erasmus, Optime: id est ἄριστε. Annotat tamen Erasmus diuersas interpretationes. Potest enim κράτιστος deduci vel à κράτος, quod robur & imperium declarat: vel à κρατεῖν, id est vincere, siue compotem esse, quasi plurimum pollentem aut potentissimum dicas: vel à κρείττων, quod etiam potentiorem & potiorem significat: quam postremam expositionem vt simplicissimam selegi. Conuenit autem hoc epitheton viris principibus, & qui magna sunt authoritate. Itaque tribuitur Felici Act.23.f.26, & Festo, Act.26.f.25, vtrique Iudææ præsidi. Fuit igitur hic Theophilus, cui Lucas vtrunque suum librum inscribit, vir quispiam amplissimæ dignitatis, quales paucos semper habuit Ecclesia Dei. Adiunctum enim epithetum omnino videtur ostendere proprium alicuius nomen esse: neque inde efficitur, vni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum sanctum, ista scripsisse.

4 Agnoscas, ἐπιγνῷς. Vulgata, Cognoscas, id est γνῷς. quod rectè emendauit Erasmus, Theophylacti authoritatem sequutus, qui hoc verbum ita exposuit, vt significet eius rei quam vtcunque semel cognoueris, maiorem deintegro cognitionem nācisci. Earum rerum veritatem quas auditione accepisti, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. λόγους vocat (Hebræorum more) idipsum de quo dicturus est. Κατηχεῖν autē declarat voce aliquid significare, & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorum relatu quippiam acceperunt, vt Act.21.v.21, & 24. Vnde factum vt in genere pro ἀκούσματος διδάσκειν accipiatur, vt 1.Cor.14.v.19. Act.18.v.25. Ro.2.v.18. Gal.6.v.6. Sed postea de iis demùm dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Ecclesia docebant, quorum discipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio ἐμπειρικῶν ζητημάτων, παιδείας κατηχήσεως: quod annotare placuit propter eos qui apud profanos scriptores hoc vocabulum negant inueniri.

Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti Certitudinem, cum Erasmo, (nam hoc vocabulum apud idoneos authores non legi) sed veritatem, id est ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quamuis firmitatem propriè declaret. Neque enim hic quæritur (opinor) quàm firma, sed quàm vera sit Euangelii doctrina: quæ duo vt separari vix possint, distingui tamen debent.

Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

5 Fuit diebus Herodis illius regis Iudææ Sacerdos quidam nomine Zacharias, ex vice Abiæ: vxor verò ipsius erat ex filiabus Aaron, & nomen eius Elisabet.

5 *Fuit in diebus Herodis regis Iudææ, sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elisabeth.*

1. Paral. 24. a. 1

Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.

6 Erant autem iusti ambo in conspectu Dei, incedentes in omnibus mandatis & constitutionibus Domini inculpaté.

6 *Erant autem iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela.*

Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἡ Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.

7 Nec erat ipsis proles, eo quòd esset Elisabet sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.

7 *Et non erat illis filius, eo quòd esset Elisabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis.*

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,

8 Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,

8 *Factum est autem quũ sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,*

5 Diebus, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id est temporibus: pro quo disertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρώδου. Illum autem Hebraismum libens retineo: quo nimirum optimè exprimitur quàm breuis & caduca sit bonorum etiam regum potestas, nedum vt sit perpetua quorundam tyrannis. Illius regis, τοῦ βασιλέως. Articulum expressi, cuius vis est hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum magnum Iudææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha distinguere. Ex vice, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocant מחלקת & משמרת & פקודה, id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ἐπίσκεψιν & κλῆρον, id est distributionem siue classem, munus & sortem 10 conuertunt, sed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd sorte distributis sacerdotibus ex posteritate Aaron, (vt scribitur 1. Paral. 24. a. 1) singulæ familiæ certis dierum vicibus sacerdotii munus obibant. Ex filiabus, ἐκ θυγατέρων: id est ex posteritate. quod Hebræorum idioma alibi exposuimus. Minimè autem mirandum est Elisabet cognatam fuisse Mariæ, quæ ex tribu Dauidis erat. Lex enim illa qua cauetur vt filiæ nubant viris ex sua tribu, (sicut scriptum est Num. 36. b. 8) quum huc spectaret ne tribuum distributiones confunderentur, 15 non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè assignata fuerat portio.

6 In conspectu, ἐνώπιον. Hebraicè לפני יהוה, id est in oculis Domini. Vulgata, Ante: id est ἐναντίον. Est autem hic Hebraismus diligenter obseruandus, & planè dignus qui omnibus linguis vsurpetur. Ita enim optimè distinguitur vera illa & germana pietas à falsa & adulterina: vt eos demum sciamus bonos viros esse qui 20 non ex opinione aut longa consuetudine, sed ex verbo Dei vitam instituunt: deinde qui quales videri volunt, tales sunt re ipsa in intimo animi recessu, quousque penetrare vni Deo licet. Hæc inquam est huius Hebraismi emphasis. Qui verò ex hoc loco & similibus conantur iustitiam operum stabilire, quorum meritis salus nostra vel in solidum, vel ex aliqua parte nitatur, illi se & indoctos & blasphemos esse sciant, quum tota Scriptura ipsis repugnet. Incedẽtes, πορευόμενοι, id est viuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι, & in epi- 25 stolis Petri & Iudæ sæpe: quum reliqui potius vtantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך. Erasmus, Versantes: id est ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraismum seruauimus: ex quo perspicuè intelligitur, mandata Dei quasi instar viæ esse probis & integris hominibus, intra quorum fines sese contineant: vt neque ad dextram, neque ad sinistram deflectant, ~~donec perueniant~~ ad metam. In omnibus mandatis & constitutionibus, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in sacris literis vbi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula con- 30 iunguntur מצות חקים משפטים: quæ Græci interpretes conuertunt ἐντολάς, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autẽ mihi eorum opinio probabilis, qui quoties ista coniunguntur, τὰς ἐντολάς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus: δικαιώματα verò sacros ritus totamque adeo ceremonialem Legem: κρίματα denique eam partem quæ ad ciuilem politiam & forenses controuersias pertinet, quam Iudicialem appellant. Causa autem manifesta est cur Lucas non solùm mentionem fecerit 35 τῶν ἐντολῶν, sed etiam τῶν δικαιωμάτων: quia nimirum Zacharias vnus erat ex Sacerdotum principibus. item cur tertiam speciem Legis prætererit: quia videlicet iudicia maxima ex parte penes Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè apud Græcos declarant quæcunque profert aliquis, vt ius suum tueatur: vt apud Thucydidem libro primo, Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demosthenes [illegible] vocat τὰ δίκαια, & Terentius in Phormione Iusta interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc vo- 40 cabulum postea ad totam Legem Dei ac præsertim ad sacros ritus transtulerunt, ita nimirum maximè commendata Lege quòd certa sit omnis iustitiæ regula. Itaque vulgò solent ad verbũ conuertere Iustificationes: quã interpretationem idcirco tantùm reieci vt hanc quoque occasionem calumniandæ iustificationis ex fide præciderem: quum alioquin τὸ δικαιοῦν iustificare, & τὴν δικαίωσιν iustificationem interpretari malim, quàm noua vocabula quærere cum infirmorum offensione. Quidam conuertit Instituta: sed hoc vocabulo videtur signi- 45 ficari consuetudo non perscripta, quæ vsu potius quàm legislatoris authoritate inualuit: vt apparet ex illo Ciceronis loco in Pisonem, Qui eius ciuitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non iura noritis. Hic verò agitur de ritibus sacrorum à Deo acceptis, & à Mose promulgatis ac perscriptis, vt ipsa Hebraici vocabuli notatio declarat.

Inculpatè, ἄμεμπτοι, id est ἀμύμονες, vt loquitur Homerus: eiusmodi quos nemo iure posset culpare, quum sint (vt Erasmus conuertit) irreprehensibiles, id est ἀνεπίληπτοι, vt loquitur Paulus 1. Timoth. 3. a. 2. Nomen autem conuerti per aduerbium, vt amphiboliam vitarem. Vulgata, Sine querela, id est de quibus nemo vnquam questus fuerat: quam laudem Erasmus maiorem esse putat quàm siquis innoxius dicatur, id est ἀβλαβής. At ego contrà, 5 quum non sit æstimanda probitas ex vulgi iudicio, qui fere optimos quosque persequitur, magis laudabilem eius vitam esse puto qui nihil admiserit iusta reprehensione dignum, & [illegible] tamen sit accusatus, quàm qui flagitiosè vixerit, & nullum inuenerit reprehensorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipsis satisfecerit, sed qui verè fuerit (vt inquit ille) Integer vitæ, scelerisque purus: qualis verè fuit Christus Dominus noster, toties ab improbis vexatus. Sed hic obseruandum est quod Paulus scribit Rom. 4. a. 2, Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod glorietur, sed non apud Deum. Item 1. Corinth. 4. a. 4, Nullius mihi sum 10 conscius, sed non in hoc iustificatus sum. Quum enim quæritur de ea iustitia quæ nos facit Christi cohæredes, tota eius laus Christo in solidum tribuenda est: qui quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, vt fert illud Dauidis firmum, Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens: & illud Pauli Galat. 2. d. 21, Si ex Lege est iustitia, frustra nimirum Christus mortuus est. Denique hoc loco & similibus aliis sciamus iustitiæ ipsius, ~~fructus duntaxat~~ testimonia, non autem efficientem causam aut materiam describi. 15

Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.

9 Secundum ritum functionis sacerdotalis, sortitus est munus suffimenti faciendi, postquã ingressus esset in tẽplũ Domini.

9 *Secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret, ingressus in templum Domini.*

Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.

10 Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.

10 *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi.*

Leuit. 16. d. 17. exodi 30. a. 7

Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.

11 Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.

11 *Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dextris altaris incensi.*

Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτόν.

12 Et Zacharias eo viso turbatus est, & pauor incidit in eum.

12 *Et Zacharias turbatus est, uidens, & timor irruit super eum.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ Ζαχαρία· διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.

13 Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. Nam exaudita est deprecatio tua: vxórque tua Elisabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.

13 *Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia: quoniam exaudita est deprecatio tua: & uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & uocabis nomen eius Iohannẽ.*

Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.

14 Et erit tibi gaudio & exultationi, multíque super eius natiuitate gaudebunt.

14 *Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebũt.*

Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ, καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ.

15 Erit enim magnus in conspectu Domini, & vinũ sicerámque non bibet: & Spiritu sancto implebitur etiam a ~~vtero~~ ventre matris suæ:

15 *Erit enim magnus coram Domino, & uinum & siceram non bibet: & Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ:*

9 Sortitus est, ἔλαχε. Vulgata, Sorte exiit. Erasmus, Sorte illi obuenit. Ego non video cur quærenda fuerit periphrasis, quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò significet sortem proiicere, sed etiam sortitione aliquid cõsequi. Liuius libro quarto belli Maced. Illa tacita suberat cura ne nouus cos. Græciam prouinciam sortiretur. Munus suffimenti faciendi, τοῦ θυμιᾶσαι. Vulgata, Vt incensum 20 poneret. Solet enim pro suffimento incensum dicere. Erasmus, Vt odores incenderet. Ego eam interpretationem sum sequutus quæ propius abest à Græcis. Docent enim grãmatici, quando τὸ λαγχάνειν cõiungitur secundo casui, subaudiendum esse μέρος vel ἔργον, quod nos expressimus: ideóque in sequente participio conuertendo vsi sumus periphrasi. In templum, εἰς τὸν ναόν. Hic manifestè distinguit atrium à Templo, quod in Sanctum & in Sanctum sanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuisse, extra Sanctum videlicet, in quo erat 25 ara suffimenti collocata, quum populo non liceret Atrii fines egredi. Atrium autem ipsum vocatur ἱερόν Matth. 21. a. 12. & in Actis Apostolorum sæpe.

14 Gaudio, χαρά. Vulgata & Erasmus ad verbum, Gaudium. Sed puto nomen Iohannis repetendũ [illegible], vt locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu.

15 In conspectu Domini, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia, 30 vt Genes. 10. b. 9, dicitur Nembrod גבור ציד לפני יהוה, id est robustissimus venator corã Domino. Siceram, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, vt inquit Basilius κατὰ [illegible], [illegible], à שכר quod declarat inebriare, vt rectè obseruat Erasmus. Inde fortassis Galli potionem illam quam conficiunt ex pomis vocant [illegible]. Sed quod quidam (vt etymologiam Hebræam adumbraret) temetum conuertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à vino, vt Leuit. 10. b. 9. Temetum autem 35 antiquũ fuisse nomen quo significabatur vinũ, declarat Plin. 14. cap. 13. Etiam, ἔτι. Vulgata, Adhuc: quæ interpretatio non conuenit, nisi pro ἐκ κοιλίας, ex vtero, legas ἐν κοιλίᾳ, in vtero. Fortassis enim respicit quod postea refertur versu 41. Sed omnes codices constanter scriptum habebant ἐκ κοιλίας. Eras. Iam inde ab vtero, vt videatur accepisse pro ἤδη. quam enallagen admitterem si idonei authoris testimonio esset confirmata. Mihi autem videtur τὸ ἔτι hoc loco esse particula [illegible], quæ respõdet Hebræo aduerbio [illegible], sicut vsurpatur Psal. 14. a. 3, aut 40 certè accipi pro Præterea, ita vt cohæreat cum verbo [illegible], quasi scriptum sit [illegible], & præterea implebitur Spiritu sancto ab ~~vtero~~ ventre.

t. iiii.

Melach.4.b.5 matth.11.b.14

Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.

16 Multósque filiorum Israel conuertet ad Dominum Deũ ipsorum.

16 *Et multos filiorum Israel conuertet ad Dominum Deum ipsorum.*

Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

17 Nam ipse præcedet in conspectu eius, cum spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, & rebelles ad prudentiam iustorum: vt paret Domino populum instructum.

17 *Et ipse præcedet ante illum in spiritu & uirtute Eliæ, ut conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum; parare Domino plebem perfectam.*

Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

18 Tunc dixit Zacharias Angelo, Quo *argumento* istud noscam? ego enim sum senex, & vxor mea prouecta est ætate.

18 *Et dixit Zacharias ad Angelum, Vnde hoc sciam? ego enim sum senex, & uxor mea processit in diebus suis.*

16 Conuertet, ἐπιστρέψει. Id est, Faciet vt multi resipiscentes se conuertãt ad Deum à quo desciuerant.
Nam (vt alibi ostendimus) resipiscentia vocatur ab Hebræis cõuersio: quod in vernaculo nostro sermone re-
tinuimus. Castellio vertit, Reconciliabit: qui quamobrem à Græcis discesserit, nescio. Nam si proprium voca-
bulum quærebat, non video quem potuerit meliorem Latinitatis authorem sequi Cicerone, qui sic loquitur
lib. de Natura deorum primo, Quo facilius (inquit) animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate 5
conuerterent. Deinde impropriè loqui existimo qui Iohannem dicat Israelitas Deo reconciliasse. Hoc enim v-
nius Christi est, quanuis Deus in ore ministrorum Euangelii posuerit reconciliationis sermonem: neque vsquã
(vt opinor) ita loquitur Spiritus sanctus.
17 In conspectu eius, ἐνώπιον αὐτοῦ: id est, ita vt solent qui reges & principes antegrediuntur. Solent e-
nim habere qui antecedant: quos vbi conspexeris, statim intelligas regem non procul abesse. Loquitur ergo 10
ἐμφατικώτερον quàm si dixisset, Antecedet eum, vt nuper Castellio interpretatus est, ne hebraissare videretur.
Nam omnes Prophetæ antecesserunt Christum: sed vnus Iohannes quasi apparitoris vice fuit, vt annotauimus
Mar.1.a.2. Cum spiritu & virtute Eliæ, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου. De enallage præpositionis ἐν pro σὺν alibi
diximus. Spiritum autem per metonymiam vsitatum est sacris scriptoribus vsurpare pro gratuitis donis quæ
in nobis efficit Spiritus sanctus. Additur δύναμις ad significandam illorum donorum præstantiam quæ in E- 15
lia fuerunt, quem vnum cum Iohanne confert Angelus, non modò habita personarum ratione, sed etiam eo-
rum temporum in quæ vterque incidit, & eius rationis vitæ quam vterque fuit sequutus. Mira enim est inter
tempora Eliæ & Iohãnis, inter Achabum & Herodem, inter Iezabelem & Herodiadem similitudo. Vt con-
uertat, ἐπιστρέψαι. In editione Græca veteris Testamenti legimus ἀποκαταστήσει, id est in pristinum statũ restituet,
eodem sensu. Placuit tamen hoc annotare, vt sciamus illam editionem qua nunc vtimur, diuersam esse ab ea 20
qua vsi sunt Apostoli: vt facilè intelliget qui vtramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Iohan-
nis munere, cum eo videtur prorsus pugnare quod Christus de se dicit infrà 12.g.51, & 53, sciendum est hîc agi
de vero & proprio Euangelii fine: illic autem Christum disserere de prædicationis Euangelicæ euentu, quæ lon-
gè maximam mundi partem offendit. Sed hoc tribui Euangelio non potest nisi κατὰ συμβεβηκός, quum sit doctri-
na veræ concordiæ ac pacis, sicut Angeli è cælo testati sunt. Significat igitur Propheta, fore vt Iohannes ille 25
Christi apparitor vehementissima sua oratione homines compellat ad resipiscentiam, vt concordibus animis
Euangelii nuntium accipiant: quum antea nec patribus cum filiis, nec filiis cum patribus conueniret: essent que
& illi paternæ charitatis, & isti suæ in parentes pietatis immemores. Commemorauit enim Propheta eas inimi-
citias ex quibus maximam in humana societate perturbationem oriri necesse est, vt cæteræ quoque ἀπειθεῖς
ας intelligantur. Rebelles, ἀπειθεῖς. Vulgata, Incredulos, id est ἀπίστους, quemadmodum ἀπειθεῖν & ἀπειθεῖ- 30
sæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia coniuncta, sed tamen distinguenda, hoc præsertim loco vbi agi-
tur de filiorum erga patres officio: vt nemo non videat de filiorum contumacia potius quàm de diffidentia lo-
qui Prophetam. Erasmus Inobedientes conuertit: quod vocabulum non legi apud idoneos authores. Ad ver-
bum Imparentes, quod reperias apud Festum. Sed malui synonymon quàm obsoletam vocem vsurpare. Nam
inobsequentes apud vnum Senecam reperio, immorigeros nusquam. Ad prudentiam iustorum, ἐν φρονήσει 35
δικαίων. Nonnulli interpretantur, Prudentia iustorum: id est, non vi, vt homines inconsiderati faciunt: sed pru-
denti & sobria oratione, vt boni viri solent. Sed hanc interpretationem non admitto: primùm quia nihil tale le-
gitur in Malachia, vnde petitus est hic locus: deinde quia hoc membrum ita videtur explicandum vt superio-
ri respondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς positum esse, vt infrà 23.f.42: sicut in hunc locũ obseruat Erasmus, & nos sæ-
pe iam annotauimus. Idem autem valet εἰς quod ἐπὶ in superiore membro, id est πρὸς, sicut Latinè In, pro Erga 40
vel Aduersus, poni solet. Pulchrè igitur Angelus ita citat vaticinium Prophetæ, vt simul explicet. Nam pro eo
quod scripsit Malachias, Erga patres, dixit Angelus, Ad prudẽtiam iustorum: attingens nimirum duas illas res
quibus adduci possunt filii ad reuerendos patres: nempe si & prudẽtes & bonos viros esse cognouerint, qua-
les nimirum illos effectura erat Iohannis prædicatio, vt vicissim his artibus sibi filios adiungerent: nempe vt
Dominus paulo pòst succedens, paratos haberet auditorum animos. Neque enim locus esse potest Euangelio 45
vbi nec patres nec filii officium faciunt: id est, vbi pacis ac concordiæ spiritus non regnat. Ideo etiam Angelus
hanc appendicem adiunxit, quæ apud Prophetam non extat, vt huius coniunctionis scopus ac finis intellige-
retur. Castellio ἐν φρονήσει interpretatur Ad frugalitatẽ, id est εἰς σωφροσύνην: quam rectè, ipse viderit. Ad me quidẽ
quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nusquã legi: neque de frugalitate hîc agi puto. Populũ instructum,
λαὸν κατεσκευασμένον. Vulgata, Plebem perfectã, id est δῆμον κατηρτισμένον: quod neque vsquam legimus, neque pu- 50
tamus conuenire. Quanuis enim Baptismus Iohannis nõ fuerit nudum resipiscentiæ symbolum, sed annexam
habuerit peccatorum remissionem in sanguine Christi protinus venturi: tamen constat ipsius ministerium, si
cum Christi prædicatione conferatur, quasi rudem fuisse doctrinæ Euangelicæ informationem, vt populum
perfecisse dici non possit, sed vias tantùm Domino venienti præparasse. Proue- 55
18 Quo argumento, κατὰ τί: id est τίνι, vel ἐκ τίνος. Vulgata, Vnde, id est πόθεν, sensu rectè expresso.
cta est ætate, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulgata ad verbum, Processit in diebus suis, vt suprà quoque versu
7: quem Hebraismum non putaui necessariò retinendum.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρὸς σέ, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

19 Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto in cõspectu Dei: missúsque sum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.

19 *Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto ante Deum, & missus sum loqui ad te, & hæc tibi euãgelizare.*

Καὶ ἰδού, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα· ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

20 Et ecce, silebis, nec loqui poteris *ad eum* vsque diem quo hæc fiant: eo quòd non credidisti sermonibus meis, qui implebuntur tempore suo.

20 *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui usque in diem quo hæc fiant: pro eo quòd non credidisti uerbis meis, quæ implebuntur in tempore suo.*

Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

21 Erat autẽ populus expectãs Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

21 *Et erat plebs expectãs Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipse in templo.*

Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.

22 *Ille* verò egressus non poterat eis loqui: & cognouerunt eũ visionem vidisse in templo. Nam ipse innuebat eis: permansitque mutus.

22 *Egressus autem non poterat loqui ad illos: & cognouerunt quòd uisionem uidisset in templo. Et ipse erat innuens illis: & permansit mutus.*

Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

23 Et factum est, vt impleti sunt dies ministerii ipsius, abiit domum suam.

23 *Et factum est ut impleti sunt dies officii eius, abiit in domum suam.*

Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,

24 Post illos autem dies concepit Elisabet vxor eius: & occultauit se mensibus quinque, dicens,

24 *Post hos autem dies cõcepit Elisabeth uxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens,*

Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

25 Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *ut* auferret probrum illud meum inter homines.

25 *Quia sic fecit mihi Dominus in diebus quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.*

Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρέτ,

26 Mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ cui nomen Nazaret,

26 *In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth,*

Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.

27 Ad virginem desponsam viro cui nomen erat Ioseph, ex domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.

27 *Ad uirginem desponsatam uiro cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid: & nomen uirginis, Maria.*

Matth.1.c.18

19 Qui adsto, ὁ παρεστηκώς: id est, Qui appareo Domino, vt Latini loquuntur. Erasmus, Qui adstiti. Sed
non video cur mutanda fuerit Vetus interpretatio. Vtitur enim præterito perfecto, quasi dicat Adstare consue-
ui: quia vbicũque sunt Angeli, sunt in Dei conspectu, parati videlicet ad capessenda eius imperia. Sic enim He-
bræi de regum & principum ministris loqui solent, quemadmodum à Latinis vocantur apparitores qui in ma-
5 gistratus conspectu solent apparere.
21 Erat autem, καὶ ἦν. De vario vsu literæ ו apud Hebræos non attinet repetere quæ toties iam diximus.
Verbum autem ἦν, quanuis videatur περιττῶς positum, vt sit ἦν προσδοκῶν, pro προσεδόκα, tamen seruaui, quòd
videatur longiorem quandam moram significare: quasi dicas, Manebat vel perseuerabat expectans.
27 Desponsam, μεμνηστευμένην, id est sponsione promissam. neque enim adhuc Iosephus eam duxerat
10 domum. Ideóque quum cogitaret de ipsa repudianda, iussus est ab Angelo eam accipere, id est ducere vxo-
rem, vt in Matthæo exposuimus. Quod autem Erasmus hîc tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare sponsam
proco tradere, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigeat. Ex domo, ἐξ οἴκου. Erasmus annotat, Chry-
sostomum homilia in Matthæum secunda addere, καὶ πατριᾶς, id est & familia: sicut etiam additur infrà, 2.a.5.
Eadem addita nos quoque reperimus in vno vetere codice: & certè quum Christus disertè dicatur filius Da-
15 uid, addendum fuisse videtur nomen τῆς πατριᾶς, vt intelligeretur ex ipsis Dauidis posteris natus. Nam domus
appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipsius fratribus
erant oriundi. Quod autem de Iosepho dicitur, de Maria quoque intelligendum est: alioquin Christus non pos-
set dici ex lumbis Dauidis prodiisse

Graece	Beza	Vulgata
Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.	28 Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit, Aue gratis dilecta: Dominus tecum *est*: benedicta tu inter mulieres.	28 *Et ingressus Angelus ad eam, dixit, Aue gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.*
Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο, ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.	29 Illa verò quum *eum* vidisset, perturbata est super eius sermone:& cogitabat qualis esset salutatio ista.	29 *Quæ quum vidisset, turbata est in sermone eius: & cogitabat qualis esset ista salutatio.*
Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.	30 Tunc dixit ei Angelus, Ne time Maria: es enim in gratia apud Deum.	30 *Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deũ.*
Καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.	31 ‖Et ecce, concipies in vtero, & paries filium: ‖& vocabis nomen eius Iesum.	31 *Ecce, concipies in vtero, & paries filium: & vocabis nomen eius Iesum.*
Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.	32 Hic erit magnus, & Filius Altissimi vocabitur, dabitque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius.	32 *Hic erit magnus, & Filius Altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius.*
Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.	33 ‖Regnabitque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.	33 *Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.*

Esa.7.c.14. Infra 2.c.21. matth.1.d.21. Dan.7.c.14. & 27. mich.4.b.7.

18 Aue, χαῖρε: id est Gaude. Nam Auere (vt ait Festus) etiam significat gaudere. Est autem hoc omnibus gentibus familiare vt in primo congressu soleant occurrentibus bene precari. Gratis dilecta, κεχαριτωμένη. Hebraicè [Hebrew]: quod participium Lucas nouo Græco vocabulo expressit. id est, quam Deus pro sua gra- tuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad verbum, Gratificata: participio passiuo deducto à verbo χαριτόω, quo vtitur Paulus Ephes.1.b.6. Et hoc quidem quum animaduerterit Erasmus, miror cur gratiosam sit interpre- tatus, id est κεχαριτωμένην. Etsi enim hoc epitheto exprimitur propensus Dei fauor, tamen negligitur quod præci- puũ erat, ex quo videlicet intelligi possit huius fauoris causam in sola Dei gratuita beneuolentia, atque adeo in eo ipso Christo residere, cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, Gratia plena: quæ interpretatio nõ re- spondet Græcis, & multis occasionem præbuit multa parum apposite in hunc locum scribendi. Castellio inter- pretatus est Acceptam: sed ne hoc quidem satis ostendit quæ sit huius gratiæ origo. Mallem igitur conuertere, Gratiam consequutam. quum præsertim Angelus paulo pòst velut hoc participium explicans, ipsam dicat χά- ριν εὑρηκέναι. Sed participium passiuum altero passiuo malui interpretari: & quia nostris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid consequi, ideo quæsiui vocabula quibus omnem falsæ interpretationis ansam præciderem. Tecum *est*, μετὰ σοῦ. Expressi verbũ ἐστι, quod deerat, nequis suppleat ἔστω, id est fit. Vide- tur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præsens, quàm futurum precari. Nihil tamen prohi- bet quominus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum est enim, Qui iustificatus est, iustificetur adhuc: & ipsis sanctis Paulus gratiam ac pacem vbique solet optare. Benedicta, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: id est, felix & beata effecta præ cæteris mulieribus. Itaque non videtur satis conuenire E- rasmi opinio, qui Laudatam interpretatur, & de qua omnes bene loquantur: quod & ipsum verum esse, non in- ficior. Quis enim vltro nõ fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præstãtiam superare? Sed mi- hi videtur Angelus potius explicare quid sit illud κεχαριτωμένη: sicut consueuerunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaseωs, partim perspicuitatis causa.

19 Quum *eum* vidisset, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibusdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, Quum audisset, ἀκούσασα, sublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita legendum putarit, vt ista quæ sequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi potest Mariam, conspe- cto Angelo, (in quo proculdubio maiestas aliqua cælestis apparebat) deinde etiam audita mirifica ista saluta- tione, vtraque re tam insolenti fuisse non mediocriter commotam. Nam quòd nonnulli existimant vel assue- tam fuisse virginem his visionibus, vel tam blandã salutationem suspectã habuisse, mihi non probatur. Quæ- ris, ποταπὸς: id est, quò tandem spectaret, & quæ esset huius salutationis sententia. Vel cuias, id est vnde profecta. Voluit enim probare spiritum.

20 Es enim in gratia, εὗρες γὰρ χάριν. Vel, (vt Vulgata & Erasmus, ad verbũ) Inuenisti, siue, nacta es enim gratiam. Hebraicè autem [Hebrew]: id est inuenisse gratiam dicitur qui est in gratia cum aliquo. neque hîc quic- quam valet quod de meritis quidam nugantur. Nam ne Græcis quidem, τὸ εὑρεῖν, semper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodũ explicatur ab Vlpiano grammatico, & vsur- patur Rom.4.a.1) sed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti vel speranti obtigerit, nedum vt fu- eris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens Israelis rege designato præter omnẽ spem & expectationem, [Greek]. Neque tamen casum aut fortunam vllam hîc agnosco, sed hoc potius constituo quod ait Paulus, nos esse dilectos à Domino, quum peccatores essemus, vt quisquis gloriatur, in Domino glorietur.

31 In vtero, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus.

32 Altissimi, τοῦ ὑψίστου. Hebraismus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebræos e- tiam dicitur [Hebrew]: id est summus vel supremus. Vocabitur, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re vera Fi- lius Dei est ab æterno vnigenitus, suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergo quod [Hebrew] simpli- citer ita accipiamus pro [Hebrew], cũ impio illo Serueto, qui Samosateni errorem renouauit: sed potius manifesta- tionem æterni Filii Dei sciamus hoc vocabulo declarari.

Graece	Beza	Vulgata
Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;	34 Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo erit istud, quãdoquidem virum non sum cognitura?	34 *Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?*

34 Quomodo, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentien- tis Angelo: quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis amplius erudiri. Ego vtranque opinio- nem coniungo: ita tamen vt hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potius ortam esse cre- dam quòd quum verbis Angeli credidisset, ipsa rei magnitudo cogeret sciscitari qua tandem ratione id fieri posset. Vt autem ita credam, eò etiam adducor, quòd duntaxat de modo cõceptionis quærit. ex quo intelligi- tur non fuisse hoc vnum quæsituram, nisi cæteris credidisset, quæ magis etiam erant incredibilia: imò verò id- circo percontatam esse quomodo hunc posset concipere, quòd intellexisset atque credidisset fore vt Filium Dei æternum illum regem ac Messiam pareret. alioquin cur miraretur Virgo desponsa & breui nuptura, se cõ- cepturam ac parituram? Erit, ἔσται. Vulgata, Fiet, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι, mihi: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. Virum, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco sexum declarat, neque (vt arbitror) maritum Iosephum significat. Dixisset enim potius τὸν ἄνδρα, aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiam pronomine. Non sum cognitura, οὐ γινώσκω. Quia hoc verbum paulo aliter con- uerti quàm vulgò soleant, & difficilis est hic locus, visum est paulo copiosius meam sententiam explicare: quã tamen Ecclesiæ authoritati libens subiicio. Quidam igitur, etiam ex veteribus, adferri putant à Maria rationem cur penè incredibilis videretur Angeli narratio: vt sit hæc sententia, Tu quidem dicis fore vt concipiam ac pa- riam: quod fieri non potest, nisi cum viro congrediar, cui sum desponsa. Atqui adhuc ab eo abstinui, & porro consilium est abstinere. Quomodo tandem igitur credibile est fore quod dicis? Hanc autem interpretationem multis de causis non possum amplecti. Vnde enim probabitur Mariam eo tempore fuisse viro traditam, quum duntaxat dicatur μεμνηστευμένη, & disertè iubeatur Iosephus longo pòst tempore, quum iam intumuisset eius vte- rus, illam παραλαβεῖν? Item, vnde hoc seruandæ virginitatis propositum in muliere desponsa, quod omni e- xemplo & testimonio caret? Deinde quum intelligeret Maria cur sit institutum matrimonium, & innupta ma- nẽs, multo liberius ac tutius posset virginitatem seruare, cur matrimonii nomine abuteretur? Quòd si post de- sponsionem demum de ea re cogitarat, nónne tamen mutuum viri consensum interuenire oportuit? Cõsensisse autem Iosephum, aut vllam eius rei mentionem inter eos factam vnde tandem colligemus? nimirum ex Pro- teuangelio (quod vocant) libro certè impurissimo, & planè eiusmodi vt inter Christianos sine flagitio ne nomi- nari quidem possit, quum à Matthæo & Luca, id est à veritate, apertè dissentiat. Postremò vt etiam ita esse de- mus, cur non potius ex Angeli sermone colligit Maria mutandũm esse hoc consilium? cur non potius miratur qui fieri possit vt ex infimæ sortis hominibus talis tantúsque puer nascatur? Quidam igitur paulo aliter expli- cant. Volunt enim simplicem esse interrogationem: perindè acsi dixisset Maria, Assentior quidem tibi: sed dic obsecro, quis sit eius rei modus futurus. Nam nunc quidem integra sum à viro, vtpote quæ nulli mortalium ad- huc nupserim. Num igitur erit mihi cum Iosepho sponso meo consuescendũ, aut alia quapiã ratione fiet quod dicis? nam certè quæ narras, vix possim à mortali quopiam sperare. Videtur autem hæc expositio satis simplex & apposita. sed repugnat omnium codicum consensus, in quibus scriptam interrogationis notam reperio, nõ post τοῦτο, (vt certè debuit, si ita interpretari placet) sed post γινώσκω. Fuisset autem ita potius distinguendus & cõ uertendus hic locus, Quomodo erit istud? nam virum non cognosco: id est, nondũ nupsi, & adhuc integra sunt omnia. Præterea particula ἐπεὶ quum αἰτιολογικῶς ponitur, plerunque declarat connexum esse sermonem, (vt in cõiuncto syllogismo) cui nullum locum relinquit ista interpretatio. Id autem liquebit si non à conclusione, (vt fecit Maria) sed ab antecedente exordiaris, naturalem ordinem sequutus: hoc modo videlicet, Quum virum nõ cognoscam, quomodo fiet istud? Quam orationem non possis illo modo explicare. Itaque non desunt qui ter- tiam expositionem adferant, quasi Maria μεμνηστευμένη, id est desponsa, prius dicta sit κατὰ πρόληψιν, cuiusmodi multa etiam in communi sermone interdum dici solent. Mariam igitur aiunt ad istam conceptus & partus mẽ- tionem meritò fuisse attonitam, quum de matrimonio nondum cogitasset. Verùm probabile non est, Mariam accepto hoc nuntio, fœdus matrimonii fuisse inituram. Neque enim id facere poterat quin & marito suo im- poneret, & matrimonio abuteretur: quin denique sese in maximum discrimen adduceret. à quibus sceleribus nõ dubito quin sanctissima & castissima virgo lõgissimè abfuerit. Quid igitur? mihi quidem de his rebus diu multùmque cogitanti simplicissima & maximè consentanea visa est interpretatio, quam sum sequutus. Vene- rat autem illa mihi iampridem in mentem, sed nunc demum in ea acquieui quum eam reperissem in optimi mei parentis & præstantissimi theologi D. Iohannis Caluini commentariis annotatam. Conabor autem (quod alibi sæpe facere studui) paulo fusius explicare quæ ille suo more, breuiter ac præcisè tradidit. Maria quum in Prophetarũ lectione valde esset exercitata, (id enim vel ille nobilis ipsius hymnus satis supérque ostẽdit) Messiã nimirum eo ipso tempore expectabat qui redempturus esset Israelem: & vt concedam perobscurũ adhuc fuis- se tum ipsius personæ Christi, tum etiam futuri regni mysterium, tamen animo conceperat, Messiam fore extra omnium hominum sortem, cui nimirum tam multa passim in Prophetis tribuantur quæ humanæ naturæ non conueniant. Sed & in ipso vulgo sparsa erant eiusmodi multa de Messia, veluti quod refertur Iohannis septimo d.27, fore vt quum ille veniret, nemo sciret vnde venisset, aut quibus ortus esset parentibus. Maria igitur, præter hæc omnia, quum esset ex stirpe Dauid, & disertè audisset ex Angelo, se illam esse quã Deus singulari & omni- bus seculis inaudito gratiæ exemplo delegisset, ex qua Filius ille Altissimi & Rex æternus nasceretur, rectè sta- tim colligit ex Angeli sermone, hîc agi de mirifica aliqua concipiendi ratione. Hoc igitur assumens, ex Spiri- tus sancti & fidei virtute, & nihilominus tamen tãti mysterii magnitudine perculsa, percõtatur his verbis quî tandem hoc fieri possit. quandoquidem (inquit) virum non sum cognitura: id est, Quandoquidem in eo quod polliceris, nullus locus est vulgari & consuetæ matrimonii coniunctioni, age, qua tandem ratione fiet quod nar- ras? Hac igitur expositione non video quid dici possit accommodatius. Latini verò in hoc dicendi genere v- tuntur participiali nomine in rus, quo rectè obseruant grammatici non innui tempus, sed qualitatem vel ani- mi voluntatem. Ea verò solet per debeo, vel volo, vel possum, (sicut in potentiali modo) explicari: vt in illo Fa- bii exemplo, Detinet atque obruit ingenia melius aliis vacatura: commodissimè hoc participiale nomen expo- sueris, Quæ possent aut deberẽt vacare. Itaque pro γινώσκω dixi, Sum cognitura: quod etiamsi libuerit futuri si- gnificatione accipere, nouum videri non debet. Est enim hæc enallage futuri pro præsenti sæpe iam à nobis an- notata. Sic Virgilius, Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci Audierat. pro, ducendam esse. Et Aristo- phanes, τί δρῶ; pro, τί δράσω; quid sum facturus? Atque adeo, ne longius abeamus, sic in proximo versiculo τὸ γεν-

γεννώμενον non declarat quod nascitur, sed quod nascetur: id est, (vt vernaculo sermone dicimus) ce qui doit naistre. Et simili prorsus exemplo, Iohan. 7. d. 27, οὐδεὶς γινώσκει, non rectè trãsfertur, Nemo scit, quum potius dicendũ fuerit, Nemo cogniturus est, id est, (vt Galli vulgò loquuntur) nul ne pourra cognoistre. Superest vt annotemus ex Hebræorum idiomate ידע, id est cognóscere, honestè dici de mariti cum vxore & vicissim vxoris cum marito, consuetudine. Itaque intempestiuè philosophatur in hoc verbo Epiphanius in Antidicomarianitas, quod tamẽ rectè exposuit in libro quem inscripsit ἀγκυρωτόν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, 35 Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, 36 καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρει αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.

Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ 37 πᾶν ῥῆμα.

35 Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: propterea id etiam quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.

36 Et ecce, Elisabet cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.

37 Quia apud Deum non erit impossibile vllum verbum.

35 *Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideóque & quod nascetur sanctum, uocabitur Filius Dei.*

36 *Et ecce, Elizabet cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua, & hic mensis sextus est illi quæ uocatur sterilis.*

37 *Quia non erit impossibile apud Deum omne uerbum.*

35 Superueniet, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore vt Spiritus sancti virtus, id est vi & efficacia, (sic enim δύναμις hoc loco accipitur) quasi patris generantis vices suppleat. Sed in eo summum est discrimen, quòd homines corrupti, ex sua substantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem mysterio quod humana ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio vnigenito procedens, carnem Christi non gignit ex sese, sed creat ex selectæ virginis substantia, cui deinde animam indit, vtranque ipse sua vi sanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in vnam eandémque personam coniungitur: ita vt nec Deus in hominem, nec homo in Deũ mutetur: nec rursus duo Christi constituantur, quorum vnus sit Dei, alter verò Mariæ Filius: sed vnus sit Filius Dei in carne manifestatus, & vnus inter Deum & homines mediator. Castellio ἐπελεύσεται vertit Inuadet: quod verbum mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in vitio vsurpari, neque satis videtur exprimere discrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè obseruat his verbis Epiphanius aduersus Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον εἰσελεύσεται ἐπὶ σὲ, οὐκ ἂν υἱὸν τοῦ Θεοῦ [illegible] ἐν σαρκὶ [illegible], ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ [illegible]: id est, Si Gabriel dixisset, Spiritus sanctus veniet in te, non iam liceret existimare Filium in carne venisse, sed Spiritum sanctum. Hæc Epiphanius. Ex quo apparet quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu sancto substituit τὸν λόγον, quasi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον Πνεῦμα, ac non potius vtriusque hypostases sint distinctæ. In quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarii in Matthæum in quinquagintaquatuor Homilias distributi, & falsò inscripti Chrysostomo, vt Erasmus sua in eum librũ præfatione rectè obseruauit. Propterea id etiam quod nascetur, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: vel quod gignetur. Potest enim τὸ γεννᾶσθαι, vel ad cõceptum, vel ad partum accõmodari. Particulam autem καὶ annotarunt veteres non pertinere ad verbũ κληθήσεται, sed ad τὸ γεννώμενον. qua de re libet eiusdem Epiphanii verba subiicere cum iis cohærentia quæ modò citauimus. Gabriel (inquit) οὐκ εἶπε μόνον, Διὸ τὸ γεννώμενον, ἀλλὰ Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον, ἵνα δείξῃ ἄνωθεν Θεὸν λόγον καὶ ἐν μήτρᾳ γεννώμενον [illegible] ἑαυτοῦ ἐνανθρώπησιν. id est, Non dixit solùm, Propterea quòd gignetur: sed Propterea etiam quòd gignetur, vt ostenderet Deum verbum qui est ex alto, etiam in vtero genitum quum homo fieret. Hæc Epiphanius, ostendens hac particula designari vtriusque naturæ in vna Filii Dei persona coniunctionem. quæ emphasis vt melius intelligeretur, volui exprimere antecedens. Ex te, ἐκ σοῦ. Ita scriptum inuenimus in nonnullis veteris editionis codicibus, item in libro Complutensi, sed & pluribus locis apud Epiphanium. Athanasius denique in epistola quadam ad Epictetum Corinthiorum episcopum, ita legendum esse, his verbis ostendit, ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς εὐαγγελίζεται τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοὶ, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθῇ· ἀλλ' Ἐκ σοῦ, ἵνα φύσει τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθῇ: id est, Gabriel planè ac certò nuntium exposuit Mariæ, quum non simpliciter diceret, Quod gignetur in te, nequis existimaret corpus in ipsam foris introductum: sed, Ex te, nempe vt natura ex ipsa crederemus quod gigneretur. Hæc Athanasius aduersus Dimœritas, qui corpus Christi cẽsebant esse ipsius diuinitati coessentiale: quorum errorem postea sequuti sunt Eutychiani & Monothelitæ. Minimè igitur dubitaui hæc verba restituere, et Græcis & Latinis plerisque codicibus aut temere aut malitiosè expuncta. nec dubito quin idem facturus fuerit Erasmus si Athanasii locum illum obseruasset. Sanctum, ἅγιον: id est, quum purum sit, & ab omni peccato prorsus immune, templum denique Dei in ipso corporaliter habitantis. Nam (vt rectè dicit Augustinus) eum oportuit sine peccato concipi & nasci, qui venit vt mundi tolleret peccatum. Vocabitur, κληθήσεται. Hic quoque (quemadmodum suprà versu 32) Vocandi verbo manifestatio intelligi debet potius quàm essentiæ principium, vt rectè in Seruetum doctissimus Caluinus obseruauit. Neque enim qui ex Maria natus est, duntaxat homo est, sed Deus in carne manifestatus. Quamobrem rectè constituit Ecclesia aduersus Nestorium, vt Maria θεοτόκος diceretur: & Cyrillus hoc verbum Vocabitur, sic explicat lib. in Ioh. 2. cap. 3. Vide 1. Ioh. 3. a. 1.

36 Et hic mensis, καὶ οὗτος μήν. Hebraicè: id est, sextum iam mensem agit à conceptu. Dicit autem vocatam fuisse sterilem, quòd nimirum sterilem adhuc fuisse inter omnes constaret, & ætate iam esset prouectiore.

37 Vllum, πᾶν. Vulgata & Erasmus, Omne. Solent enim Hebræi, quoties enuntiatio generaliter negat, pro nullo dicere כל-לא, collocata tamẽ ante verbum negante particula. Sed apud Græcos & Latinos, Non omne declarat orationem specialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. Verbum, ῥῆμα: id est, quicquid Deus semel futurum dixerit. Vel, res vlla, vt quidam sunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quòd melius videatur conuenire Gabrielis nuntio, & Mariæ ipsius responsioni.

38 Ecce

Εἶπε δὲ Μαριάμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυ- 38 ρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέ- 39 ραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς, εἰς πόλιν Ἰουδά.

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, 40 καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.

Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ 41 τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.

Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶ- 42 πεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.

Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ 43 τοῦ Κυρίου μου πρός με;

Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπα- 44 σμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται 45 τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.

39 Quum autem surrexisset Maria per eos dies, profecta est in montanam regionem cum festinatione in vrbem Iuda.

40 Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.

41 Et factum est, vt audiuit Elisabet salutatio[illegible] [illegible] foetus [illegible] eius, & repleta est Spiritu sancto Elisabet.

42 Exclamauitque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, [illegible] benedictus fructus [illegible]

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

44 Ecce enim, vt peruenit vox salutationis tuæ ad aures meas, saliit foetus exultans in vtero meo.

45 Et beata quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.

38 *Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum uerbum tuum. Et discessit ab illa Angelus.*

39 *Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda.*

40 *Et intrauit in domum Zachariæ, & salutauit Elisabeth.*

41 *Et factum est ut audiuit salutationem Mariæ Elisabeth, exultauit infans in utero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabeth.*

42 *Et exclamauit uoce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedict[us] fruct[us] uentris tui.*

43 *Et unde hoc mihi ut ueniat mater Domini mei ad me?*

44 *Ecce enim, ut facta est uox salutationis tuæ in aurib[us] meis, exultauit in gaudio infans in utero meo.*

45 *Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.*

38 Ecce ancilla Domini, ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum est hoc dicendi genus ex consuetudine Hebræorum, qui de se perinde ac tertio quopiam loquentes, dicere solent, Ecce seruus Domini mei. Sed hic loquitur Maria ex animo, quum plerique in ore potius id habeant quàm in pectore.

39 In montanã regionem, εἰς τὴν ὀρεινήν. Vulgata & Erasmus, In montana. Intelligit autem montes Iudæ expositos ad Meridiem Hierosolymorum, vt paulò pòst declarabimus. In vrbem Iuda, εἰς πόλιν Ἰουδά. In nullis codicibus inuenimus adscriptum ciuitatis nomen. In vno tamen exemplari scriptum erat, εἰς πόλιν Δαβίδ, quasi appellatione ciuitatis Iuda significetur vel Bethlehem, vel ipsa Hierusalem Iudææ metropolis; quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcem Mello in ea conditam, vt scribitur 2. Sam. 5. b. 9. Sed hoc planè repudio. Cogitanti verò mihi cur Euangelista non adscripserit ciuitatis nomen, venit fortassis in mentem id quod res est. Scribitur Iosue cap. 21. b. 9, in sorte Leuitarum, filiis Aaronis data fuisse nouem oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & disertè etiam additur sitam fuisse in monte Iuda, quemadmodum copiosius refertur eiusdem libri cap. 14. Quum igitur Zacharias ex familia Aaronis esset, & vna hæc vrbs sacerdotum commemoretur in montibus Iuda, non fuit necesse vt Euangelista de Zachariæ domicilio loquens, eius vrbis nomen disertè exprimeret, quum nemo esset quin vbi mentio fieret sacerdotum & ciuitatis Iudæ, satis intelligeret Hebronem intelligi.

41 Fœtus, βρέφος: id est ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito. Hæc interdum apud alios etiam authores permutantur. Aphroditaus, [illegible] βρέφος [illegible]. Dioscorides, [illegible] βρέφη [illegible], vt est ab aliis annotatum. Phocylides autem vtrunque coniunxit in hoc versiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἔνδοθι γαστρός. Sed fortassis vsus est Lucas nomine βρέφος, potius quàm ἔμβρυον, vt hunc motum inusitatum fuisse ostenderet, & puero iam nato magis conuenientem quàm adhuc intra vterum delitescenti. Nam alioquin minimè nouum est fœtus in vtero subsilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu sancto profectum esse, satis etiam per se testatur Elizabetæ oratio de Christi conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoscere non poterat.

42 Quia benedictus, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Christus humanæ naturæ ratione: id est quatenus vnctus est, accepto Spiritu super omnem mensuram, vt primogenitus sit inter multos fratres. Particulam autem & tanquam causalem conuerti, Theophylactum sequutus, qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat, de qua alibi diximus. Videtur autem vberior sensus si ita accipiamus, vt intelligatur benedictionem Mariæ ab eo manare quem in vtero gestabat.

44 Peruenit, ἐγένετο. Vulgata & Erasmus ad verbum, Facta est. Vide Mar. 9. c. 33, & Iohan. 6. b. 19, & 21.

45 Quæ credidit, ἡ πιστεύσασα. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, Quæ credidisti: & paulo pòst, Fient tibi, quasi sermo [illegible] sit. Sunt autem frequentes apud Hebræos istæ personarum mutationes. Nam, ὅτι. Vel, perfectum iri, vt post πιστεύσασα non adscribatur distinctio, & ὅτι non barbarè vulgò dicunt, ex parte Dei. Distinguere enim debet [illegible] ab [illegible]: quanquam, quod ad rem ipsam attinet, nullum est discrimen. Dicitur enim Deus ipse facere quod ipsius ministri faciunt eius mandato.

V. 46

Καὶ εἶπε Μαριάμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,

46 Tunc ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,

46 *Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,*

Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.

47 Et exultat spiritus meus super Deo seruatore meo.

47 *Et exultauit spiritus meus in Deo salutari meo.*

Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί.

48 Quia respexit humilem ancillam suam. ecce enim ex hoc *tempore* beatam me prædicabūt omnes ætates:

48 *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes:*

Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

49 Quia magnificè mecum egit potens ille, cuius sanctum *est* nomen:

49 *Quia fecit mihi magna qui potens est: & sanctum nomen eius:*

Καὶ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.

50 Et cuius misericordia in omnes ætates *parata est* timentibus ipsum.

50 *Et misericordia eius à progenie in progenies, timentibus eum.*

Esa.51.b.9
Psal.33.b.10
Esa.29.c.15

Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.

51 Forte facinus fecit brachio suo: dissipauit superbos cogitatione cordis ipsorum.

51 *Fecit potentiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui.*

46 Magnificat, μεγαλύνει: id est altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גדל. Vide Matth.23.a.5.

47 Exultat, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Exultauit. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro γάρ, id est, Et pro Enim accipere. Nam oportuit præire intelligentiam Spiritus de tanto beneficio exultantis, vnde postea natum gaudium, quo totus est animus ita perfusus vt lingua in apertas Dei laudes erumperet. Super Deo, ἐπὶ τῷ Θεῷ. Vulgata & Erasmus, In Deo, quasi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malo ἐπὶ declarare causam, ipsámque adeo gaudii materiam. Seruatore, σωτῆρι. Vulgata, Salutari: id est σωτηρίῳ, vt scriptum legimus in quodam codice, eodem sensu.

48 Quia respexit, ὅτι ἐπέβλεψε. Respicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam à Latinis vsurpatur. Solent enim homines, si cuius ipsos capit commiseratio, in eum intueri: siquem autem aspernantur, ab eo auertere oculos. Itaque eosdem etiam habitus Deo tribuunt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια.
Humilem ancillam suam, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad humilitatem ancillæ suæ. Sed humilitas ancillæ pro humili ancilla ponitur ex Hebræorum idiotismo: de quo diximus Matth.24.b.15. Significat autem ταπείνωσις humilitatem, id est vilem & abiectam conditionem, qualis est nimirum vilium seruulorum. Itaque inepti sunt qui modestiam cæteràsque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quasi ταπείνωσις illud sit quod Græci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo sermone *humilité*: quasi denique Maria vlla sua merita, ac non potius infinitam Dei misericordiam collaudet, vt rectè obseruat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba: quæ iterum libuit exscribere, vt præposteri isti Mariæ cultores intelligant, si quid illis mentis ac cordis superest, sanis hominibus nunquam placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuentur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος, πλεονεκτικώτερον ἐπαρθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν Θεόν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γάρ, φησίν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινήν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα· ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευόντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσι; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ Θεός: id est, Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens, non sibi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi: ille mei misertus est, non ego illum quæsiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes. non sola verò Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non: sed quia mihi magnifica fecit Deus. Hactenus Theophylactus, & quidem Romæ excusus annis abhinc tredecim. Ætates, γενεαί. Hebraicè דורות, vt diximus Matth.11.b.16. Quidam Nationes interpretantur: quasi dicat Maria fore vt vniuersus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

49 Quia magnificè mecum egit, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebr. עשה נפלאות, vt Psal.98.v.1, ad quem locum videtur Maria respexisse. Deflexi autem aliquantulum à verbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, vt obscuriores Hebraismos illustrarem. Potens ille, ὁ δυνατός. Articulus hoc loco præstantiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτός, vel ἐκεῖνος: id est ipse vel ille. Cuius nomen, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebr. ושמו. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et nomē eius. Apparet autem Hebraismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hebræi sua quæ vocant affixa nominibus subiicere.

50 In omnes ætates, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnem posteritatem. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰς καὶ γενεάς. Significatur autē γενεᾶς appellatione id quod Heb. דר, vel עד, vel עולם vocāt, Græci etiam αἰῶνα, Latini æuum, vel seculum, vel ætatem: vt intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere verbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus; vt illud sit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים. Vel hoc vocabulo declarantur nepotes, cæterique deinceps posteri: vt sit hæc sententia, tantam esse Dei misericordiam vt non solos credentes, sed etiam eorum posteros faciat bonorum suorum participes in mille vsque progenies, quemadmodum ipse testatur Exodi 20.b.6. Quòd si hanc interpretationē sequamur cum Vetere interprete, qui vertit, A progenie in progenies, id est ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάς, & cum Erasmo, qui ad verbum interpretatus est, In progeniem & progeniem: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים: id est in filios filiorum. Respicit autem Maria, atque adeo totidem verbis repetit quod scriptum est Psal.103.c.17. vbi vtriusque interpretationis exemplum extat. Timentibus, φοβουμένοις: id est religiosè ac reuerenter ipsum colentibus. Nam apud Hebræos יראה totum Dei cultum declarat. Verbum autem suppleui quod explendæ constructioni deerat.

51 Forte facinus fecit, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשה חיל, vt Psal.118.c.16. Vulgata, Fecit poten-

tiam. Erasmus, Præstitit robur: vterque nimium obscurè, quum eiusmodi enallage vix habeat locum in Latino sermone. Videtur autem ab hoc dicendi genere non multū dissidere Homericū illud Iliad. β, — ἀτὰρ καὶ Διὸς αἰγιόχοιο Τρώεσσι [illegible] ... Brachio suo, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebrais familiaris, apud quos etiam זרוע accipitur pro robore. Dissipauit, διεσκόρπισεν: id est פזר, translatione sumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Pophetis, & optimè declarat fore vt superborum consilia à ventis (quod aiūnt) auferantur: id est tanquam res inanissimæ pereant, vt scribitur Esaiæ capite vicessimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc suo cantico quasi commentariis quibusdam illustrare. Vel רצץ, id est, ita comminuit vt frustra hinc & inde dissilierint: quæ interpretatio videtur respondere illi quod paulo antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Dispergendi verbo declarant, vt apud Terentium, An tibi mauis cerebrum dispergi? Itaque non reprehendo Veterem interpretem quod ad sententiam attinet: sed tamen hoc vocabulum repudiaui vt ambiguum. Quid si verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הפר? Video enim in sententia prorsus simili hoc vocabulum frequenter vsurpari, vt Psal.33.b.10, & 2. Sam.15.d.34, & Iob 5.b.12. Quocunque autem modo accipias, videtur Dissipandi vocabulum optimè conuenire. Cogitatione, διανοίᾳ. Accommodari hoc potest diuerso sensu ad verbum διεσκόρπισεν, vt significetur à Domino dissipari superbos, idque iis ipsis consiliis & artibus quibus conantur alios euertere: (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua, & malum consilium (vt aiunt) ipsi consultori pessimum esse solet) aut dissipari superbos cum suis consiliis, aut denique propter praua eorum consilia. Vel coniungi potest cum nomine ὑπερηφάνους: vt sit hæc sententia, eos à Domino dissipari qui sibi in consiliis suis placent. Mihi verò satis fuit Græca simpliciter conuertisse, vt nulli expositioni præiudicium adferrem.

Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.

52 Detraxit potentes è thronis, & extulit humiles.

52 *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*

Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.

53 Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.

53 *Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.*

1 Reg.2.a.6
psal.34.b.11

Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους

54 Suscepit Israel puerum suum, vt memor esset misericordiæ

54 *Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordiæ suæ*

Esa.30.d.18, & 41.b.8, & 54.b.5

(Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.

55 (Prout loquutus est patribus nostris, *nimirum* Abrahamo, & semini eius) in æternum.

55 *(Sicut loquutus est ad patres nostros, Abraham & semini eius) in secula.*

Iere.31.a.3.d.20
Genes.17.c.19, & 22.c.15
psal.132.b.11

Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

56 Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres: & *postea* reuertit domum suam.

56 *Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus: & reuersa est in domum suam.*

52 Potentes, δυνάστας. Græco vocabulo vtitur ipse Cicero Philippica vndecima, & Seneca in Thyeste, Anxius sceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynastas, &c. adeo vt appareat in Oriente ita vocatos qui principes quidem essent, sed regibus & tetrarchis inferiores: iidèm fortasse atque illi quos Persæ satrapas vocabant. Nos tamen hîc noluimus nimium esse curiosi, quum satis constet ex antithesi, quosuis hîc significari qui opibus aut genere sint insignes: id est ἐνδόξους potius quàm ἐξόχους. E thronis, ἀπὸ θρόνων: vel è soliis. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari quàm sedis appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Erasmus vti maluerunt. Humiles, ταπεινούς: id est vilis & abiectæ conditionis homines. quod placuit rursus obseruare, ne quis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen constituat: quamuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiā coram Deo nihil prorsus sibi tribuunt: qui denique verè pauperes sunt spiritu.

53 Famelicos, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Esurientes: quibus opponuntur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum, quæ verbalia vocant, esse posita, Hebræorum more. Deinde verò ostendit antithesis non vocari famelicos, id est רעבים eos qui simpliciter esuriant, (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים vocant ab אוה quod concupiscere & desiderare declarat. Est igitur vehementior antithesis quàm si πένητας opposuisset πλουσίοις. Cōueniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1. Sam.2.a.6. Ablegauit, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Erasmus, Dimisit: id est ἀφῆκε, vel ἀπέλυσε. Vtendum autem fuit vocabulo duriore, quale est Ablegare à se, & amandare.

54 Suscepit, ἀντελάβετο: id est prostratum, porrecta manu subleuauit. Est enim (vt inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι, manus proprium, & ex antecedente intelligitur consequens: quod Hebræi declarant verbo תמך, vtiturque eo Esaias c.41.b.10. quem locum videtur Maria cantico suo accommodare. Cicero sic solet hæc duo SVSCIPERE & TVERI, coniungere. Puerum suum, παιδὸς αὐτοῦ: id est seruum suum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus, Exodi.4.c.22. Sed videtur Maria (vt modò dixi) ista repetere ex Esa.41.b.8, & 9. vbi disertè dicitur Israel à Domino עבדי, id est seruus meus. Simpliciter tamen Græca conuerti, vt suum cuique iudicium integrum maneat.

55 Loquutus est, ἐλάλησε: id est pollicitus est. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos דבר. Abrahamo, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam variasse constructionem verbi ἐλάλησε: quod vt planius esset, adiecit particulam Nimirum, & Abrahamo Latina terminatione conuertit. Et semini eius, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebr. זרעו: id est posteritati eius, vt alibi diximus. Intelligit autem Isaacum, Iacobum, Dauidem, quibus nominatim Dominus renouauit promissionem factam Abrahamo, nisi aliter placeat explicare, vt statim dicam. In æternum, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum vsque. Cæterùm in vetustis exemplaribus, atque adeo in Theophylacto Romano, ista sic distinguuntur vt hæc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parenthesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum superiore versiculo. Ego verò quamuis nihil immutarim contra tot exemplariū cōsensum, tamen puto hæc posse etiam legi sine parēthesi. Neq; enim video cur nō potius Lucas hæc annexuisset ipsi

Ioh-

versiculo superiore. Fortassis igitur hæc est sententia, Dominum misertum esse Israelis extremo hoc tempore, vt ostenderet se memorem esse misericordiæ, quemadmodum pollicitus est maioribus, sese videlicet misericordia vsurum tum erga Abrahamum, tum erga ipsius posteros: idque non ad certum vsque gradum posteritatis, sed in infinitum vsque.

Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν. 57 Elisabetæ verò impletum est tempus pariendi: & peperit filium. 57 *Elisabeth autem impletum est tempus pariendi: & peperit filiũ.*

Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ᾽ αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ. 58 Et audierunt accolæ & cognati eius Dominum magnifica misericordia sua vsum esse erga eam, ‖ & ei gratulabantur. 58 *Et audierunt uicini & cognati eius quia magnificauit Dominus misericordiam suam cum illa: & congratulabantur ei.* Supra, b.14

Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν. 59 Et factum est, die octauo venerunt vt circunciderent puerulum, & vocabant eum ex nomine patris ipsius, Zachariam. 59 *Et factum est, in die octauo uenerunt circuncidere puerum, & uocabant eum nomine patris sui Zachariam.*

Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης. 60 Sed respondens mater eius ait, Nequaquam: sed vocabitur Iohannes. 60 *Et respondens mater eius, dixit, Nequaquã: sed uocabitur Iohannes.*

Καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ. 61 Et dixerunt ad eam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine. 61 *Et dixerunt ad illam, Quia nemo est in cognatione tua qui uocetur hoc nomine.*

Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν. 62 Innuebant autem patri eius quid vellet eum vocari. 62 *Innuebant autem patri eius quem uellet uocari eum.*

Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες. 63 Isque postulatis tabellis scripsit, dicens, ‖ Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt omnes. 63 *Et postulans pugillarem scripsit, dicens, Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt uniuersi.* Supra, b.13

Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν. 64 Apertum est autem os eius illico, & lingua eius: & loquebatur benedicens Deo. 64 *Apertum est autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.*

Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα. 65 Ortus est igitur timor omnibus accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ diuulgata sunt omnia verba ista. 65 *Et factus est timor super omnes uicinos eorum: & super omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia uerba hæc.*

58 Magnifica misericordia sua vsum esse, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. Magnificauit misericordiam suam: id est, (vt loquuntur Hebræi) ויגדל חסדו: sicut scriptum est Genes.19.d.19.

62 Innuebant, ἐνένευον: id est, signis & nutibus petebant. quod loquendi genus ortum est ex vulgi consuetudine, vt alia multa. veluti quod paulo antè vsurpauit, quum diceret, venisse vt circunciderent puerum, pro, venisse vt circuncisioni pueri interessent. Quid, τὸ τί: id est quo nomine. Abundat autem articulus, pleonasmo Atticis familiari, vt in illo Aristoph. exemplo quod citat Budæus, εἰπὲ δή νυν ἐμοί. Σωκρατ. τὸ τί;

63 Dicens, λέγων: id est in hæc verba: vel est pleonasmus, quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמר.

64 Apertum est, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi vsus vocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui non possit: qua ratione dicuntur etiam cæcorum oculi, & surdorum aures aperiri, vt scribitur Esa.35.a.5. Lingua eius, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διηρθρώθη: quo verbo significatur soluta fuisse linguæ vincula, vt iam posset articularè & distinctè loqui. Sed videtur repeti posse verbum ἀνεῴχθη, id est נפתח, quod apud Hebræos etiam significatur solui ac liberari è vinculis, vt Iob 12.b.14.

65 Ortus est, ἐγένετο. Vulgata, Factus est. Erasmus, Peruasit, id est διῆλθεν. Infrà verò Act.5.a.5. ita vertit vt nos hoc loco. Accolis, περιοικοῦντας. Sic Cicero Ennenses, Siciliæ populum, vocat Cereris accolas, quòd apud eos Ceres diceretur habitare. Vulgata & Erasmus Vicinos interpretantur, id est γείτονας. cuius vocabuli visa est nimis angusta significatio. Dicuntur enim hoc loco Periœci, id est accolæ, omnes illi qui totũ illum regionis tractum incolebant, vt declarat sequens membrum. Alioquin apud geographos multo latius patet periœcorum appellatio, qua intelliguntur omnes ii qui sub eodem parallelo habitant. Diuulgata sunt, διελαλεῖτο: id est ad verbum, sermonibus omniũ celebrata sunt. pro quo dixit Matth.28.c.15, διεφημίσθη. Positus enim hic est περὶ πάντων ἀπαρέμφατον. Omnia verba ista, πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα: id est, quicquid hic dictum aut factum fuerat.

Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ᾽ αὐτοῦ. 66 Et omnes qui audierunt, reposuerunt *ea* in corde suo, dicentes, Quisnam puerulus hic erit? Manus autem Domini erat cum eo. 66 *Et posuerunt omnes qui audierant, in corde suo, dicentes, Quis, putas, puer iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo.*

Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου καὶ προεφήτευσε, λέγων, 67 Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: prophetauitque, dicens, 67 *Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: & prophetauit, dicens,*

Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ. 68 ‖ Benedictus Dominus Deus Israel, quòd inuiserit & redemerit populum suum: 68 *Benedictus Dominus Deus Israel: quia uisitauit & fecit redemptionem plebi suæ.* Infrà 2.d.30. Matth.1.d.21.

Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. 69 ‖ Et erexerit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui: 69 *Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui:* Psal.132.c.17.

Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ, 70 ‖ Prout loquutus est per os sanctorum, qui à seculo fuerunt, Prophetarum suorum, 70 *Sicut loquutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, Prophetarum eius,* Psal.132.c.18. Ierem.23.a.6. & 30.b.10.

Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς. 71 *Fore ut nos* seruaret ex inimicis nostris, & è manu omnium qui oderunt nos. 71 *Salutẽ ex inimicis nostris, & de manu omniũ qui oderunt nos.*

66 Reposuerunt, ἔθεντο. Hebraicè שמו: id est diligenter & attentè considerarunt, & velut infixerunt animo. Sic apud Homerum sæpe, σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. pro quo Virgilius, Sensibus hæc imis (res est non parua) reponas. Et alibi, -- memori quæ condita mente teneto. Item, -- manet alta mente repostum Iudicium Paridis. Manus autem Domini, &c. καὶ χεὶρ Κυρίου, &c. Hebraicè יד יהוה היה עליו, præsens Dei fauor & singularis quædam virtus in eo apparebat, sicut Ezechielis 1.a.3. appellatione Manus Dei intelligitur Spiritus prophetiæ. Non dissimili ratione Pindarus Olymp. 10. dixit, Θεοῦ σὺν παλάμᾳ: id est τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterùm Vulg. conuertit Etenim manus, καὶ γὰρ χεὶρ: quod etiam scriptum legimus in quodam codice, & videtur non malè conuenire.

68 Benedictus, εὐλογητός. Subauditur ἔστω. Perinde enim est acsi dixisset, ὑμνείσθω, vel δοξαζέσθω: id est, Et laudetur ac prædicetur. Vel εὐλογητὸς declarat omni gloria & laude dignum, vt incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autem libenter retinuimus hoc etiam loco Benedicendi vocabulum, tanquam theologis familiare, cuius significationem alibi exposuimus. Quòd inuiserit, ὅτι ἐπεσκέψατο. Hebraicè פקד: id est quod se memorem esse declarauerit populi sui: adeo quidem vt ipse è cælo descenderit vt præsens eos inuiseret, & infinito pretio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exodi 3.c.8. quem locum videtur respexisse Zacharias: simul tamen designans Deum re ipsa iam præstitisse quod olim adumbrarat, id est è cælis verè descendisse, vt verum Israelem à captiuitate diaboli, peccati & mortis, sanguine suo redemptum sibi acquireret. Itaque propriam significationem verbi פקד retinendam putaui, quo ipsa Filii Dei in carne manifestatio & præsentia disertè exprimuntur. Castellio nuper, admodum frigidè & ambiguè totũ hunc locũ est interpretatus, quũ diceret Deum procurasse populi sui liberationem. Nam (vt emphasin verbi ἐπεσκέψατο prætercam, de qua modò dixi) vel Christi beneficium quantum in nos extet, non satis intelligit, vel nimium parcè illud prædicat, qui ex Iesu, id est vno & solo nostræ salutis authore, facit salutis nostræ procuratorem. Denique nimium ieiunè Deum laudat qui ab eo dicit id esse procuratum aut etiam administratum, quod ipse solus vltro & inchoauit & perfecit. Redemerit, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebraicè עשה פדות. Est autem periphrasis quam vno verbo maluimus explicare, vt constructio quæ Hebræa potius est quàm Græca vel Latina, melius cohæreret. Nam solere interdum diuersas constructiones sic coniungi ab Hebræis, vel illud Ierem.3.v.16, satis ostendit ולא יזכרו בו ולא יפקדו id est, nec recordabuntur eius, nec visent, eam videlicet. Sed hoc obseruandũ est, quum multæ sint liberationis species, eam demum significari λυτρώσεως nomine, quæ nec vi, (vt olim contigit, quum Dominus populum eriperet Pharaoni) nec cum bona hostium gratia (vt quum populus Babylone reuerteretur) sed iusto persoluto pretio impetratur. Ideo toties repetit Apostolus nos sanguine Christi redẽptos, ingenti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarum cruore, vt de salute nostra dubitare sit nefas. Hoc itaque videtur idẽ Castellio nuper nõ satis cõsiderasse, quũ λύτρωσιν interpretaretur liberationem.

69 Erexerit cornu salutis, ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebr. הקים קרן ישועה. Est autem totum hoc dicendi genus translatitium, quo significatur, quum planè collapsæ viderentur vires Israelis, ac in primis actum esse videretur de magnificis illis promissis Dauidi factis, Dominum excitasse Christum illum suum, sicut scriptũ est Amos 9, qui inuicto suo robore, tanquam cornu quodam, prostratis aduersariis Israelis, æternum illud regnum assereret. Est autem Hebræis familiare קרן, id est cornu, pro vi & robore vsurpare, translatione sumpta ab animalibus cornupetis, vt 1. Sam.2.a.4. & quidẽ adiecto verbo הרים, quod respondet τῷ ἐγείρειν, quum agitur de amissæ potestatis aut virium instauratione, vt 1. Samuelis 2.b.10, & nominatim etiam vbi agitur de Messia, vt Psal.132.d.17.

70 Loquutus est, ἐλάλησε. Hebr. אמר: id est disertè promisit, vt suprà diximus versu 55. A seculo, ἀπ᾽ αἰῶνος. Hebr. מעולם, id est à condito mundo, vt Psalm.119.41, & Act.3.d.21. Interdum verò idem declarat αἰῶν quod ab æterno, vt Psalm.90.a.2. & alibi sæpe.

71 *Fore ut nos* seruaret ex inimicis, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vulgata ad verbum, Salutem ex inimicis. Refertur autem σωτηρίαν ad verbum ἐλάλησε, quemadmodum & sequentes versiculi duo. Sed quia durior videri posset ista traiectio, rectè fecit Erasmus qui quæsita periphrasi studuerit illam emollire. Sed in ipsa periphrasi ab eo dissentio. Interpretatur enim, Fore vt seruaremur ab inimicis: cuius interpretationis amphiboliam nemo nõ videt. Malui igitur vti verbo σώζειν, & seruare præpositionem ἐξ, quum sic scripserit Virgilius, Seruatum ex vndis Strophadum me litora primum Accipiunt.

Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·

72 Vt vteretur misericordia erga patres nostros, ac memor esset Testamenti sui sancti:

72 *Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari Testamenti sui sancti:*

Gen.22.c.16 ierem.31.f.33 heb.6.c.13.d.17

Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

73 Et iurisiurandi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis,

73 *Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis,*

Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ

74 Vt sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiremus ipsi

74 *Vt sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi*

2.Pet.1.a.15

Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.

75 Cum sanctitate & iustitia in ipsius cōspectu, cunctis dies vitæ nostræ.

75 *In sanctitate & iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris.*

Καὶ σὺ παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ·

76 Tu verò puerule, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:

76 *Et tu puer, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias eius:*

Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

77 Et des cognitionem salutis populo eius, per remissionem peccatorum ipsorum.

77 *Ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum eorum.*

Διὰ σπλάγχνα ἐλέους

78 Propter viscera misericordiæ

78 *Per viscera misericordiæ*

72 Vt vteretur misericordia, ποιῆσαι ἔλεος. Vulgata ad verbum, Ad faciendam misericordiā. Sic Hebr. לעשות חסד, quod esset in Latino sermone obscurius. Memor esset, μνησθῆναι: id est, re ipsa declararet se memorem esse: quomodo etiam accipitur hoc verbum suprà versu 54. Testamenti, διαθήκης, vel potius, pacti & fœderis, id est ברית: quamuis Testamenti vocabulum sua emphasi non caret, vt docet Epistola ad Hebræos. Itaque nolui quicquam mutare.

73 Et iurisiurandi quod iurauit, ὅρκον, &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκου, & rectius, (opinor) vitata videlicet mutatione constructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non videtur tamen subaudienda præpositio κατὰ, (quæ eclipsis in hoc dicendi genere est prorsus inusitata) sed erit potius mutatio constructionis Hebraica. Hebræis enim verbū זכר, iungitur & genitiuo casui, absque articulo videlicet & accusatiuo, vt Græcis μέμνημαι, & Latinis memini: apud quos tamen vix reperias diuersas eiusdem verbi in eadem periodo constructiones, nisi varietur etiam significatio. Ponitur ergo ὅρκον vel ὅρκου in appositione, quod aiunt: vt explicetur vocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus coniunctionem Et, vt intelligatur epexegesis. Se daturū nobis, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו. Eras. Vt daret nobis: vt videatur etiā τὸ ποιῆσαι retulisse ad verbū ἐλαλήσε, quod non possum probare. Apparet enim potius explicari his verbis iusiurandū ipsum, id est quid illud sit quod Deus iureiurando promiserat Patribus. Ideo hæc accipio εἰδικῶς potius quàm τελικῶς. Nam etsi videtur articulus τοῦ indicare subintelligendum esse ἕνεκα, (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraismum esse, & articulum τοῦ respondere seruili literæ ל, quæ non minus accipitur εἰδικῶς quàm τελικῶς. Itaque Deut.4.c.21, quod Hebraicè legimus לבלתי עברי & לבלתי בוא, Græci verterunt ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι. Itaque τὸ δοῦναι perinde conuerti acsi scriptum esset δώσειν, vel ὅτι ἔμελλε δοῦναι, Veterem interpretem sequutus: à quo tamen in ea re dissentio quòd hæc videatur præcedentibus coniunxisse, vt nunc quidem ista imperitè in templis cantantur, quum potius pertineant ad sequentia.

74 Sine metu, ἀφόβως. Hebraicè בלי פחד: id est (vt loquitur Paulus Ephes.4.c.12) ἐν πεποιθήσει. Neque enim φόβον hìc vocat religiosum illum timorem qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars est pietatis: sed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iustificati pacem habent, vt loquitur Paulus Rom.5.a.1. Hæc igitur vt distinguerem, ἀφόβως potius conuerti Absque metu, quàm Sine timore, cum Vetere interprete & Erasmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbium coniungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως: id est sine vllo nostro periculo. Christus enim, inquit, quiescentibus nobis crucifixus est. Sed vberior erit sensus & minus coacta interpretatio si ad λατρεύειν potius retulerimus.

75 In ipsius conspectu, ἐνώπιον αὐτοῦ. Hebraicè לפניו quam ipse Deus animorum scrutator approbet vt minimè simulatam, vt diximus suprà 6. Vitæ nostræ, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus deerat τῆς ζωῆς: neque etiam Vetus interpres legit.

76 Tu verò, καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, vt alibi sæpe. Ita enim melius notatur apostrophe. In quodam codice scriptum legimus, καὶ σὺ δέ, Sed & tu. Puerule, παιδίον. Vulgata & Erasmus, Puer. Videtur autē aliqua esse emphasis diminutiui, hoc saltē loco minimè negligenda, perinde acsi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Christi regno veluti primas tenebis. Eris enim Altissimi prænuntius, & viā ad salutē cæteris præmunies. Altissimi, ὑψίστου. Hebraicè עליון, id est Dei, vt diximus suprà versu 35. Vocaberis, κληθήσῃ: id est eris, & quidem publico testimonio. Vide Matth.5.a.9, & 1.Iohan.3.a.1.

77 Et des, τοῦ δοῦναι. Iterum putaui particulam Et adiiciendam, vt intelligatur epexegesis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus sit viam Domino, nimirum quòd annuntiaturus esset salutem in sanguine agni illius quem etiam erat commonstraturus digito. Dare autem cognitionem, ex Hebræorum idiomate, id est להודיע, hoc loco dicitur qui aliis aditum patefacit ad rem quampiam cognoscendam. Nam quum idem dicitur de Deo, longè maiorem habet emphasin, vt Dan.2.c.17. Per remissionem, ἐν ἀφέσει. Hebraicè בסליחת עונותיהם. Nam alioquin admodum rarò additur præpositio huic casui, quum causam declarat instrumentalem aut quasi instrumentalem. Est autem remissio peccatorum, modus ipse per quem Deus Pater nos in Filio seruat, vt docet Paulus Rom.4.a.7, ex illo Dauidis versu, Beati quorum remissæ sunt iniquitates. Vulg. In remissionem, i. εἰς ἄφεσιν. Nam sæpe permutantur ἐν & εἰς: sed præstat accipere ἐν ἀφέσει pro διὰ ἀφέσεως.

78 Propter viscera misericordiæ, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמי חסד: id est propter intimam & in ipsis visceribus hærentem misericordiam. Alii putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo

solent matres complecti sua viscera: id est suos natos. quæ interpretatio sensum eundem gignit atque superior. Sed videtur hìc adumbrare Zacharias Christi ἐνσάρκωσιν, qui ex ipso Patris sinu ad nos missus est. Est igitur magna vis huius Hebraismi: quem idcirco libenter retinuimus, & suprà etiam attigimus, quum explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod respondet Hebræorum verbo רחם. Cæterum Vulgata & Erasmus conuerterunt Per viscera: id est διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad sententiam attinet, exiguum est in istis discrimen, nisi quum subtilius distinguendæ sunt causæ salutis nostræ.

Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·

Dei nostri, quibus inuisit nos Germen ex alto:

Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto:

Malach.4.a.2 zach.3.d.9 & 4.c.11 suprà b.17

Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.

79 Vt appareat iis qui in tenebris & vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

79 *Illuminare iis qui in tenebris & in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*

Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.

80 Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuitque in desertis ad eum vsque diem quo se ostēderet apud Israelem.

80 *Puer autem crescebat, & confortabatur Spiritu: & erat in desertis usque in diem ostensionis suæ ad Israel.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

1 FActum est autem, diebus illis exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur tota terra.

1 *FActum est autem in diebus illis, exiit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur uniuersus orbis.*

(Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)

2 (Hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio)

2 *(Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino)*

Quibus, ἐν οἷς: id est per quæ viscera, & qua misericordia impellente. Vulgata ad verbum, In quibus, nimium obscurè. Abundat autem iterum præpositio ἐν ex Hebræorum idiomate, quod paulo antè exposuimus. Germen, ἀνατολή. Hebraicè צמח. vocatur enim hoc nomine Messias ipso etiam teste Chaldæo paraphraste, Ierem.23.a.5. Zach.3.c.8, & 6.c.12. quibus locis Græci interpretes conuerterunt ἀνατολήν, impropriè quidem, vt existimo. Nam ἀνατολή quum de sole dicitur, vel ipsum solis exortum, vel eam cæli partem declarat vnde sol exoritur: quum autem plantis & cæteris huiusmodi rebus, aut etiam ipsorum hominum ortui translatitiè tribuitur (vt Hebr.7.c.14. dicitur Dominus ἀνατέταλκεν ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quàm earum rerum exortū. In illis autem locis Ieremiæ & Zachariæ, & hìc quoque idipsum quod exoritur, vocatur צמח, Græci verò disertiores (quod sciam) ἀνατολήν nusquam, sed βλαστὸν vel βλάστημα vocant. Homerus autem ὄζον sæpe appellat, vt Latini Stirpem. Neque verò dubito quin eò respexerit alter hic Zacharias in hoc suo cantico, & Filii Dei manifestationē in carne, & diuinum ipsius conceptus & ortus arcanum his verbis indicarit. Addit enim ἐξ ὕψους: id est ex alto, pro quo Hebræi dicūt ממרום è cælo videlicet, vt sit antithesis cæterarum velut plantarum, quæ omnes è terra germinant: hæc autem è cælo, vnde panis ille viuus in partes inferiores terræ descendit. Vulgata & Erasmus Orientem interpretantur, quos deinde alii multi sequuti sunt: idcirco nimirum quia paulo post fit tenebrarum & lucis mentio. Sed nihil obstat quominus dicamus Zachariam, quum ad diuersas prophetias respiceret, diuersas etiam translationes coniunxisse, sicut Psal.97.v.11, lux dicitur sata esse iusto. Certè non video quomodo vel Hebraicum illud צמח quod Græcos ostendi impropriè conuertere ἀνατολήν, vel Græcum ipsum vocabulum ἀνατολή, vel Oriens Latinum, possis aut pro sole, aut pro luce accipere, nisi valde coacta interpretatione: quod & semel tantùm fortasse apud poetam reperias. sic enim Æneid.5. Et me, inquit, sæuus equis oriens afflauit anhelis. Cæterum in quodam codice Argentoratensis editionis scriptum legi ἀνατολῇ tertio casu, vt sit hæc sententia, Dominum nos respexisse suo exortu ex alto: qui sensus bene quidem conuenit, sed repugnat summus reliquorum exemplarium etiam manuscriptorum consensus: & manifesta est allusio huius loci ad vaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quæ paulo antè citaui, in quibus Messias dicitur ἀνατολή recto casu, & quasi proprio nomine.

79 Vt appareat, ἐπιφᾶναι. Hic germen illud è cælo exoriens confertur cum sole, quemadmodum sæpe Sol iustitiæ & Lux ipsa in vtroque Testamento dicitur: alioquin etiam in genere apud Hebræos Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac vicissim Lucis nomine liberatio, & quæ illam consequitur felicitas. Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου: id est vmbrosa & tenebricosa morte. Vide Matth.4.c.16. In viam pacis, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id est, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis appellatione eum statum intelligunt in quo aliquis meritò acquiescat. Etsi autem multi multos sibi & diuersos fines proponunt, tamen res ipsa ostendit, eos demum rectam vitam ingredi qui Christum ducem sequuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 Ad eum vsque diem quo se ostenderet, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, Vsque ad diem ostensionis suæ. Ego vt perspicuitati studerem, à Græcis aliquantulum deflexi, nulla sensus iniuria.

IN CAPVT II.

1 Exiit, ἐξῆλθε. Vel, vt Vulg. & Eras. Exiit, id est in publicū emanauit. Vide Mar.1.b.11. Vt describeretur, ἀπογράφεσθαι, id est vt descriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quantuscunque regionis, vrbis, familiæ, domus numerus esset. Ideoque vertit Erasmus, Vt censeretur: rectè quidem: sed tamen hoc potius respondet τῷ τιμᾶσθαι: & Latini etiam Describendi vocabulo vtuntur eadem significatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. Tota terra, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, Tota habitabilis, ita vt subaudias γῆν terra. Sed hoc dictum est ὑπερβολικῶς, quum significetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. Regnabat autē in Iudæa Herodes, sed precariò, & ὑπήκοος Ῥωμαίων, vt testatur Appianus.

2 Prima, πρώτη. Hoc vocabulum alii coniungunt cum ἀπογραφή, vt intelligamus primam hanc fuisse

descriptionem Iudææ: alii cum ἐγένετο, vt significetur duas fuisse factas à Cyrenio descriptiones, quarum prior hic commemoretur, ea videlicet cuius nulla fit mentio à Iosepho, qui posteriorem duntaxat commemorat ab eodem Cyrenio factam, quum pulso Archelao, Iudæa in prouinciam redigeretur. Notandum tamen est, Lucam non scripsisse ὑπὸ Κυρηνίου, quamuis Vetus interpres converterit A Cyrino: sed simpliciter Κυρηνίου ἡγεμονεύοντος, id est quum præsidē Cyriæ ageret Cyrenius: vt videri possit explicare potius quando sit facta hæc descriptio quàm à quo sit facta. Cyrenio, Κυρηνίου. Ita scribitur hoc nomē in omnib⁹ exēplaribus Græcis quæ vidi, atque adeo in Iustino & Iosepho Græco. Sed Dionis libro 54. legimus Κυρίνιον, & in Latino Coss. catalogo, P. Sulpicium Quirinum: vt mihi quidem emendatissimè videatur scriptum esse Κυρίνου in Romano Theophylacto. Is autem est Quirinus de quo multa Corn. Tacitus libro tertio. Sed aliunde maior oboritur difficultas, de qua etiam mihi putaui aliquid dicendum. Apparet enim ex Iosepho non Cyrenium, sed Quintilium Varum, qui postea cæsus est ab Arminio in Germania, vltimis Herodis annis fuisse Syriæ præsidem, & quidem Saturnino successorem datum: nequis existimet inter Saturninum & Varum posse locū aliquem Cyrenio concedi. Deinde idem Iosephus meminit quidem descriptionis factæ à Cyrenio, sed quæ prorsus sit diuersa. nam hæc nostra descriptio vniuersalis est, illa verò Cyrenii ad Iudæam duntaxat pertinet: hæc viuente Herode, illa minimùm nouem annis interiectis, pulso in exilium Archelao, fuit instituta: vt planè cum in plerisque aliis, tum verò in hoc quoque infantiam suam prodiderit Nicephorus ille cuius magnum volumen nugarum & mendaciorum plenum nuper quidam edidit. Quid igitur? Nempe quod ad posteriorem nodum attinet, facilè solui potest, si dicamus duas diuersas descriptiones fuisse à Cyrenio factas. Sed hîc nos inuoluet prior ille nodus, quum tempore nascentis Christi, (si Iosephum sequamur) non Cyrenius, sed Varus, vel certè Saturninus Syriæ præfuerit. Iosephū autē in re tam celebri & ex actis publicis cognita, mirū est potuisse tam turpiter hallucinari. Præterea vix (opinor) hoc ferre potest imperii Romani cōsuetudo vt vnus idē pacatæ prouinciæ duobus tēporib⁹ diuersis præfuerit. Necesse est tamē vt Euāgelistæ sua cōstet authoritas. Itaq; superest vt vel in Syriæ præsidibus enumerandis errauerit Iosephus, vel potius vt quēadmodū ipse libro Antiquitatū 16. Volumnium adiungit Saturnino quasi collegam in Syriæ administratione, (quem tamen libro primo de bello Iudaico procuratorem Cæsaris fuisse dicit) sic etiam existimemus, huius descriptionis tempore Varum quidem fuisse Syriæ præsidem, sed ei adiunctum fuisse Cyrenium: qui quum in Herodis regno non posset dici Iudææ præses, neque tamen simplici procuratoris Cæsaris titulo videretur satis honestari, Syriæ etiam præses diceretur. Quid si verò potius totum hoc αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, quum ab aliquo esset in albo libri annotatum qui Cyrenii descriptionem cum ista confuderit, postea in contextum irrepsit? Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere. Absit autem vt vel apicem vnum immutem, nedum quicquam detraham. Quod autem ad hanc orbis descriptionem attinet, libuit etiam quædam παρέργως subiicere, à nemine (quod sciam) animaduersa. Scribit Dion lib. 56. quum Augustus alendis exercitibus, quibus imperium Romanum continebatur, vicesimam instituisset, & id tributum omnes ægerrimè ferrent, adeo vt quiduis potius passuri viderentur, cōstituisse tributū ex agris & ædibus colligere. Statim igitur, inquit, μηδὲ εἰπών, μήθ' ὅσον μήθ' ὅπως αὐτὸ δώσουσιν, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλοσε τά τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους: id est, Quum nō dixisset vel quantum, vel quemadmodum illud daretur, alios aliò misit qui priuatorum hominum ipsarúmque ciuitatum bona describerent. Possent igitur hæc Dionis verba videri ad hanc orbis descriptionē pertinere cuius mentionem facit Lucas, nisi repugnaret temporis series. Id enim ipse refert in annum imperii Augusti penultimum, quum Christus annum iam ageret decimumquartum. Itaque si quis hic est coniecturæ locus, existimarim Augustum pro suo iure, quum Romani imperii breuiarium conficeret, huiusmodi descriptionem instituisse: non vt noua tributa exigeret, sed vt totius imperii facultates, copias, vires, ac prouentus quotidianos intelligeret. quamobrem etiam nullus est eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, sicut postea factum est, quum Archelao pulso, & Iudæa à Cyrenio in prouinciam redacta, tributa à Romanis exigerentur. Neque enim alia ratione confici potuit hoc breuiarium, de quo post Suetonium sic scribit Dion eodem libro. Ab augusti morte, inquit, prolata sunt quatuor ipsius volumina, quorum tertium, τά τε τῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν προσόδων, τῶν τε ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, τό τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιουτότροπα ἐς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα εἶχε: id est, Complectebatur quæ ad milites, quæque ad reditus sumptúsque publicos pertinebant, item quanta pecuniæ summa in fiscis esset, & quæcunque eiusmodi ad imperium spectabant. Sed de his hactenus.

Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.	3 Ibant igitur omnes vt describerētur, in suam quisque vrbē.	3 Et ibant omnes ut profiterentur, singuli in suā ciuitatem.
Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρέτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ ἥτις καλεῖται Βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ,	4 Ascendit autē etiā Ioseph à Galilæa, ex vrbe Nazaret, in Iudæam, in vrbem Dauid quæ vocatur Bethlehem, propterea quòd esset ex domo & familia Dauid:	4 Ascendit autem & Ioseph à Galilæa, de ciuitate Nazaret, in Iudæā, in ciuitatem Dauid quæ uocatur Bethlehē, eo quòd esset de domo & familia Dauid:
Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικί, οὔσῃ ἐγκύῳ.	5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.	5 Vt profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore, prægnante.
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.	6 Factum est autem quum essent illic, cōpleti sunt dies quibus ipsa pareret.	6 Factum est autem quū essent ibi, impleti sunt dies ut pareret.

4 Ascendit, ἀνέβη. Hebraicè עלה, id est profectus est. Sunt tamen qui putent haberi rationem situs Hierosolymorum, vel templi potius.

5 Desponsa, μεμνηστευμένη. Differre τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν non minus quàm Sponsalia à nuptiis, alibi diximus. Cur igitur, dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria quum iam nupsisset? nam probabile est ante profectionem apparuisse Iosepho Angelum à quo iussus est eam ducere. Respondeo, fieri posse vt in ipsa profectione Iosephus eam deprehenderit esse grauidam, & admonitus sit ab Angelo: vel, etiamsi nupsisset, tamen Lucam maluisse desponsam vocare quàm nuptam, propterea quòd Ioseph ab Angelo præmonitus, non secus

abstineret ab ea quàm si nondum eam duxisset. Possunt autem hæc coniungi vel cum ἀπογράψασθαι, vel cum ἀνέβη.

Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτόν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.	7 Peperit igitur filium suum primogenitum, & fasciis eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.	7 Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eū in præsepio: quia non erat eis locus in diuersorio.
Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.	8 Erant autem pastores in eadem regione excubantes, & agentes vigilias noctis super gregem suum.	8 Et pastores erant in regione eadem uigilantes, & custodientes uigilias noctis super gregem suū.
Καὶ ἰδού, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.	9 Et ecce, Angelus Domini superuenit ipsis, & gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.	9 Et ecce, Angelus Domini stetit iuxta illos, & claritas Dei circunfulsit illos: & timuerunt timore magno.
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ·	10 Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnū, quod erit toto populo:	10 Et dixit illis Angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo uobis gaudiū magnum, quod erit omni populo:
Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτήρ, ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβίδ.	11 Nempe natum esse vobis hodie Seruatorē, qui est Christus Dominus, in vrbe Dauid.	11 Quia natus est uobis hodie Saluator qui est Christus Dominus, in ciuitate Dauid.
Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	12 Hoc autem vobis signum erit, Inuenietis infantem fasciis inuolutum, iacentem in præsepi.	12 Et hoc uobis signum, Inuenietis infantem pannis inuolutum, & positū in præsepio.
Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεόν, καὶ λεγόντων,	13 Et repentè adfuit cum Angelo multitudo exercituum cælestium, laudantium Deum, & dicentium,	13 Et subitò facta est cum Angelo multitudo militiæ cælestis, laudantiū Deū, & dicentium,
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	14 Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines beneuolentia.	14 Gloria in altissimis Deo, & in terra pax, in hominibus bonæ uoluntatis.

8 Excubantes, ἀγραυλοῦντες. Sic apud Hesiodum in Theogonia, ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur οἱ ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, vt hic explicat Theophylactus. quod Latini simili ratione declarant Excubandi verbo, quasi extrà cubare dicas, id est foris atque adeo sub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας, τὰς ἀγροτικὰς αὐλοῦντας, quasi rusticis cantibus noctem transegerint pastores: quàm interpretationem planè repudio. Vulgata & Erasmus, Vigilantes, id est γρηγοροῦντες. Agentes vigilias, φυλάσσοντες φυλακάς. Ad verbum, Custodientes custodias, quam paronomasiam vt explicaret Erasmus conuertit, Excubantes excubias. Noctis, τῆς νυκτός. Hebræus est pleonasmus: neque enim vllæ sunt diei vigiliæ. Erasmus, Nocte, id est νυκτός: non addito articulo.

9 Superuenit, ἐπέστη. id est repentè venit, quum nihil minus expectarent. Nam inter omnes verbi ἐφίστασθαι significationes hæc mihi visa est huic loco maximè accommodata. Sic autem Latini Superueniendi verbo vtuntur: vt Horatius, Grata superueniet quæ non sperabitur hora. Vulgata, Stetit iuxta illos: & Erasmus, Adstitit: id est παρέστη. Idem tamen in annotationibus explicat, Imminuit ex alto: quia nimirum cælitus apparuit Angelus, & ἐπὶ etiam declarat Super vel Suprà. Gloria, δόξα. Vulgata, Claritas, nempe vt amphibolia vitaretur, quia interdum apud Hebræos כבוד יהוה pro ipso glorioso Deo accipitur, vt Exodi.16.c.10, & alibi sæpe.

11 Nempe natum esse, ὅτι ἐτέχθη. Vulg. & Erasmus, Quia natus est, quasi ὅτι accipiatur αἰτιολογικῶς. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

13 Adfuit, ἐγένετο id est παρεγένετο. Vulgata & Erasmus, Facta est: quæ interpretatio non conuenit huic loco. Exercituum cælestium, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunsepta est Dei, tanquam potentissimi cuiusdam monarchæ, maiestas. Vulgata & Erasmus, Militiæ cælestis. Ego verò militiam pro exercitu nusquam legi. Deinde, vt melius conuenirent sequentia, singularem numerum per pluralem conuerti.

14 Gloria, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστί, id est esto, vel est, sensu aliquantulum diuerso propter sequens membrum. Nam si Esto subaudias, aut videbuntur Angeli non tam annuntiare factam pacem quàm futurā precari: aut καὶ pro γὰρ accipias necesse est: quo modo etiam Theophylactus explicat. vt sit hæc sententia, Gloria sit Deo, quòd pax in terris sit hominibus concessa. Quòd si vtrobique subaudiamus ἐστί, Angeli videbuntur & Deo ipsi magnam ipsius gloriæ amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari.

In cælis altissimis, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים, de quo aliquid diximus Matth.21.a.9. Non desunt etiam qui conuertant, Gloria Deo qui est in cælis, quasi scriptum sit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam sequuti sumus, videtur melius conuenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione non dicendum esset, Pax homini-

bus qui sunt in terra. In homines, ἐν ἀνθρώποις, vel inter homines. Sed malo ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe iam annotauimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις conuertamus, In hominibus, aut coniungenda hæc erunt membro superiori, vt εὐδοκία seorsim legatur: aut certè abundabit præpositio ἐν, vt alibi sæpe: nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulo pòst explicabimus. Annotat etiam Erasmus, hanc præpositionem in nonnullis Græcis codicibus hoc loco non addi, & in plerisque veteris editionis codicibus deesse constat. Beneuolentia, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeo Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως δ. & Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, & Chrysostomus tomo quinto, homil. 56, quæ est De monachorum vita, & in Epistolam ad Coloss. connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita vt tria sint huius gratulationis membra. Alii seorsim legunt, vt post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscripta distinctione, εὐδοκία seorsim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autem εὐδοκία idipsum quod Hebræi רצון, Latini beneuolẽtiam (id est propensam animi volũtatem) vocant, diciturque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tempora æterna in Filio dilexit, vt Ephes. 1. a. 5, & b. 9, pro quo Vetus interpres solet Beneplacitum dicere: tũ verò de mutua hominum inter se amicitia, qua fit vt alii aliorum commodis studeant, vt Rom. 10. a. 1: atque adeo de ea charitate qua homines ipsum Deum diligunt, vt Philip. 1. b. 15. quam postremam notionem Erasmus videtur non animaduertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hic agi de hominum εὐδοκία, quum potius gratulentur Angeli hominibus gratuitam Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Coloss. εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγήν: quamuis hæc ab illa differat vt consequens à causa. Non malè etiã Theophylactus ἀνάπαυσιν, modò intelligamus Deũ non in ipsis hominibus, sed in vno Filio acquiescere, in quo vno dilectos suos ἐχαρίτωσεν. Cæterùm Origines homilia in Lucam 13, itémque Chrysostomus plurimis locis, vt Homilia in Mat. 36, item in Sermone De ascensione Domini, item Homilia De natiuitate Domini, Vetus denique interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adiectiuorum loco vti genitiuis appellatiuorum. Sic filii promissionis, electionis, vasa iræ, vasa misericordiæ, vasa electionis, Hebraicè dicuntur ii quibus Deus destinauit promissiones, quos elegit, in quos iram vel misericordiam decreuit exercere, quorum opera in rebus magnis vti cõstituit. Ita igitur hoc loco (sicut rectè Erasmus annotauit) vocantur οἱ ἄνθρωποι εὐδοκίας, id est ad verbum, Homines beneplaciti, vel (vt Vetus interpres conuertit) homines bonæ voluntatis, quos Hebraicè dicas אנשי רצון, id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit & complectitur in Filio. sicut Daniel dicitur איש חמודות, id est vir desideriorum pro viro multis modis desiderato. Sed hunc Hebraismum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum esse velim) quum non considerarent, variè corruperunt. Nam alii, vt Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prorsus violenta: Chrysostomus in sermone De natiuitate Domini, manifestè ad bonam hominum voluntatem retulit. Veteres Latini ita etiam sunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quamuis (vt antè dixi) in omnibus exemplaribus legerim εὐδοκία, & ita sim interpretatus: tamen Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis authoritatem, ipsam denique rationem sequutus, nõ recusem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est, Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax in hominibus dilectis, vel complacitis. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet, sed ad eos demum quos Deus gratia sua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis, & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit.

15 Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.

15 Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, tum pastores illi dixerunt alii ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus factum istud quod Dominus notum fecit nobis.

15 Et factum est, ut discesserunt ab eis Angeli in cælum, pastores loquebantur ad inuicem, Transeamus usque Bethlehem, & uideamus hoc uerbum quod factũ est, quod fecit Dominus & ostendit nobis.

16 Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem iacentem in præsepi.

16 Et uenerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem positum in præsepio.

15 Tum pastores illi, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hic est hebraismus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subiectione, vt apud Hebræos ו pro אז. nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Mat. 18. b. 9. Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרעים: quod dicendi genus imitantur quidem interdũ Græci & Latini, vt alibi obseruauimus, sed rarò. Itaque Veterem interpretẽ sequutus, prætermisi οἱ ἄνθρωποι tanquam redundans. Erasmus autem ad verbum conuertit, Et homines pastores, neglecto articulo, quem putaui potius exprimendum. Eamus, διέλθωμεν. Hebraicè נעבר. Vulgata & Erasmus ad verbum, Transeamus. Sed apparet compositum pro simplici accipiendum esse vt Act. 11. v. 22, sicut aliquoties apud Terentium verbum Transeo simili significatione vsurpatur. Nunquam tamen apud Græcos disertiores διέρχεσθαι legi pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. Sanè, δή. Vulgata hanc particulam vt abundantem prætermisit. Erasmus conuertit, Iam: id est ἤδη vel νῦν. Sed Latinos constat similiter vsurpare aduerbium Sanè, præsertim in concessione.

Factum istud, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. Hebraicè הדבר הזה אשר היה. Vulgata, Hoc verbum quod factum est. Erasmus, Hoc quod audiuimus accidisse. Putauit enim ῥῆμα, id est (vt Hebræi loquuntur) דבר, dici rem nouam quæ rumore diuulgetur: quod vt interdũ verũ sit, (sicut apud Latinos nonnunquã rumor pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamen non est perpetuũ. Imò verò hoc vocabulũ non minus latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos: & ita hoc loco vsurpari credo, quum præsertim addatur participium γεγονός. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuntio accipere, & interpretari, Istud de quo nobis facta sunt verba: vt sequentia per epexegesin explicentur. Ideo etiam in vno codice expunctum erat participium γεγονός, quasi redundans. Notum fecit, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע. Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γινώσκειν vel ἐπιγινώσκειν. Interdum tamen accipitur, vt hoc loco, pro eo quod Ouidius vno verbo dixit Notificare: vt apud Athenæum dicitur rex Persarum præmia proposuisse τοῖς ἐξευροῦσιν ἡδονὴν γνωρίζουσι. Vulgata, Ostendit: id est ἔδειξεν. Erasmus, Aperuit: id est ἤνοιξεν.

17 Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου.

17 Quum vidissent autem, diuulgauerunt id quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.

17 Videntes autem cognouerunt de uerbo quod dictum erat illis de puero hoc.

18 Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.

18 Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerunt à pastoribus.

18 Et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.

19 Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

19 Maria verò ista omnia conseruabat, conferens *ea* in corde suo.

19 Maria autem conseruabat omnia uerba hæc, conferens in corde suo.

20 Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.

20 Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.

20 Et reuersi sunt pastores, glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & uiderant, sicut dictum est ad illos.

21 Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

21 ‖ Et quum aduenisset dies octauus vt circunciderent puerulum, tunc ‖vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum fuerat ab Angelo priusquam ipse in vtero conciperetur.

21 Et postquam consummati sunt dies octo ut circunciderctur puer, uocatum est nomen eius Iesus, quod uocatum est ab Angelo priusquam in utero conciperetur.

Gen.17.b.12 leuit.12.a.3. Suprà,1.c.31 matth.1.d.21 iohan.7.c.22

22 Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,

22 Et quum impleti fuissent dies purgationis Mariæ ‖secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, vt sisterent eum Domino,

22 Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, ut sisterent eum Domino.

Leuit.12.b.6

23 (Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)

23 (Prout scriptum est in lege Domini, ‖Omnis masculus primogenitus, sanctus Domino erit)

23 (Sicut scriptum est in lege Domini, Quia omne masculinum adaperiens uuluam, sanctum Domino uocabitur)

Exodi 13.a.2 numer.8.c.16

24 Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.

24 Et vt darent oblationem, ‖secundum *id* quod dictum est in Lege Domini, par turturũ, aut duos pullos columbarum.

24 Et ut darent hostiam secundum quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

Leuit.12.b.8

17 Diuulgauerunt, διεγνώρισαν: id est διεφήμισαν, vt Marci 1. d. 45. Vulgata, Cognouerũt. pro quo Erasmus in annotationibus substituit Pernouerunt: vt significetur, pastores tum demum pernosse quod antè audierant ex Angelis. Sed prior expositio mihi videtur multo simplicior. Id, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר pro את-הדבר, vt Thren. 2. d. 14. Vulgata & Erasmus, De verbo. Sic in proximo versiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alii Euangelistæ fere vsurpant præpositionem ἐπί.

19 Conferens ea, συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participium, vel supplendum est relatiuum quod expressimus: vt in illo Virgilii, —clypeóque sinistram Insertabam aptans. συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd simul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd singula diligenter secum expenderet.

21 Et quum aduenisset dies octauus, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. Vulgata & Erasmus, Et postquam consummati sunt dies octo. Vide Act. 2. a. 1. Tunc vocatum est, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ pro τότε, nisi malimus abundare. Vide suprà, versu 15.

22 Mariæ, αὐτῆς. Vulgata, Eius, Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quamuis Maria Christi partu potius esset sanctificata. Expressimus autem ipsum antecedens, vt vitaremus ambiguitatem. In plerisque codicibus legitur αὐτῶν, & ita etiam legit Origenes, quem sequitur Erasmus. Sed non video qui hoc conueniat, quum lex purificationis ad solam matrem pertineat. Itaque veterem editionem sequi malui, cui Complutensis editio adstipulatur. Vt sisterent, παραστῆσαι. Vel Vt commendarent, inquit Erasmus. Ego verò nusquam legi hoc verbum in ea significatione. Et tamen si hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι respondere verbo העביר, quo vtitur Moses Exodi 13. b. 12: quod ad verbum declarat transire facere: id est, sistere in conspectum.

23 Primogenitus, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, Adaperiens matricem, Hebraicè פטר רחם: id est πρωτότοκος. Neque enim simpliciter declarat eum qui nascitur, (vt putauit Erasmus) sed eum demum qui primus nascitur. Itaque hunc Hebraismum vt obscuriorem non retinui. Erit, κληθήσεται. Vel ad verbum, Vocabitur. Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo, esto. Sed vtrunque hunc Hebraismum sæpe iam exposuimus.

24 Oblationem, θυσίαν. Hebraicè מנחה, id est προσφοράν: nisi sacrificium malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat, hostias. Quod dictum est, τὸ εἰρημένον: id est, quod est mandatum. Ponitur enim אמר pro צוה, vt alibi annotauimus. In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, quod scriptum est.

25 Καὶ ἰδού, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Συμεών· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, δίκαιος καὶ εὐλαβής, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ. καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.

25 Et ecce, quidam erat in Hierusalem cui nomen Simeon: eratque homo iste iustus ac religiosus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat super eum.

25 Et ecce, homo erat in Ierusalem, cui nomen Simeon, & homo iste, iustus & timoratus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat in eo.

26 Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.

26 Fuerátque ipsi diuinitus nuntiatum à Spiritu sancto, ipsum non visurum mortem, priusquam vidisset Christum illum Domini.

26 Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non uisurum se mortem nisi prius uideret Christum Domini.

27 Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ.

27 Is igitur venit impulsore Spiritu in téplum. & quum introducerent puerulum Iesum parentes, vt eius causa facerét quod ex Lege consueuerant:

27 Et uenit in Spiritu in templum. Et quum inducerent puerum Iesum parentes eius, ut facerét secundum consuetudiné Legis pro eo:

28 Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεόν, καὶ εἶπε,

28 Tunc ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,

28 Et ipse accepit eum in ulnas suas, & benedixit Deum, & dixit,

29 Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ·

29 Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:

29 Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum uerbum tuum, in pace:

30 Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,

30 Quia viderunt oculi mei salutem tuam,

30 Quia uiderunt oculi mei salutare tuum,

25 Religiosus, εὐλαβής. Vulgata barbarè, Timoratus: qua de re copiosius dicemus Hebr.5.b.7. Erasmus conuertit Pius, id est εὐσεβής: quod scriptum inuenimus in duobus codicibus vetustis. Super eum, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו: quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritus sancti cælitus illabi. Appellatione autem Spiritus familiare est sacris scriptoribus per metonymiam ipsa Spiritus sancti dona significare. Itaque noluimus à verbis vsitatis discedere.

26 Diuinitus nuntiatum, κεχρηματισμένον. Vide Matth.2.b.12. Accidit autem proculdubio Simeoni plenitudinem temporũ religiosè scrutanti, illud ipsum quod Danieli, Dan.cap.9.v.2. Nõ visurum mortẽ, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id est mortem non sensurum. Hebræa periphrasis לבלתי ראות מות, pro כי לא ימות, vt Psal.89.g.49. Latini non dissimili forma loquendi, Somnum non vidisse dicunt pro non dormiuisse. Christum illum Domini, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè משיח יהוה. Est autem hæc appellatio omnibus regib' communis apud Hebræos, quia nimirum significatur quod ait Solomon Prouerb.8.b.15, reges à Domino accipere imperium, vt ipse quoque Homerus multis locis agnouit. Sed Messiæ (id est Christi & regis) nomen peculiari ratione conuenit Iesu Seruatori. Ideo expressimus articulum.

27 Impulsore Spiritu, ἐν τῷ Πνεύματι. Erasmus, Per Spiritum. Vulgata ad verbum, In Spiritu, id est ברוח: quem Hebraismum retinuimus Matth.22.d.43. Hic verò propter amphiboliam explicuimus, ne quis arbitretur ista non re vera, sed per spiritualem aliquam visionem euenisse. Parentes, οἱ γονεῖς. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulo pòst, versu 41: sed non dubium est quin Euangelista spectet vulgi opinionem potius quàm quod res erat. Nam (vt postea cõmemorat) habebatur Iosephus pro Christi patre. Et paulo pòst, versu 33, & 48, ita appellatur: quũ tamen (vt pulchrè dicit Nazianzenus) Christus, quatenus Deus est, ἀμήτωρ, quatenus homo, ἀπάτωρ: & rursus, Quia vnus est, vnum tantùm patrem & vnam matrem habeat: sed illum quidem, Deum: hanc autem, hominem, quia in ipso diuersæ distinctǽque naturæ in vnam personam coaluerunt. Itaque non est cur Hebionitæ aut alii hæretici ex hoc loco & aliis similibus concludant Iesum fuisse Iosephi filium. In Vulgata editione additur relatiuum eius, αὐτοῦ. Quod ex Lege consueuerant, κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum consuetu dinem Legis, obscurè.

28 Tunc ipse, καὶ αὐτός. Vulgata, Et ipse. Erasmus, Ipse quoque: quasi videlicet alii quoque sint Christum amplexi: quod non puto. Vide suprà, versu 25.

29 Dimittis, ἀπολύεις: id est, discedendi potestatem facis ex hac vita, vt patribus meis adiũgar, siue, vt ad te redeam: nam Dominus eum ad æternã pacem properantem velut è medio cursu reuocarat. Sanctos autẽ emorientes Deus à se non ablegat, sed ad se potius reuocat: sicut princeps quispiam qui legatis facit copiam ex prouinciis reuertendi. Vel τὸ ἀπολύειν respondet verbo הניח, quod etiã significat statuere & collocare. vt sit hæc sententia, Nunc demum Domine seruum tuum in vera pace ac tranquillitate constituis, vt qui præsens oculis suis conspexerit tuum Messiam: id est, illum ipsum à quo vno felicitas omnis est expectanda. Seruũ tuum, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè עבדך: id est, me qui sum seruus tuus. Secundum verbum tuum, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebraicè, כאמרך: id est, quemadmodum mihi pollicitus es. Respicit enim illud quod diuinitus intellexerat, vt paulo antè narrauit Lucas. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום: id est feliciter & beatè, vt alibi exposuimus.

30 Viderunt oculi mei, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Heb. ראו עיני. Est autem huius pleonasmi magna emphasis, vt quum Latinè dicimus, His ego oculis vidi, vt videri possit pleonasmus non esse. Nam animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hic autem de corporeo Christi conspectu sibi gratulatur Simeon: quem tamẽ antea fide iam erat verè complexus, vt Abrahamus dicitur diem Domini vidisse, Ioh.8.v.56. Apud Homerum Vlysses Circen alloquens, vt verum conspectum à falso & imaginario distingueret, ἴδωμ', inquit, ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἐρίηρας ἑταίρους. Salutem tuam, σωτήριόν σου. Hebraicè ישועתך, vt Psal.50.d.23, id est eum quem seruandis electis tuis destinasti: vnde etiam factum vt vocetur Iesus. quod nomen Simeon adumbrat. Vulgata & Erasmus, Salutare

lutare tuum. Sed iidem rectius Ephes.6.c.17 salutem interpretantur. Siquis obiiciat Salutem tuam posse etiam passiuè accipi, respondeo absurdiorem esse hanc amphiboliam quàm vt vitanda fuerit.

31 Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν·

31 Quam parasti in oculis omnium populorum:

31 Quod parasti ante faciem omnium populorũ:

32 Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.

32 Lumẽ patefaciendum Gentibus, & gloriã populi tui Israel.

32 Lumen ad reuelationem Gentium, & gloriã plebis tuæ Israel.

33 Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.

33 Pater autem & mater eius mirabantur super iis quæ dicebantur de eo.

33 Et erat pater eius & mater eius mirantes super iis quæ dicebantur de illo.

34 Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεών, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδού, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον·

34 Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri eius, Ecce positus est iste in casum & resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicatur:

34 Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce, positus est hic in ruinam & in resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur:

Esa.8.c.14 rom.9.g.32 1 pet.2.b.8

35 (Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.

35 (Quin & tuam ipsius animã traiiciet gladius) vt detegantur ex multis cordib' cogitationes.

35 (Et tuam ipsius animã pertransibit gladius) ut reuelentur ex multis cordibus cogitationes.

36 Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουήλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ, αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.

36 Erat etiam *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuel, ex tribu Aser: hæc processerat in multã ætatẽ, postquã vixisset cũ viro annis septem à virginitate sua.

36 Et erat Anna prophetissa filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, & uixerat cum uiro suo annis septem à uirginitate sua.

37 Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.

37 Et *quum esset* vidua quasi annorum octogintaquatuor, non abscedebat à téplo, ieiuniis ac deprecationibus feruens Deo noctem ac diem.

37 Et hæc uidua usque ad annos octogintaquatuor, quæ non discedebat de templo, ieiuniis & obsecrationibus seruiens nocte ac die.

31 In oculis, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לנגד: id est (vt alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer. Odyss. κ, Πρίν λύσασθ' ἑτάρους, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulg. ad verbum, Ante faciem: id est, tanquam signum aliquod edito loco positum, quo conuertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt Secundum apparentiam, vt 2.Cor.10.a.1.

32 Reuelandum Gentibus, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. נהורא לגלאה לגוים: id est, lucem quæ Gentibus manifestetur & illucescat. Alludit enim ad Psal.98.a.2, & Esa.9.a.2, & 42.a.6, & 49.b.6. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad reuelationem Gentium. quæ interpretatio nimium est obscura.

34 Positus est, κεῖται. Hebraicè נצב: id est, pro scopo est constitutus & destinatus à Deo, cui sic placet gloriæ suæ consulere. Sed tamen inter reproborum casum & Dei consilium interuenit ipsorum corruptio & spontanea infidelitas: quæ res facit vt totam exitii sui culpam meritò sustineant, quum Deus non aliter exequatur suum consilium quàm ipsorum scelera iustè vindicando. Casũm & resurrectionem, πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In casum videlicet reproborum sua ipsorum culpa pereuntium, & in resurrectionem electorum, quibus datur vt credant. quod multo antè prædixit Esaias 8.c.14 & 15. Nam vocabulum πολλῶν sigillatim est applicandũ, non coniunctim. Sed operæpretium est hoc loco considerare sacrilegam Castellionis audaciã, qui vtrunque Testamentum nuper ita conuertit vt suo arbitrio quiduis non modò detraxerit aut addiderit, sed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur qui homini liberum arbitrium concedit, à cuius voluntate pendeat diuini consilii constantia, id est qui causarum ordinem prorsus inuertit: videbat autem verbum κεῖται non posse sine violenta interpretatione ad solum euentum referri, sed potius æternam Dei destinationem declarare, idcirco in locum vnius copulatiuæ coniunctionis, duas disiunctiuas substituit, & totum hunc locum ita interpretatur, Scito hunc multorum vel casui, vel resurrectioni in Israelitis destinatum esse. Hoc est scilicet diuinæ prouidentiæ religiosè patrocinari. In signũ, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא, vt Thren. 3.b.12. Significat igitur Christum veluti scopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòst discedit à translatione. Origenes autem suo more planè ridiculus est, sic explicans hunc locum, Rom.4. Contradicebatur, inquit, signo in quo Christus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur.

35 Traiiciet, διελεύσεται. Vulg. Pertransibit: quã interpretationem non reiicerẽ, nisi (vt rectè obseruat Eras.) inde arripuisset occasionẽ Augustinus parũ aptæ expositionis, quasi significare voluerit Simeon fore vt hic dolor non insideret animo Mariæ, sed pertransiret duntaxat. Atqui Græcè non scriptum est παρελεύσεται sed διελεύσεται. Itaque Erasmus, vt hoc incommodum vitaret, maluit Penetrandi vocabulum vsurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco verbo respondet. Nam ferrum quidem quod traiicit, idem etiam penetrat, sed non contrà, quodcunque penetrat, illud etiam dici potest traiicere: quo verbo significauit Simeon penitus vulnerandum esse ipsius animum acerbissimis doloribus.

37 Et *quum esset* vidua, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Eras. Et hæc vidua. Apparet Hebraicã esse repetitionem in

x. i.

αὐτὴ & ἣ, quã noluimus imitari, ne nõ satis cohæreret oratio: sed duplicis relatiui loco expressimus participiũ οὖσα, quod in Græco sermone subauditur. Eiusmodi verò honestæ viduæ quarũ fieri videtur mẽtio 1. Sam. 2. v. 22, quotidianis tẽpli & pauperũ ministeriis multis occupabãtur: quẽ morẽ aliquatenus postea retinuerũt Apostoli. Quasi, ὡς. Vulgata, Vsque ad: id est ἕως, quod scriptũ legimus in duobus codicibus. Deprecationibus, δεήσεσι. Sic rectè Erasmus, vt annotabimus Act. 1. c. 14. Vulgata, Obsecrationibus: quum Græcis Obsecrare significet τὸ ἱκετεύειν, vt idem Erasmus in hunc locum annotauit. Seruiens λατρεύουσα. Quid sit λατρεύειν, diximus Matth. 4. b. 10. Addidimus autem tertium casum, vt amphiboliam vitaremus.

38 Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.

38 Hæc igitur eo ipso momento quum superuenisset, vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem.

38 *Et hæc, ipsa hora superueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionẽ in Ierusalem.*

39 Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.

39 At illi vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in vrbẽ suam Nazaret.

39 *Et ut perfecerũt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in ciuitatem suam Nazareth.*

40 Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.

40 Puerulus autem crescebat, & corroborabatur Spiritu, implebatúrque sapiẽtia: & Dei gratia ipsi inerat.

40 *Puer autem crescebat, & confortabatur spiritu, plenus sapientia: & gratia Dei erat in illo.*

41 Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα. (Deut. 16. a. 1.)

41 Ibant verò parẽtes eius quotannis Hierosolymam ‖ in festo Paschæ.

41 *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem, in die solenni Paschæ.*

42 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,

42 Quũ igitur factus esset anno rũ duodecĩ, ascenderũt ipsi Hierosolymã secundũ ritum festi:

42 *Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Ierosolymam secundum consuetudinem diei festi:*

43 Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

43 Peractísque eius diebus, quum reuerterentur illi, remansit puer Iesus in Hierusalem: quod nesciuit Ioseph nec mater eius.

43 *Consummatisque diebus, quum redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem: & non cognouerunt parentes eius.*

44 Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδόν· καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.

44 Existimantes autem eum esse in comitatu, ierunt viam *unius* diei: & requirebant eum inter cognatos & inter notos.

44 *Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.*

45 Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτόν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, ζητοῦντες αὐτόν.

45 Et quum eum non inuenissẽt, reuersi sunt in Hierusalem, quærentes eum.

45 *Et non inuenientes regressi sunt in Ierusalem, requirentes eum.*

46 Καὶ ἐγένετο, μεθ' ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.

46 Et factum est, triduo pòst inuenerunt eum in templo, sedentem in medio magistrorum, & audientem eos & eos interrogantem.

46 *Et factum est, post triduum inuenerunt illum in templo, sedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.*

47 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

47 Obstupescebant autẽ omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis eius.

47 *Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant, super prudentia & responsis eius.*

48 Καὶ ἰδόντες αὐτόν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδού, ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.

48 Et viso eo fuerunt attoniti: & dixit mater eius ~~ad eum~~, Fili, cur ita fecisti nobis? ecce, pater tuus & ego cruciati quærebamus te.

48 *Et uidentes admirati sunt, & dixit mater eius ad illum, Fili, quid fecisti nobis sic? ecce, pater tuus & ego dolentes quærebamus te.*

49 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;

49 Tunc dixit ad eos, Quid est quòd quærebatis me? an nesciebatis ~~quod in iis~~ quæ Patris mei sunt ~~oportet me esse~~?

49 *Et ait ad illos, Quid est quòd me quærebatis? nesciebatis quia in his quæ Patris mei sunt oportet me esse?*

50 Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.

50 Sed illi non intellexerunt ~~verba que~~ loquutus est eis.

50 *Et ipsi non intellexerunt uerbum quod loquutus est ad eos.*

51 Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ· καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

51 Descendit ~~autem~~ cum eis, venítque Nazaret: & erat eis subiectus. ~~Et~~ mater eius conseruabat omnia hæc in corde suo.

51 *Et descendit cum eis, & uenit Nazareth: & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia uerba hæc in corde suo.*

52 Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

52 Iesus autem proficiebat sapientia, & statura, ac gratia apud Deum & homines.

52 *Et Iesus proficiebat sapientia & ætate, & gratia apud Deum & homines.*

38 Eo ipso momento, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth. 9. c. 22. Vicissim confitebatur: id est ἀνθωμολογεῖτο. Vulg. Confitebatur. i. ὡμολογεῖτο. Sed (vt rectè obseruat Erasmus) non erat negligenda particula ἀντὶ, qua significatur Annam quasi succinuisse Simeoni in prædicando Messiæ aduentu, vel palàm & in omnium conspectu præsentiam Christi annuntiasse. In Hierusalem, ἐν Ἱερουσαλήμ. In vno codice scriptũ legimus ἐν τῷ Ἰσραήλ, in Israel. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis simpliciter legitur, Redemptionem Israel.

40 Implebatúrque, πληρούμενον. Vulgata, Plenus, πλήρης. Erasmus autem rectè expressit vim participii, quo significatur diuinæ naturæ infinita illa vis pro ætatis progressu sese in homine Christo exeruisse.

44 Ierunt, ἦλθον, Vulgata & Erasmus, Venerunt. Apparet autem ἔρχεσθαι positum esse pro ἰέναι: id est iter facere.

Κεφάλαιον γ'.

CAP. III.

CAP. III.

1 Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,

1 Anno ~~autẽ~~ decimoquinto imperii Tiberii Cæsaris, Pontio Pilato præside Iudææ, et tetrarcha Galilææ Herode, Philippo ~~autem~~ fratre ~~eius~~ tetrarcha Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,

1 *Anno autẽ quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæã, tetrarcha autẽ Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræa & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilinæ tetrarcha,*

2 Ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱόν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

2 ‖ Sub Pontificibus maximis Anna & Caiapha, factum est verbum Domini ad Iohannem Zachariæ filium, in deserto.

2 *Sub principibus Sacerdotum Anna & Caipha, factum est uerbum Domini super Iohannem Zachariæ filium, in deserto.* (Act. 4. a. 6.)

3 Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·

3 ‖ Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum:

3 *Et uenit in omnem regionem Iordanis, prædicans Baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum:* (Matth. 3. a. 2. Mar. 1. a. 4.)

4 Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

4 Vt scriptũ est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, dicentis,

4 *Sicut scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ,*

48 Cruciati, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Erasmus, Dolentes, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

52 Et statura, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc deerant in vno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit viuere. Malè igitur Vetus interpres & Erasmus ἡλικίαν hoc loco ætatem interpretantur, quum accipiatur pro ipsa corporis statura, vt diximus Matth. 6. d. 27. Idem error admissus est infrà Ephes. 4. c. 13. In alio quodam exemplari primo loco scriptum erat ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ καὶ χάριτι, qui ordo melius videtur conuenire.

IN CAPVT III.

1 Decimoquinto, πεντεκαιδεκάτῳ. Ita reperitur scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, vt intelligamus non conuenire Epiphanii supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi vitæ tribuit. Nam si verum est Archelaum Herodis successorem nouem annis partim regem, partim tetrarcham Iudææ fuisse, cui deinde tres præsides per sex annos vsque ad annum Tiberii primum successerint, vt intelligimus ex Iosepho: necesse est dicamus, cui annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberii incidit, vltimo anno Herodis & natum esse, & in Ægyptum deportatum, vnde redierit quum iam Archelaus in patris regnum successisset. Imperii, ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberii imperio à Pilati præfectura distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meũ morem idem vocabulum in eodem versiculo diuersis modis sim interpretatus. Sed & Græcos reliquos authores, qui Cæsarum vitas scripserunt, video sibi non constare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρχίαν dicunt. Præsides autem prouinciarum fere vocant ἐπάρχους vel ἐπιτρόπους, nonnunquam etiam ἡγεμόνας.

2 Ad Iohannem, ἐπὶ Ἰωάννην: id est πρὸς Ἰωάννην, vt Hebræi vsurpant על pro אל.

Esa.40.a.3 iohan.1.c.23

Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

Vox clamantis in deserto, Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.

Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *uia* recta, & asperæ viæ ᵛ*fient* planæ.

5 Omnis uallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua, in directa: & aspera, in uias planas:

Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

6 Videbitque omnis caro ᵛsalutem Dei.

6 Et uidebit omnis caro salutare Dei.

Matth.3.b.7

Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

7 Dicebat igitur turbæ ᵛ venienti vt baptizaretur ab ipso, ‖Progenies viperarũ, quis præmonstrauit vobis vt fugeretis à futura ira?

7 Dicebat ergo ad turbas quæ exibant ut baptizarentur ab ipso, Genimina uiperarum, quis ostendit uobis fugere à uentura ira?

Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

8 Ferte igitur fructus dignos iis qui resipuerint, & ᵛ ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abrahã. Dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

8 Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: & ne cœperitis dicere, Patrẽ habemus Abrahamũ. dico enim uobis quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

9 Iam verò & securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

9 Iam enim securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor nõ faciens fructum bonum, excidittur, & in ignem mittitur.

Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;

10 Tunc interrogauit eum turba, dicens, ᵛ Quid igitur faciemus?

10 Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergo faciemus?

Iacobi 2.c.15 1.iohan.3.c.17

Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

11 Respondens autem dixit eis, ‖Qui habet duas tunicas, ᵛ impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

11 Respondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister quid faciemus?

12 Venerunt autem & publicani ut baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magister quid faciemus?

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod constitutũ est vobis, ᵛ exigite.

13 At ille dixit ad eos, Nihil amplius quã quod constitutum est uobis, faciatis.

Fient, ἔσται. Hebr. יהיו: id est γενήσεται, fient, vt diximus Matth.19.a.5. vbi tres Hebraismos exposuimus qui hoc quoque loco vsurpantur. Ponitur enim Esse pro Fieri, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem: caro denique pro homine accipitur.

6 Salutem Dei, σωτήριον Θεοῦ: id est Messiam, salutis vnicum organum, à Deo non vni duntaxat genti Iudæorum, sed toti mundo exhibitum. Vulgata & Erasmus, Salutare Dei: de quo diximus suprà, capitis secundi versu tricesimo.

7 Venienti, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum venerat: vt diximus Marci 8.b.11. Nam familiare est Hebræis, posito vno verbo alterum consequens intelligere, quum Græci & Latini potius soleat ex consequenti sumere antecedens, vt Prouerb.25.c.22, גחלים אתה חותה על ראשו: id est, carbones tu accipies super caput eius: id est accipies & pones.

8 Ne cœperitis dicere, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice scriptum erat, μὴ δόξητε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus: id est, ne putetis *uobis* dicendum.

10 Quid igitur faciemus? τί οὖν ποιήσομεν; In eodem exemplari additur ἵνα σωθῶμεν: vt seruemur.

11 Impertiat, μεταδότω. Vulg. Det, id est δότω, sensu aliquantulum diuerso.

13 Exigite, πράσσετε. Vulg. Faciatis: quæ est altera verbi πράσσειν significatio. Sed illam melius conuenire, vel illud ostendit quòd paulo pòst cap.19.g.58, πράκτορες vocantur qui multas exigunt: vt obseruat Erasmus, & probat Budæus in Commentariis.

Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

14 Interrogarunt autem eum etiam ᵛ milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque calumniamini: & contenti estote ᵛ stipendiis vestris.

14 Interrogabant autem eum & milites, dicentes, Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminem concutiatis, neque calumniã faciatis: & contenti estote stipendiis uestris.

Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός,

15 ᵛ Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohãne, númnam ipse esset Christus ille,

15 Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, ne fortè ipse esset Christus,

Matth.3.c.11 mar.1.a.8 iohan.1.d.26 act.1.a.5, & 8.4.4, & 11.b.16, & 19.a.4

Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

16 Respondit Iohannes, dicens omnibus, ‖Ego quidẽ baptizo vos aqua: sed venit qui validior me est, cuius non sum dignus qui soluam corrigiam solearum: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.

16 Respondit Iohannes dicens omnibus, Ego quidẽ aqua baptizo uos: ueniet autem fortior me, cuius non dignus soluere corrigiam calceamentorum eius: ipse uos baptizabit in Spiritu sancto, & igni.

Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

17 Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

17 Cuius uentilabrum in manu eius, & purgabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili.

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.

18 Multa igitur etiam alia ᵛ exhortans euangelizabat populo.

18 Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.

Matth.14.a.3 mar.6.c.17

Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης,

19 ‖Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus sceleribus quæ ᵛ ipse fecerat,

19 Herodes autem tetrarcha quum corriperetur ab illo de Herodiade uxore fratris sui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,

Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

20 Adiecit & hoc supra omnia, ᵛ quòd inclusit Iohannem in carcere.

20 Adiecit & hoc super omnia, & inclusit Iohannem in carcerem.

Matth.3.d.13 mar.1.a.9 iohan.1.c.32

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανὸν

21 ‖Factum est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset & precaretur, vt apertum sit cælum:

21 Factum est autem quũ baptizaretur omnis populus, & Iesu baptizato & orante, apertum est cælum:

14 Milites, στρατευόμενοι: id est στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos vti participiis loco nominum quæ verbalia grammatici vocant. Stipendiis vestris, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid opsonii appellatione intelligatur, omnes norunt. Hic autem pro stipendio militari accipitur, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib. 6, Ὀψώνιον δ' οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολοὺς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦν, οἱ δ' ἱππεῖς δραχμήν. σιτομετροῦνται δ' οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν Ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ' ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους κατὰ μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον, οἱ δ' ἱππεῖς πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ' ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐσθῆτος, κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσι, πάντων τούτων ὁ ταμίας τὴν τεταγμένην τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id est, Stipendium accipiunt pedites, obolos duos singulis diebus, ductores ordinum, duplum, equites drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus ordei septem medimni, singulis mensibus, tritici, duo. Sociis pediti æqua portio, equiti, tritici medimnus & tertia pars, ordei quinque medimni: datúrque id sociis munere: sed Romanis, si frumento, veste aut armis aliquibus eguerint, quæstor constitutum earum omnium rerum pretium ex eorum stipendiis subducit. Hæc ille, ex quibus intelligi potest quæ fuerit olim ipsorum quoque militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter tribus assibus regiis & semisse, obolus septem denariolis, medimnus sex modiis Romanis æstimatur.

18 Exhortans, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam precari, interdum consolari declarat. Hoc autem loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 Ipse, ὁ Ἡρώδης. Hebræa repetitio antecedentis loco relatiui, de qua alibi dictum est à nobis.

20 Quòd inclusit, καὶ κατέκλεισε. Vulgata & Erasmus, Et inclusit: ita vt videãtur ista non satis cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι vsurpari hoc loco, vt interdum apud Hebræos ו pro ש, vel אשר.

Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ' αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα.

22 Ac descenderet Spiritus sanctus corporea specie tanquam columba, supra eum: & vox de cælo existeret, dicens, Tu es filius ille meus dilectus, in te acquiesco.

22 Et descendit Spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum: & vox de cælo facta est, Tu es filius meus dilectus: in te complacuit mihi.

Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ,

23 Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (vt existimabatur) Ioseph, qui fuit filius Heli,

23 Et ipse Iesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Ioseph, qui fuit Heli,

Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,

24 Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioseph,

24 Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianne, qui fuit Ioseph,

Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,

25 Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Esli, qui fuit Naggæ,

25 Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naū, qui fuit Hesli, qui fuit Nagge,

Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεῒ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,

26 Qui fuit Maath, qui fuit Mattathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,

26 Qui fuit Mahath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,

Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,

27 Qui fuit Ioanna, qui fuit Rhesa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

27 Qui fuit Iohanna, qui fuit Resa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel qui fuit Neri,

Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἢρ,

28 Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmodam, qui fuit Er,

28 Qui fuit Melchi, q. fuit Addi, q. fuit Cosā, q. fuit Elmadam, qui fuit Her,

Τοῦ Ἰωσὴ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ,

29 Qui fuit Iose, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,

29 Qui fuit Iesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,

Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ,

30 Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Ionam, qui fuit Eliacim,

30 Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph qui fuit Iona, qui fuit Eliacim,

Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,

31 Qui fuit Melea, qui fuit Mænan, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid,

31 Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid.

Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλμὼν, τοῦ Ναασσὼν,

32 Qui fuit Iessæ, qui fuit Obed, qui fuit Boos, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,

32 Qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,

23 Ipse autem Iesus, &c. καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατ' Ἐβιωναίων, & bis κατὰ τῶν ἀνοήτων. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος εἶναι ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id est, Iesus autem incipiebat esse quasi triginta annorum, filius (vt existimabatur) Iosephi. Hanc autem lectionem maximè probo, quia si ὢν coniungas cum ἀρχόμενος, vt scriptum sit ἦν ἀρχόμενος ὢν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἤρχετο ὤν, vel εἶναι. Eadem tamen est sententia, vtramuis lectionem sequamur. Qui fuit filius Heli, τοῦ Ἡλί. De hac eclipsi alibi diximus. Non desunt qui γαμβροῦ malint subaudire, quod mihi non placet. Videtur enim eadem potius ratione eclipsis supplenda in hoc membro, atque in aliis qui sequuntur: neque etiam nouum aut à ratione alienum est vt generi vocentur socerorum filii, quum nurus suas Noemi filias vocet. Ruth. 1. b. 10. Deinde sūt aliæ etiā rationes quib9 Matthæus & Lucas in hac genealogia cōciliētur, quæ ex aliis peti possunt. Nūc verò satisfecisse videbor officio meo si diuersas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicuius sunt momenti. Nam comperio in his scribendis nominibus infinitam esse codicum varietatem, partim propter summam Hebrææ linguæ imperitiam in plerisque non modò librariis, sed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis: partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronuntiant.

24 Qui fuit Ianna, τοῦ Ἰαννά. In vno codice inter Ianna & Ioseph scriptum legimus τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Φαρὲς, qui fuit Eliezer, qui fuit Phares. Deinde inter Ioseph & Mattathiam, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ἰούδα, qui fuit Iorim, qui fuit Iuda.

25 Qui fuit Mattathiæ, τοῦ Ματταθίου. In codē exemplari inter Mattathiā & Amos legitur τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Ἰακώβ, qui fuit Mattath, qui fuit Iacob. Deinde inter Amos & Naum interiicitur τοῦ Λευὶ, τοῦ Ἰσαὰκ, qui fuit Leui, qui fuit Isaac. Præterea inter Naum & Esli scribitur, τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἀβραὰμ, qui fuit Simeon, qui fuit Abraham. Postremò inter Esli & Nagge interpositum erat, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Θάρα, qui fuit Iuda, qui fuit Thara.

28 Qui fuit Elmodam, τοῦ Ἐλμωδάμ. In vno exemplari legimus Ἐλμαδάμ.

29 Qui fuit Iose, τοῦ Ἰωσή. Alibi scriptum erat Ἰησοῦ, Ieso: alibi Ἰησοῦ, Iesu.

Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀρὰμ, τοῦ Ἐσρὼμ, τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα,

33 Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esron, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,

33 Qui fuit Aminadab, q. fuit Arā, qui fuit Esrō, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,

Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, τοῦ Θάρα, τοῦ Ναχὼρ,

34 Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahā, qui fuit Thara, qui fuit Nachor,

34 Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,

Τοῦ Σαρούχ, τοῦ Ῥαγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, τοῦ Ἑβὲρ, τοῦ Σαλὰ,

35 Qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit Sale,

35 Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale,

Τοῦ Καϊνὰν, τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ, τοῦ Νῶε, τοῦ Λάμεχ,

36 Qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,

36 Qui fuit Cainā, q. fuit Arphaxad, qui fuit Sē, q. fuit Noe, qui fuit Lamech,

Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰαρὲδ, τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν,

37 Qui fuit Mathusala, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cænan,

37 Qui fuit Mathusale, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainan,

Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ.

38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

Κεφάλαιον δ´. CAP. IIII. CAP. IIII.

Ἰησοῦς δὲ Πνεύματος ἁγίου πλήρης ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου· καὶ ἤγετο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,

1 Iesus autem plenus Spiritu sancto reuertit à Iordane, & actus est ab *eodem* Spiritu in desertum,

1 Iesus autem plenus Spiritu sancto regressus est à Iordane: & agebatur in Spiritu in deserto,

Matth. 4. a. 1, marci 1. b. 12

Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.

2 Dies quadraginta tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies, sed iis exactis postea esuriit.

2 Diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducauit in diebus illis: & consummatis illis, postea esuriit.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος.

3 Tunc dixit ei diabolus, Si Filius es Dei, dic isti lapidi vt fiat panis.

3 Dixit autem illi diabolus, Si Filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat.

Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέγων, Γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ.

4 Et respondit ei Iesus dicens, Scriptum est, non pane solo victurum hominem, sed omni verbo Dei.

4 Et respondit ad illum Iesus, Scriptum est, Quia non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo Dei.

Deut. 8. a. 3, matth. 4. a. 4

35 Qui fuit Arphaxad, τοῦ Ἀρφαξάδ. Ante hoc nomē legitur τοῦ Καϊνάν, quod non dubitaui expūgere, sequutus authoritatem Mosis Gen. 11. b. 12.

38 Qui fuit Dei, τοῦ Θεοῦ. Videlicet Filius, nō quòd ab eo vel ex eo sit genitus, sed quia ab eo factus. Nam hac quoque ratione Deus interdum sese patrem vocat, vt Deut. 32. a. 6. & 18, & 19.

IN CAPVT IIII.

1 Ab *eodem* Spiritu, ἐν τῷ Πνεύματι. A Spiritu sancto videlicet, cuius mentio facta est in superiore membro. Nam articulus vim habet ἀναφορᾶς: aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more, vt suprà 3. v. 19. Vulgata, In spiritu, id est ברוח. Solent enim Hebræi (vt sæpe iam diximus) causarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ pro varia causæ ratione explicanda est. Hic autem nemo nō videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Erasmus, Per spiritum: id est διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expositio nō satis conuenit, & videtur etiam ambigua. Posset enim ita accipi quasi non re vera, sed κατ' ὀπτασίαν, id est imaginariè, fuerit actus in desertum, vt etiam annotauimus suprà, cap. 2. d. 16.

2 Dies quadraginta, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc coniungit cum verbo ἤγετο, contra fidem omnium exemplarium quæ vidimus. Ita tamen distinguit Eusebius ἀποδείξ. γ. κεφ. ς, & mihi quoque non displicet hæc distinctio, si modò ex Marco suppleas quod hic deesse videtur perficiendæ sententiæ: acsi scriptum sit, Et actus est ab eodem Spiritu in desertum, *fuitque illic* dies quadraginta, tentante *eum* diabolo. Tentante *eum* diabolo, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulgata & Erasmus, Et tentabatur à diabolo. Annotauimus Marci 1. b. 13, rarò à Latinis vsurpari passiuum participium præsentis temporis, qua de re adhuc inter grammaticos certatur. Itaque multo cōmodius exprimitur, passiuo in actiuum mutato, vt hic fecimus, & paulo pòst versu 15.

4 Et respondit ei, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויען אליו, pro ויענהו, vel ויען לו: quam constructionem Latini & Græci quoque respuunt, nisi quum de re agitur. Dicimur enim respondere ad aliquid, nō ad aliquem. Nam illud Plinii, Quum ad eos respondissem, fortassis est ἅπαξ λεγόμενον. Sed & apud vnum Lucam reperias hanc constructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, eámque non ita frequenter, nimirum infrà cap. 6. a. 3, & 14. a. 5, & Act. 25. d. 16. Pane, ἐπ' ἄρτῳ. Hebraicè על־הלחם, pro quo Vetus interpres ad verbum, In pane. Sed Latinos constat in hoc dicendi genere omittere præpositionem.

Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

5 Tunc quum subduxisset eum diabolus in montem sublimé, ostendit ei omnia regna terræ puncto temporis.

5 Et duxit illum diabolus in mōtem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis,

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.

6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum *regnorum*. nã mihi tradita est, & cuicunque voluero, do eam.

6 Et ait illi, Tibi dabo potestatem hanc uniuersam, & gloriam illorum. quia mihi tradita sunt, & cui uolo, do illa.

Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.

7 Itaque si tu adoraueris me, erunt tua omnia.

7 Tu ergo si adoraueris coram me, erunt tua omnia.

Καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῷ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ· γέγραπται γὰρ, Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

8 Respondens autẽ Iesus dixit ei, Abscede à me Satana: scriptum est enim, ‖Adorabis Dominum Deum tuum, & ei soli seruies.

8 Et respondens Iesus dixit illi, Scriptum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.

Deut.6.c.16, 10.d.10

Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.

9 Tũ duxit eum in Hierusalẽ, & eum statuit supra pinnas templi: & dixit ei, Si Filius Dei es, iace teipsum hinc deorsum.

9 Et duxit illum in Ierusalem, & statuit eum super pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte te hinc deorsum,

Psal.91.c.11

Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε·

10 Scriptum est enim, ‖Angelis suis mandabit de te, vt custodiant te.

10 Scriptum est enim, quòd Angelis suis mandauit de te, ut conseruent te:

Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

11 Et in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

11 Et quia in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.

Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

Deut.6.c.16

12 Respondens autem Iesus dixit ei, Dictum est, ‖Non tentabis Dominum Deum tuum.

12 Et respondens Iesus ait illi, Dictum est, Non tentabis Dominum Deũ tuũ.

Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

13 Et finita omni tentatione, diabolus abscessit ab eo ad tẽpus.

13 Et consummata omni tentatione, diabolus recessit ab illo usque ad tempus.

5 Puncto temporis, ἐν στιγμῇ χρόνου. Hebræi רגע: id est momento temporis, vt vertit Vetus interpres, diuersa tamen translatione, nimirum à ponderibus sumpta. Momentũ enim puto id esse quod Græci ῥοπὴν vocant. Sed vereor vt in hoc dicendi genere explicando non rectè sentiat Erasmus, sumptam esse metaphoram à puncto Mathematico. Neque enim vulgò Geometræ suum punctum vocant στιγμὴν, sed σημεῖον. vt videatur potius orta translatio à scribis & librariis, apud quos στιγμὴ in pingẽdis literarum notis videtur esse id quod apud Geometras σημεῖον in lineis animo concipiendis idem quiddam est.

6 Potestatem, ἐξουσίαν. Potestatem vocat Satanas metonymicè, (vt opinor) non tam ius ipsum monarchiæ quàm ipsas regiones orbis terrarum: quo modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano imperatori subiecta. Nam alioquin dicendum erat, Dabo tibi potestatem in hæc omnia. Tradita est, παραδέδοται. Tradita est, videlicet hæc potestas & gloria. Verè hactenus Satan, qui princeps est huius mundi, Ioh.12.v.31, & 16.v.11. sed quod colligit, falsum est. Neque enim pleno iure princeps est mundi, sed precariò duntaxat, & quidẽ definita potestate. Vulgata & Erasmus, Tradita sunt: quæ interpretatio nõ respondet Græcis, nisi pro αὐτὴν scribas αὐτὰ, vt etiam legit Vetus interpres.

7 Si tu adoraueris me, ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου. Vulgata ad verbum, Si adoraueris coram me. Erasmus, Si adoraueris *prouolutus* coram me. Ego malui ἐνώπιόν μου accipere pro simplici pronomine, vt sæpe apud Hebræos לפני ponitur simplicis affixi loco. Sed notanda est traiectio pronominis σὺ, quam miror seruatam fuisse ab interpretibus, quũ in Latino sermone diuersam requirat cõstructionem. Referretur enim ad verbum posterius, vt omnino dicendum fuerit, Tu igitur si adoraueris me, omnia possidebis. In vno codice additum erat πεσὼν procidens. Omnia, πάντα. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi ostentabat ex montis vertice: quod tamen non ita accipio quasi vel sit vllus mons tam sublimis vt ex eo despici possit vniuersus mundus, vel imaginariè hæc facta sint, vt putat Theophylactus: sed quòd ex editissimo monte Satan subiecta regione amplissima, situm regionum per singulas mundi partes Christo commonstraret. Sed pro πάντα in omnibus vetustis codicibus legimus πᾶσα: quod videtur melius cohærere cum superiore versiculo, vt conuertas ἔσται σου πᾶσα, tota tua erit, scilicet gloria illa quam dixi mihi esse traditam.

8 Abscede à me Satan, ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ. Vide Marci 8.d.33. Cæterùm in vulgata editione & in tribus vetustis codicibus hæc non legimus. In reliquis tamen exemplaribus & apud Theophylactum reperiuntur. Enim, γάρ. Hæc particula deerat in codicibus quorum paulo antè memini. Seruies, λατρεύσεις. Erasmus, Coles. Vide Matth.4.b.10.

Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.

14 Reuersus est autem Iesus cũ virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exiit in totam circumiacentem regionem.

14 Et regressus est Iesus in uirtute Spiritus in Galilæam: & fama exiit per uniuersam regionẽ de illo.

Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

15 Et ipse docebat in synagogis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.

15 Et ipse docebat in synagogis eorum: & magnificabatur ab omnibus.

Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρὲτ οὗ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε, κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συναγωγὴν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

16 ‖Venit igitur Nazaret vbi fuerat nutritus: & intrauit vt cõsueuerat, die Sabbathi, in synagogam: & surrexit vt legeret.

16 Et uenit Nazareth ubi erat nutritus: & intrauit secundum consuetudinem suam die Sabbathi in synagogam: & surrexit legere.

Matth.13.g.54 marci 6.a.1 iohan.4.f.43

Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

17 Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetæ: quúmque explicuisset librum, inuenit locum *in* quo scriptum erat,

17 Et traditus est illi liber Esaiæ prophetæ. Et ut reuoluit librum, inuenit locum ubi scriptum erat,

Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει·

18 ‖Spiritus Domini super me, propterea quòd vnxit me: vt euangelizem pauperibus misit me, vt sanem contritos corde, vt prædicem captiuis dimissionem, & cæcis visus recuperationem, vt confractos emittam in libertatem:

18 Spiritus Domini super me, propter quòd unxit me: euãgelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis uisum: dimittere confractos in remissionem:

Esa.61.a.1

Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

19 Vt prædicem annum Domini acceptum.

19 Prædicare annum acceptum, & diem retributionis.

15 Et ipse, καὶ αὐτός. Fortassis καὶ ponitur Hebræorum more pro Quia.

16 Sabbathi, τῶν σαββάτων. Erasmus, Sabbathorum. Sed rectius conuertit Vetus interpres. Est enim enallage, de qua diximus Matth.12.a.1, nisi post τῶν σαββάτων adscribatur distinctio, vt hæc cohæreant cum participio εἰωθὸς, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc distinguuntur.

17 Quumque explicuisset, καὶ ἀναπτύξας. In vno codice legimus καὶ ἀνοίξας, & quum aperuisset. Est autem vtrunque hoc participium referendum ad eius temporis morem, quo libri non ita erant distinctis foliis compacti vt nunc sunt, sed terete baculo circunuoluti: cuius extrema vocabant vmbilicos, seu quòd vmbilici formam præferrent, seu quòd circumuoluto libro instar cuiusdam vmbilici in medio sita apparerent.

18 Pauperibus, πτωχοῖς. Sic verterunt Græci, quũ in Hebræo non legatur עניים, sed ענוים. Verùm quod ad sensum attinet, nihil interest. Dimissionem, ἄφεσιν. Vulgata & Erasmus, Remissionem, quod non videtur conuenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captiui. Visus recuperationem, ἀνάβλεψιν. Vulgata, Visum: quum ἀνάβλεψις potius declaret redditum visum, quasi reuidẽtiam dicas, vt Erasmus obseruat in annotationibus. De hoc autem membro quid mihi videatur, statim dicam. Vt confractos emittam in libertatem, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putauit Erasmus hoc membrum abundare: & certè necesse est vt vel redundet, vel quod proximè præcessit: id est καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quisquis Hebræa cum Græcis contulerit. Certè Ambrosius hoc posterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi potest. Eusebius quoque quum in libris ἀποδείξεως hoc testimonium citet quinquies aut sexies, nusquam tamen hæc addidit, nisi vno tantùm loco. Ego verò non dubito quin hic factum sit quod alibi sæpe, vt quum ad marginem editionis Septuaginta (quam vocant) vel annotata esset diuersa aliqua eiusdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non dissimilis sententiæ testimonium adscriptum, librarii deinde hæc omnia promiscuè in ipso contextu descripserint. Sic igitur habent Hebræa ולאסורים פקח-קוח, pro quibus Septuaginta interpretes verterunt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח-קוח pro vno vocabulo, sicut etiã interpretatur Kimhi: & quia de oculorũ apertione propriè dicitur, idcirco אסורים putarũt trãslatitiè significare עורים, id est cæcos, vt constaret antithesis, quia nimirũ qui vincti tenentur in carceris tenebris, nõ multo maiorẽ habẽt vsũ lucis quàm qui oculis sunt orbati, vt declaratur Esaiæ 42.b.7. Hanc igitur interpretationẽ quũ quispiã vel nõ intelligeret, vel putaret Hebræis non respondere, annotauit aliũ locũ quo putauit istũ posse illustrari, petitum ex eiusdẽ Prophetæ capite 58.b.6, vbi in Hebræo legitur ושלח רצוצים חפשים, in Græcis autẽ ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepserunt, mutato tantùm verbo ἀπόστελλε in ἀποστεῖλαι, quòd alioquin non cohæreret constructio. Sed quisquis hunc locum primus annotauit ad marginem, res sanè dissimillimas inter se comparauit: vt nulla possit subesse suspicio, duo eiusdẽ Prophetæ testimonia coniungi. Poterat autem quisquis ille fuit, alium locum prorsus similem conferre ex capite 42.b.7, vbi pro eo quod in Hebræis legitur לפקח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר, Græci habent ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id est, Vt aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos. qui locus hunc optimè explicat, quum in vtroque agatur de Christi officio. Hæc igitur mea sententia est. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apicem detrahere.

19 Acceptum, δεκτόν. In Hebræo legitur רצון, id est εὐδοκίας, vt suprà 2.b.14. Addit autem Vulgata editio, Et diem retributionis: id est καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως: quæ verba in Hebræis quidem habentur, sed in nullis Græcis codicibus à me reperta sunt hoc in loco.

Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.	20 Et complicatum librum quum reddidisset ministro, sedit, & omnium in synagoga oculi erant "intenti in eum.	20 *Et quum plicuisset librum, reddidit ministro & sedit: & omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.*
Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.	21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta est hæc Scriptura "audientibus vobis.	21 *Cœpit autem dicere ad illos, Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris.*
Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;	22 Et omnes "testimonium ei dabant, "ac mirabantur "super sermonibus *plenis* gratia, qui procedebant ex ore ipsius, dicebántque, Nonne iste est filius Ioseph?	22 *Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebāt de ore ipsius, & dicebant, Nonne hic est filius Ioseph?*
Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναοὺμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.	23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi hoc prouerbium, Medice, cura teipsum: quæcunque audiuimus facta fuisse in Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.	23 *Et ait illis, Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice, cura teipsum: quanta audiuimus facta in Capharnaū, fac & hîc in patria tua.*
Εἶπε δέ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.	24 Dixit autē, Amen dico vobis, ‖nemo Propheta acceptus est ī patria sua.	24 *Ait autem, Amen dico vobis quia nemo Propheta acceptus est in patria sua.* Iohan. 4. f. 44
Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν·	25 Sed "in veritate dico vobis, ‖multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quādo clausum est cælum ad tres annos & sex menses, "*adeo* vt fuerit fames magna per "totam regionem:	25 *In veritate dico vobis, multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum annis tribus & mensibus sex, quum facta esset fames magna in omni terra:* 1. Reg. 17. b. 9. iac. 5. d. 17
Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας, εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.	26 Sed ad nullam illarū missus est Elias, nisi "Sareptam *urbem* "Sidoniæ, ad "mulierē viduam.	26 *Et ad nullam illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam.*

20 Intenti, ἀτενίζοντες. Vulgata, Intendentes. Erasmus, Defixi. Vide Act. 1. b. 10.

21 Audientibus vobis, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Heb. באזניכם: id est, (vt Vetus interpres & Erasmus ad verbum interpretantur) In auribus vestris. Sic interdum reperias בעיניכם: id est in oculis vestris, pro Videntibus vobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque vsurpant, illud repudiant.

22 Testimonium suum ei dabant, ἐμαρτύρουν αὐτῷ: id est approbabant cōmuni consensu ac voce de quibus ipse disserebat. Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat simpliciter testari de aliquo, vt solent testes à iudice rogati: sed publica professione quidpiam ita testari vt non modò assentiaris, sed etiam laudes ac comprobes. Itaque mihi quidem videtur respondere verbo Hebræo ידה, pro quo sæpe sacri scriptores vsurpant verbum ὁμολογεῖν, vnde תודה, id est μαρτυρία καὶ ὁμολογία, vt 1. Tim. 6. c. 12 & 13. Sic apud Xenophontem lib. ἀπομνημ. α, Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις: id est, Ego quoque testimonio meo hæc approbo. Ac mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. In quodam codice additum erat οἱ ὄχλοι, turbæ. Hinc autem licet duo colligere, quæ si fuissent conseruata, non tam facilè quibusdam licuisset tyrannidem suam constituere: nempe isti collationi Scripturarum non solos doctores, sed ipsam quoque plebem interfuisse, & vernaculum sermonem in hac actione fuisse vsurpatum, vt quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac respondere posset: rite tamen & certo ordine constituto, vt liquet ex Act. 13. c. 15. quem optimum Ecclesiæ morem quum Satan iam cœpisset Pauli ætate deprauare, restituit fidelis Apostolus, 1. Cor. 14. e. 16, & deinceps. Super sermonibus plenis gratiæ, ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulgata perobscurè, In verbis gratiæ. Neque enim gratia hoc loco (id est, vt Hebræi loquuntur, חן) declarat gratuitam reconciliationem, sed vim illam planè diuinam quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, vt qui illum audiebant, nisi qui planè erant ἀναίσθητοι, non possent non illum amare, suspicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mentio Iohan. 7. g. 46, vt prædictum erat Psal. 45. a. 3. Erasmus, Super gratia sermonum, ita vt sit hypallage, integro tamen sensu.

23 Hoc prouerbium, τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. משל הזה. Vulg. Hanc similitudinē. Nos verò alibi Græcū vocabulū seruauimus, quū videlicet allegorica quædā narratio instituitur: hîc autē nemo non videt παραβολὴν dici quod Latini Prouerbiū vocāt, quia nimirū in plerisque prouerbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudini & allegoriæ: quam rationem sequuti sunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

25 In veritate, ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiā Quintilianus: de qua re diximus Mat. 22. b. 16. Adeo vt fuerit, ὡς ἐγένετο. Vulg. & Eras. Quum facta esset, vt ὡς pro ὅτε vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præstat (opinor) accipere pro ὥστε, quod à Græcis ἀποτελεστικὸν vocatur, & interdū etiā cum indicatiuo iungitur: quanuis frequētius construatur cū infinitiuo. Totam regionem, πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg. & Eras. Omnem terrā interpretantur. Ego verò non dubito quin ad vnicā Israeliticā regionē hoc factū pertinuerit, vt γῆ pro χώρα ponatur, sicut etiā accipitur Mat. 17. v. 45.

26 Sareptam, Σάρεπτα. Heb. צרפתה, pro quo legimus in quibusdam codicibus Σάρεφθα, & in aliis Σάρεπτα,

sicut etiam apud Stephanum. Sidoniæ, τῆς Σιδῶνος: vel Sidoniorum. Est enim metonymia: vel subauditur χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos non vrbs modò significatur, sed hominum cœtus quorum vnum est corpus, etiamsi per varios pagos habitent. Erasmus, Sidonis: id est ad Sidona spectantem, siue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem sensu, sed dicendi genere parum vsitato. Mulierem viduam, γυναῖκα χήραν. Hebraicè, אשה אלמנה: de quo pleonasmo diximus suprà, cap. 2. b. 15.

Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.	27 ‖Et multi leprosi erant in Israel "sub Elisæo propheta: sed nemo eorum purgatus est, nisi Naaman Syrus.	27 *Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta: & nemo eorū mundatus est, nisi Naaman Syrus.* 2. Reg. 5. d. 14
Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.	28 Tum repleti sunt omnes "excandescentia in synagoga, hæc audientes.	28 *Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes.*
Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.	29 Et "quū surrexissent, eiecerūt eum extra vrbem, & duxerunt eum vsque ad superciliū montis super quem vrbs ipsorū erat ædificata, vt præcipitarēt eum.	29 *Et surrexerunt & eiecerunt illum extra ciuitatem, & deduxerunt illum vsque ad supercilium montis super quē ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eū.*
Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.	30 Ipse verò quum trāsisset per medium eorum, profectus est.	30 *Ipse autem transiens per mediū illorum, ibat.*
Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.	31 Et descendit in Capernaum vrbem Galilææ, ‖ibique docebat eos Sabbathis.	31 *Et descendit in Capharnaum ciuitatē Galilææ, ibique docebat illos Sabbathis.* Matth. 4. b. 13 marci 1. c. 21
Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.	32 ‖Et percellebantur super doctrina eius. Erat enim sermo ipsius "cum authoritate.	32 *Et stupebant in doctrina eius: quia in potestate erat sermo ipsius.* Matt. 7. d. 29 marci 1. c. 22
Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,	33 ‖Erat autē in synagoga quidam habens "spiritum dæmoniacum impurum, "qui exclamauit voce magna,	33 *Et in synagoga erat homo habens dæmonium immundum: & exclamauit voce magna,* Marci 1. c. 23
Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.	34 Dicens, Ah, quid nobis tecū Iesu Nazarene: venisti vt perderes nos: noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.	34 *Dicens, Sine, quid nobis & tibi Iesu Nazarene? venisti perdere nos? scio te qui sis, Sāctus Dei.*
Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥῖψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.	35 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in mediū, exiit ab eo, nihilque ei nocuit.	35 *Et increpauit illum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Et quū proiecisset illum dæmonium in medium, exiit ab illo, nihilque illum nocuit.*
Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;	36 Et obortus est pauor in omnibus: & colloquebantur alii cum aliis, dicentes, "Quid hoc rei est, quòd cum authoritate ac potestate imperat impuris spiritibus, & exeunt?	36 *Et factus est pauor in omnibus: & alloquebantur adinuicem, dicentes, Quid est hoc verbū quia in potestate & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?*

27 Sub Elisæo, ἐπὶ Ἐλισσαίου. Id est, quo tempore Elisæus functus est munere Prophetæ.

28 Excandescentia, θυμοῦ. Vulgata & Erasmus, Ira: id est ὀργῆς.

29 Quum surrexissent, ἀναστάντες: id est, dimisso conuentu, egressi ex synagoga. Erasmus, Insurrexerunt, id est ἐπαναστάντες.

32 Cum authoritate, ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad verbum, In potestate. Sæpe autem annotauimus ἐν pro σὺν poni, & nomen ἐξουσίας exposuimus Matth. 7. d. 29, & Marci 1. c. 27.

33 Spiritum dæmoniacum impurum, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulgata, Dæmonium immundum, sensu rectè expresso. Erasmus ad verbum, Habēs spiritum dæmonii impuri. quæ interpretatio tolerabilis sit si πνεῦμα pro impulsu & afflatu accipias, quo modo sæpe accipi constat in vtroque Testamento: vt quum dicitur Daniel habuisse Spiritum deorum sanctorum, Dan. 4. a. 5. 6, & 5, c. 11. d. 14. Sed malo Hebræam esse geminationē: vt si spiritum diabolicum pro diabolo ipso dicat. Sic enim reperias טיט היון lutum cœni, pro luto cœnoso: id est, cœno profundissimo, Psal. 40. a. 3. & אדמת עפר, terra pulueris, pro puluere terrestri, id est humo, Dan. 12. a. 2. Idem dicendi genus reperio Apoc. 16. c. 14. alibi verò nusquā in Nouo testamento. Qui exclamauit, καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar. 1. a. 10. Potest autem relatiuum referri ad spiritum illum, vel ad hominem qui erat dæmonii organum.

36 Quid hoc rei est? τίς ὁ λόγος οὗτος; Vulgata, Quod est hoc verbum? Erasmus, Quis sermo hic est? Mi-

hi verò videtur planior interpretatio quam sumus sequuti: quanuis possit hoc etiam referri ad ipsum Christi sermonem, vt interpretatur Theophylactus.

Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

37 Et peruenit rumor de eo in omnem locum circuiacentis regionis.

37 Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.

Matth.8.b.14 marci 1.c.30

Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος. ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ· καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

38 Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domū Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

38 Surgens autem Iesus de synagoga, introiuit in domum Simonis: socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea.

Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

39 Tunc *ipse* adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eam dimisit. *illa* verò quum illico surrexisset, ministrauit eis.

39 Et stans super illam imperauit febri: & dimisit illam. Et continuò surgens ministrabat illis.

Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

40 Occidéte autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eū: ille verò vnicuique ipsorū impositis manibus, sanauit eos.

40 Quum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens, curabat eos.

Marci 1.d.35

Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

41 Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac dicentia, Tu es Christus ille Filius Dei. Sed *ipse* obiurgās, non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum.

41 Exibant autem dæmonia à multis, clamantia & dicentia: Quia tu es Filius Dei. Et increpās non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.

Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον, καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτὸν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

42 Ortó autem die egressus, profectus est in desertum locum: & turba quærebat eum, veneruntque vsque ad ipsum: & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

42 Facta autem die, egressus ibat in desertum locū: & turbæ requirebant eum, & venerunt usque ad ipsum: & detinebant illum ne discederet ab eis.

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiā aliis vrbibus oportet me euangelizare regnū Dei: nam ad hoc missus sum.

43 Quibus ille ait, Quia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum.

Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

44 Et erat prædicans in synagogis Galilææ.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Matth.4.c.18 marci 1.b.16

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

1 Factum est autē, quum turba immineret ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat apud stagnum Genezaret.

1 Factum est autem quū turbæ irruerent in eū ut audirent uerbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genezareth.

Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

2 Viditque duo nauigia quæ ad stagnum erant: piscatores verò quum ex iis descendissent, abluebant retia.

2 Et uidit duas naues stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lauabant retia.

37 Rumor, ἦχος: id est φήμη. Sic idem scriptor vsurpauit τὴν φωνὴν Act.2.v.6.

39 Adstans supra eam, ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinātis, vt febricitantem alleuaret. Dicunt enim alii Euangelistæ Christum prehendisse ipsius manum.

41 Quòd scirent, ὅτι ᾔδεισαν. Vel, se scire. Vide Mar.1.v.34.

42 Orto autem die, γενομένης δὲ ἡμέρας. Id est cum prima luce, eâque adhuc aduentante, vt liquet ex Mar.1.ver.35.

IN CAPVT V.

1 Quum immineret, ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: id est, quum quasi in illum incumberet præ visendi & audiendi studio: quæ res fecit vt cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat ἐπικεῖσθαι hoc loco: quum alioqui etiam accipiatur pro instare, vt infrà cap.23.c.23. Vulgata, Quum irruerent: id est ἐν τῷ ἐφορμᾶν.

Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων, ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra proueheret paululū: quúmque cōsedisset, docebat turbam ex nauigio.

3 Ascendens autem in unam nauium quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillum: & sedens docebat de nauicula turbas.

Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & demittite retia vestra ad capturam.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Duc in altum, & laxate retia uestra in capturā.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

5 Tum respondens Simon ait ei, Magister, quum per totam noctem nos fatigauerimus, nihil cepimus: tamen ex tuo iussu demittam rete.

5 Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus: in uerbo autem tuo laxabo rete.

Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem magnam. dirumpebatur autē rete eorum.

6 Et quum hoc fecissēt, concluserūt piscium multitudinem copiosam. rumpebatur autem rete eorum.

Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς· καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά.

7 Et innuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipsis opitularentur. Venerūt igitur, & impleuerūt ambas naues, ita vt mergerentur.

7 Et annuerunt sociis qui erant in alia naui ut uenirent & adiuuarent eos. Et uenerunt & impleuerūt ābas nauiculas, ita ut mergerētur.

Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

8 Quum autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me. Nam homo peccator sum, Domine.

8 Quod quum uideret Simon Petrus, procidit ad genua Iesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.

Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον.

9 Pauor enim occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, super captura piscium quam cōprehenderant:

9 Stupor enim circundederat eum & omnes qui cū illo erāt, in captura piscium quam ceperāt.

Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* homines viuos capies.

10 Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simonis. Et ait ad Simonem Iesus, Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens.

Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

11 *Illi* autem quum subduxissēt in terrā nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

11 Et subductis ad terrā nauibus, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

3 Proueheret, ἐπαναγαγεῖν: id est ἀνάγειν, cui opponitur τὸ κατάγειν, quo vtitur paulo pòst, id est τὸ κατα-... πλεῖν. Neque enim ἀνά iterationem declarat in hoc verbo, vt putauit Vetus interpres, qui vertit Reducere: sed idem valet atque ἄνω. Eras. Abduceret, ἀπάγειν.

4 Demittite, χαλάσατε. Vulgata & Erasmus, Laxate: quod nullo modo respondet Græco vocabulo, de quo diximus Mar.1.a.4.

5 Magister, ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiam sit præfectus, quem vocant Hebræi נגיד, vel נשיא. Sed & in eadem significatione interdum ponitur רב, sicut Dan.2.g.48, vt minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quem cæteri Euāgelistæ Hebraico nomine seruato רבי appellant. Quū nos fatigauerimus, ἐπικοπιάσαντες. Vulg.& Eras. Laborantes. Vide Mat.6.d.28. Ex tuo iussu, ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Heb. כדברך, iuxta verbū tuum, pro quo Vulgata ad verbum, In verbo tuo, id est, (vt vernaculo sermone exprimimus) A vostre parole. Ponitur autem ἐπὶ pro κατὰ, vt apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ νῷ pro κατὰ νοῦν: id est ex animi sentētia: & ῥῆμα pro mandato ponitur, sicut Dicere pro Iubere, vt alibi annotauimus.

7 Vt opitularētur, τοῦ συλλαβέσθαι: id est, vt vnà secum manus admouerent reti, quod simili translatione dicūt Græci συνάψασθαι. Vulg.& Eras. A iuuādi vocabulo vtūtur, quod respōdet τῷ ἐπικουρεῖν. Ita vt mergerentur, ὥστε βυθίζεσθαι. In quodam codice additum erat παρ' ὀλίγον, pro quo in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur Penè.

9 Occuparat, περιέσχε. Heb. סבב, vel אפף, id est vndique conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit Induere pauores. Super captura, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco vocat ipsos pisces captos, vt ostendit relatiuum proximum. Nam alioqui dicendum erat ἐν, non ᾗ. Sic Latini iactum retis interdum appellant quicquid piscium vno retis iactu capitur, & ipsum capturæ nomen sic vsurpatur pro re capta, apud Plinium lib. 10, capite 40, vt annotarunt grammatici.

Matth.8.a.2 / mar.1.d.40

12 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

12 Et factum est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

12 Et factum est, quum esset in una ciuitatum, ecce uir plenus lepra: et uidens Iesum, procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si uis, potes me mundare.

13 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

13 *Iesus* autem extensa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgare. Et statim lepra abiit ab eo.

13 Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim lepra discessit ab illo.

Leuit.14.a.4

14 Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed vade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, prout præcepit Moses, *ut hoc sit eis* testimonio.

14 Et ipse præcepit illi ut nemini diceret: sed uade, ostende te sacerdoti, et offer pro emundatione tua, sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.

15 Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

15 Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conuenie bat turba multa vt audirent, & per eum sanarentur à morbis suis.

15 Perambulabat autem magis sermo de illo, et conueniebant turbæ multæ, ut audirent et curarentur ab infirmitatibus suis.

16 Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

16 Ipse autem secedens, erat in desertis, & precabatur.

16 Ipse autem secedebat in desertum, et orabat.

17 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

17 Et factum est "quodam die, quũ ipse doceret, essentque Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & ex Hierusalem: & potentia Domini adesset ei "ad sanandum illos:

17 Et factum est in una dierum, et ipse sedebat docens: et erant Pharisæi sedentes et Legis doctores, qui uenerant ex omni castello Galilææ et Iudææ et Ierusalem: et uirtus Domini erat ad sanandum eos.

Matth.9.a.2 / mar.2.a.3

18 Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

18 "Tunc ecce *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & studebant eũ inferre, & ponere in ipsius conspectu.

18 Et ecce uiri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: et quærebant eum inferre, et ponere ante eum.

19 Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτόν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

19 Et quum non inuenissent qua parte eum inferrẽt, propter turbam, ascenderunt supra domũ, & per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

19 Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum: et per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium, ante Iesum.

20 Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

20 Qui fide eorum "visa, dixit, "Heus tu, remissa sũt tibi peccata tua.

20 Quorum fidem ut uidit, dixit, Homo remittuntur tibi peccata tua.

21 Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ Γραμμ-

21 Tũc cœperũt ratiocinari Scri-

21 Et cœperunt cogitare Scri-

17 Quodam die, ἐν μιᾷ ἡμερῶν. Hebraicè באחד הימים, pro quo Vetus interpres ad verbum, In vna dierum: id est, vt vulgò loquimur, Vn iour. Ponitur autẽ εἷς pro τὶς, vt etiam ἀνὴρ & ἄνθρωπος, sicut sæpe annotauimus. Sic paulo antè, v.12, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, in quadam ciuitate. Quum ipse, καὶ αὐτός. Καὶ pro ὅτι ex Hebræorum idiotismo interdum vsurpari, sæpe iam diximus: hic autem vel redundat, vel poni videtur כי pro כאשר, id est pro ὅτε, vt respondeat initio versiculi sequentis, sicut Exodi 2.d.21, & alibi sæpe. Ad sanandum eos, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In vno codice pro αὐτοὺς legimus αὐτόν: quã lectionẽ si sequamur, αὐτὸν referet Iesũ, & à parte anteriore construetur, vt sit hic sensus, Virtutem Domini ad sanandum (id est χαρίσματα ἰαμάτων, vt loquitur Apostolus 1.Corinth.12.a.9) sese eo tempore exeruisse in Christo: alioquin pronomen αὐτοὺς referẽdum est ad eos quorum facta est mentio versu 15.

18 Tunc ecce *adfuerunt*, καὶ ἰδού. Suppleuimus constructionem hoc loco, vt paulo antè.

20 Visa, ἰδών. Videre pro cognoscere, translatione Hebræis familiari. Heus tu, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Homo, pro quo sæpe apud Ezechielem occurrit, Fili hominis.

ματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

bæ & Pharisæi, dicẽtes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

bæ et Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?

22 Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

22 Iesus autem quum nosset eorum ratiocinationes, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini "in cordibus vestris?

22 Vt cognouit autem Iesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus uestris?

23 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

23 Vtrum est facilius dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula.

23 Quid est facilius dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge et ambula?

24 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse authoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

24 Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, et uade in domum tuam.

25 Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

25 Is autẽ illico quum surrexisset in conspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abiit domũ suam, glorificans Deum.

25 Et confestim consurgens coram illis, tulit in quo iacebat: et abiit in domum suam, magnificans Deũ.

26 Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

26 Et stupor cepit omnes, & glorificabant Deum: & repleti sunt timore, dicẽtes, Certè vidimus "inopinata hodie.

26 Et stupor apprehendit omnes, et magnificabant Deum: et repleti sunt timore, dicentes, Quia uidimus mirabilia hodie.

Matth.9.a.9 / marci 2.b.14

27 Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευΐν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

27 Posthæc verò exiit, & cõspexit publicanum nomine Leui, sedẽtem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

27 Et post hæc exiit, et uidit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, et ait illi, Sequere me.

28 Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

28 Et relictis omnibus, surgens sequutus est eum.

29 Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευῒς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι.

29 Et fecit ei Leui "epulum magnum domi suæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

29 Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua: et erat turba multa publicanorum et aliorũ qui cum illis erant discũbentes.

30 Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

30 "Qui autem ex eis erant Scribæ ac Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes, Quare cũ publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

30 Et murmurabant Pharisæi et Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis et peccatoribus manducatis et bibitis?

31 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτούς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

31 Et respondẽs Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico: sed iis qui malè affecti sunt.

31 Et respondens Iesus dixit ad illos, Nõ egent qui sani sunt, medico: sed qui malè habent.

22 In cordibus vestris, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. In quibusdam Veteris editionis codicibus additur Mala: & in secundo Græco exemplari πονηρά.

26 Inopinata, παράδοξα. Sic Quintilianus τὰ παράδοξα interpretatur libro 9. Vulgata, Mirabilia, θαυμαστά. Erasmus, Incredibilia, ἄπιστα.

29 Epulum, δοχήν, id est ad verbum, acceptionem; quòd passim in eo omnes accipiãtur. Annotat autem Erasmus ex libro Athenæi δειπνοσοφ. 4, splendidum epulum δοχὴν appellari.

30 Qui autem ex eis erant Scribæ, οἱ δὲ Γραμματεῖς αὐτῶν. Erasmus non legit αὐτῶν, sed reperitur apud Veterem interpretem, & in vetustis codicibus. Est autem hoc pronomen connectendum cum οἱ, non autem cum Γραμματεῖς.

1.Tim.1.c.15

Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

32 ‖Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiã.

32 Non ueni uocare iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.

Math.9.b.14 mar.2.c.18

Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνά, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

33 ‖Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunãt crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

33 At illi dixerunt ad eũ, Quare discipuli Iohannis ieiunant frequẽter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorũ: tui autẽ edũt & bibunt?

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

34 Ipse autem dixit eis, Num potestis facere vt filii thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunent?

34 Quibus ipse ait, Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est sponsus, facere ieiunare?

Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

35 Aderunt autem dies "quum tolletur ab eis Sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

35 Venient autem dies & quum ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

36 Dicebat "autem eis etiam per parabolam, Nemo pãniculum noui vestimenti immittit in vestimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *uetus*, & veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

36 Dicebat autem & similitudinẽ ad illos, Quia nemo commissuram a nouo uestimento immittit in uestimentum uetus: alioquin & nouum rumpit, & ueteri non conuenit commissura à nouo.

Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

37 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioqui disrumpet vinum nouum vtres, & ipsum effũdetur, & vtres peribunt.

37 Et nemo mittit uinum nouum in utres ueteres: alioquin rumpet uinum nouum utres, & ipsum uinum effundetur, & utres peribunt.

Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est: & vtraque conseruantur.

38 Sed uinum nouum in utres nouos mittendũ est: & utraque conseruãtur.

Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιόν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γάρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστι.

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus "vtilius est.

39 Et nemo bibens uetus, statim uult nouum. dicit enim, Vetus melius est.

Κεφάλαιον ς.

CAP. VI.

Math.12.a.1 mar.2.c.23

Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

1 Factum est verò vt sabbatho "altero primo pertrãsiret per sata. Vellebant autem discipuli spicas, edebántque, confricãtes manibus.

1 Factum est autem in sabbatho secundoprimo, quum transiret per sata, uellebant discipuli eius spicas, & manducabant confricantes manibus.

Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

2 Quidam autem Pharisæorũ dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere Sabbathis?

2 Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in Sabbathis?

1.Reg.21.b.6

Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβίδ, ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες;

3 Tunc respondens Iesus dixit eis, ‖ Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

3 Et respondens Iesus ad eos dixit, Nec hoc legistis quod fecit Dauid, quum esurisset ipse & qui cum illo erant?

33 Deprecationes, δεήσεις. Vide Act.1.c.14.

35 Quum tolletur, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deerat καί: & sanè vel redũdat vel est transposita hæc particula, quum potius debeat construi cum τότε, sicut apud alios Euangelistas.

39 Vtilius est, χρηστότερος. Id est salubrius. Vulgata & Eras. Melius, id est ἀμείνων. Vide infrà, 6.v.35.

IN CAPVT VI.

1 Altero primo, δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum species: vna eorum quæ septimo quoque die recurrebant, altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus videlicet festis. Iã verò in festo plurium dierum (vt Paschæ & tabernaculorũ) duo erãt Sabbatha, primus nimirum eius festi dies, & vltimus, eâdem parique prorsus ceremonia, vt disertè cauet Dominus Leuit.23. Commodè igitur Lucas

posterius illud Sabbathũ, id est vltimũ diem Azymorũ (id enim intelligitur ex eo quòd fit mentio spicarũ, vt rectè notat Epiph. κατὰ τῶν ἀλόγων) vocat sabbathũ secundoprimũ, quem alterũ primũ Latinè voces licebit. Sed hæc aliáque multa licebit ex variis cõmentariis petere: volui tamen paucis indicare quã sententiam maximè probarem.

Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ· οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes propositionis sumpserit, ederítque, ac dederit etiã iis qui secum *erant*: quos *panes* non licet edere‖nisi solis Sacerdotibus?

4 Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis sumpsit, & manducauit, & dedit iis qui cum ipso erant: quos non licet manducare nisi tantum Sacerdotibus?

Exod.19.e.33 leuit.8.f.31.& 24.b.9

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

5 Et dicebat eis, Filius hominis dominus est "etiam Sabbathi.

5 Et dicebat illis, Quia dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.

Math.12.a.9 mar.3.a.1

Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγήν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

6 ‖Factum est verò etiam alio sabbatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat autem ibi quidam "cuius manus dexterá erat arida.

6 Factũ est autẽ & in alio sabbatho ut intraret in synagogã, & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius dextera erat arida.

Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει, ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

7 Obseruabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an Sabbatho sanaturus esset *illum*, vt inueniret "accusationem *aduersus* eũ.

7 Obseruabant autem Scribæ & Pharisæi si in Sabbatho curaret: ut inuenirent unde accusarent eum.

Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

8 At ipse norat cogitationes eorum: & dixit homini qui habebat manum aridam, Surge, & sta in medio. Ille verò surgens stetit.

8 Ipse verò sciebat cogitationes eorum: & ait homini qui habebat manũ aridam, Surge, & sta in medium. Et surgens stetit.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτούς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

9 Dixit igitur eis Iesus, "Interrogabo vos quiddam, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem seruare, an "perdere?

9 Ait autem ad illos Iesus, Interrogo uos si licet Sabbathis benefacere, an malè: animam saluam facere, an perdere.

Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτούς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

10 Et quũ eos omnes circunspexisset, ait homini, Extende manum tuam. Ille autem ita fecit: & restituta est manus eius "sana sicut altera.

10 Et circumspectis omnibus, dixit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus eius.

Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελά-

11 Ipsi autẽ repleti sũt amẽtia: &

11 Ipsi autem repleti sunt insipientia: &

5 Etiam Sabbathi, καὶ τοῦ σαββάτου. In vno exemplari addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id est, Eodem die quum quendam conspexisset operantẽ Sabbatho, dixit ei, Heus tu, si quidem ipse nosti quid agas, beatus es: sin autem non nosti, execrabilis es & Legis transgressor. Sed hæc in Ecclesia nõ leguntur, neque mihi quidem videntur sapere maiestatem aut etiam veritatem Euangelicam. Vide Mar.2.v.28.

6 Cuius manus, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus, de quo diximus suprà, capite 1.c.49.

7 Accusationem *aduersus* eum, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, Vnde accusarent eum, ὅθεν κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, sensu tamen rectè expresso. Addidimus autem præpositionem Aduersus, id est κατά, quæ hic necessariò subauditur, vt suprà Mat.10.a.1. quin etiam exprimitur apud Theophylactum, item in editione Frobeniana, & tribus vetustis codicibus.

9 Interrogabo vos quiddam, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τί. Triplex esse potest huius loci distinctio. Nam aut coniungitur τί cum ἐπερωτήσω: quam lectionem, vt simplicissimam, sequuti sumus: aut sequentibus adiungitur, idque duplici ratione. Nam Theophylactus post τί adscribit distinctionem, vt ita conuertas, Interogabo vos: quid licet sabbathis benefacere, an malefacere? In plerisque autem codicibus τί connectitur cũ sequentibus sine distinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo, Interrogabo vos ecquid licet, &c. Est autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoque in vernaculo sermone nostro sæpe auspicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Ie vous demande, Est-il loisible*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, interrogo: & pro τί videtur scriptum habuisse εἰ, id est Si, pro An: quam lectionem in vno demum exemplari reperimus. Benefacere, ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum est coniunctim, vno vocabulo, sicut etiam malefacere, quod respondet τῷ κακοποιῆσαι, quod notãdum est, ne quis putet Christũ simpliciter quærere num quid boni facere liceat Sabbatho. Id enim erat extra cõtrouersiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni vacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Christus ecquid liceat Sabbatho charitatis officia proximo præstare. Vide Mar.3.a.4. Perdere, ἀπολέσαι. Ergo qui non iuuat proximũ, quũ iuuare possit, interficit.

10 Ille autem ita fecit, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg. Et extendit, καὶ ἐξέτεινε, vt legitur apud Matthæũ & Marcũ, & hic quoque in quodam codice. Erasmus, Ille autem fecit, prætermissa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noster ex editione Complutensi, cum qua consentiebant quinque alii codices vetusti. Sana sicut altera, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deerat in quodam codice, neque reperitur in Vulgata editione.

λουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

colloquebantur alii cum aliis, quidnam facerent Iesu.

colloquebātur adinuicem, quidnam facerent Iesu.

11 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος, προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

Factum est autem illis diebus, abiit in montem ad precādum, ˮ& pernoctauit *illic* precans Deum.

12 *Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.*

13 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ᾽ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

‖Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, ˮ& quū ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit,

13 *Et quum dies factus esset, uocauit discipulos suos: & elegit duodecim ex ipsis, quos & Apostolos nominauit:*

Infrà, 9.a.1. matth.10.a.1. mar. 3.b.13. & 6.a.7.

14 (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

(Nempe Simonem, quem etiam nominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

14 *Simonem, quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,*

15 Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτὴν,

Matthæum & Thomam: Iacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

15 *Matthæum & Thomam, Iacobū Alphæi & Simonem qui uocatur Zelotes,*

16 Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης)

Iudam Iacobi *fratrem* & Iudā Iscarioten, qui etiam fuit proditor)

16 *Et Iudam Iacobi & Iudam Iscariotē, qui fuit proditor.*

17 Καὶ καταβὰς μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ· καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν.

Descendit cum eis, stetítque in loco campestri: turbáque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à ˮ maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

17 *Et descendens cum illis, stetit in loco cāpestri: & turba discipulorum eius, & multitudo copiosa plebis ab omni Iudæa & Ierusalem, & maritima Tyri & Sidonis, qui uenerant ut audirent eum, & sanarentur à languoribus suis:*

18 Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

Et ˮqui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

18 *Et qui uexabātur à spiritibus immūdis, curabātur.*

19 Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ᾽ αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

Et tota turba studebat eum tangere: quia virtus ab eo exibat, & sanabat omnes.

19 *Et omnis turba quærebat eum tangere: quia uirtus de illo exibat, & sanabat omnes.*

20 Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

‖Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

20 *Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos, dicebat, Beati pauperes: quia uestrum est regnum Dei.*

Matth.5.a.2.

13 Et pernoctauit illic precans Deum, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et erat pernoctans in oratione (vel deprecatione) Dei. Ego verò malui aliquantulum à Græcis deflectere, vt planius loquerer.

13 Et quum elegisset, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulgata & Erasmus, Et elegit. At ego existimo hunc versiculum decimumtertium cum decimoseptimo coniungendum esse, ita vt tres interiecti includantur parenthesi. Simile hyperbaton est Marci 3.c.19.

17 Maritima *regione* Tyri, τῆς παραλίου Τύρου. Vetus interpres, Et maritima Tyri, quum explere debuerit constructionem. Sed Erasmi explicationem non probo, qui existimat hanc esse sententiā, venisse nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte quæ spectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrum & Sidonem vocari non ipsas vrbes, sed ipsis vicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitiuos seruaui Tyri & Sidonis, quum ipse conuerterit, Maritima Tyro & Sidone. Neque enim video cur addendum fuerit τῆς παραλίου, nisi per appositionem id explices, sicut ipse fecit. verùm hæc appositio non satis videtur cohærere.

18 Qui torquebantur, οἱ ὀχλούμενοι. Ad verbum, molestabantur. quo verbo vtitur Modestinus Iurisconsul. si modò is Latinè scripsit. Vulgata & Erasmus, Qui vexabantur: id est οἱ βασανιζόμενοι, eodem tamen sensu. Videtur enim hic esse μίμησις in verbo ὀχλεῖσθαι, quo vnus Lucas vtitur, & quidem duobus tantùm locis, hic nimirū, & Act.5.c.16.

21 Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.

‖Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. ‖Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

21 *Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.*

Esa.65.c.13. Esa.61.a.3. & c.7.

22 Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

‖Beati eritis quum vos oderint homines, & ˮ separauerint vos, & conuiciati fuerint *uobis*, & nomen vestrum vt malum eiecerint, propter Filium hominis.

22 *Beati eritis quum uos oderint homines, & quū separauerint uos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen uestrum tanquam malum, propter Filium hominis.*

Matth.5.a.3.

23 Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε. ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Gaudete illo die, & ˮ salite. Ecce enim, merces vestra multa *est* in cælis: nam ˮitidem faciebant Prophetis patres eorum.

23 *Gaudete in illa die & exultate. ecce enim merces uestra multa est in cælo: secundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.*

24 Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

‖ˮSed væ vobis diuitibus: nā ˮreportatis consolationem vestram.

24 *Veruntamen uæ uobis diuitibus: quia habetis consolationem uestram.*

Amos 6.a.1. eccles.31.a.8.

25 Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

‖Væ vobis ˮqui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

25 *Væ uobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ uobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.*

Esa.65.c.13.

26 Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Væ vobis quum bene vobis dixerint ˮ omnes homines: nā itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

26 *Væ quum benedixerint uobis omnes homines: secundum hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum.*

27 Ἀλλ᾽ ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.

‖Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui vos oderunt.

27 *Sed uobis dico qui auditis, Diligite inimicos uestros: benefacite iis qui oderunt uos.*

Matth.5.g.44.

28 Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infestant vos.

28 *Benedicite maledicentibus uobis: & orate pro calumniantibus uos.*

29 Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

‖Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖& ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

29 *Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi uestimentum, etiam tunicam noli prohibere.*

Mat.5.f.39. 1. Cor.6.b.7.

30 Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

Cuiuis autem petenti abs te da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

30 *Omni autem petenti te, tribue, & qui aufert quæ tua sunt, ne repetas.*

22 Separauerint, ἀφορίσωσιν: id est ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, ex synagoga eiecerint, vt explicatur Iohan. 16.a.2. Sed & paulo pòst Lucas ipse exponit quæ sit ista separatio, quū videlicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: sicut apud Latinos dicebantur capitis diminutionē pati qui ex albo à cēsoribus expūgebātur. Est autem hæc pœna omnium maximè formidabilis in Ecclesia Dei: sed ita demum si censores fuerint Dei instrumenta, id est, si ex verbo Dei quispiam legitimo veræ Ecclesiæ iudicio damnetur: alioquin multo præstat ex impiorum consortio eiici quàm inter eos numerari, vt etiam explicat Dauid Psal.1.a.1 & 2.

23 Salite, σκιρτήσατε. Dicuntur lasciuientes pecudes σκιρτᾶν. quod Hebræis significat רקד, vt Psal.114.a.4. Latinis verò gestire, translatitiè de iis dicitur qui præ nimia lætitia non possunt se continere quin varios gestus edant, hinc & inde subsilientes. Vulgata & Erasmus, Exultate: eodem quidem sensu, sed tamen verbo synonymo, quod potius respondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. Itidem, κατὰ ταῦτα: id est ὁμοίως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum hoc. Existimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ positum, sicut in vno codice scriptum legimus infrà versu 26.

24 Sed, πλὴν. Vulgata & Erasmus, Veruntamen. Vide Matth.11.c.22. Reportatis, ἀπέχετε: id est quicquid boni vnquam vobis potest accidere, hoc totum iam ex vestris opibus consequimini. itaque nō est quòd aliam felicitatem speretis. Vide Matth.6.a.2, vbi huius vocabuli vim declarauimus. Vulgata & Erasmus, Habetis: id est ἔχετε.

25 Qui impleti estis, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ. Vulg. & Erasmus, Qui saturati estis, οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen sensu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, nūc, sicut in superioribus versiculis.

26 Omnes, πάντες. Hæc particula deerat in vetustis codicibus omnibus.

Math.7.c.12 tob.4.c.16

31 Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

31 ‖Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

31 *Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter.*

Math.5.g.46

32 Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

32 ‖Nam si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis erit gratia? nam peccatores etiam diligunt eos à quibus diliguntur.

32 *Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.*

33 Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

33 Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores etiá idem faciunt.

33 *Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.*

Math.5.g.42 deut.15.b.8

34 Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

34 ‖Et si mutuum dederitis *iis* à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

34 *Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiãt æqualia.*

35 Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

Math.5.g.45

35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ac filii eritis illius Altissimi: nam ipse benignus est erga ingratos & malos.

35 *Veruntamen diligite inimicos uestros, benefacite & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces uestra multa, & eritis filii Altissimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos.*

36 Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

36 *Estote ergo misericordes, sicut & Pater uester misericors est.*

31 Nam si, καὶ εἰ. Omnino poscit sententia vt καὶ pro כי accipiatur. Vulgata & Erasmus, Et si. Quæ vobis erit gratia? ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id est, quid est in hoc vestro opere quod Deo gratum esse possit? vel, quid gratiæ possitis à Deo consequi hoc vestro facto? Videtur enim hæc ita explicare Matthæus, quũ inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quam mercedem referetis? Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos frustra somniare mutuam inter meritum & mercedem relationem, quum idipsum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Possumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe si χάριν ad homines ipsos retulerimus, vt sit hæc sententia, Quæ vobis est gratia? id est, quæ est vestra in ea re liberalitas ac beneficentia? Nam qui eum diligit à quo vicissim diligitur, non potest dici quippiam largiri, sed reddere potius quod debet: adeo vt nisi id faciat, non possit vir bonus videri. Postremò qui eum demum diligit à quo se diligi putat, is profectò videtur non tam amicum quàm seipsum diligere, ideóque non aliis, sed sibiipsi gratificatur. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrem etiam ἐστὶ verti per futurum, sicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus sum habebitis, id est ἕξετε: quia de beneficiorum mercede disserit Christus ex hypothesi: quasi diceret, Si in amando spectatis vestra commoda, quærite ea commoda quæ verè commoda sunt. diligite igitur inimicos vestros. Nam ita ostendetis vos ea commoda expectare quæ non ab hominibus, sed à Deo proficiscuntur, quum homines propter Deum diligatis: alioquin si amicos duntaxat diligatis, non à Deo, sed ab ipsis amicis paria expectate, vt profani homines solent. Est autem insignis hic locus, in quo apertè ostenditur discrimen præceptorum Euangelii ac philosophiæ, quum alioquin etiam Plato de diligendis inimicis præcipiat.

35 Inde sperantes, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, quum propriè declaret τὸ ἀπογνώναι, id est desperare. Et certè videri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunque soleat homines deterrere ne fratri inopi pecuniam credant, (quia nimirum metuunt ne pereat quod inopi creditur) ideóque nobis istum metum velle extorquere, & nos huc adducere, vt quoties proximum in nomine Dei iuuerimus, nunquam illa cogitatio nostros animos subeat, nostro damno id esse à nobis factũ: quum Deus ipse quasi vadem & sponsorem se interponat, fore vt multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem si sequamur, pro Inde sperantes, dicendum erit, Desperantes. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipsa commodum sensum habeat, & in multis verbis similem vim esse appareat præpositionis ἀπὸ, vt in ἀπέχειν & ἀπολαμβάνειν, id est ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio describere, & aliis plurimis. Itaque iubemur mutuum dare non quia nos postea mutuum recepturos sciamus, sed solo iuuandi proximi affectu impulsi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quasi prohibeat Christus quicquã supra sortem pacisci vel exigere. Illud tamen certum est, si iuuandus est proximus, etiam nulla recipiendæ sortis habita ratione, multo magis prohiberi fœneratorias pactiones. Benignus, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis vti possit, vt Matth.11.d.30, Christus testatur iugum suum esse χρηστόν, id est facile: quo videlicet facilè & minima aut nulla potius cum molestia vtamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id est vtile & vsui nostro maximè accommodatum: quæ significatio vt non multũ sit à superiore diuersa, tamen diuerso vocabulo exprimitur à Latinis, vt suprà, 5.g.39, οἶνος παλαιός, id est vinum vetus dicitur χρηστότερος, vtilius & magis salubre. Postremò quum personis accommodatur χρηστός, eum declarat qui facilè sui vsum aliis præbet, quem Latini benignum ac beneficum appellant vt hoc loco, & Rom. 2.a.4, & Ephes.4.g.32. vnde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos benignitatem ac facilitatem interpretamur.

37 Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε.

37 ‖Ne iudicate, & non iudicabimini: ne condemnate, & non condemnabimini: absoluite, & absoluemini:

37 *Nolite iudicare, & nõ iudicabimini: nolite cõdemnare, & non condemnabimini: dimittite, & dimittemini:*

Mat.7.a.1

38 Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

38 Date, & dabitur vobis. ‖mensuram *inquam* bonam, pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem enim mensura qua metimini, vicissim metientur vobis *alii*.

38 *Date, & dabitur uobis. mensuram bonam & confertam & coagitatam & superfluentem dabũt in sinum uestrum. Eadem quippe mẽsura quã mẽsi fueritis, remetietur uobis.*

Mat.7.a.2 marci 4.c.24

39 Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

39 Dicebat autem eis parabolam, ‖Num potest cæcus cæco præire? nõne ambo in foueam cadent?

39 *Dicebat autem illis & similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcũ ducere? nõnne ambo in foueã cadunt?*

Mat.15.b.14

40 Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

40 ‖Non est discipulus supra magistrum suum: sed quisquis erit perfectus *discipulus*, erit vt magister.

40 *Non est discipulus super magistrum: perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius.*

Mat.10.c.24 ioh.13.b.16. & 15.c.10

41 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

41 ‖Quid autem aspicis festucã quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autem quæ est in oculo proprio, non animaduertis?

41 *Quid autem uides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras?*

Mat.7.a.3

42 Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabem quæ est in oculo tuo, nõ respicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum dispicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.

42 *Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non uidens? Hypocrita, eiice primùm trabem de oculo tuo, & tunc perspicies ut educas festucam de oculo fratris tui.*

43 Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.

43 ‖Non est ~~enim~~ arbor bona quæ ferat fructum ~~putrem~~ malum, neque arbor ~~putris~~ mala quæ ferat fructum bonum.

43 *Non est enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum.*

Mat.7.b.17

37 Absoluite, ἀπολύετε. Vel, Remittite, & remittetur vobis. Sed absoluẽdi verbum mihi magis placuit propter antithesin. Quum autem hic non agatur de politicis iudiciis, constat absoluendi verbo significari bonitatem & æquitatem illam qua vtuntur Christiana charitate præditi in ferendis atque adeo condonandis iniuriis, cuius exemplum insigne cernimus in Iosepho, quum fratres à quibus tantam iniuriam acceperat, de vita sua penè desperantes alloquens, Vos (inquit, & quidem cum lacrymis) non misistis me huc, sed Deus.

38 Pressam, πεπιεσμένον. Vulgata & Erasmus, Confertam à consequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, vt frumentum, vel legumina, vel aliquid eiusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde modium succutere, postremò etiam cumulare, adeo vt supra iustam mensuram aliquid redundet. In sinum vestrum, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Hebraicè, אל חיקם: quæ loquutio Hebræis est familiaris, vt Psal.79.d.12.

39 Parabolam, παραβολήν. Apud Theophylactum reperio καὶ παραβολήν, etiam parabolam, quemadmodum legit Vetus interpres.

40 Sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit vt magister, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, Tum demum discipulus est perfectus quum præceptori suo par euasit. Itaque Vetus interpres sententiam rectè expressit, quum hunc locum ita interpretaretur, Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius. Erasmus autem ἔσται videtur accipere pro ἔστω, id est sit, Theophylactum sequutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi discipulo ne vsurpet sibi quæ præceptor non vsurpauerit: nam ita perfectum fore si per omnia suũ præceptorem imitetur. Rursus non incommodè possis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & conformem, id est σύμμορφον, nempe ad eandem veluti formam ac speciem compositum, interpretari, vt conueniat hæc sententia cum eo quod scribitur Rom.8.f.29, & similitudo non autem perfectio significetur. Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων ita etiam legit & explicat hunc locum, οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. ἀρκετὸν δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ' ἔστιν ἐπιμένειν εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ τοῦ ὁμοίου ἀπηρτισμένον. Sed omnino mihi videtur nõ conuenire hæc explicatio huic loco, quum de persequutionibus hic non agatur, sed de iis reprehensoribus qui non modò nihil prosunt, verumetiam nocent: perinde videlicet acsi quis cæcus velit cæco præire, aut siquis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud inde cõsequi possit quàm vt vterque cæcus in præcipitium ruat, & discipulus sub tali præceptore indoctior euadat? Siquidem discipuli sunt infra magistros, & summa laus est discipulorum tales esse quales sunt ipsorum magistri. ~~Dicuntur autem ista omnia præcipuè in Scribarum inscitiam cum insigni fastu coniunctam: qua de re vide Roma. ...~~

Mat.7.c.16 mar.11.c.33

Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

44 ‖ Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuam.

44 Vnaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur. Neque enim de spinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant uuam.

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonũ: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malũ. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

45 Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.

Mat.7.c.21 rom.2.b.13 iac.1.d.22

Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, Κύριε· καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;

46 ‖ Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

46 Quid autem uocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

47 Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

47 Omnis qui uenit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam uobis cui similis sit.

Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε, καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτήν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui [1]fodit & excauauit, posuítque fundamentum super petram. Vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam [2]quatere: fundata enim erat super petram.

48 Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat supra petram.

Ὁ δὲ ἀκούσας καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου, ᾗ προσέρρηξεν ὁ ποταμός· καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

49 Qui autem *eos* audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suam super solum absque fundamẽto: cui illisum est flumen: itaque statim cecidit, fuítque ruina domus illius magna.

49 Qui autem audit & non facit, similis est homini ædificanti domum suam supra terram sine fundamento: in quam illisus est fluuius: & continuò cecidit, & facta est ruina domus illius magna.

Κεφάλαιον ζ.

Mat.8.a.5

Ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

CAP. VII.

1 Q‖Vum autẽ [1]finisset omnia verba sua, [2]audiente populo, ingressus est Capernaum.

CAP. VII.

1 Qvum autem implesset omnia verba sua in aures plebis, intrauit Capharnaum.

Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

2 Centurionis autem cuiusdã [1]seruus malè affectus [2]moribũdus erat: qui erat ipsi [3]pretiosus.

2 Centurionis autem cuiusdam seruus malè habens, erat moriturus: qui illi erat pretiosus.

48 Fodit & excauauit, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Crescit oratio. plus enim est excauare quàm fodere. Vulgata & Eras. Fodit in altum: id est ἔσκαψεν εἰς βάθος, sensu tamen rectè expresso. Quatere, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiam aliquoties idem verbum conuertimus Agitare: hîc autem quia amplius quiddam significat, nimirum agitando subuertere, aliud vocabulum quæsiuimus. Vulg. & Eras. Mouere: id est κινεῖν.

IN CAPVT VII.

1 Finisset, ἐπλήρωσε: id est ἐτέλεσε. Vulgata ad verbum, Impleuisset: quam interpretationem, vt ambiguam, reieci. Audiente populo, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide suprà, 4.d.21.

2 Seruus, δοῦλος. Hinc colligit Eras. apud Matthæum cap. 5, παιδὸς appellatione non filium, sed seruum necessariò intelligi: sed non desunt qui negent quod assumit Erasmus, eandem videlicet historiam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non assentior. Moribundus erat, ἤμελλε τελευτᾶν. Vulgata ad verbum, Erat moriturus. Ego verò malui moribundum dicere. Eras. Agebat animam. sensu quidem eleganter expresso, sed ita vt recedat à verbis Lucæ. Pretiosus, ἔντιμος: id est, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, cui opponitur ἄτιμος: id est vilis, & parui pretii. Erasmus Charum maluit interpretari: quia, inquit, pretiosus de re dicitur, de homine non item, nisi translatitiè. Atqui constat mancipia in bonis numerari.

Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

3 Is verò quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

3 Et quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum ut ueniret & saluaret seruum eius.

Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicentes [1]dignum esse cui hoc præberet.

4 At illi quum uenissent ad Iesum, rogabant eum sollicitè, dicentes ei, Quia dignus est ut hoc illi præstes.

Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

5 [1]Diligit enim, *aiebant*, gentẽ nostram, & synagogam ædificauit nobis.

5 Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

6 [1]Iesus ergo proficiscebatur cũ eis. Et quum iam nõ longè abesset domo, misit ad eum Centurio ille amicos, [2]dicens ei, Domine, ne vexare: neque enim sum [3]dignus vt tectum meum subeas:

6 Iesus autem ibat cum illis. Et quum iam non longè esset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli uexari: non enim sum dignus ut sub tectum meũ intres:

Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

7 Ideo ne meipsum quidem sum dignum arbitratus qui venirem ad te: sed [1]dic verbo, & sanabitur puer meus.

7 Propter quod & meipsum non sum dignum arbitratus ut uenirem ad te: sed dic uerbo, & sanabitur puer meus.

Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

8 Etenim ego homo sum [1]sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, ac venit: & seruo meo, Fac hoc, ac facit.

8 Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & uadit: & alii, ueni, & uenit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν· καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

9 Quo audito Iesus miratus est: & conuersus, sequentibus se turbis dixit, Amen dico uobis, nec in Israel tantam fidem inueni.

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.

10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.

10 Et reuersi qui missi fuerant, domum, inuenerũt seruum qui languerat, sanum.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοί, καὶ ὄχλος πολύς.

11 Et factum est [1]*die* sequẽti, proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur Nain: & proficiscebãtur cum eo discipuli eius [2]multi, turbáque multa.

11 Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ uocatur Nain: & ibant cum eo discipuli eius, & turba copiosa.

4 Dignum esse, ὅτι ἄξιός ἐστιν. Sensum infiniti conuertimus per ipsum infinitum, vt melius intelligatur obliquam esse orationem: quod neque Vetus interpres neque Erasmus videntur considerasse, vt qui conuerterint παρέξει, præstes, quasi scriptum sit παρέξῃ, in secunda futuri à παρέχομαι. Nam mihi non fit verisimile Lucam Atticorum more scripsisse παρέξει pro παρέξῃ.

5 Diligit enim, *aiebant*, ἀγαπᾷ γάρ. Transitio est duriuscula ab obliqua oratione ad rectam: cuius tamẽ exemplum extat prorsus simile suprà, 5.c.14. Eam igitur vt emollirem, addidi verbum Aiebant, sicut illo loco Erasmus rectè suppleuit verbum Inquit.

6 Iesus ergo, Ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) potest, sicut rursus in sequenti membro videtur pro ἀλλὰ vsurpari. Ita enim melius cohæret tota oratio. Dicens ei, λέγων αὐτῷ: id est, qui ei suo nomine hæc dicerent. Solent enim Hebræi (vt alibi etiam annotauimus) dialogis potius quàm obliquis sermonibus res gestas explicare. Est autem hæc consuetudo notanda hoc loco, vt Matthæus cum Luca concilietur in huius historiæ narratione.

7 Dic verbo, εἰπὲ λόγῳ: id est, solo duntaxat verbo iube vt ita fiat. Nam dicere pro iubere accipi, sæpe iam annotauimus. Vide Matth. 8.a.8.

8 Sub potestate, ὑπὸ ἐξουσίαν. Vide Matth. 8.v.9.

11 Die sequenti, ἐν τῇ ἑξῆς. subauditur ἡμέρᾳ: vt quum dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibusdam codicibus atque adeo apud Theophylactum, legitur, ἐν τῷ ἑξῆς, subaudi χρόνῳ (vt initio sequentis capitis) id est postea, vel

deinceps: vt exposuit Eras. cum Vetere interprete. Multi, ἱκανοί. Deerat in octauo exemplari, neque est in editione Vulgata.

12 Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα. καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.

12 Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, qui vnigenitus erat matri suæ, & ipsi quidem viduæ: turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

12 *Quum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur filius unicus matris suæ: & hæc, uidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.*

13 Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

13 Et Dominus eam intuitus, misericordia commotus est super ea, & dixit, Ne fleto.

13 *Quam quum uidisset Dominus, misericordia motus super eam, dixit illi, Noli flere.*

14 Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

14 Quúmque accessisset, tetigit loculum: (ii verò qui portabant, substiterunt) & dixit, Adolescens, tibi dico, surge.

14 *Et accessit, & tetigit loculum: (ii autem qui portabant steterunt) & ait, Adolescens, tibi dico, surge.*

15 Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

15 Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & ille dedit eum matri suæ.

15 *Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illũ matri suæ.*

16 Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

16 Cœpit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus surrexit inter nos, & certè Deus respexit populum suum.

16 *Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deũ, dicẽtes, Quia Propheta magnus surrexit in nobis, & quia Deus uisitauit plebem suam.*

17 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

17 Peruenítque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

17 *Et exiit hic sermo in uniuersam Iudæam de eo, & in omnem circa regionem.*

18 Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

18 Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus. qui conuocatos duos quosdam è discipulis suis

18 *Et nuntiauerunt Iohanni discipuli eius de omnibus his. Et conuocauit duos de discipulis suis Iohannes:* Matth. 11. a. 2

19 Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

19 Misit ad Iesum, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

19 *Et misit ad Iesum, dicens, Tu es qui uenturus es, an alium expectamus?*

20 Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες εἶπον, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

20 Quum igitur venissent ad eũ viri illi, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

20 *Quum autem uenissent ad eum uiri, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicẽs, Tu es qui uenturus es, an alium expectamus?*

21 Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

21 Eadẽ autẽ hora multos sanauit à morbis & flagellis & spiritibus malis: & cæcis multis visum gratificatus est.

21 *In ipsa autem hora multos curauit à languoribus & plagis & spiritib⁹ malis: & cæcis multis donauit uisum.*

22 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidistis & audistis: cæcos visum recipere, claudos ambulare, leprosos purgari, surdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

22 *Et respondens dixit illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & uidistis: quia cæci uidẽt, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.*

23 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

23 Et beatus est quicunque non fuerit offensus in me.

23 *Et beatus est quicunque non fuerit scandalizatus in me.*

24 Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

24 Et quum abiissent nuntii Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid existis in desertum vt spectaretis? arundinem quæ vento agitetur?

24 *Et quum discessissent nuntii Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbas, Quid existis in desertum uidere? arundinem uento moueri?*

25 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

25 Sed quid existis vt videretis? hominem mollibus vestimentis amictum? ecce, qui vestitu honorifico & luxu vtuntur, sunt in palatiis regum.

25 *Sed quid existis uidere? hominem mollibus uestimentis indutum? ecce, qui in ueste pretiosa sunt & deliciis, in domibus regum sunt.*

26 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

26 Sed quid existis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm prophetam.

26 *Sed quid existis uidere? Prophetam? Vtique dico uobis, & plusquam Prophetam.*

27 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

27 Hic est de quo scriptum est, Ecce, mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

27 *Hic est de quo scriptũ est, Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.* Malach. 3. a. 1

28 Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

28 Nam dico vobis, inter eos qui gignuntur è mulieribus, nemo est maior Propheta Iohãne Baptista: sed qui minimus est in regno Dei, maior est eo.

28 *Dico enim uobis, maior inter natos mulierũ Propheta Iohanne Baptista nemo est: qui autem minor est in regno Dei, maior est illo.*

29 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

29 Et his auditis, totus populus & publicani iustificarunt Deũ, qui baptizati fuerant baptismo Iohannis.

29 *Et omnis populus audiens & publicani iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Iohannis.*

12 Qui vnigenitus erat, μονογενής. Vulg. & Eras. Vnicus: id est μόνος. Exposui autem participiũ ὤν, quod in Græco sermone commodè subauditur, vt melius cohæreant sequentia. Et ipsi quidem viduæ, καὶ αὐτὴ χήρα. Huius loci triplicem lectionem inuenio in manuscriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, id est (vt conuerterunt Vetus interpres & Eras.) Et hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea. Sed hanc lectionem si sequamur, nemo non videt duram esse repetitionem verbi ἦν in vltimo membro, quum illud ὁ ὄχλος non sit coniungendũ cum χήρα, sed cum καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἦν posteriore loco, non autem priore: id est post ἱκανὸς, non autem post αὕτη: & pro καὶ αὕτη χήρα, legunt αὐτὴ χήρα. quam lectionem multo tolerabiliorem puto. Sed vtrique antepono eam quam sum sequutus in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ αὐτὴ χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

16 Surrexit, ἐγήγερται. Id est, exortus est, vt diximus Matthæi 11. b. 11. Certè, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, sed interdum tamen sua vi non caret: vt hoc loco non videtur otiosa, quum præsertim bis repetatur.

18 Qui, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Eras. ad verbum, Et Iohannes. Est autem Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quæ repetitio vt vitari posset, inuenta esse pronomina testatur Apollonius.

20 Viri illi, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Eras. prætermittunt articulum, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc loco. Sed tamen hæc deesse comperimus in vno vetusto codice, nulla sensus iniuria.

21 Eadem autem hora, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: id est, eo ipso tempore quo ad Iesum venerunt. Neque enim ὥρα hîc accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob causam alibi conuertimus momentum. Sed & in vno exemplari scriptum legimus, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. illo die.

Gratificatus est, ἐχαρίσατο. Vulg. & Eras. Donauit, ἐδωρήσατο: eodem quidem sensu: sed quum gratificandi verbum ita vsurpetur frequenter ab ipso Cicerone, vt prorsus respondeat verbo χαρίζεσθαι tum significatione, tum etiam constructione, nulla est ratio cur synonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præsertim in Pauli epistolis.

22 Respondens Iesus, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Theophylactus hoc loco non habet ὁ Ἰησοῦς, & certè videtur potius superiori versiculo conuenire.

24 In desertum, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Erasmus, in nonnullis Latinis exemplaribus post hæc verba subiici notam interrogationis, vt θεάσασθαι coniungatur sequentibus: quæ distinctio mihi non displicet.

25 Honorifico, ἐνδόξῳ: id est, quo vtuntur viri nobiles, & suis opibus illustres. Eras. Splendido, λαμπρῷ. Vulg. Pretioso, id est τιμίῳ.

26 Amplius quàm prophetam, περισσότερον προφήτου. In [illegible]bus vetustis exemplaribus, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.

29 Iustificarunt, ἐδικαίωσαν: id est, Deum vt iustum, [illegible] ac fidelem, & misericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos sæpe צדקה fidem, benignitatem ac misericordiam declarat: adeo vt Septuaginta illi, quos vulgò vocant, interpretes, interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ὁμολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν διδόναι, quæ verba alibi frequenter occurrunt. Nisi fortassis malimus dici Deum ab iis iustificari (id est iustum declarari) qui fide amplexi ipsius promissiones, cæteris hominibus præbent luculentum iustitiæ ac bonitatis diuinæ specimen. Eos enim gratis iustificat Dominus in Christi sanguine, vt iustitiam suam declaret, Rom. 3. d. 25. Vide Matth. 11. c. 19.

30 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ᾽ αὐτοῦ.

30 Pharisæi autem & Legis interpretes consilium Dei reiecerunt aduersus semetipsos, non baptizati ab eo.

30 Pharisæi autem & Legis periti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, nõ baptizati ab eo.

31 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

31 ‖ Dixit autem Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui *rei* similes sunt?

31 Ait autem Dominus, Cui ergo similes dicam homines generationis huius? & cui similes sunt?

Mat. 11.b.16

32 Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

32 Similes sunt puerulis sedentibus in foro, & qui acclamant alii aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

32 Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus ad inuicem, & dicentibus, Cantauimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentauimus, & non plorastis.

33 Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.

33 Venit enim Iohannes Baptista, neque edens panem, neque bibens vinũ: & dicitis, Dæmonium habet.

33 Venit autem Iohannes Baptista, neque manducans panem, neque bibẽs uinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34 Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

34 Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo deuorator & bibens uinum, amicus publicanorum & peccatorum.

35 Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.

35 Sed iustificata est sapientia à filiis suis omnibus.

35 Et iustificata est sapientia ab omnibus filiis suis.

36 Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ᾽ αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

36 Rogauit autem eũ quidã ex Pharisæis vt cum ipso vesceretur: itaque ingressus domum Pharisæi, discubuit.

36 Rogabat autem illum quidam de Pharisæis ut manducaret cum illo: & ingressus domum Pharisæi, discubuit.

37 Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου,

37 Et ecce, mulier quæ fuerat in vrbe peccatrix, quum cognouisset eum accubuisse in domo Pharisæi, allato alabastro vnguenti,

37 Et ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, ut cognouit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti,

Mat. 26.a.7. Ioan. 12.a.3. Mar. 14.a.3.

38 Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.

38 ‖ Et stans apud pedes eius retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

38 Et stans retro secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & unguento ungebat.

Mat. 15.d.40 Ioan. 20.c.11

30 Reiecerunt, ἠθέτησαν. Sic accipitur verbum ἀθετεῖν Gal. 2.d.21. Castellio conuertit Resciderunt. Sed alibi testatur Paulus verbum Domini non posse excidere: & absit vt de Deo minus diuinè sentiamus quàm de suo Ioue Homerus, quum sic eum loquentem inducit, -- οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ᾽ ἀπατηλόν, Οὐδ᾽ ἀτελεύτητον, ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quanuis soli homines in culpa sint, quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen consilium Dei rescindi posse nego. Aduersus semetipsos, εἰς ἑαυτούς: id est suo maximo damno. Neque enim Deum, sed seipsos lædunt qui Dei gratiam aspernantur. Potest tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, vt εἰς ἑαυτοὺς significet, Apud se: quia videlicet isti non audebant palàm Iohannis doctrinam aspernari, quòd populum metuerent, vt traditur Matth. 21.c.26. Castellio conuertit εἰς ἑαυτούς, Quantum in se fuit: quod genus dicendi nusquam memini [illegible] nec puto reperiri nisi præposito articulo, vt τὸ εἰς ἐμέ, vel τὸ κατ᾽ ἐμέ. Poterat tamen videri hoc modo [illegible] tisse vt leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, nisi omnes nossent ita eum sentire de [illegible] dam Dei consiliis vtrorum firmitatem velit in hominis esse arbitrio ac potestate. Actum enim e[illegible] de Dei iustitia nisi eius patrocinium bonus vir iste suscepisset.

31 Dixit autem Dominus, εἶπε [illegible] c verba deerant in omnibus vetustis codicibus, quæ tamen prorsus videntur requiri, nisi duos versi[illegible] proximè præcedentes includamus parenthesi, aut suo more Lucas ab oratione obliqua transeat ad rectam, vt suprà versu 5.

35 Omnib⁹, πάντων. Hoc nõ legim⁹ in quodã codice, & in Vulgata quadã editione. Vide Mat. 11.c.19.

37 Quum cognouisset, ἐπιγνοῦσα, id est γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur Agnoscere.

38 Et stans, καὶ στᾶσα, id est adstans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur τῷ καθίσαι

hoc loco, sed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: sicut etiam accipitur Act. 7.g.56, & alibi sæpe. Itaque non assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam altè fuisse extructum vt stans attigerit accumbentis pedes.

39 Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

39 Quum autem *id* vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam est peccatrix.

39 Videns autem Pharisæus qui uocauerat eũ, ait intra se, dicens, Hic si esset Propheta, sciret utique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.

40 Tunc respondens Iesus dixit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic,

40 Et respondens Iesus dixit ad illum, Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister, dic.

41 Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα.

41 Duo debitores, *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

41 Duo debitores erant cuidam fœneratori: unus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta:

42 Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur dic vter eũ plus diliget.

42 Non habentibus illis unde redderent, donauit utrisque. Quis ergo eũ plus diligit?

43 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

43 Respondens Simon dixit, Æstimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

44 Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξεν.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis nõ dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuam, aquã pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit.

45 Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ᾽ ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem, ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intrauit, non cessauit osculari pedes meos.

46 Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

46 Oleo caput meum non unxisti: hæc autem unguento unxit pedes meos.

47 Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

47 Cuius rei gratia, dico tibi remissa esse peccata eius multa. Nam dilexit multum: cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

47 Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minus diligit.

39 Dixit, εἶπε. In participio λέγων, quod statim subiicit, est Hebræus pleonasmus verbi לאמר. Sic infrà, 10.a.1. Est peccatrix, ἁμαρτωλός ἐστι. Respicit Pharisæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigissent.

40 Respondens, ἀποκριθείς. Respondere dicitur apud Hebræos etiam qui sermonem inchoat, vt sæpe iam obseruauimus: sed hoc loco res ipsa ostendit Christum, vt verum Deum & καρδιογνώστην, Pharisæum istũ sic compellasse vt interea ipsius cogitationibus responderit.

41 *Inquit Iesus*. Hoc suppleuimus perspicuitatis causa.

47 Dico tibi remissa esse, &c. λέγω σοι, ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quæ deesse videbatur hoc loco, & adscripta etiam erat in vno vetusto codice. Sic etiam paulo antè versu 9, & Mar. 6.a.5. Nam dilexit, ὅτι ἠγάπησε. Vulgata & Erasmus, Quoniam dilexit. Ego verò malui illo modo interpretari, vt facilius intelligatur, in his verbis non ostendi causam remissionis peccatorum, sed potius ex consequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, quum adhuc peccatores essemus. Itaque qui hoc loco abutuntur ad euertendam gratuitam ex sola fide iustificationem, non modò summam impudentiam, sed etiam infantiam suam patefaciunt. Negat enim Christus hanc esse peccatricem, sicut iste Pharisæus temere iudicarat. Testatur enim remissa ipsi fuisse vitæ prioris peccata: idque probat ex eo quod peccatorum remissionem consequitur, nempe ex charitate quam publicè erat testata. Charitas igitur non est iustificationis causa efficiens, sed effectum.

Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

48 Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.

Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

49 Et cœperunt qui simul accumbebãt, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

49 Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic qui etiam peccata dimittit?

Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: vade in pace.

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te saluam fecit: uade in pace.

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

1 Et factum est deinceps, ipse iter faciebat per singulas vrbes & vicos, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi erãt cum eo:

1 Et factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizans regnũ Dei: & duodecim cum illo:

Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή, ἀφ᾽ ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει,

2 Et quædam mulieres [1] quas sanauerat à spiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, ‖ex qua septem dæmonia exierant,

2 Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ uocatur Magdalene, de qua septẽ dæmonia exierant,

Mar.16.b.9

Καὶ Ἰωάννα γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρῴδου, καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant [3] ei ex facultatibus suis.

3 Et Iohanna uxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ administrabant ei de facultatibus suis.

Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

4 ‖Quum autem multa turba conueniret, & qui in singulis vrbibus erant, [4] proficiscerẽtur ad eum, dixit per parabolam,

4 Quum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarẽt ad eũ, dixit per similitudinem,

Mat.13.a.3 mar.4.a.1

Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό·

5 Quidam qui seminabat, exiit ad seminandum semen suũ: & in seminando aliud cecidit in viam, & conculcatum est, & volucres cæli deuorarunt illud:

5 Exiit qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus uiam, & conculcatum est, & uolucres cæli comederunt illud:

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα·

6 Et aliud cecidit super petrã, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

6 Et aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem.

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν· καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό·

7 Et aliud cecidit inter spinas: & simul enatæ spinæ suffocarunt illud:

7 Et aliud cecidit inter spinas: & simul exortæ spinæ suffocauerunt illud:

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

8 Et aliud cecidit in terram bonam: & quum enatũ esset, edidit fructum cẽtuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

8 Et aliud cecidit in terram bonam: & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi, audiat.

Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

9 Interrogabant autem eum discipuli eius, [9] dicentes quæ esset ista parabola.

9 Interrogabant autem eũ discipuli eius quæ esset hæc parabola.

IN CAPVT VIII.

1 Quas sanauerat, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passiuum expressimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

3 Ei, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id est Christo & eius discipulis.

4 Proficiscerentur, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, Properarent, σπευδόντων.

9 Dicentes, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque in Vulg. editione reperitur: & certè videtur non posse conuenire nisi pro εἴη legas ἐστὶ, vt sit recta oratio.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

10 Ipse verò dixit eis, Vobis datum est nosse mysteria regni Dei: reliquis autem [10] per parabolas loquor, vt ‖vidẽtes non videant, & audientes non intelligant.

10 Quibus ipse dixit, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant.

Esa.6.c.9 mat.13.b.14 mar.4.b.12 ioan.12.f.40 act.18.f.26 rom.11.a.8

Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή. Ὁ σπόρος, ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ·

11 ‖Est autem hæc parabola, Semen, est sermo Dei:

11 Est autem hæc parabola: Semen, est uerbum Dei:

Mat.13.b.18 mar.4.b.15

Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδόν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

12 Qui autem in viam, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne, quum crediderint, seruentur.

12 Qui autem secus uiã, hi sunt qui audiunt: deinde uenit diabolus, & tollit uerbum de corde eorum, ne credentes salui fiant.

Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

13 Qui verò super petram, ii sunt qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

13 Nam qui supra petrã, qui quum audierint, cũ gaudio suscipiunt uerbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.

Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

14 Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt: sed [14] profecti, à solicitudinibus & diuitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec [14] fructum perferunt.

14 Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & diuitiis & uoluptatibus uitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum.

Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

15 Quod autem in bonam terram cecidit, ii sunt qui in corde [15] honesto ac bono auditum sermonem [15] retinẽt, & fructum adferunt per patientiam.

15 Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes uerbum retinẽt, & fructum adferunt in patientia.

Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ᾽ ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

16 ‖Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

16 Nemo autem lucernã accendens, operit eam uase, aut subtus lectum ponit: sed supra candelabrum ponit, ut intrantes uideant lumen.

Infrà, 12.e.33 mat.5.b.15 mar.4.c.21

Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

17 ‖Non est enim quicquam occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum, quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

17 Non est enim occultũ quod non manifestetur: nec absconditum quod non cognoscatur, & in palam ueniat.

Infrà, 12.a.2 mat.10.c.26 mar.4.c.22

10 Per parabolas loquor, ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth. 13. v. 13.

14 Profecti, πορευόμενοι. Id est, simulatque audito verbo redierunt ad curanda sua negotia. Est enim per traiectionem explicandum hoc participium, quæ figura apud Lucam singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret, 5 quasi sit passiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet Copiam adfero, vt significetur, copia diuitiarum obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορεῖν quidem aut πορίζειν vsquam memini legere pro abundare, vel copiam adferre: sed ἀπορεῖν potius aut ἀπορεῖσθαι: quod miror ipsi non venisse in mentem. Sed & altera expositio nihilo est magis accommodata, quasi πορευόμενοι 10 dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Castellio conuertit, Eò veniunt, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus, sed ego ineptissimam esse existimo. Fructum perferunt, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib. 3. cap. 10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος, vt existimat Eras. sed à τέλειος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est vsque eò vt maturescat.

15 Honesto ac bono, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, Bono & optimo. quam interpretationem rectè quidem 15 emendauit Erasmus, sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro egregiè bono, nempe sicut Ier. 24. a. 3, התאנים הטבות טבות, ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valdè bonas. At ego puto merè Græcum esse hoc dicendi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum, quamuis id etiam vulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) & corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quamuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus postre-

Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

48 Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.

Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

49 Et cœperunt qui simul accumbebāt, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

49 Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic qui etiam peccata dimittit?

Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: vade in pace.

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te saluam fecit: vade in pace.

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ.

1 ET factum est deinceps, ipse iter faciebat per singulas vrbes & vicos, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi erāt cum eo:

1 ET factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizans regnū Dei: & duodecim cum illo:

Mar.16.b.9

Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή, ἀφ᾽ ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει,

2 Et quædam mulieres" quas sanauerat à spiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, ‖ex qua septem dæmonia exierant,

2 Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua septē dæmonia exierant,

Καὶ Ἰωάννα γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου, καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant" ei ex facultatibus suis.

3 Et Iohanna uxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ administrabant ei de facultatibus suis.

Mat.13.a.3 mar.4.a.1

Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν, εἶπε διὰ παραβολῆς·

4 ‖Quum autem multa turba conueniret, & qui in singulis vrbibus erant, "proficiscerētur ad eum, dixit per parabolam,

4 Quum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarēt ad eū, dixit per similitudinem,

Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό.

5 Quidam qui seminabat, exiit ad seminandum semen suū: & in seminando aliud cecidit in viam, & conculcatum est, & volucres cæli deuorarunt illud:

5 Exiit qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus uiam, & conculcatum est, & uolucres cæli comederunt illud:

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα.

6 Et aliud cecidit super petrā, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

6 Et aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem.

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν· καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό.

7 Et aliud cecidit inter spinas: & simul enatæ spinæ suffocarunt illud:

7 Et aliud cecidit inter spinas: & simul exortæ spinæ suffocauerunt illud.

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

8 Et aliud cecidit in terram bonam: & quum enatū esset, edidit fructum cētuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

8 Et aliud cecidit in terram bonam: & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi, audiat.

Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

9 Interrogabant autem eum discipuli eius, "dicentes quæ esset ista parabola.

9 Interrogabant autem eū discipuli eius quæ esset hæc parabola.

IN CAPVT VIII.

2 Quas sanauerat, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passiuum expressimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

3 Ei, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id est Christo & eius discipulis.

4 Proficiscerentur, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, Properarent, σπευδόντων.

9 Dicentes, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque in Vulg. editione reperitur: & certè videtur non posse conuenire nisi pro εἴη legas ἐστί, vt sit recta oratio.

Esa.6.c.9 mat.13.b.14 mar.4.b.12 ioan.12.f.40 act.28.f.26 rom.11.a.8

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

10 Ipse verò dixit eis, Vobis datum est nosse mysteria regni Dei: reliquis autem "per parabolas *loquor*, vt ‖vidētes non videant, & audientes non intelligant.

10 Quibus ipse dixit, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant.

Mat.13.b.18 mar.4.b.15

Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή. Ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

11 ‖Est autem hæc parabola, Semen, est sermo Dei:

11 Est autem hæc parabola: Semen, est uerbum Dei:

Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδόν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

12 Qui autem in viam, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne, quum crediderint, seruentur.

12 Qui autem secus uiā, hi sunt qui audiunt: deinde uenit diabolus, & tollit uerbum de corde eorum, ne credentes saluifiant.

Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

13 Qui verò super petram, *ii sunt* qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

13 Nam qui supra petrā, qui quum audierint, cū gaudio suscipiunt uerbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.

Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

14 Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt: sed "profecti, à solicitudinibus & diuitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec "fructum perferunt.

14 Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & diuitiis & uoluptatibus uitæ euntes suffocantur, & non referūt fructum.

Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

15 Quod autem in bonam terram *cecidit*, ii sunt qui in corde "honesto ac bono auditum sermonem retinēt, & fructum adferunt per patientiam.

15 Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes uerbum retinēt, & fructum adferunt in patientia.

Infra,12.c.33 mat.5.b.15 mar.4.c.21

Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ᾽ ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

16 ‖Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

16 Nemo autem lucernā accendens, operit eam uase, aut subtus lectum ponit: sed supra candelabrum ponit, ut intrantes uideant lumen.

Infra,12.a.2 mar.10.c.26 mar.4.c.22

Οὐ γάρ ἐστι κρυπτόν, ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

17 ‖Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum, quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

17 Non est enim occultū quod non manifestetur: nec absconditum quod non cognoscatur, & in palam ueniat.

10 Per parabolas *loquor*, ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth.13.v.13.

14 Profecti, πορευόμενοι. Id est, simulatque audito verbo redierunt ad curanda sua negotia. Est enim per traiectionem explicandum hoc participium, quæ figura apud Lucam singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret, quasi sit passiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet Copiam adfero, vt significetur, copia diuitiarum obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορίζειν quidem aut πορίζειν vsquam memini legere pro abundare, vel copiam adferre: sed εὐπορεῖν potius aut εὐπορεῖσθαι: quod miror ipsi non venisse in mentem. Sed & altera expositio nihilo est magis accommodata, quasi πορευόμενοι dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Castellio conuertit, Eò veniunt, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus, sed ego ineptissimam esse existimo. Fructum perferunt, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib.3.cap.10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος, vt existimat Eras. sed à τέλος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est vsque eò vt maturescat.

15 Honesto ac bono, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, Bono & optimo. quam interpretationem emendauit Erasmus, sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro egregiè bono, nempe sicut Ier.24.a.3, התאנים הטובות טובות, ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcum esse hoc dicendi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum, quamuis id etiam vulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) & corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quanuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus postre-

mum hoc hominum genus comparari primùm cum iis, qui quum externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt:(de quibus etiam vernaculum extat prouerbium, Inutilem esse pulchritudinem absque bonitate) deinde cum iis qui nullum prorsus fructum ferunt. Isti igitur è contrario dicuntur καλοὶ κἀγαθοί, id est, qui non modò videri, sed etiam reipsa boni esse studeant: vt καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur. Retinent, κατέχουσι. Notanda vis est huius vocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asseruari, luctante carne ac diabolo aduersus Spiritum Dei, nouum hospitem & capitalem ipsorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo vincunt. Sed & in vno vetusto codice adscriptum erat πολύ, multa.

Mat.13.b.12, & 25.c.29. mar.4.c.25. infrà,19.d.26

Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

18 Videte ergo quomodo audiatis. ‖ quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam quod videtur habere, tolletur ab eo.

18 *Videte ergo quomodo audiatis. qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.*

Mat.12.d.46. mar.3.d.32

Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

19 ‖ Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum conuenire propter turbam.

19 *Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.*

Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

20 Et annuntiatum est ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui stant foris, cupientes te videre.

20 *Et nuntiatum est illi, Mater tua & fratres tui stant foris, volentes te videre.*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

21 Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea, & fratres mei, ii sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

21 *Qui respondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi sunt qui verbum Dei audiunt & faciunt.*

Mat.8.c.23. mar.4.d.16

Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

22 ‖ Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigium, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam stagni. Et prouecti sunt.

22 *Factum est autem in vna dierum, & ipse ascendit in nauiculam, & discipuli eius: & ait ad illos, Transfretemus trans stagnum. Et ascenderunt.*

Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε· καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην· καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

23 Nauigantibus autem eis sopitus est: & descendit turbo venti in stagnum: & complebantur, ac periclitabantur.

23 *Et nauigantibus illis obdormiuit: & descendit procella venti in stagnum: & complebantur, & periclitabantur.*

Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτόν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

24 Accedentes autem expergefecerunt eum, dicentes, Magister, magister, perimus. Ipse verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ: & cessauerunt, factáque est tranquillitas.

24 *Accedentes autem suscitauerunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille surgens increpauit ventum & tempestatem aquæ: & cessauit, & facta est tranquillitas.*

18 Quomodo audiatis, πῶς ἀκούετε. Id est, quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, & eo audito, quomodo vos geratis. Videtur, δοκεῖ: videtur, nimirum aut sibi aut aliis, vt rectè notat Erasmus: vel potius & sibi & aliis. Nam hoc hominum genere nihil est superbius, si quis videat quod intus celant, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vulg. Putat se habere: quæ interpretatio vnum tantùm sensum admittit.

19 Cõuenire, συντυχεῖν: id est συνέρχεσθαι, quo modo etiam accipitur interdum τὸ συνεῖναι. Vulgata, Adire, προσελθεῖν.

20 Dicentibus *nonnullis*, λεγόντων. Heb. לאמר. Nõ legimus hoc participiũ in quodã codice & in Vulgata editione: in duobus autem exemplaribus additur αὐτῶν, quod relatiuum ad turbas refertur. Raro certè reperias hoc dicendi genus, cuius tamẽ apud Plutarchũ in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, penè simile exemplũ reperio, vbi miram cuiusdam canis historiam commemorat, Παρὼν γὰρ ὁ κύων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι καὶ πάθεσι προσφόρους, καὶ φαρμάκου πειρωμένων ἐν αὐτῷ ... ἄρτον ἐδέξατο. & paulo pòst, ἔπειτα θαυμασάντων, ἐξαναστὰς ἐβάδιζε πρὸς ὃν ἔδει.

22 Prouecti sunt, ἀνήχθησαν. Vide suprà, 5.a.3. Vulgata, Ascenderunt, ἀνέβησαν. Erasmus, Soluerunt: id est ἀπῆραν.

23 Sopitus est, ἀφύπνωσε. Vulgata & Erasmus, Obdormiuit, ἐκάθευδε, eodem sensu: quanquam fortassis Lucas magis propriè loquutus est quàm Matthæus & Marcus. Testantur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν: & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando. Complebantur, συνεπληροῦντο. Hoc dicendi genus, vt alia multa, peritum est è medio. Neque enim (si rem propius spectes) ipsi complebantur, sed nauis potius quæ illos vehebat.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; Φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

25 Dixit autem eis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicentes alii ad alios, Quisnam iste est, vt ventis quoque & aquæ imperet, & auscultent ei?

25 *Dixit autem illis, Vbi est fides vestra? Qui timentes mirati sunt, ad inuicem dicentes, Quis, putas, hic est, quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei?*

Mat.8.d.8. mar.5.a.4

Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

26 ‖ Et nauigarunt in regionem Gadarenorum, quæ est in opposita ripa Galilææ.

26 *Et nauigauerunt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæam.*

Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

27 Ipsi autem egresso in terrã, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat dæmonia à temporibus multis, & vestimento non induebatur, neque in *ulla* domo manebat, sed in monumentis.

27 *Et quum egressus esset ad terram, occurrit illi vir quidã qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & vestimento non induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis.*

Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

28 Is ergo quum vidisset Iesum, & exclamasset, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? rogo te ne me torqueas.

28 *Is vt vidit Iesum, procidit ante illum, & exclamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi est Iesu Fili Dei altissimi? obsecro te ne me torqueas.*

Παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμά, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

29 Præcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine. nam à multo tempore corripuerat eum: itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis agitabatur à dæmone in deserta.

29 *Præcipiebat enim spiritui immundo vt exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: & vinciebatur catenis & compedibus custoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deserta.*

Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι ἐστὶν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών· ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

30 Interrogauit autem eum Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

30 *Interrogauit autẽ illũ Iesus, dicẽs, Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio. quia intrauerant dæmonia multa in eum.*

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirent in abyssum.

31 *Et rogabant illum ne imperaret illis vt in abyssum irent.*

Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

32 *Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum vt permitteret eis in illos ingredi. Et permisit illis.*

Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην, καὶ ἀπεπνίγη.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in stagnum: & suffocatus est.

33 *Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abiit grex per præceps in stagnum, & suffocatus est.*

27 Dæmonia, δαιμόνια. Ita legitur in omnibus codicibus.

29 Nam à multo tempore, πολλοῖς γὰρ χρόνοις: id est iampridem. Videtur autem hæc interpretatio melius conuenire cum eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Erasmus, Frequenter, id est πολλάκις: quam etiã interpretationem non improbo. Itaque vinctus *ille*, καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. Et vinciebatur. Ego verò studui vitare amphiboliam quæ ex Hebræo idiomate nascitur. Agitabatur, ἠλαύνετο: id est cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat. Sic enim loquitur Plautus in Asin. Vulg. & Eras. Agebatur, ἤγετο. quod verbum nimis est dilutum hoc loco.

31 In abyssum, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in nostrum etiam (id est Gallicũ) idioma transiit. Significat autem immensæ profunditatis voraginem, id est eum ipsum locum quem idem Lucas infrà 16.e.23, ᾅδην vocat, in quo nimirum dæmones constricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet.2.a.4. quod ne profani quidem scriptores ignorarunt. Sed videndum est vt in istis sobriè sapiamus ex Dei verbo, ne pro veritate aniles fabulas substituamus, quales multas Gregorius ille in suis Dialogis commemorat.

34 Ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

34 *Quod ut viderunt factum qui pascebant, fugerunt: & nuntiauerunt in ciuitatem & in villas.*

35 Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ᾽ οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: veneruntque ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

35 *Exierunt autem videre quod factum est, & venerunt ad Iesum, & inuenerunt hominem sedentem à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sana mente, ad pedes eius, & timuerunt.*

36 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες, πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

36 Annũtiauerũt autẽ ipsis etiã ii qui viderãt, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

36 *Nuntiauerunt autem illis & qui viderãt quomodo sanus factus esset à legione.*

37 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ᾽ αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacentis regionis Gadarenorum vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium reuersus est.

37 *Et rogauerunt illum omnis multitudo regionis Gerasenorum ut discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. Ipse autem ascendens nauim, reuersus est.*

38 Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ᾽ οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

38 Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt esset cum eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

38 *Et rogabat illum vir à quo dæmonia exierant, ut cum eo esset: dimisit autem eum Iesus, dicens,*

39 Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ᾽ ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

39 Reuertere domum tuam, & narra quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicãs per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

39 *Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit per vniuersam ciuitatem, prædicans quanta illi fecisset Iesus.*

40 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

40 Factum est autem quum reuertisset Iesus, excepit eum turba: nam omnes expectabant eum.

40 *Factum est autem quum rediisset Iesus, excepit illum turba: erant autem omnes expectantes eum.*

Mat.9.c.20 Mar.5.c.22

41 Καὶ ἰδού, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

41 ‖Et ecce, venit quidam cui nomen Iairus, qui erat præfectus synagogæ: quúmque accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domum ipsius:

41 *Et ecce, venit vir cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogæ erat: & cecidit ad pedes Iesu rogans eum ut intraret in domum eius:*

42 Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτόν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eáque moriebatur. (Inter eundũ verò turba coarctabat eum:

42 *Quia vnica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. (Et contigit dum iret, à turbis comprimebatur.*

43 Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ᾽ οὐδενὸς θεραπευθῆναι,

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impéderat totum victum, nec ab vllo potuerat curari,

43 *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogauerat omnem substantiam suam, nec ab vllo potuit curari:*

38 Rogauit autem, ἐδέετο δὲ. Eras. Rogauerat enim: id est ἐδέετο γάρ. Nã etiã ita impressit Frobenius.

39 Quanta, ὅσα, vel quæcunque. Possumus enim vel ad multitudinem, vel ad qualitatem referre. Erasmus illud maluit, ego posterius delegi. Per totam vrbem, καθ᾽ ὅλην τὴν πόλιν. Vrbem Gadarenorũ procul dubio intelligit, ex qua hunc fuisse dixit suprà, ver. 27. Quod autem narrat Marcus istum in Decapoli prædicasse, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, quum Plin. lib. 5. cap. 18, inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Iordanem sita.

40 Quum reuertisset, ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id est μετὰ τὸ ὑποστρέψαι. Vide Act. 2. a. 1.

43 Totum victum, ὅλον τὸν βίον: id est, id omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiam authores βίος pro οὐσία ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops quin superfuerit vnde statuam æneam sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: vnde nonnulli non minus futile quàm ineptum argumentum

colligũt constituẽdæ suæ idolomaniæ. Curari, θεραπευθῆναι. Alibi τὸ θεραπεύειν vertere solemus Sanare: sed hoc loco propriè accipitur, quũ agatur de remediis quibus ad curandos morbos vtũtur medici. Vide Mat. 4. d. 23.

44 Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

44 Quum accessisset à tergo, tetigit fimbriam pallii ipsius: & illico substitit fluxio sanguinis eius.

44 *Accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius: & cõfestim stetit fluxus sanguinis eius.*

45 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, Τίς ὁ ἁψάμενός μου;

45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

45 *Et ait Iesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt, & dicis, Quis me tetigit?*

46 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μού τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ᾽ ἐμοῦ.

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego cognoui virtutem à me exiisse.

46 *Et dixit Iesus, Tetigit me aliquis: nam ego noui virtutem de me exisse.*

47 Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι᾽ ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non latuisse, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declarauit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuerat illico.

47 *Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & procidit ante pedes eius, & ob quam causam tetigerit eũ, indicauit coram omni populo, & quemadmodum confestim sanata sit.*

48 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)

48 Ipse verò dixit ei, Confide filia, fides tua te seruauit: vade cum pace.)

48 *At ipse dixit ei, Filia, fides tua saluam te fecit: vade in pace.)*

49 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

49 Adhuc eo loquẽte, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: ne vexa magistrum.

49 *Adhuc illo loquente, venit quidam ad principem synagogæ, dicens ei, Quia mortua est filia tua, noli vexare illum.*

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

50 Iesus autem *hoc* audito, respondit ei, Ne metue: crede solummodo, & seruabitur.

50 *Iesus autem audito hoc verbo, respondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & salua erit.*

51 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα.

51 Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem ac matrem puellæ.

51 *Et quum venisset domum non permisit intrare secum quenquam nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrẽ & matrem puellæ.*

52 Ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

52 Flebant autem omnes, & plãgebant eam: ipse verò dixit, Ne flete: non est mortua, sed dormit.

52 *Flebant autem omnes & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere: nõ est mortua puella, sed dormit.*

53 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

53 Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

53 *Et deridebant eum, sciẽtes quòd mortua esset.*

54 Αὐτὸς δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε, λέγων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.

54 Ipse verò eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit dicens, Puella, surge.

54 *Ipse autem tenens manum eius, clamauit dicens, Puella, surge.*

46 Cognoui, ἔγνων: id est sensi, & percepi. Vulg. & Eras. Noui: id est οἶδα.

50 Respondit ei, ἀπεκρίθη αὐτῷ: id est principi synagogæ, non autem ipsius seruo: quod quia ambiguum est, Vulgata & Erasmus maluerunt exprimere antecedens.

54 Eiectis foras omnibus, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vetus interpres hæc non legit: reperimus tamen in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos excipias, quorum mirificus est cũ Vulg. editione consensus. Erasmus ex Marco addita suspicatur. Nam, inquit, iam antè testatus est Lucas Iesum non passum esse quenquam eò ingredi vbi funus erat puellæ, præter patrem & matrem & tres discipulos. Verùm (quod Erasmi pace dixerim) vt hoc concedam, non tamen consequi videtur hæc addi non debuisse. Refertur enim illud ad eã turbam quæ cũ Iesu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flentes ac eiulantes, vt disertè scribit Marcus? Hi sunt igitur à quibus deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quum non consideraret Erasmus, alium hic nodum nectit, quomodo possit turba dici eiecta quam non passus sit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit vt in

vestibulo constiterit turba, funus in interioribus ædibus positum fuerit. At ego existimo alios non esse passum ingredi, alios verò intus repertos domo eiecisse.

55 Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

55 Et reuersus est spiritus eius, ac surrexit illico: & ipse præcepit vt ei daretur cibus.

55 *Et reuersus est spiritus eius: & surrexit continuò. Et iussit illi dare manducare.*

56 Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

56 Et obstupuerunt parentes eius: ipse verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

56 *Et stupuerunt parentes eius: quibus præcepit ne alicui dicerent quod factum erat.*

Κεφάλαιον Θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

Matth.10.a.1 marci 3.b.13 & 6.a.7

1 Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

1 Conuocatis autem Iesus duodecim discipulis suis, dedit eis vim & potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

1 *Conuocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem & potestatem super omnia dæmonia, & vt languores curarent.*

Matth.10.a.7

2 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

2 Misitque eos vt prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

2 *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.*

Matth.10.a.9 marci 6.b.8

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

3 Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neque virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

3 *Et ait ad illos: Nihil tuleritis in via, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.*

4 Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, & illinc exite.

4 *Et in quamcunque domum intraueritis, ibi manete, & inde exeatis.*

Infrà,10.b.11 matth.10.b.14 marci6.b.11 act.13.g.51

5 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς.

5 Et quicunque nō receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *ut sit* testimonio aduersus eos.

5 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.*

6 Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

6 Exeuntes igitur obibant singulos vicos, euangelizantes & sanantes vbique.

6 *Egressi autem circuibant per castella, euangelizantes & curantes vbique.*

55 Surrexit, ἀνέστη. Iacent cadauera: puella verò, recepta vita, vt verè illam non modò reuixisse, sed etiam ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.

IN CAPVT IX.

1 Duodecim discipulis suis, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id est duodecim Apostolis, sensu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, nequis temere Veterem interpretem reprehendat. Theophylactus autem simpliciter legit τοὺς δώδεκα.

2 Et sanarent, καὶ ἰᾶσθαι. Hic libuit quasi πάρεργον subiicere quæ Theophylactus in hunc locum annotauit, his verbis, Δεῖ τὸν τὴν διδασκαλίαν ἐγκεχειρισμένον, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν. τὸ γὰρ κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τὰ δὲ θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ' οὐκ ἦν αὐτοῖς τὸ κήρυγμα ὑγιές. διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. Hæc considerent qui miracula separant à verbo.

3 Virgas, ῥάβδους. Sic scriptum inuenimus in omnibus vetustis exemplaribus, præter vnum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id est virgam. Vide Mat.10.b.10. Binas tunicas, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ distributionem declarat hoc loco: deerat tamen in vno codice. Habete, ἔχειν: id est ἔχετε, enallage Græcis familiari: quanuis sanè dura sit, quum præcedat αἴρετε, & μένετε subsequatur. Itaque in vno codice scriptum legimus ἔχετε, in alio verò simpliciter scriptum erat, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita videlicet vt αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 Et illinc exite, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice scribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, & ne illinc exeatis: quod in nonnullis etiam Veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi verò, etiam si negationem addideris, videtur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus ne hospitium mutent. iubet igitur vt ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut vetat ne quum aliquò semel ingressi fuerint, inde exeant ad alium quærendum hospitem: quoniam videlicet ista promulgatio Euangelii per Apostolos, erat duntaxat veluti discursio quædam, nequis in Iudæa posset ignorantiam aduentus Christi prætexere.

6 Obibant, διήρχοντο, Vulg. & Erasmus, Circumibant, id est περιῆγον. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus Transire: hîc interpretari maluimus obire, quòd paulò melius videatur huic loco conuenire hæc significatio. Singulos vicos, κατὰ κώμας. Vulgata & Erasmus, Per castella. Ego exprimendam putaui particulam distributiuam.

7 Ἤκουσε δὲ Ἡρῴδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν.

7 Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, propterea quòd dicebatur à quibusdam Iohannem excitatum esse à mortuis:

Matth.14.a.1 marci 6.b.14

7 *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebat ab eo: & hæsitabat, eo quòd diceretur à quibusdā, Quia Iohānes surrexit à mortuis:*

8 Ὑπό τινων δέ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δέ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

8 A quibusdam verò, Eliam apparuisse: ab aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

8 *A quibusdam verò, Quia Elias apparuit: ab aliis autem, Quia Propheta vnus de antiquis surrexit.*

9 Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρῴδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

9 Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.

9 *Et ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.*

10 Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν. καὶ παραλαβὼν αὐτούς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.

10 Reuersi autem Apostoli narrauerunt ei quæcunque fecerāt. Et *ipse* assumptis illis, secessit priuatim in locum desertum vrbis quæ vocatur Bethsaida.

Mat.14.b.13 marci 6.c.35

10 *Et reuersi Apostoli narrauerunt illi quæcunque fecerunt. Et assumptis illis secessit seorsum in locum desertum qui est Bethsaidæ.*

11 Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτούς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.

11 Quod quum cognouisset turba, sequuta est eum: *ipse* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus sanatione opus erat, sanabat,

11 *Quod quum cognouissent turbæ, sequutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebant sanabat.*

12 Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν· προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγρούς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν· ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

12 Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, illuc diuertant, & inueniant cibaria: nam hîc in loco deserto sumus.

Mat.14.b.16 marci 6.c.35 i.han.6.a.5

12 *Dies autem cœperat declinare: & accedentes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, vt euntes in castella villásque quæ circa sunt, diuertant & inueniant escas: quia hîc in loco deserto sumus.*

13 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μήτι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα.

13 Ipse verò dixit eis, Date ipsis vos quo vescantur. Ipsi verò dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi nos profecti emamus toti huic populo escas.

13 *Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas.*

7 Hæsitabat, διηπόρει. Hæsitandi verbum videtur potius respondere τῷ ἐπέχεσθαι: sed tamen satis commodè exprimit τὸ διαπορεῖν, quum de iis dicatur qui ita perplexi & impediti quasi in luto tenentur, vt exitum non inueniāt, quod Græcis declarat πόρον μὴ ἐξευρεῖν. Huius rei verū exemplum qui requirit, consideret quid moliti sint aduersarii veritatis nostra memoria, & quàm varia subinde consilia frustra captent.

10 Vrbis quæ vocatur Bethsaida, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά. Vulgata, Qui est Bethsaidæ, τῆς Βηθσαϊδά. In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδάν. Cæterùm dicitur desertum esse eius ciuitatis à qua cognominabatur, quòd vel in eius agro censeretur, vel occurreret iis qui Tiberiade proficiscebantur in eam vrbem. Quomodo autem accipiēda sit dictio πέραν apud alios Euangelistas in huius historiæ narratione, & qua ratione Matthæus & Marcus cum Iohanne concilientur, dicemus Iohan.6.

12 Illuc diuertant, καταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν cōuertimus dissoluere: quæ est propria huius verbi declaratio. Translatitiè autem accipitur pro recipere se in diuersoriū: sed de iis tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos soluunt quum ad diuersorium vētum est: qua significatione videtur Marcus vti interiungendi vocabulo. Apud Latinos autem, qui in hospitium aut potius tabernam concedunt, dicuntur diuertere, quòd de via deflectant: & hospitia ipsa, diuersoria vocantur simili ratione. Cibaria, ἐπισιτισμόν, Vulgata & Erasmus, Escas, βρώματα. Est autē ἐπισιτισμὸς propriè (vt existimo) militare vocabulum, & id declarat quod Latini frumentationem dicunt.

13 Plus, πλεῖον. Erasmus, Plures, id est πλείους: quum in Frobenii editione legatur πλεῖον. Cic. Opiniones quum tam variæ sint, alterum fieri potest, vt earum nulla: alterum certè non potest, vt plus vna vera sit. Terentius, Ancillas secum adduxit plus decem. Nisi, εἰ μήτι. Sic sæpe in eclipsi adhibentur eiusmodi particulæ ex communi vsu loquendi. Potest autem hoc modo expleri sententia, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces. Itaque non possumus eis dare quo vescantur, nisi fortè profecti, &c. Sed hoc præterea notandum est, hanc formulam loquendi fere vsurpari quoties absurdum quippiam aut ἀδύνατον sequi significatur: ideo subiicitur, ἦσαν γὰρ, aderant enim: quibus verbis Lucas causam adfert cur hoc discipuli tam absurdū iudicarint. Toti huic populo, εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον. Heb. לכל העם הזה, id est qui toti huic populo sufficiat. Vulg. & Eras. ad

verbū,In omnē hūc populū,qua significatione interdū etiā vsurpatur præpositio In apud Latinos: sed ita fere vt rei potius quàm personæ declaradæ adhibeatur: vt apud Terent. reperias, Emptos pisciculos in cœnam seni.

Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

14 Aderant enim quasi viri quinquies mille. Ait autem discipulis suis, Facite vt discumbant per singulos quosque discubitus quinquageni.

14 Erant autem fere viri quinque millia. Ait autem ad discipulos suos, Facite illos discumbere per conuiuia quinquagenos.

Καὶ ἐποίησαν οὕτω, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας.

15 Ipsi igitur ita fecerunt, & discubuerunt illi omnes.

15 Et ita fecerunt: & fecerunt discumbere omnes.

Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτοὺς, καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

16 Ipse verò acceptis quinque illis panibus & duobus piscibus, suspiciens in cælum, benedixit eis: & fregit, deditque discipulis vt apponerent turbæ.

16 Acceptis autem quinque panibus & duobus piscibus, respexit in cælum, & benedixit illis: & fregit, & distribuit discipulis suis vt ponerent ante turbas.

Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες· καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.

17 Comederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit ipsis fragmentorum, cophini duodecim.

17 Et manducauerunt omnes, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit illis fragmentorum cophini duodecim.

Matth.16.b.13
marci 8.c.27

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

18 Et factum est, quum ipse solus precaretur, erant cum eo discipuli: interrogauitque eos, dicens, Quem me dicit esse turba?

18 Et factum est quum solus esset orans, erant cum illo & discipuli: & interrogauit illos, dicens, Quem me dicunt esse turbæ?

Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

19 Ipsi autem respondentes dixerunt, Iohannem Baptistam: alii autem Eliam: alii verò, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

19 At illi responderunt, & dixerunt, Iohannem Baptistam: alii autem Eliam: alii verò, quia vnus Propheta de prioribus surrexit.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

20 Dixit autem eis, Vos verò quē me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.

20 Dixit autem illis, Vos autem quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus dixit, Christum Dei.

Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο·

21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:

21 At ille increpans illos, præcepit ne cui dicerent hoc:

Matth.17.d.22
marci 8.c.31

Εἰπὼν, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

22 Dicens, Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

22 Dicens, Quia oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi: & tertia die resurgere.

14 Aderant enim, ἦσαν γάρ. Vulg & Eras. Erant autem, ἦσαν δὲ, contra omnium codicum fidem. Per singulos quosque discubitus quinquageni, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6.e.39, vbi exposuimus hanc loquendi formulam.

15 Discubuerunt *illi* omnes, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας. Sic scriptum inuenio in Veteris editionis plerisque exemplaribus: quam lectionem magis probo quàm si ἅπαντες legas, & interpreteris, Fecerunt omnes discumbere: quanuis eiusmodi repetitiones sint Hebræis familiares.

16 Benedixit eis, εὐλόγησεν αὐτούς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, precatus est & fregit. Apud Iohannem verò in huius historiæ narratione 6.b.11, scriptū est, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, & gratiis actis, dedit. Itaque non dubium est quin εὐλογεῖν hoc loco significet τὸ εὐχαριστεῖν, id est gratias agere. Quia tamen additur relatiuum αὐτούς, & nimis absurdum fuerit cogitare Christum egisse panibus gratias, aut precatum esse panes ac pisces, emollienda est hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixisse, id est de his panibus ac piscibus gratias egisse Deo Patri, & simul eum precatus vt tantilla panum ac piscium copia tantam multitudinem pasceret: denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur. Sic de Samuele dicitur Sam.9.b.13 יברך הזבח: id est benedicere solet sacrificio: & à Paulo 1.Tim.4.b.5, cibus dicitur sanctificari verbo & oratione siue gratiarum actione. Vtrunque enim ibi coniungit Apostolus, vt hîc quoque coniungēdum est. Nam partim pro cibo præstito aguntur Deo gratiæ: partim autem petitur vt purè & sobriè eo vti liceat, vt reliquam vitam in Dei cultu consumamus. Inde factum vt Christiani dicantur benedicere mensæ, & consecrare mensam, quū tamen hæc benedictio non ad ipsos cibos, sed ad Deum potius & conuiuas pertineat. In poculo verò benedictionis, cui benedicimus, (vt scribitur 1.Cor.10.d.16) vt ipsum benedicendi verbum possit eodem modo explicari, tamen prorsus diuersus est benedictionis finis, vt suo loco explicabimus. Deditque, καὶ ἐδίδου. Vulgata & Erasmus, Et distribuit, καὶ μετεδίδου.

18 Solus, καταμόνας, id est separatus à turba: nisi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quum fuisset, vt suprà 8.f.40, ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quū reuertisset. aut fortassis quā solus oraret, interuenerūt discipuli. Discipuli, οἱ μαθηταί. Vul.& Eras. Et discipuli, & οἱ μαθηταί, quū ne in Frobeniana quidē editione addatur καὶ, cui certè nullus hîc locus est. Nam ita significatur alios præterea adfuisse: quod si verum est, quî dici possit Christus fuisse καταμόνας?

23 Quotidie

Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ᾽ ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

23 Dicebat autē omnibus, Siquis vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucem suā quotidie, & sequatur me.

23 Dicebat autē ad omnes, Siquis vult post me uenire, abneget semetipsū, & tollat crucē suā quotidie, & sequatur me.

Infra, 14.f.27
matth.10.d.38
& 16.d.24
marci 8.d.35

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.

24 Quisquis enim voluerit animā suā seruare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam suā mea causa, is seruabit eam.

24 Qui enim uoluerit animam suam saluam facere, perdet illam. nam qui perdiderit animam suam propter me, saluā faciet illam.

Infra, 17.g.33
matth.10.d.39
& 16.d.25
marci 8.d.35
iohan.12.d.25

Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς;

25 Quid enim prodest cuipiam si lucretur vniuersū mundū, se ipsum autem perdat, siue seipso multetur?

25 Quid enim proficit homo si lucretur uniuersū mūdū, se autē ipsū perdat, & detrimētum sui faciat?

Matth.16.d.26
marci 9.d.36

Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

26 Quem enim puduerit mei ac meorum sermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cū gloria sua & Patris, sanctorúmque Angelorum.

26 Nā qui me erubuerit & meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, quū uenerit in maiestate sua & Patris, & sanctorum Angelorum.

Infra, 12.b.9
matth.10.d.33
marci 8.d.38
2.tim.2.b.12

Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

27 Dico autem vobis verè, sunt quidā ex iis qui hîc adstant qui nequaquam gustabūt mortem vsquedum viderint regnū Dei.

27 Dico autem uobis uerè, sunt aliqui hic stantes qui non gustabunt mortē donec uideāt regnū Dei.

Matth. 26.d.28
marci 9.a.1

Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

28 Factum est autem, post hæc verba quasi dies octo *intercessērant*, quum assumptis Petro & Iohanne & Iacobo, ascēdit in mōtem vt precaretur.

28 Factum est autem post hæc uerba fere dies octo, & assumpsit Petrū & Iacobū & Iohannē, & ascēdit in montē ut oraret.

Matth.17.a.1
marci 9.a.2

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

29 Et facta est inter precandum species vultus eius alia, & vestitus eius albus ac emicans.

29 Et facta est, dum oraret, species uultus eius altera, & uestitus eius albus & refulgens.

Καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cū eo, qui erāt Moses & Elias:

30 Et ecce, duo uiri loquebantur cū illo: erant autē Moyses & Elias:

Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

31 Qui visi cum gloria, dicebant ipsius exitum, quē futurum erat vt defūgeretur in Hierusalē.

31 Visi in maiestate: & dicebāt excessum eius quē completurus erat in Ierusalem.

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

32 Petrus verò & qui cum ipso erant, grauati erāt somno: quū autem euigilassent, viderūt gloriā eius, & duos illos viros qui stabant cum eo.

32 Petrus uerò & qui cū illo erant, grauati erant sōno: & euigilantes, uiderunt maiestatem eius, & duos uiros qui stabāt cum illo.

23 Quotidie, καθ᾽ ἡμέραν. Hoc neque apud alios Euangelistas additur, neque legitur in Complutensi editione & quinque vetustis codicibus, neque explicatur à Theophylacto. Est tamen magna horum verborum emphasis, quibus videlicet significatur fore vt sicut dies diem consequitur, ita crux crucem excipiat.

25 Si lucretur, κερδήσας: id est ἐὰν κερδήσῃ, vt Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim resoluendum est interdum participium apud Græcos, vt in illo Homeri versiculo Iliad.1, ἤθη μοι ἔγωγε κελεύεις: id est ἐάν τις μένῃ. Subiicitur enim καὶ εἴ μάλα τις πλεονάζοι.

26 Puduerit, ἐπαισχυνθῇ. Vulgata, Erubuerit. Optarim (inquit in hunc locum Erasmus) Latinum esse quod posuit Vetus interpres. Atqui sic loquitur Virgilius Æneid. 2, -sed iura fidémque Supplicis erubuit. Sed hoc tamen est ποιητικώτερον.

18 Dies octo *intercesserant*, ἡμέραι ὀκτώ. Erasmus, Diebus octo, ἡμέραις ὀκτώ. Ego malui constructionem explere. Quomodo verò cum Matthæo & Marco conciliandus sit Lucas, diximus Marci 9.a.2.

31 Exitum, τὴν ἔξοδον. Vulg.& Eras. Excessum, rectè quidem & eleganter, sed ambiguè. Itaque nonnulli hac ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde sunt interpretati acsi ἔξοχον declararet: nonnulli rursus, tanquam excellentiam ac præstantiam, id est ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν, significet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam authores, vt annotat Valla. Quo futurum erat vt defungeretur, ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulg.& Eras. ad verbum, Quem completurus erat. Ego malui synonymum quærere, quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphasis. Fuit enim mors illa omnium acerbissima instar muneris imposita Christo, quo ipse non minus promptè quàm fideliter est defunctus, ita vt omnes Mediatoris partes impleuerit.

32 Quum autem euigilassent, διαγρηγορήσαντες δὲ. Vulgata & Erasmus. Experrecti, διεγερθέντες.

33 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν· Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοί, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ, μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

33 Et factum est quum illi discederet ab eo, dixit Petrus ad Iesu, Magister, bonũ est nos hic esse: atque adeo faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnũ Mosi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.

33 *Et factum est quũ discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum, Præceptor, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Moysi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret.*

34 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

34 Hæc autem ipso dicente, extitit nubes quæ inumbrauit eos: timuerũt autem dum ingrederentur in nubem.

34 *Hæc autem illo loquente, facta est nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem.*

35 Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic est filius ille meus dilectus: ipsum audite.

35 *Et uox facta est de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus: ipsum audite.*

36 Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

36 Et postquam vox illa extitisset, inuentus est Iesus solus: ipsi autem siluerũt, & nulli declararunt per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

36 *Et dum fieret uox, inuentus est Iesus solus: & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex iis quæ uiderant.*

Matth. 17. b. 14 marci 9. c. 17

37 Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

37 Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent de mõte, occurrit ei turba multa.

37 *Factum est autem in sequenti die, descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.*

38 Καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

38 Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens, Magister, rogo te, respice ad filium meum: nã vnigenitus est mihi.

38 *Et ecce uir de turba exclamauit, dicens, Magister, obsecro te, respice in filium meum, quia unicus est mihi.*

39 Καὶ ἰδού, πνεῦμα λαμβάνει αὐτόν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρῖβον αὐτόν.

39 Et ecce, spiritus arripit eum, & repente clamat, & discerpit eũ cum spuma, & vix discedit ab eo, conterens eum.

39 *Et ecce spiritus apprehendit eum, & subitò clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & uix discedit, dilanians eum.*

40 Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eiicerent: sed non potuerunt.

40 *Et rogaui discipulos tuos ut eiicerent illum: & non potuerunt.*

41 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tãdem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

41 *Respondens autem Iesus dixit, O generatio infidelis & peruersa, usquequo ero apud uos & patiar uos? Adduc huc filium tuum.*

42 Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα, καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

42 Quum autem adhuc accederet, lacerauit eũ dæmonium, & discerpsit: obiurgauit autem Iesus spiritum impurũ, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

42 *Et quum accederet, elisit illum dæmonium, & dissipauit. Et increpauit Iesus spiritum immũdum, & sanauit puerum: & reddidit illum patri eius.*

36 Postquam vox illa extitisset, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν: id est μετὰ τὸ γενέσθαι, cuius enallages exemplũ aliud occurrit infrà, 11. versu 37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè conuertisse, Dum fieret vox.
Per id tempus, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vulgata & Erasmus ad verbum, In diebus illis. Hunc autem Hebraismum quum alibi sæpe retinuerimus, hic mutauimus, quòd disertè dicat Marcus discipulos non aliquot diebus duntaxat tacuisse, sed vsquequo Christus resurrexisset.
39 Conterens, συντρῖβον. Vulgata & Erasmus, Dilanians, διασπαράττον. In nonnullis codicibus legitur συντρίβεται, id est atterente seu conterente. Nam vt in morbo etiam comitiali accidit, solent isti in membrorum conuulsione caput cæteráque membra terræ illidere, ita vt sese totos atterant.
41 ~~Erasmus, ἔρρηξεν. Vulgata, Elisit, id est ἔρρηξεν, vt existimat Erasmus, vel potius~~ [illegible]

43 Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ. Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,

43 Percellebantur igitur omnes super magnifica Dei virtute. omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

43 *Stupebant autẽ omnes in magnitudine Dei. Omnibúsque mirãtibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos,*

44 Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

44 Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

44 *Ponite uos in cordibus uestris sermones istos. Filius enim hominis futurum est ut tradatur in manus hominum.* Matth. 17. d. 22 marci 9. c. 35

45 Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, erátque ipsis occultum, adeo vt illud non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

45 *At illi ignorabant uerbum istud, & erat uelatum ante eos, ut non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc uerbo.*

46 Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

46 Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

46 *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset.* Matth. 18. a. 1 marci 9. c. 33

47 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ.

47 Iesus autem visa cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

47 *At Iesus uidens cogitationes cordis illorum, apprehendit puerum, & statuit illum secus se:*

48 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.

48 *Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. nam qui minor est inter uos omnes, hic maior est.*

49 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.

49 Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quendam sub nomine tuo eiicientẽ dæmonia, & prohibuimus eum, quia te non sequitur nobiscum.

49 *Respondens autem Iohannes dixit, Præceptor, uidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.* Marci 9. f. 38

50 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

50 Et dixit ei Iesus, Ne prohibete illum: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

50 *Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere: qui enim nõ est aduersus nos, pro nobis est.*

43 Magnifica virtute, μεγαλειότητι. Vulgata, Magnitudine, μεγέθει. Erasmus, Magnificentia, μεγαλοπρέπεια. Ego periphrasin vsurpaui necessariò. Nam vt solent mirifica illa Christi facta vocari μεγαλεῖα, ita virtus illa cælestis istorum operum effectrix, μεγαλειότης dicitur.
44 In aures vestras, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id est, attendire diligenter, & semel audita conseruate. Vulgata, In cordibus vestris, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. pro quo dicere solet Homerus, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, memori quæ condita mente teneto.
45 Occultũ ipsis, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic vsurpatur apud Hebræos נכחד, vt Psal. 68. a. 6, quum Latini potius tertio casu vtãtur. Vulgata, Et erat velatum ante eos, vt legisse videatur ἔμπροσθεν αὐτῶν. Erasmus, Absconditum ab illis: quæ interpretatio etiam ambigua est
46 Incidit autem disceptatio, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Eras. Intrauit autẽ cogitatio. Atqui apparet ex Mar. 9. v. 34, habitã fuisse in via disputationem de ea re inter discipulos, vbi vtitur Euangelista verbo διαλογίζεσθαι. Itaque εἰς αὐτούς non rectè conuertit Vetus interpres In eos, quum apud Marcum scriptum sit πρὸς ἀλλήλους.
47 Visa, ἰδών. Quod oculorum est, ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulo antè positum est αἰσθάνεσθαι pro συνιέναι, id est sentire pro intelligere. In nonnullis autem codicibus legitur εἰδώς, quum sciret.
Cogitatione, τὸν διαλογισμόν. Superiore versiculo Disceptationem sum interpretatus: sed pro Cogitatione hic accipi, satis indicat cordis nomen. Nam ita in via de hac re disceptarant discipuli vt Christum id celatum vellent.
48 Erit, ἔσται. Vulgata legit ἐστιν, est, in præsenti: quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, hunc puerulum, fortassis legendum est τοιοῦτο παιδίον, huiusmodi puerulum.
50 Ne prohibete illum, μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subiicitur, οὐ γὰρ ἐστι καθ' ὑμῶν, non est enim contra vos. deinde subiicitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι, &c.

51 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

51 Factum est autem, quum im pleretur tempus quo sursum reciperetur, tum ipse sese obfirmauit vt proficisceretur in Hierusalem.

51 Factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit vt iret in Ierusalem.

52 Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

52 Misitque nuntios ante faciē suam: qui profecti ingressi sunt in vicum Samaritanorum, vt pararent ei hospitium.

52 Et misit nuntios ante conspectum suum, & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, ut pararent illi.

4. Reg. 1.b.10. & 12

53 Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

53 ‖Sed illi non receperunt eum, quòd habitum præferret proficiscentis in Hierusalem.

53 Et non receperunt eũ, quia facies eius erat euntis in Ierusalem.

54 Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον, Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτοὺς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;

54 Quum autem hoc vidissent discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis dicamus vt ignis descendat è cælo, & consumat eos, vt etiam Elias fecit?

54 Quum vidissent autem discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerũt, Domine, vis dicimus ut ignis descendat de cælo, & consumat illos?

55 Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, Nescitis cuius spiritus vos sitis.

55 Et conuersus increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis.

Mat. 8.c.19

56 Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.

56 ‖Filius autem hominis non venit vt perderet animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

56 Filius hominis non venit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.

51 Tempus quo sursum reciperetur, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Dies assum-
ptionis eius. Sed (vt rectè obseruauit idem Erasmus Act.1.a.2) Assumi potius respondet τῷ ἀναλαμβάνεσθαι. cui
tamen in eo non assentior quòd in ἀνάληψις putet præpositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, id est rursum: quum po-
tius ascensum in superiorem locum significet. quod vt exprimerē, coactus sum periphrasin quærere, & à Græ-
cis aliquantulum deflectere. Cæterùm quia apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut
apud Latinos Agnitio liberorum contraria est Abdicationi: existimat doctissimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco si-
gnificare id tempus quo Christus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem est agnitus, & in paternam domum
receptus. Sed hæc argutia ~~mihi non placet~~ Sese obfirmauit, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, שם פניו,
vt Ezech.4.a.3. Nā שם פניו non lego nisi in vitio positum, vt Prouerb.21.d.29. Significatur autem hoc genere di-
cendi, Christum certo iam proposito moriendi sese dedisse in viam, & deposito omni mortis terrore iter ingres-
sum. Nam qui aliquò proficiscitur, eò conuertat vultum necesse est: sed verbo הכין aliquid etiam amplius signi-
ficatur quàm vt simpliciter dicatur vultum suum direxisse Hierusalem versus. Quia verò obscurior visa est in-
terpretatio si dicamus ad verbum, Obfirmauit faciem suam, perinde conuerti acsi scriptum esset, ἐστήριξεν ἑαυ-
τὸν, quum alioquin apud Hebræos sæpe hæc periphrasis vsurpetur simplicis affixi loco, vt versiculo sequenti,
Ante faciem suam, nihil aliud declarat quàm Ante se. In summa, hæc est sententia, Christum, quum ipsius hora
venisset, obfirmato animo iter ingressum esse.

52 In vicum, εἰς κώμην. In quibusdam codicibus legitur εἰς πόλιν, in vrbem: quam lectionem sequutus
est Vetus interpres. Sed illam præfero: quia postea sequitur εἰς ἑτέραν κώμην, in alium vicum. Non fit igitur hoc
loco mētio ipsius Samariæ metropolis, quam Euangelista non vocasset κώμην, quum iam esset magnificè con-
structa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illam ab Augusto cognominauit: sed potius vicus aliquis obscu-
rus eius regionis significatur. Vt pararent ei hospitium, ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos vsurpari solent ver-
ba ~~[illegible]~~: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act.10.b.10.

53 Quòd habitum præferret proficiscentis, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, Quia facies
eius erat vadens. Sed, (inquit Erasmus) sicut oculi loqui dicuntur qui innuunt quod dictum velis, ita facies ite
dicitur quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse. Ego verò per πρόσωπον intelligo totum habitum, ex quo fa-
cilè perspicere potuerunt Samaritani, Christũ cum suis Iudæum esse, & Hierosolymam ad diem festum Paschæ
proficisci. Norũt autem omnes quæ fuerit Samaritanorũ hæresis de templo Hierosolymitano, quæ paucis ex-
plicatur Iohan.4.c.20.

54 Dicamus, εἴπωμεν: id est iubeamus: quem Hebraismum sæpe iam exposuimus. Vt etiam Elias
fecit, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε; Hæc non legimus in quodam codice & in Vulgata editione: minimè tamen videntur
expungenda, quum insignem doctrinam cōtineant peruersæ quorundam κακοζηλίας. Reperiuntur etiam & ex-
plicantur apud Theophylactum.

55 Cuius spiritus sitis, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritum vocat, Hebræorum more, animi motum, qui partim ab
interiore, partim ab externo aliquo afflatu proficiscitur, puta vel à Spiritu sancto, vel à spiritu malo. Inde factũ
vt dona Dei vocentur Spiritus: & econtrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, vt spiritus auaritiæ,
superbiæ, furoris, & eiusmodi multa quæ passim occurrunt.

56 Animas hominũ, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפש האדם: id est, homines ipsos, aut hominũ vitā. Cōperimus

autē hæc omnia, καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinque vetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Erasmus non addi αὐτὸς, quod etiā omittitur in Vetere editione.

57 Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτὸν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.

57 Factum est autem proficiscētibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

57 Factum est autem ambulantibus illis, in via dixit quidam ad illum, Sequar te quocũque ieris, Domine.

58 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

58 Dixit autem ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli, nidos: Filius autē hominis non habet vbi caput inclinet.

58 Et dixit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.

Matth. 8.c.21

59 Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.

59 ‖Ait autem ad alium quendam, Sequere me. Ille verò dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeā ac sepeliam patrem meū.

59 Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.

60 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

60 Dixit autem ‖ei Iesus, Sine vt mortui sepeliāt mortuos suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

60 Dixitque ei Iesus, Sine ut mortui sepeliant mortuos suos: tu autem uade, annũtia regnum Dei.

61 Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι Κύριε, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

61 Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius vt valedicam iis qui sunt domi meæ.

61 Et ait alter, Sequar te Domine: sed perm itte mihi primùm renuntiare ijs qui domi sunt.

62 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

62 ~~Ait autem ei Iesus~~, Nemo qui manu sua admota aratro, respexerit ad ea quæ retro sunt, appositus est ad regnum Dei.

62 Ait ad illum Iesus, Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.

Κεφάλαιον Ι.

CAP. X.

CAP. X.

1 Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

1 Post hæc autem designauit Dominus etiam alios septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnē vrbem & locum quò futurus erat vt ipse veniret.

1 Post hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse uenturus.

2 Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτοὺς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

2 Dicebat ergo eis, ‖Messis quidem multa, sed operarii pauci: rogate ergo dominū messis vt emittat operarios in messem suam.

2 Et dicebat illis, Messis quidem multa, operarii autem pauci: rogate ergo Dominum messis ut mittat operarios in messem.

Mat. 9.d.37

3 Ὑπάγετε, ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

3 ‖Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

3 Ite, ecce, ego mitto uos sicut agnos inter lupos.

Mat. 10.b.16

4 Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

4 Ne portate crumenā, neque peram, neque calceamenta: ‖& nemīnem in via salutaueritis.

4 Nolite portare sacculũ, neque peram, neque calceamenta: & neminē per uiam salutaueritis.

4. Reg. c. 29

61 Vt valedicam, ἀποτάξασθαι. Vulgata, Renuntiare. Vide Mar.6.f.46.

IN CAPVT X.

1 Septuaginta, ἑβδομήκοντα. In vetere editione legimus Septuagintaduos, casúne an errore, nescio, quũ vetustissimi quique interpretes 70 tantùm recenseant, vt copiosius ostendit Erasmus in hunc locum. Sed in vno codice additum reperimus μαθητὰς, discipulos: quo fit vt suspicer, in Vetere editione quũ scriptũ esset δ̃tos, (vt sæpe librarii indocti ista cōpendia quæsierunt) postea nonnullos ex δ̃tos, duos fecisse: qui deinde versiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio vellent eum emendare. Verùm in eodem illo codice scriptum erat ἑβδομήκοντα δύο, vt planè nihil certi habeā quod constituam, nisi quòd præstat (opinor) septuaginta legere, quũ cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod veteres huc adferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet solidi: neque verò res ista tanti est momenti vt de ea contendere oporteat.

4 Neminē in via salutaueritis, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyperbolica loquutio qua vtũtur Hebræi quũ alicui præcipitur vt celeriter & nulla prorsus interiecta mora aliquid obeat, 2.Reg.4.v.29. Alioqui comes & humanæ salutationes inter Christiana quoque officia numerãtur. Hæc omnia igitur sunt κατά τι, & habita temporis ratione explicanda. vt planè ridiculi sint Monachi, quũ votũ illud fictitiæ paupertatis quā vocant, & Anabaptistæ quoque quũ suam illam κοινωνίαν conantur hoc testimonio confirmare.

Matth.10.b.12 marci 6.b.10

Εἰς ἣν δ᾽ ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

5 ‖In quamcunque domum ingrediamini, primùm dicite, Pax huic domui.

5 *In quamcunque domũ intraueritis, primùm dicite, Pax huic domui.*

Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ᾽ αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀνακάμψει.

6 Quòd si fuerit illic ˇquispiam filius pacis, requiescet super eũ pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

6 *Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad uos reuertetur.*

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ᾽ αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.

Deut.24.c.14 matth.10.b.10 1.tim.5.c.18

7 ˇManete autem ˇin ea ipsa domo, edentes & bibentes ˇquæ ab ipsis *apposita fuerint*: ‖dignus enim est operarius mercede sua. Ne trãsite è domo in domum.

7 *In eadem autem domo manete edentes & bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede sua. Nolite trãsire de domo in domũ.*

Matth.10.b.11

Καὶ εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν·

8 ‖Sed & in quamcunque vrbem ingressi fueritis, & exceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:

8 *Et in quãcunque ciuitatẽ intraueritis, & susceperint uos, manducate quæ apponũtur uobis.*

Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

9 Et sanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ˇad vos regnum Dei.

9 *Et curate infirmos qui in illa sunt: & dicite illis, Appropinquauit in uos regnum Dei.*

Εἰς ἣν δ᾽ ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,

10 In quamcunque autem vrbẽ ingressi fueritis, & non exceperint vos, egressi in plateas eius, dicite,

10 *In quãcunque autẽ ciuitatẽ intraueritis, & nõ susceperint uos, exeuntes in plateas eius, dicite,*

Supra.9.a.5 act.13.g.51, & 18.b.6.

Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

11 ‖Etiam puluerem qui adhæsit nobis ex vrbe vestra, ˇvobis abstergimus: tamẽ hoc scitote, appropinquasse ad vos regnũ Dei.

11 *Etiam puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate uestra, extergimus in uos: tamẽ hoc scitote, quia appropinquauit regnũ Dei.*

6 Quispiam filius pacis, ὁ υἱὸς εἰρήνης. Videtur non fuisse hoc loco prætermittendus articulus, cuius quidem vis est ἀόριστος, quum fere soleat vel ἀναφορικῶς, vel κατ᾽ ἐξοχὴν poni. Filius autem pacis Hebraico more vocatur qui faueat doctrinæ pacis siue Euangelii.

7 Manete, μένετε: id est, hospitium vobis deligite. quod Græci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hic propriè accipitur pro ישב, id est habitare, & sedes ponere, aut diutius hærere: sed pro לון, id est diuertere & in hospitio tantisper morari dum quieueris, vt cœptum iter persequaris. Vnde mansionis vocabulum pro hospitio & diuersorio vsurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון. In ea autem ipsa domo, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulg. & Eras. In eadem autem domo, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua est. Possunt enim hæc ita accipi quasi omnes iubeantur eundem habere hospitem, vel quasi prohibeãtur hospitiũ mutare: quod paulo pòst subiicitur: adeo vt si ita interpreteris, vix possit hæc battologia excusari. Erit autem plana sententia si à Græcis non discesseris. Nemo enim erit qui nõ intelligat præcipi discipulis ne de quærendo commodo hospite laborent, vti faciunt videlicet qui vel in aliquo loco constituerunt diutius cõmorari, vel delicias ac voluptates, commoda denique sua captant. Iubet igitur econtrario Christus vt discipuli in quamcunque domum fuerint ingressi, id est quæcunque domus illis veniẽtibus patuerit, eam ipsam pro hospitio deligant. Neque enim hic instituitur solennis quædam prædicatio Euangelii, qualis fuit à discipulis vsurpata quũ iam Ecclesias constituerent: sed mittuntur isti tanquam Christi apparitores, qui eum significarent aduentare Hierosolymã, & verum ac vltimum Iubileum promulgarent, nempe vt Christus supremarum suarum concionum, & passionis item ac resurrectionis plurimos testes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc existimo gesta esse in vltima Christi profectione, quia superiore cap. versu 51, addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id est, quum impleretur tempus quo futurum erat vt sursum reciperetur. Quæ ab ipsis *apposita fuerint*, τὰ παρ᾽ αὐτῶν: subaudi παρατιθέμενα, quod participium exprimitur sequenti versiculo. Vulgata Quæ apud illos sunt: id est τὰ παρ᾽ αὐτοῖς, vt Erasmus rectè annotauit: quanuis quod ad sententiam attinet, minimum intersit. E domo in domum, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hìc demum vetãtur hospitium mutare, ob eam caussam quam paulo antè dixi. & bellè quidem scilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum aut ventrum potius instituto, quos tamen non pudet profiteri se Apostolicam vitam agere, quòd hostiatim victum mendicare soleant.

8 Sed & in quãcunque, καὶ εἰς ἣν δ᾽ ἄν. Vulg. & Eras. Et in quãcunque, καὶ εἰς ἣν ἄν, quum in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ita fere loqui soleant disertiores Græci. Nequis verò existimet hoc versiculo repeti quod superiore dictum fuerat, ac proinde inanem esse battologiam, cõsideranda est ratio superiori versiculo adiuncta. Quũ enim dixisset Dominus, Edite & bibite quæ ab hospitibus apposita fuerint, addit rationem, Quia, inquit, dignus est operarius mercede sua. Perinde est igitur acsi dixisset, posse ipsos bona conscientia vesci hospitis bonis, etiamsi non haberent vnde soluerent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) quum ali etiam mercenarii soleant. Hìc autem alius est finis ipsi propositus. Vult enim vt contenti sint non modò quouis hospitio quod ipsis patuerit, sed etiam quouis apposito cibo, nempe ne seipsos quærant, eorum exemplo quorum Deus venter est.

9 Ad vos, ἐφ᾽ ὑμᾶς. Vulg. & Eras. In vos. Sed constat ἐπὶ vsurpari ἀντὶ τῆς πρὸς, vt suprà etiam annotauimus 2.a.2. Vtuntur autẽ hac enallage nõ modò Hebræi, sed etiam disertiores Græci. Sic enim Hom. Iliad. κ, ἐμὲ δ᾽ ἐπὶ Νέστορα δῖον εἰμι. 11 Vobis, ὑμῖν. Id est aduersum vos, vt explicatur suprà, 9.a.5. Vulg. & Eras. In vos.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorem fore quàm vrbis illius.

12 *Dico uobis quia Sodomis in die illa remissius erit quàm illi ciuitati.*

Matth.11.c.21

Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

13 ‖Væ tibi Chorazin, væ tibi Beth-saida. nam si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere sedentes resipuissent.

13 *Væ tibi Chorozaim, uæ tibi Beth saida: quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes quæ factæ sunt in uobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent.*

Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν.

14 ˇIdeo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm vestra.

14 *Veruntamen Tyro & Sidoni remissius erit in iudicio quàm uobis.*

Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

15 Et tu Capernaum quæ vsque ad cælum sublata es, vsque ad inferos depriméris.

15 *Et tu Capharnaum usque ad cælum exaltata, usque ad infernum demergeris.*

Mat.10.d.40 iohan.13.c.20

Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

16 ‖Qui vos audit, me audit: & qui vos reiicit, me ˇreiicit: qui verò me reiicit, reiicit eum qui misit me.

16 *Qui uos audit, me audit: & qui uos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.*

Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

17 Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subiiciuntur nobis ˇper nomen tuũ.

17 *Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subiiciuntur nobis in nomine tuo.*

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

18 Ipse autem dixit eis, ˇSpectabã Satanam, vt fulgur, è cælo ˇcadentem.

18 *Et ait illis, Videbam Satanam, sicut fulgur, de cælo cadentem.*

Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ.

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: & ˇnihil vos lædet.

19 *Ecce, dedi uobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem uirtutem inimici: & nihil uobis nocebit.*

Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subiiciantur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sint in cælis.

20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quia spiritus uobis subiiciuntur: gaudete autem quòd nomina uestra scripta sunt in cælis.*

Matth.11.c.25.

Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

21 Eo ipso momento exultauit Iesus ˇspiritu, & dixit, ˇCõfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc absconderis à sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ˇita placuit tibi.

21 *In ipsa hora exultauit spiritu, & dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: etiam Pater, quoniam sic placuit ante te.*

14 Ideo, πλήν. Vulgata & Erasmus, Veruntamen. Vide Matth.11.c.22.

16 Reiicit, ἀθετεῖ. Vide Marci 6.d.16.

17 Per nomen tuum, ἐν ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim discipuli in edendis miraculis plena illa potestate & summo imperio vtebantur, sicut ex Actis Apostolicis liquet, sed Christi nomen inuocabant, cuius se duntaxat ministros esse fatebantur.

18 Spectabam, ἐθεώρουν. Annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse, Videbant: quam interpretationem planè repudio. Cadentem, πεσόντα. Collocatur Satan in aere cum suis Angelis, Ephes.6.v.12. Inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelii potestas ipsius aboletur.

19 Nihil vos lædet, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ: vel (vt Vulgata & Erasmus) Nihil vobis nocebit. Ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, quum alioquin dicatur ἀδικεῖν quisquis etiam aliquid præter iustum & æquum facere conatur: & omnium iniuriis nulli sint æquè expositi atque ii quibus hoc vnum est curæ vt Deum religiosè colant.

21 Spiritu, τῷ πνεύματι, id est animo. Quanuis enim in tribus vetustis codicibus addatur τῷ ἁγίῳ, id est

aa.iiii.

sancto, vt in nonnullis etiam vetustis codicibus Latinis legitur :tamen hanc esse germanam lectionem puto, nec magis commodè hæc posse exponi de Spiritu sancto quàm quod dicitur Iohan. 13.c.21.turbatus fuisse spiritu : qui locus optimè explicatur Matth. 26.d.38. Quod autem existimat Erasmus, de Spiritu sancto hæc intelligi, quia adiunctus est articulus, non satis firma ratione nititur, vt alibi ostendimus. Ita placuit tibi, ὅτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Vide Matth.11.d.26. Cæterùm in vetustis codicibus additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶπε, & conuersus ad discipulos, dixit : quæ verba non legit Vetus interpres, & sanè puto hic redundare, quanuis aliter sentiat Valla.

Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατήρ, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

22 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo : & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater : & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

22 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo scit quis sit Filius, nisi Pater : & qui sit Pater, nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

Matth.13.b.16 Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, κατ' ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

23 Tunc conuersus ad discipulos, seorsim dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

23 *Et conuersus ad discipulos suos, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.*

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse : & audire quæ auditis, nec audiuisse.

24 *Dico enim vobis quòd multi Prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt : & audire quæ auditis, & non audierunt.*

Matt.22.d.35 Mar.12.c.28 Καὶ ἰδού, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτόν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

25 Tum ecce, quidam Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens, Magister, quid faciendo, vitam æternam possidebo?

25 *Et ecce, quidam Legis peritus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo?*

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?*

Deut.6.a.5 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Leuit.19.d.18

27 Ille verò respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: & proximum tuum vt teipsum.

27 *Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua : & proximum tuum sicut teipsum.*

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

28 Tum ipse dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.

28 *Dixitque illi, Rectè respondisti : hoc fac, & viues.*

Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτόν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

29 Ille autem volens iustificare seipsum, dixit Iesu, Et quis est meus proximus?

29 *Ille autem volens iustificare seipsum, dixit ad Iesum, Et quis est meus proximus?*

Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχώ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτόν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

30 Excipiens autem Iesus dixit, Quidã descendebat ab Hierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impositis abierunt, eo seminece relicto.

30 *Suscipiens autem Iesus dixit, Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliauerunt eum, & plagis impositis abierunt, semiuiuo relicto.*

23 Seorsim, κατ' ἰδίαν. Hoc deest in Vulgata editione. videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad discipulos quod dicturus est.

29 Iustificare seipsum, δικαιοῦν ἑαυτόν : id est, seipsum à iustitia commendare, siue sese vt iustum approbare. Sic dicitur Iacobo Abraham non modò ex fide, sed etiam ex operibus iustificatus: quam homonymiam qui non animaduerterunt, conati sunt gratuitã ex fide iustificationem eiusmodi testimoniis euertere.

30 Excipiens, ὑπολαβών: id est (vt loquitur Plato in Euthydemo) ἐκδεξάμενος. pro quo in vernaculo nostro sermone diceremus, *prenant la parolle*. Sic Virgilius lib. Æneid. 9, vtitur excipiendi verbo absolutè posito, vt annotauit Valla, prolato etiam Xenophontis exemplo. Idem igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrem Erasmus conuertit, Respondens, id est ἀποκριθείς : quum alioquin etiam significet Existimare, vt sæpe sumus interpretati, & Sursum rapi, vt Act.1.b.9. siue Suscipere: quã postremam notionem sequutus hoc loco Vetus interpres, quum conuertisset ὑπολαβὼν suscipiens, sciolus quispiam mutauit in Suspiciens, quasi hæc Christus dixerit sublatis in cælum oculis. Plagis impositis, ἐπι-

θέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicendi genere vtatur Cic. pro Sestio, & alibi sæpe, vt minimè necesse fuerit à Græcis deflectere.

Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτόν, ἀντιπαρῆλθεν.

31 Fortè autem Sacerdos quidam descendit per eandem viam : qui viso eo, ex aduerso præteriit.

31 *Accidit autem ut Sacerdos quidam descenderet eadem via : & uiso illo præteriuit.*

Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδών, ἀντιπαρῆλθεν.

32 Similiter & Leuita, quum venisset ad eum locum, & illum vidisset, præteriit ex aduerso.

32 *Similiter & Leuita, quum esset secus locum, & uideret eum, pertransiit.*

Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτόν, καὶ ἰδὼν αὐτόν, ἐσπλαγχνίσθη.

33 Samaritanus autem quidã iter faciens, venit ad eũ, & eo viso, misericordia cõmotus est.

33 *Samaritanus autem quidam iter faciens, uenit secus eum: & uidens eũ, misericordia motus est.*

Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum : & ipsum impositũ suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.

34 *Et appropinquãs alligauit uulnera eius, infundens oleũ & uinum: & imponens illum in iumentũ suum, duxit in stabulũ, & curam eius egit.*

Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθών, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

35 Postero autem die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age : & quodcunque præterea insumpseris, ego quum rediero, reddam tibi.

35 *Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario, & ait, Curã illius habe: & quodcũque supererogaueris, ego quũ rediero, reddam tibi.*

Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

36 *Quis horum trium uidetur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?*

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Iesus, Abi, & tu fac similiter.

37 *At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus, Vade, & tu fac similiter.*

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτούς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

38 Factum est verò inter eũdũ, ipse ingressus est in quendam vicum : mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum suam.

38 *Factum est autem dũ irent, & ipse intrauit in quoddam castellum: & mulier quædã Martha nomine excepit illum in domum suam.*

Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat ipsius sermonem.

39 *Et huic erat soror nomine Maria, quæ etiã sedens secus pedes Domini, audiebat uerbum illius.*

Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

40 Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium: superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic ergo ei vt mihi vicissim opituletur.

40 *Martha autem satagebat circa frequens ministerium: quæ stetit, & ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergo illi ut me adiuuet.*

31 Fortè, κατὰ συγκυρίαν: id est κατὰ συμβεβηκός, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre*. quod tamen ita est accipiendum vt sciamus hominum quidem consilium ac deliberationem, non autem prouidentiam Dei excludi, quæ ita moderatur rebus omnibus vt casui ac fortunæ nullus prorsus locus relinquatur.

Ex aduerso præteriit, ἀντιπαρῆλθεν. Vulg. & Erasmus, Præteriit, id est παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντί, qua significatur, istum non modò non accessisse, sed etiam deflexisse de via, nẽpe quòd ei esset religio vel illum contingere, ne cadaueris contactu pollueretur.

32 Quum venisset ad eum locum, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, Quum esset secus locum. Erasmus, Quum iret iuxta locum. Vide Marci 6.a.2, & Iohan.6.b.20. vbi τὸ γίγνεσθαι ponitur pro [illegible]. Itaque videtur participium ἐλθών, quod in plerisque codicibus additur, redundare, neque etiam conuersum est à Vulgato interprete.

33 Ad eum, κατ' αὐτόν: id est eò loci vbi ille iacebat. aliud enim est κατ' αὐτὸν quàm παρ' αὐτόν: ideo Vetus interpres conuertit Secus eum.

40 Superueniens, ἐπιστᾶσα. Vide suprà, 2.b.9. Vt vicissim mihi opituletur, ἵνα μοι συναντιλάβηται: vel, vt

vnà mecum manus admoueat operi. Est enim metaphora ab oneribus sumpta quæ vtrinque admotis manibus subleuantur. Vulgata & Erasmus, Vt me adiuuet, id est ἵνα μοι συναντιλάβηται.

Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα Μάρθα, μεριμνᾷς καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

41 Respondens autem dixit ei Iesus, Martha, Martha, solicita es, & satagis de multis:

41 Et respondens dixit ei Dominus, Martha Martha, solicita es, & turbaris erga plurima:

Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

42 Atqui vna re opus est. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

42 Porro vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

Κεφάλαιον ια΄.

CAP. XI.

CAP. XI.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

1 Et factum est quum ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

1 Et factum est quum esset in quodam loco orans, vt cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum, Domine, doce nos orare, sicut docuit & Iohannes discipulos suos.

Mat.6.b.9.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου. ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

2 ‖ Dixit autē eis, Quum precamini, dicite, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomē tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, etiam in terra.

2 Et ait illis, Quum oratis, dicite, PATER, sanctificetur nomen tuum: adueniat regnum tuum. fiat voluntas tua, sicut in cælo, & in terra.

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

3 Panem nostrum quotidianū da nobis in diem.

3 Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Et remitte nobis peccata nostra: etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tentationē, sed libera nos à malo.

4 Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

5 Dixit etiam eis, Quis vestrum habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicet ei, Amice, da mihi mutuò tres panes:

5 Et ait ad illos, Quis vestrum habebit amicum, & ibit ad illū media nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes:

Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ.

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei.

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponam ante illum.

IN CAPVT XI.

2 Noster qui es in cælis, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit hoc loco Vetus interpres.

3 In diem, τὸ καθ' ἡμέραν: id est, quanto in hunc diem opus est: nempe vt apud Quintilianum, declamatione 13. feræ ac volucres dicuntur præsentis modò cibi memores, in diem viuere: ad quorum exemplum nos reuocat Christus, non vt honestam curam tuendæ huius vitæ nobis eximat, sed potius solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia coniunctam, qua se plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ' ἡμέραν, atque apud Matthæum σήμερον. sed illud tamen multo est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete conuertere, Hodie. Possumus tamen τὸ καθ' ἡμέραν etiam exponere In singulos dies, id est quotidie, vt legitur in Veteris editionis quibusdam codicibus, & in Erasmi versione: vt illud sit quod vulgò dicimus, iour à iour. Sed non probo quod idem Erasmus adfert in annotationibus, nimirum hîc peti crastinum panem. Nam, inquit, qui vesperi orat pro victu postridiano, quid aliud petit quàm victum quotidianum? Rectè sanè, quasi vespere duntaxat sit huic precationi locus.

4 Etenim ipsi, καὶ γὰρ αὐτοί, vel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id est, etenim & ipsi, vt in vno vetusto codice scriptum legimus. Vulg. & Eras. Siquidem & ipsi: vt sit εἰ καὶ αὐτοί. Sed libera nos à malo, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Hanc quoque particulam non legit Vetus interpres.

5 Da mihi mutuò, χρῆσόν μοι. Vulgata, Commoda mihi, impropriè, quia hîc adfertur exemplum earum rerum quæ vsu consumuntur, quanuis Plautus semel atque iterū ita loquutus reperiatur: & χρᾶν Græcis tam de commodato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehendit Valla, cuius vestigia sequutus est Erasmus. Castellio vertit, Mutua: quod verbum non memini legere in ea significatione apud idoneos authores.

Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν· οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iā ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possū surgere & dare tibi.

7 Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse: iam ostium clausū est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere, & dare tibi.

Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστάς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθείς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει.

8 Dico vobis, etiamsi non dederit ei surgens, eo quòd amicus eius sit: at certè propter importunitatem eius surget, ac dabit ei quotquot sunt ei opus.

8 Dico vobis, etsi non dabit illi surgens, eo quòd amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios.

Mat.7.a.7. & 21.c.22 mar.11.c.24 iohan.14.b.13 & 16.c.23 iacob.1.a.10 Mat.7.b.7

Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

9 ‖ Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

9 Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

10 ‖ Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

10 Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

Mat.9.d.31. & 12.b.22 mar.3.c.20

Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθύν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

11 ‖ Ecquis autem ex vobis pater, si filius ab eo petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpentē?

11 Quis autem ex vobis patrē petit panem, numquid lapidem dabit illi? aut piscem, nūquid pro pisce serpentē dabit illi?

Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠόν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;

12 Aut si petierit ouum, num dabit ei scorpium?

12 Aut si petierit ouum, nunquid porriget illi scorpionem?

Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

13 Si vos igitur quum mali sitis, nostis bona dona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum sanctum iis qui ab eo petierint?

13 Si ergo vos quum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester de cælo dabit Spiritum bonum petentibus se?

Mat.9.d.33. & 12.b.22 mar.3.c.20

Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν· ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

14 ‖ Eiecit etiam dæmonium quod erat mutum: factum est autem, egresso dæmonio, loquutus est mutus, & mirata est turba.

14 Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum: & quum eiecisset dæmonium, loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ.

Matth.9.d.34

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

15 Quidam verò ex eis dixerunt, ‖ Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

15 Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.

Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

16 Et alii tentantes, signum è cælo petebant ab eo.

16 Et alii tentantes, signum de cælo quærebant ab eo.

8 At certè propter importunitatem, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε conuerterunt Vetus interpres, & Eras. Tamen, id est μέντοι: quum potius significet Quidē certè, vel At certè. Rursus quòd ἀναίδειαν exponunt Improbitatem, mihi non probatur. Improbitas enim declarat potius πονηρίαν vel κακίαν. neque puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem improbum vocauit. Significat autem in genere ἀναίδεια impudentiam: sed quia de certa specie impudentiæ hîc agitur, eorum videlicet qui nullo responso possunt abigi quominus molestè vrgeant, ideo importunitatem vertimus: quanquam, si spectemus quod hac similitudine Christus adumbrauit, hæc importunitas & quasi impudentia in Deo assiduè & singulis momentis die ac nocte rogando, vitium non est: imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 Ecquis autem, &c. τίνα δέ. In quibusdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cuius simile exemplum habemus Exodi 32.a.1. Itaque vt planior esset oratio, non vertimus κατὰ πόδας, sed paulum deflexim us: ita tamen (ni fallor) vt minus procul discesserimus quàm alii interpretes quos nobis videre contigit. Videtur verò hoc fuisse vulgatum prouerbium, cui respondet Plautinum illud quod Erasmus obseruat, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Illi autem quod proximè sequitur, respondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον: id est pro perca scorpium: quod idem Erasmus in Chiliadibus commemorat.

13 Cælestis, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi assentiri quàm quicquam mutare: sed mihi tamen non prorsus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quum potius dicatur ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Puto igitur expuncto articulo, ita potius legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inueni in

vno codice & in Vulg. editione) πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; id est, quanto magis Pater ille vester dabit è cælo Spiritũ sanctũ iis qui ab eo petierint? Nihil tamẽ sum ausus mutare ex coniectura. Sanctum, ἅγιον. In Vulgata editione legitur bonum, id est ἀγαθόν. contrà verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulg. editione consentiebant.

Mat. 12. b. 25
marci 3. c. 24

Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

17 Ipse verò quum sciret cogitationes eorum, dixit eis, ‖ Omne regnum dissidens aduersus sese, vastatur: & domus aduersus sese dissidens cadit.

17 Ipse autem ut vidit cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum in seipsum diuisum, desolatur: & domus supra domum cadit.

Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

18 Quòd si etiã Satanas aduersus seipsum dissidet, quomodo stabit regnum eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dæmonia.

18 Si autem & Satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis, in Beelzebub me eiicere dæmonia.

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

19 Quòd si ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

19 Si autem ego in Beelzebub eiicio dæmonia: filii vestri in quo eiiciunt? ideo ipsi iudices vestri erunt.

Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 Sin autem digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

20 Porrò si in digito Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.

Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλὴν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

21 Quum validus quispiam armatus custodit aulam suam, in pace sunt ea quæ habet:

21 Quum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet:

Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

22 Postquam verò quispiam eo validior inuadens vicerit eum, totam armaturam eius aufert qua confidebat, & spolia eius distribuit.

22 Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, uniuersa arma eius auferet in quibus cõfidebat, & spolia eius distribuet.

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

23 Qui non est mecum, contra me est: & qui non cogit mecũ, spargit.

23 Qui non est mecum, contra me est: & qui non colligit mecum, dispergit.

Math. 12. d. 43

Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

24 ‖ Quum impurus spiritus exierit à quopiam, transit per arida loca, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

24 Quum immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam unde exiui.

Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

25 Veniens igitur inuenit eam versam & ornatam.

25 Et quum venerit, inuenit scopis mundatam & ornatam.

17 Et domus aduersus sese dissidens, cadit, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulgata & Erasmus, Et domus super domum cadit. At ego puto post ἐπὶ οἶκον repetendum esse per syllepsin participium μερισθεὶς, quod & sententia ipsa ostendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthæus quum de regno diuiso mentionem fecisset, subiicit, καὶ πᾶσα οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς. Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theophylactus hunc locum explicans, repetit participium, Siue, inquit, de familia, siue de ipsius ædificii structura hoc accipias. Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτὸν, Hebraica repetitione antecedentis pro relatiuo. Aduersus sese, ἐφ' ἑαυτόν. Valla potius conuertendum putat in seipso, vel supra seipsum: sed meritò reprehenditur ab Erasmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, vt in ἐπίεγχε pro κατήεγχε, & ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, quæ est Æschyli Tragœdia, pro ἑπτὰ κατὰ Θηβῶν, vt rectè emendat Eustathius, quum vulgò legant ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.

20 Digito Dei, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè באצבע אלהים, vt Exod. 8. b. 17. id est virtute ac potestate diuina. Est autem Patris ac Filii virtus, Spiritus sanctus. Ideo apud Matthæum legimus pro digito Dei, Spiritum Dei.

21 Aulam, τὴν αὐλήν: id est regiam suam. Vulgata & Erasmus, Atrium. Id enim propriè declarat αὐλὴ, locum videlicet apertum & vacuum ante ipsas ædes expositum, quem Galli vulgò Cortem vocant. Inde factum vt pro regum ac principum palatiis acciperetur, sicut notat Athenæus: quæ significatio optimè conuenit huic loco. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Heb. בשלום: id est, tranquillè ac beatè suis bonis perfruitur.

22 Inuadens, ἐπελθών: vel (vt Vetus interpres conuertit) Superueniens, id est ex inopinato veniens, vt apud Hom. Odyss. ὁ τῶ μῦθ' ὥς υἱὸς ἐπῆλθε. Sed illud est ἐμφατικώτερον.

29 Scelerata

Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

26 Tunc proficiscitur & accipit septem alios spiritus peiores quàm sit ipse, & ingressi habitant illic: ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

26 Tunc vadit & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus.

Heb. 6. a. 4
2. pet. 2. d. 20

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

27 Factum est autem quum hæc diceret, attollens vocem quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus vterus qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

27 Factum est autẽ quum hæc diceret, extollens vocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus venter qui te portauit, & ubera quæ suxisti.

Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

28 Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonem Dei, & eum obseruant.

28 At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

Mat. 12. c. 38

Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

29 ‖ Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Natio hæc scelerata est: signum requirit: sed signum non dabitur ei; ‖ nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

29 Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc, generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.

Ionæ 2. a. 1

Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευίταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

30 Nam prout fuit Ionas signũ Niniuitis, ita etiã erit Filius hominis nationi isti.

30 Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & Filius hominis generationi isti.

3. Reg. 10. a. 1
2. paral. 9. a. 1

Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

31 ‖ Regina Austri surget in iudicio cum viris nationis huius, & condemnabit eos: quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomõ *est* hoc in loco.

31 Regina Austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & cõdemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hîc.

Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

32 Viri Niniuitæ resurgent in iudicio cum hac natione, & condemnabunt eam: ‖ quòd ad præconium Ionæ resipuerint: & ecce plus quàm Ionas *est* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hîc.

Ionæ 3. b. 5

Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

33 ‖ Nullus verò lucernam accensam in occulto ponit, neque subter modium: sed in cãdelabrum, vt qui ingrediũtur, splendorem videant.

33 Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit, neque sub modio: sed supra candelabrum, ut qui ingrediuntur, lumen videant.

Suprà 8. b. 16
mat. 5. b. 15
mar. 4. c. 21

Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

34 ‖ Lucerna corporis est oculus: quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quũ verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

34 Lucerna corporis tui, est oculus tuus: si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuũ tenebrosum erit.

Mat. 6. c. 22

29 Scelerata est, πονηρά ἐστι. Cur πονηρὸν interdum malimus sceleratum quàm malum dicere, alibi exposuimus. Cæterum apud Veterem interpretem & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεὰ, natio. Natio hæc, est scelerata natio.

33 In occulto, εἰς κρυπτόν. Sic loquitur Cæsar. Vulgata & Erasmus, In abscondito, quod nusquam legi. In omnibus autem codicibus vetustis legimus εἰς κρύπτην, & fortasse magis accommodatè. Cryptas enim & cryptoporticus vocabant olim abditos & concameratos locos, quos vulgò dicimus caueas. Splendorem, τὸ φέγγος: vel τὸ φῶς lumen, vt legerunt & interpretati sunt alii, eodem sensu.

Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν.

35 Considera ergo num lumē quod in te est, tenebræ sint.

Vide ergo ne lumē quod in te est, tenebræ sint.

Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

36 Itaque si corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebrosam: *sic* erit lucidum totum, vt quū lucerna fulgore te illustrat.

Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidū totum, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.

Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ. εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

37 Postquam autem loquutus est, rogauit eum quidam Pharisæus vt pranderet apud se. Ingressus igitur discubuit.

Et quum loqueretur, rogauit illum quidam Pharisæus ut pranderet apud se. Iesus autem ingressus recubuit.

Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

38 Pharisæus autem quum hoc vidisset, admiratus est eum nō prius ablutū fuisse ante prādiū.

Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere quare non baptizatus esset ante prandiū.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι, τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

Mat.23.c.25

39 Dixit autem Dominus ei, ‖ Vos quidem Pharisæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: sed quod intra vos est, plenum est rapina & scelere.

Et ait Dominus ad illū, Nunc uos Pharisæi quod deforis est calicis & catini mūdatis: quod autem intus est uestrum, plenū est rapina & iniquitate.

Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

40 Dementes, nōnne qui fecit quod foris est, etiam id quod intus est fecit?

Stulti, nōnne qui fecit quod deforis est, etiam id quod deintus est, fecit?

Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.

41 Immo, ea quæ adsunt date *in* eleemosynam: & ecce, omnia erūnt vobis pura.

41 Verumtamen quod superest, date eleemosynam: & ecce, omnia munda sunt uobis.

35 Nū sint, μὴ ἐστιν. Vul. Ne sint, μὴ ᾖ. Quē errorē quū Valla animaduerterit, miror nō correctū ab Eras.

38 Quum *hoc* vidisset, admiratus est, ἰδὼν ἐθαύμασεν. In vno exemplari scriptum legimus ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, Cœpit intra se reputans dicere: quum τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur hæsitare, vt Mar.11.c.23. Eum non prius, &c. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. Quòd non baptizatus esset, prætermissa particula πρῶτον, quæ videri etiam potest redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hîc declarat atque τὸ λούεσθαι καὶ χερνίπτειν, vt diximus Mar.7.a.4.

39 Vos quidem, νῦν ὑμεῖς, Vulg. & Eras. Nunc vos. Verùm particula νῦν hoc loco non videtur esse temporis aduerbium, sed potius coniunctio expletiua: nisi malimus interpretari, At vos: vel, Vos veró. Sic enim sæpe solet à Demosthene vsurpari in assumptionibus argumentorum. Quod intra vos est, τὸ ἔσωθεν: id est animus vester. Vulg. Quod intus est vestrū. Eras. Vallā sequutus, Quod intus est vestri. Cæterùm si conferamus cum hoc loco ea quæ scribuntur Matth.23.c.26, videri possit particula ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionem, quæ huic nostro Euangelistæ est familiarissima. vt sic interpretari possimus, Sed quod intus est, (nempe intra patinam) plenum est vestra rapina. Matthæus enim apertè dicit patinas & pocula referta esse ipsorum rapinis. Agitur autē de puro ciborum vsu, contra Pharisæorū sententiā, qui putabant mundatis patinis omnia esse munda. Quasi verò (inquit Dominus) non sit potius habenda ratio eius quod intra patinam est quàm ipsius patinæ. Atqui dapes istæ quas apponitis, quanuis vobis mundæ videantur, quoniam patinas mundastis, & sunt ex earum genere quarum vsus in Lege conceditur: tamen alia ratione sunt immundæ, quia nimirum per rapinam & scelus bona vestra comparastis. Scelere, πονηρίας. Vulg. Iniquitate: id est ἀδικίας. Theophyl. inuidia interpretatur. Est enim hoc vitiū semper cū mala mente & malo animo coniunctū.

41 Immo date, πλὴν δότε: vel, Quin potius: vt rapinæ & sceleri, quæ impediebant quominus purè vesci possent, opponatur charitas, qua futurū sit vt sanctificetur quod intra patinā est, etiamsi ablutæ nō fuerint patinæ. Est enim varius ac multiplex vsus istius particulæ, vt diximus Matth.11. c.22. Vulg. & Eras. Veruntamē date: vt sit hæc sententia, Impurè quidē vescimini, vt nūc facitis, & hallucinamini magnopere: sed tamē remediū huic malo adferri potest: puta si ex vestris istis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleemosynam. Atqui nō hîc agitur (opinor) quo pretio possint pro rapinis & fraudib' satisfacere, (vna enim nostra satisfactio est Christus) sed peruersa eorū opinio reprehēditur de legitimo ac puro ciborū vsu. Itaq; hāc expositionē planè repudio. Quod autē attinet ad verbū δότε, adfert alterā etiā interpretationē Eras. puta si significet Datis, indicandi modo: vt sit hic sensus, Quod quū ita sit. i. quum intus abūdetis rapina & scelere, Dominus autē animi potius quàm patinarū purificationē requirat, tamē ita estis stulti, vt vos existimetis liberari ab omni rapina, si paululū ex ea cōtuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nā alioquin (inquit idē Eras.) duriusculè cohæret hæc adhortatio cū iis quæ præcedūt ac sequūtur. Qui enim cōuenit vt quos modò fecerit ita scelerosos, subitò, data eleemosyna, velit vndiquaq; mūdos videri? Hæc ille. Atqui non videtur hæc pati posse grāmaticorū regulæ, vt δότε pro δίδοτε accipiatur, neq; mihi facilè persuaserim vsquā extare similis enallages exēplū. Deinde hæc verba, Et ecce omnia munda sunt vobis, ironicè essent explicāda: quod fieri vix potest quin coacta sit interpretatio. Neq; verò duriusculè cohæret hæc adhortatio, quū nihil magis sit consentaneū quàm explicato morbo adhibere remediū: quod quidē quale sit, nō videtur Eras. (quod cū bona ipsius venia dictū esse velim) satis attētè cōsiderasse.

Ea quæ adsunt, τὰ ἐνόντα: vel, Pro facultatibus, ita vt κατὰ subaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα siue τὰ ὑπάρχοντα, vt infrà 12.v.33. Imò etiam fortassis τὰ ἐνόντα vocat τὸ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος, id est quibus pocula & patinas replebant: acsi diceret Christus, Pro eo quod rapina & malis artibus quæritis vnde viuatis, estote potius liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum suppetunt. Vetus interpres cōuertit, Quod superest, id est τὰ περιόντα, seu potius τὸ περισσεῦον, quod nō probo. Theophyl. rectè quidem τὰ ἐνόντα interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν, id

est quæ vobis adsunt, siue facultates vestras: sed quòd existimat Christum maluisse dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, vt Pharisæorum auaritiam notaret, quia nimirum diuitiæ insunt atque adeo insident auari hominis animo, id mihi quidem subtilius videtur quàm vt admitti possit. Adfert Erasmus aliā interpretationē, vt τὰ ἐνόντα positū sit absolutè pro τὸ ἐνόν, vt intelligas, quæ facta sūt, fieri infecta nō posse: illud autē restare, quod sit in eorum potestate, vt rapinas pensent eleemosynis. quod non est concedendum, nisi commoda interpretatione explicetur, ita videlicet vt restituto, quoad eius fieri potest, quod malis artibus quæsiuimus, de nostro simus liberales. Neque enim existimādum est eum facere quod Deo gratum esse possit, qui ex malè quæsitis partē sibi seruet, partem pauperibus aut Deo etiam ipsi decidat, nedum vt hac ratione pro peccatis satisfaciat. Hinc illæ querelæ toties apud Prophetas repetitæ aduersus eos qui externo cultu putabant se Dei fauorem mereri, quencunque animum ad hæc sacra attulissent, quum (vt rectè scribitur Ecclesiastici 34.d.24) qui è bonis pauperum sacrificat, similis sit eius qui mactat filium corā patre. In eleemosynam, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνην cum τὰ ἐνόντα, per appositionem non modò Hebræis, sed etiam Græcis familiarem. Sic Isocrat. ad Demonicum, ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinummo, Est ager (inquit) sub vrbe nobis, eum dabo dotem sorori. In qua constructione interdum etiam additur præpositio, sicut nos hîc expressimus. Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur pro facultatibus, δότε ἐλεημοσύνην conuertemus ad verbum, Date eleemosynam. de quo vocabulo diximus Matth.6.v.1. Erunt, ἐστιν id est ἔσται, vt etiam scriptum legimus in quodam exemplari, quanuis retineri etiam possit præsentis temporis significatio.

Ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

42 Sed væ vobis Pharisæis, quoniam decimatis mentham & rutam, & quoduis olus, sed præteritis iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa nō omittere.

42 Sed uæ uobis Pharisæis quia decimatis mentham & rutam & omne olus, & præteritis iudicium & charitatē Dei. hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

43 ‖ Væ vobis Pharisæis, quoniā diligitis primum consessum in conuentibus, & salutationes in foris.

43 Væ uobis Pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro.

Infrà, 20.g.46; mar.12.a.6; mar.12.d.38

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.

44 ‖ Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quoniam estis vt monumenta quæ non apparent, & quæ nesciunt ii qui super ea ambulant.

44 Væ uobis, quia estis ut monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes suprà, nesciunt.

Mat.23.c.27

Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.

45 Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Magister, quum hæc dicis, etiā nos afficis iniuria.

45 Respondens autem quidam ex Legisperitis, ait illi, Magister, hæc dicēs, etiam contumeliam nobis facis.

Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.

46 Ipse autem ait, ‖ Væ vobis quoq; Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi vno ex digitis vestris non attingitis onera.

46 At ille ait, Et uobis Legisperitis uæ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi uno digito uestro non tangitis sarcinas.

Mat.23.a.4; act.15.b.10

Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.

47 Væ vobis, quoniam ædificatis m[illegible]enta Prophetarum, pa[illegible]em vestri trucidarunt [illegible]

47 Væ uobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem uestri occiderunt illos.

42 Sed væ vobis, ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hæc cohærent cum superioribus, vt minimè dubium sit quin ἀλλὰ sic conuerti oporteat. Quum enim mentionem fecisset beneficentiæ, futurum erat vt hîc Pharisæi suas decimas obiicerent. Ostendit igitur Dominus quantum absint à vera liberalitate, quantumuis externā illius speciem præ se ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1.Cor.13.a.3. Quoniam, ὅτι. In plerisque Vulgatæ editionis codicibus non legitur Quia, sed Qui, tum hoc versiculo, tum etiam aliis sequentibus: quam lectionem germanam esse puto, & ab iis deprauatam qui, quum scriptum esset vt vides in isto margine, & hoc literarū compendium ignorarent, pro eo legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuscripta exemplaria cum impressis contulerit, in quibus permulta similia errata tam sæpe occurrunt, vt nemini dubium esse possit ex vno loco infinitos alios postea fuisse deprauatos, & ex vno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanasse. Nihil tamen volui mutare contra vetustorū codicū fidem. Decimatis, ἀποδεκατοῦτε. i. decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege persoluendam: quemadmodū Latinis dicebatur legio decimari quum decimus quisque ad supplicium legebatur ex militari disciplina vt infrà, 18.b.12. Alii contrà ad auaritiā Pharisæorum hoc referunt, qui ex quibusuis colligerent decimas. Et certè hoc etiam sensu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Heb.7.a.5. Sed priorem interpretationē potius recipio. Mentionem autem fieri inter olera, menthæ & rutæ, quarum hodie rarus est in cibis vsus, nemo mirabitur qui Plinium, ipsumque adeo Apitium legerit. Et quoduis olus, καὶ πᾶν λάχανον: vel, quoduis olus: id est omne genus olerum, vt rectè explicat August. in Enchiridio ad Laurētium, cap. 99. simili ratione docens exponi oportere quod ait Apostolus 1.Timoth.2.a.4, Deū velle omnes homines saluos fieri.

Iudicium, τὴν κρίσιν. Hebraicè משפט, id est quod iustum & æquum est. Complectitur enim hoc vocabulum alterā illam partē iuris gentiū, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidem præcipua est, adeo vt illa ab hac diuelli nullo modo possit. Erasmus autem iudicium facit duplex: vnum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas æstimatur. Duplicem item charitatem: vnam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in iis succurritur homini quæ ad æternam illius salutem pertinent. Sed hæc (vt opinor) ad hunc locum non spectant. Nam neque iudicium hîc accipitur pro animi opinione, aut sententia: neque vocabulum Θεοῦ est repetendum ἀπὸ κοινοῦ: neque charitas Dei aliud hîc declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. Hæc autem oportuit, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulg. editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetustis. Erasmus, Imò oportuit, μᾶλλον δεῖ. Dicit autem Christus oportuisse illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Leuitis.

48 Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.

48 Nempe testimonio vestro comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.

48 *Profectò testificamini quòd cōsentitis operibus patrum vestrorum: quoniam ipsi quidem eos occiderunt, vos autem ædificatis eorum sepulchra.*

49 Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν·

49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ex ipsis *quosdam* trucidabunt, & *quosdam* expellent:

49 *Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur:*

50 Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,

50 Vt à natione ista requiratur sanguis omnium Prophetarū, effusus à iactis fundamentis mundi,

50 *Vt inquiratur sanguis omniū Prophetarū qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,*

51 Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου· ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

Gen. 4.b.8 2. Paral. 24.f.21

51 ‖A sanguine Abel vsque ad sanguiné ‖Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: etiam dico vobis, requiretur ab hac natione.

51 *A sanguine Abel, vsque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ita dico vobis, requiretur ab hac generatione.*

52 Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.

52 Væ vobis Legis interpretibus, quoniam sustulistis clauē cognitionis: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.

52 *Væ vobis Legisperitis, quia tulistis clauē scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.*

53 Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·

53 Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* imminere, & eum allicere ad loquendum de multis:

53 *Quum autem hæc ad illos diceret, cœperunt Pharisæi & Legisperiti grauiter insistere, & os eius opprimere de multis:*

48 Testimonio vestro comp. μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, Testificamini quòd consentitis. i. μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. vide suprà, 4.d.21. Testimonium autem hoc non sumit Christus à præpostera illa cura exornandi martyrum sepulchra, sed ab ipsorum Pharisæorum moribus, vt qui patrum exemplo contra veros Dei seruos furerent, ac proinde, quanuis [illegible] studium prætexerent, reuera tamen Prophetarum monimenta exornando, tanquam trophæa quædam auitæ crudelitatis erigerent.

49 Ex ipsis *quosdam*, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινὰς in Græco, quod Latinè expressimus, vt Matthæi 13.d.44, & 17.b.9, & Act. 21.c.16. Expellent, ἐκδιώξουσιν: id est, ita insectabuntur vt tandem expellant. Vulgata & Erasmus, Persequentur, id est διώξουσιν. Ita enim etiam excudit Frobenius. sed vetusti codices legunt ἐκδιώξουσιν: quod quidem est multo ἐμφατικώτερον.

50 Vt requiratur sanguis, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Heb. ידרש דם כל-הנביאים: id est, vt ratio à vobis reposcatur, atque adeo pœnæ exigantur fusi sanguinis Prophetarum. Cæterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id est, à natione ista, quum in Græcis ponatur in extremo versiculo, collocauimus potius in principio, vt studeremus perspicuitati, nequis videlicet connectat cum participio ἐκχυνόμενον. Nam potius cohærere cum ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi versiculi. Effusus, τὸ ἐκχυνόμενον. Eras. Qui effunditur. Atqui rectius (ni fallor) Vetus interpres animaduertit præsens pro præterito, aut potius pro futuro exacto vsurpatum.

52 Sustulistis, ἤρατε: id est ἀπεκρύψατε καὶ ἠφανίσατε, abscondistis & sustulistis è medio, vt nusquam compareant. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Erasmus existimat potius significari Scribas tulisse, id est in se recepisse & gestandas suscepisse claues cognitionis, quia nimirum sibi solis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quanuis verè dicatur, tamen non possum probare. Neque enim verbum αἴρειν, sed αἴρεσθαι potius hac significatione solet à Græcis vsurpari.

53 Quum autem, &c. λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, & eo illinc egresso. Imminere, ἐνέχειν. Vulgata & Erasmus, Insistere. vide Marci 6.c.19. In Complutensi editione & quodam alio codice legimus συνέχειν, id est vrgere & quasi cōprimere. Et eum allicere ad loquen. καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic legimus in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tātùm excipias in quibus

scriptum erat ἀποστομίζειν, eadem (vt opinor) manente sententia. Sed vtrouis modo legas, rectè (vt arbitror) Erasmus in eo reprehendit Veterem interpretem quòd ἀποστοματίζειν verterit, os opprimere, quum id potius declaret τὸ ἐπιστομίζειν, quo vtitur Apostolus Tit. 1.c.11. neque vlla ratione videatur hæc expositio posse conuenire. Nam qui ex cuiuspiam ore aliquid aucupatur vnde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare quàm os ipsi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quasi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id est, vt vernaculo nostro sermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neque hoc verbum vsquā reperio vsurpatum ea significatione, neque hæc expositio admitti potest quin fateamur Lucam valde impropriè loquutum, vt qui dicat Scribas cœpisse ipsum ἀποστοματίζειν, id est (si hanc interpretationem recipiamus) in sermone illaqueare: quum potius dicendum fuerit ipsos id esse conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Erasmus in hunc locum multa annotat eruditè: sed quid potissimùm sequatur non ostendit. Ego verò ingenuè dicam quod sentio. ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Erasmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμεταβάτως, diciturque de grammaticis qui pueris ore suo verba præfantur, vt subsequantur illi, aut dictata excipiant: vnde Horatius, Occidit miseros crambe repetita magistros. loquens nimirum περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων, id est de iis quæ præceptor viua voce solet discentibus inculcare. quo verbo vtitur etiam in ea significatione Aristoteles Elench. cap. 3. Postremò apud Plutarchum in Theseo vsurpatur μεθαπτικῶς pro eo quod Latini dicunt Recitare & ore suo pronuntiare, sed cum quadam energia: vt furentes vates finguntur suos versus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia quum inter se comparo, venio in eam opinionem vt hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi forma Hebrææ coniugationis Hiphil, sicut passim alia multa obseruauimus: & eo significari quod sequenti versiculo declaratur, nempe conatos fuisse Pharisæos, multis ac variis propositis quæstionibus, varia ab ipsius ore responsa elicere: quòd fore sperarent vt aliquid aut nimium liberè, aut ambiguè, aut denique non satis consideratè effutiret, vnde arriperent calumniandi occasionem. Itaque conuerti ἀποστοματίζειν αὐτόν, eum allicere ad dicendum, vel loquendum, vt Græci vocabuli vim aliquatenus saltem adumbrarem. Erasmus interpretatur, Captiosè eum interrogare: quæ interpretatio ferè eandem habet sententiam, sed à Græci verbi genuina explicatione paulo lōgius discedit, vt sequēs versiculus ostendit. Nā (vt paucis dicā) ἀποστοματίζειν αὐτόν, nihil aliud declarat quàm θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id est, venari quippiā ab ipsius ore. quod statim subiicitur.

54 Ἐνεδρεύοντες αὐτόν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

54 Insidiantes ei, & cupidè venantes aliquid ex ipsius ore, vt eum accusarent.

54 *Insidiātes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accusarēt eum.*

Κεφάλαιον ιβ'.

CAP. XII.

CAP. XII.

1 Ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

1 Interea quum coacta esset permulta turba, adeo vt alii alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis, In primis cauete vobis à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

1 *Multis autem turbis circunstantibus, ita ut se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.*

Mat. 16.a.15 mar. 8.b.14

2 Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστίν, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτόν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

2 ‖Nihil enim opertum est, quod non sit detegendum: neque occultum, quod non sit cognoscendum.

2 *Nihil autem opertum est, quod non reueletur: neque absconditum, quod non sciatur.*

Mat. 10.c.26 mar. 4.c.22 supra, 8.c.17

3 Ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

3 Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in conclauibus, prædicabitur supra domos.

3 *Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur: & quod in aurem loquuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis.*

4 Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

4 ‖Dico autem vobis amicis meis, Ne timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, & postea non habent quod amplius faciant.

4 *Dico autem vobis amicis meis, Ne terreamini ab iis qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius quod faciant.*

Mat. 10.c.28

54 Cupidè venantes, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. Quærentes capere. Eras. Quærentes venari: vterque nimium obscurè.

IN CAPVT XII.

1 Interea, ἐν οἷς. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus, *en ces entrefaictes*. Vulg. & Erasmus, Autem, id est δέ. Quum coacta esset, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, Circunstantibus, περιεστωσῶν. Erasmus, Quum conuenisset, συνελθουσῶν. Permulta multitudo, μυριάδων. Sic rectè Valla. positus est enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, Multis, quod est nimis dilutum. Eras. Innumera turbæ multitudo.

3 Propterea, ἀνθ' ὧν. Vulgata & Erasmus, Quoniam: quasi sit ratio superioris dicti, quum potius sit cōsequutio quæ inde colligitur.

4 Timete, φοβηθῆτε. Vulgata & Erasmus, Terreamini: sensu non multum diuerso, sed tamen non satis rectè, quum τὸ φοβεῖσθαι nunquam (quod sciam) passiuè accipiatur.

Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

5 "Præmonstrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam trucidarit, præditus est authoritate iniiciendi in gehennã: etiam dico vobis, hũc timete.

5 *Ostendam autem uobis quem timeatis: timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ita dico uobis, hunc timete.*

Matth.10.c.29

Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

6 ‖Nonne quinque passerculi væneunt "assariis duobus, & vnus ex iis non est in obliuione apud Deum?

6 *Nonne quinque passeres uaeneunt dipondio, & unus ex illis non est in obliuione coram Deo?*

Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

7 Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt. ne igitur timete: multis passerculis præstatis.

7 *Sed & capilli capitis uestri omnes numerati sũt. Nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis.*

Suprà 9.d.26
mat.10.c.32
2.tim.2.b.12

Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

8 ‖Dico autem vobis, Quisquis "me confessus fuerit coram hominibus, Filius quoque hominis confitebitur eum coram Angelis Dei:

8 *Dico autem uobis, omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis confitebitur illum coram Angelis Dei:*

Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

9 Qui verò negauerit me in conspectu hominum, abnegabitur in conspectu Angelorum Dei.

9 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.*

Mat.12.c.31
mar.3.c.28
1.ioh.5.d.16

Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται.

10 ‖Et quisquis dicet quippiam in Filiũ hominis, ei remittetur: ei verò qui in Spiritum sanctũ blasphemauerit, nõ remittetur.

10 *Et omnis qui dicit uerbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.*

Matth.10.c.19
mar.13.b.11

Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

11 ‖Quum autem adduxerint vos ad synagogas & ad magistratus ac potestates, ne soliciti estote quomodo aut quid pro defẽsione allaturi aut quid dicturi sitis:

11 *Quum autem inducent uos in synagogas & ad magistratus & potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis:*

Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

12 Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento, quæ oporteat dicere.

12 *Spiritus enim sanctus docebit uos in ipsa hora quid oporteat uos dicere.*

Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

13 Dixit autem ei quidam è turba, Magister, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

13 *Ait autem ei quidam de turba, Magister, dic fratri meo ut diuidat mecum hæreditatem.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς;

14 Ipse verò dixit ei, "Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

14 *At ille dixit ei, Homo, quis me constituit iudicem aut diuisorem super uos?*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab "auaritia. neque enim quum *bona* cuipiam redundant, vita ipsi constat ex bonis suis.

15 *Dixitque ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiusquam uita eius est ex iis quæ possidet.*

5 Præmonstrabo, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improuisa vehementius feriunt. Itaque non est otiosa præpositio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Erasmus. Vide Matth.3.b.7.

6 Assariis, ἀσσαρίων, ~~Vulgata, Dipondio, id est assibus duobus~~. Erasmus, ~~Minutis~~ assibus. ~~Neuter~~ videtur intellexisse quid sit assarius, de quo diximus Matth.10.c.29.

8 Me, ἐν ἐμοί: vt paulo pòst ἐν αὐτῷ declarat αὐτόν, eum, vt ex Matthæo liquet. Itaque quæ in hunc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent.

14 Heus tu, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus, ad verbum, Homo. Vide suprà, 5. v.20.

15 Auaritia, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, Omni auaritia, id est πάσης πλεονεξίας, vt in quodam codice scriptum inuenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatẽ, etiã cum aliorum detrimẽto. Itaque latius patet quàm φιλαργυρία. Neque enim quũ, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστιν proximè coniungunt cum negante particula: & rectius, vt opinor. Nam

alioquin omnino videri posset membrum alterum deesse, in quo declaretur qua in re vita sit posita, si in bonis sita non est. Præterea quædam exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, eadem tamen manente sententia. Quia verò ita collocata sunt vocabula in hoc membro vt nonnulla sit huius loci obscuritas, aliorum sententias paucis explicabimus, & nostram quoque confirmabimus, nequis nouitate offendatur. Quidam igitur τινί construunt cum ἐστί. quorum sententiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relatiuum αὐτοῦ, quod sequitur post ζωή, abundare ex Hebræorum idiotismo. Quidam coniungunt cũ περισσεύειν, sed ita vt sit neutrius generis, neque de persona, sed de re dicatur, vt περισσεύειν τινί, significet re quapiam abundare: quorum sententiam multis de causis repudio. Coniungo tamen τινί cum περισσεύειν, ita vt pronomen αὐτοῦ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινί, idem declaret atque ἐν τῷ περισσεύειν τινά: id est, quum quispiam abundat. Puto enim περισσεύειν vel impersonaliter poni, vt in illo Philostrati in Heroicis, περισσεύει σοφίας αὐτῷ: id est, abundat sapientia: vel, si hoc cuipiam videtur durius, subaudiendum esse cognatum casum, puta κτήματα, vel ὑπάρχοντα, quod etiam expressimus, vt planior esset hic locus. Quòd igitur nõnulli putant Christũ significare, nullius vitam in eo positam esse quod ipsi redundat ex facultatibus suis, mihi non probatur. Nam hoc modo damnaretur tantùm redundantia, & quidem duntaxat tanquam inutilis ad tolerandam vitam: quod non conuenit cum proxima parabola, neque respondet huius sermonis grauitati. Deinde, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, connectendum esse cum ἐν τῷ περισσεύειν, per traiectionem: quæ mihi quidem videtur nimium violenta. Non desunt igitur qui putent hic damnari auarorum ingenium, qui plerunque inter medias opes esuriunt, quo nomine iubeat Christus vt auaritiam detestemur. Sed præter quam quòd ne hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, videtur etiam detorta expositio si hæc verba, Nõ est ipsi vita ex facultatibus suis, interpreteris, Nõ fruitur bonis suis. Theophylactus autem totum hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, in cõmentario non attingit: & illud ζωὴ ἐστιν, exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) οὐ συνεκτείνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ: id est, vitæ modus non producitur vnà cum facultatum incremento. quæ interpretatio quanuis videatur non malè congruere cum adiuncto exemplo, tamen mihi non satisfacit. Existimo enim illud, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, non redundare, sed potius ostendere aliquid amplius significari. Est igitur (vt arbitror) germana hæc sentẽtia: Christus vt suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, euertit illud ipsum quo nituntur eiusmodi hominum consilia. Iam verò nemo est (opinor) tam amens vt vitam diuturniorem ab opibus expectet. Ergo nõ huc spectant Christi verba. Quorsum igitur? Nẽpe solent homines vitæ suæ præsidia in opibus collocare, adeo vt quo quisque ditior est, eo minus omnia pericula atque adeo ipsam mortem reformidet. Hinc illa diuitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà verò ostendit Dominus, vt quispiam sit locupletissimus, adeo vt omni opum genere redundet, tamen quòd viuit, hoc minimè debere acceptum ferre opibus suis, quum ipsius vitam ne temporis quidem momento possint vllæ bonorum copiæ conseruare. Vnus enim Deus qui vitam dedit, eam quoque quandiu libuit, & fouere & extinguere pro suo iure potest. Quorsum igitur quisquam à diuitiis pendeat, vt ii solent qui de iis accumulandis tantopere sunt soliciti? Hanc autem esse germanam sententiam, vel ex consequenti exemplo satis opinor liquere.

Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα·

16 Dixit autem eis parabolam "in hæc verba, ‖Hominis cuiusdam diuitis "exuberarat "regio:

16 *Dixit autem similitudinem ad illos, dicens, Hominis cuiusdam diuitis uberes fructus ager attulit:*

Eccle.11.c.19

Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;

17 Itaque "ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.

17 *Et cogitabat intra se, dicẽs, Quid faciã, quia nõ habeo quò congregem fructus meos?*

Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου·

18 Et dixit, Hoc faciam: destruã horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes fructus meos, & bona mea:

18 *Et dixit, Hoc faciã: destruã horrea mea, & maiora faciã: & illuc cõgregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea.*

Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.

19 Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, "oblectare.

19 *Et dicã animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.*

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεός, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;

20 Dixit autem ei Deus, Demens, hac nocte animam tuã repetunt abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?

20 *Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt?*

Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.

21 Ita *est* qui thesaurum congerit "sibi, nec est "in Deo diues.

21 *Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues.*

16 In hæc verba, λέγων. Hebraicus pleonasmus, vt infrà, 14.v.3. Exuberarat, εὐφόρησεν. Vulg. & Eras. per periphrasin, Vberes fructus attulit. Regio, ἡ χώρα. Vulg. & Eras. Ager, id est χωρίον. Videtur autẽ emphasis esse in hoc verbo, quam etiam annotat Theophylactus, quasi iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, vt ii solent qui domum domo, agrum agro coniungunt, de quibus Esaias 5.b.8

17 Ratiocinabatur, διελογίζετο. Mirè conuenit verbum λογίζεσθαι, quoniam istiusmodi homines totam vitam in subducendis rationibus consumunt.

19 Oblectare, εὐφραίνου. Vulg. Epulare, quod non satis latè patet. Erasmus, Gaude, χαῖρε. Est autem hæc suipsius compellatio Hebræis familiaris. Sic etiam apud Homerum Vlysses seipsum adhortatur his verbis, τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 Sibi, ἑαυτῷ: id est, sese respiciens, aut seipso fretus. In vno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelli-

gitur quomodo dicatur aliquis πλουτεῖν εἰς Θεόν, quando videlicet omnia præsidia in vno Deo collocat, vt εἰς Θεὸν idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. In Deo, εἰς Θεόν: vel apud Deum, id est Dei respectu. Iubet enim nos Deus thesaurizare in cælis, ac proinde ab vnica eius prouidentia pendere: qua de re Apostolus 1. Tim. 6. d. 17. 18. 19. Vulg. In Deum. Erasmus, Erga Deum. Vtranque interpretationem repudio, nequis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quanuis bonis operibus gratuitam mercedem constitutam esse non negē. Cæterùm in quinque vetustis codicibus post πλουτῶν, id est diues est, subiicitur, ταῦτα λέγων, ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, Hæc dicens, clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.

22 Dixit autem discipulis suis, ‖Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, quare sitis induendi.

22 *Dixitque ad discipulos suos, Ideo dico uobis, nolite soliciti esse animæ uestræ quid manducetis: neque corpori, quid induamini.*

Matth. 6. c. 15. 1. per. 5. b. 7. psal. 54. d. 26.

23 Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.

23 Anima plus est quàm alimētum, & corpus quàm vestitus.

23 *Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm uestimentum.*

24 Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμιεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;

24 Considerate coruos. nec enim seminant, neque metunt: quibus non est "cella neque horreum, "& *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?

24 *Considerate coruos, quia non seminant, neque metunt: quibus non est cellarium neque horreum, & Deus pascit illos: quanto magis uos pluris estis illis?*

25 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitādo potest apponere ad staturam suam cubitum vnū?

25 *Quis autem uestrum cogitando potest adiicere ad staturam suam cubitum unum?*

26 Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;

26 Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?

26 *Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?*

27 Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

27 Considerate lilia, quomodo crescāt: nō fatigātur, neque nēt: dico autem vobis, ne Solomonem quidem cum omni gloria sua amictū fuisse vt vnum ex iis.

27 *Considerate lilia quomodo crescunt: non laborant, neque nent: dico autem uobis, nec Salomon in omni gloria sua uestiebatur sicut unū ex istis.*

28 Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

28 Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit: quanto magis vos ô exigua fide præditi?

28 *Si autem fœnum quod hodie est in agro, & cras in clibanū mittitur, Deus sic uestit, quanto magis uos, pusillæ fidei?*

29 Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & "ne suspenso animo estote.

29 *Et uos nolite quærere quid mānducetis, aut quid bibatis: & nolite in sublime tolli.*

30 Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.

30 Hæc enim omnia gentes mūdi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis "indigere.

30 *Hæc autem omnia gentes mundi quærunt: Pater autem uester scit quoniam his indigetis.*

24 Cella, ταμιεῖον: vel cellarium, vt vertit Vetus interpres. sed illud est magis vsitatum. Erasmus, Penuarium, quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμιεῖον vertimus Conclaue, in re non prorsus simili. Et *tamen* Deus, καὶ ὁ Θεός. Eclipsin particulæ aduersatiuæ non dissimilem obseruauimus Matth. 1. a. 6.

29 Ne suspenso animo estote, μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur In sublime tolli, nempe vt ex astrorum cursu in futurum sibi consulant homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, vt idem declaret atque Altum sapere. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudicium esto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi (vt Socrates ille apud Aristophanē ἀεροβατῶν καὶ τὸν ἥλιον περιφρονῶν) sed etiam à consequenti significat τὸν ἔξαι τινὸς ὄντων καὶ δέδιον ἔχοντα, id est eum cuius animus velut in aere suspensus, modò huc, modò illuc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendēre, & dubio ac suspenso animo esse: quod iis eueniat necesse est qui de præsente vita soliciti, in humana duntaxat præsidia respiciunt.

30 Indigere, χρῄζετε. Clemens Alexandrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας, id est de cupiditate qua appetimus quæ minimè sunt necessaria, & in eam sententiam superiore versiculo Christum dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετεώρος ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία ἡ τρυφὴ ποιεῖ. Sed hoc vocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo versiculo, indicant hanc Christi doctrinam longius porrigi. Reprehendit enim Dominus eos omnes qui præsenti vitæ ita sunt addicti vt beatam illam ac sempiternam vitam vel prorsus obliuiscantur, vel illi certè postponant. Item qui huius vitæ necessaria præsidia vel in

aliis hominibus, vel in sua diligentia ac industria collocant. ex quo fit vt plerique anxii & irrequieti ne huius quidem vitæ commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix est diffidentia. Eam igitur his verbis Christus conatur suis eximere, non vt officio suo desint, sed vt in primis quærant quod præcipuum esse debet, & ita laborent vt impiam illam animi ægritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cælestem reiiciant, vt monetur 1. Pet. 5. b. 7.

31 Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

31 "Quin potius quærite regnum Dei, & hæc "omnia adiicientur vobis.

31 *Veruntamen quærite regnum Dei, & hæc omnia adiicientur uobis.*

32 Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.

32 Ne time, ô parue grex: nam visum est Patri vestro dare vobis regnum.

32 *Nolite timere, pusillus grex: quia complacuit Patri uestro dare uobis regnum.*

33 Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.

33 ‖Vendite bona vestra, & date eleemosynā. Parate vobis crumenas quæ non veterascunt, thesaurum in cælis qui nunquā deficiat, quò fur non appropinquat, & *ubi* tinea nō corrumpit.

33 *Vendite quæ possidetis, & date eleemosynā. Facite uobis sacculos qui non ueterascunt, thesaurū non deficientē in cælis, quò fur nō appropiat, neque tinea corrumpit.*

Matth. 6. c. 20.

34 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

34 Vbi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.

34 *Vbi enim thesaurus uester est, ibi & cor uestrū erit.*

35 Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι.

35 ‖Sint lumbi vestri præcincti, & *uestræ* lucernæ accensæ:

35 *Sint lūbi uestri præcincti, & lucernæ ardētes:*

1. Pet. 1. c. 13.

36 Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

36 Et vos similes *estote* iis qui expectant quando dominus suus "reuersurus sit à nuptiis, vt quū venerit, ac pulsauerit, statim aperiant ei.

36 *Et uos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptiis: ut quum uenerit, & pulsauerit, confestim aperiant ei.*

37 Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτούς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.

37 Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilātes. amē dico vobis, præcinctus faciet vt discumbant, & "prodiens ministrabit eis.

37 *Beati serui illi quos quum uenerit dominus, inuenerit uigilantes. amē dico uobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiēs ministrabit illis.*

38 Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.

38 Et si venerit secundā vigilia, & si tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi.

38 *Et si uenerit in secunda uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi.*

39 Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

39 ‖Hoc autem scitote, "si sciret paterfamiliâs qua hora fur vēturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

39 *Hoc autem scitote quoniam si sciret paterfamiliâs qua hora fur ueniret, uigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.*

Mat. 24. d. 43. apoc. 16. c. 15.

40 Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

40 Et vos igitur estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

40 *Et uos estote parati: quia qua hora nō putatis, Filius hominis ueniet.*

41 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolā, an etiam omnibus?

41 *Ait autē ei Petrus, Domine, ad nos dicis hāc parabolā, an & ad omnes?*

31 Quin potius, πλήν. Vulg. Veruntamen. Vide suprà cap. 11. f. 41, & Mat. 11. c. 21. Omnia, πάντα. Deerat hæc particula in tribus vetustis codicibus: sed mihi tamen videtur minimè otiosa. 36 Reuersurus sit, ἀναλύσει: id est ἀναστρέψει, translatione à nautis sumpta: qua ratione qui discedit, dicitur soluere. Solebant autem nuptiæ nocte celebrari, vt alibi diximus. 37 Prodiens, παρελθών. Vulg. & Eras. Trāsiens, quæ significatio nō videtur cōuenire huic loco, nisi eò referas, quòd qui ministrant conuiuis, eos subinde oporteat locum mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, vt idem declaret atque προσελθών, vt etiā accipitur infrà, cap. 17. b. 7, vbi tamen agitur non de ministro, sed de eo qui ad mensam accūbit. Abundat autē huiusmodi participia ex Hebræorū idiotismo, vt in illis dicendi formulis, Respōdens dixit, Surgens abiit, Profectus venit, & similibus. Sic tamē loquuntur etiā disertiores Græci, quū significare volūt repentè & præter expectationē aliquē prodiisse in publicū. Æschines, ὁ δὲ σεμνῶς πάνυ παρελθών, ὁ Καλλίας ὑπέφηνεν. Demosth. ἐβουλόμην, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

39 Si sciret, εἰ ᾔδει. Vel Sciuisset, & mox, vigilasset, & siuisset, vt agatur de eo cuius domus iam sit perfossa.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

42 Dixit autē Dominus, Quisnam est fidus dispensator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det demensum?

42 Dixit autem Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quem constituet dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?

Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

43 Beatus seruus ille quem, quū venerit dominus, inuenerit ita facientem.

43 Beatus ille seruus quem quum uenerit dominus, inuenerit ita facientem.

Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

44 Verè dico uobis quoniā supra omnia quæ possidet, constituet illum.

Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat dominus meus aduentum: cœperitque verberare seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus uenire: & cœperit percutere seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτόν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

46 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit: & separabit eum, partémque cum infidis ei assignabit.

46 Veniet dominus serui illius in die qua nō sperat, & hora qua nescit: & diuidet eū, partémque eius cū infidelibus ponet.

Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·

47 Ille autem seruus qui nouit voluntatem domini sui, nec se comparauit, nec fecit ex voluntate eius, cædetur multis *plagis*:

47 Ille autem seruus qui cognouit uoluntatem domini sui, & non præparauit, & non fecit secundū uoluntatem eius, uapulabit multis:

Ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολύ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

48 Qui verò non nouit & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porro cuicunque multū datum est, multum repetetur ab eo, & apud quem deposuerunt multa, amplius reposcēt ab eo.

47 Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, uapulabit paucis. Omnis autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo.

Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

49 Ignem veni missurus in terram, & quid volo si iam accensus est?

49 Ignem ueni mittere in terram, & quid volo nisi ut accendatur?

Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

50 Sed baptismo oportet me baptizari, & quomodo ~~constringor~~ vsquequo *hoc* perficiatur?

50 Baptisma autē habeo baptizari, & quomodo coarctor usq; dū pficiatur?

42 Est, ἐστὶ. In vno exemplari scriptum erat, ἔσται erit. Demensum, σιτομέτριον. Serui (inquit Donatus in Phormionem) quaternos modios frumenti accipiebant in mensem, & id demēsum dicebatur. Vulgata, Mensuram frumenti. Erasmus, Demensum cibum, vt loquitur Plautus in Sticho.

48 Amplius, περισσότερον. Amplius videlicet, quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt: non autem amplius quàm sit ipsi commissum. Theophylactus autem hoc discrimen cōstituit in verbis δίδοται & παρατίθεται. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi ministerio. Legit autem καὶ ᾧ παρακατέθεντο, idque (vt opinor) rectius. Nam præterquam quòd pro commendare alicui & fidei committere, potiùs dicunt Græci παρακατατίθεσθαι, Paulus etiam donum Spiritus sancti παρακαταθήκην eleganter vocat 1. Tim. 6. d. 20, & 2. Tim. 1. d. 14. Sic tamē vsurpauit verbum παρατίθεσθαι noster Lucas infrà, 23. f. 46, & in Actis Apostolorū aliquoties.

49 Si iam accensus est, εἰ ἤδη ἀνήφθη. Ita legitur in omnibus vetustis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror, τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πῶς θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη? Neque enim video quomodo hæc cohæreant, nisi potius legas ἀναφθῇ, vt εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum sæpe: & interpreteris, Quantopere velim vt iam accendatur? Sed ne hoc quidem mihi satis placet. Vulgata, Nisi vt accendatur. Videtur enim legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀναφθῇ; vel potius, καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀναφθῆναι: id est, & quid aliud velim quàm iam esse accensum? vt rectè coniicit Erasmus.

50 Oportet me baptizari, ἔχω βαπτισθῆναι. Vulgata & Erasmus, Habeo baptizari: quo dicendi genere vtitur Suetonius: itaque non repudio, sed malui planius loqui. Cæterùm in hoc versiculo comperi Epiphaniū plurimùm variare ab omnibus codicibus quos mihi cōtigit inspicere. Sic enim ille κατ' Ἀρχοντικῶν hunc locum citat, ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην: id est, Poculum habeo bibendum, & quid festino donec ipsum bibero? & baptismo oportet me baptizari, & quid volo si iam sum baptizatus? Sed existimo vel hunc locum esse in Græco Epiphanio deprauatum: vel doctissimum hominem, quum hæc scriberet, memoria sua cōnfisum, & de sententia potius ipsa quàm de verbis solicitum, ipsa exemplaria non consuluisse. Est enim hoc veteribus omnibus familiare, vt in præfatione admonuimus: adeo vt eum oporteat summo iudicio præditum esse qui velit exemplaria nostra ex ipsorum scriptis emendare.

Quomodo, πῶς: id est πόσον, quantopere: neque est interrogantis, sed exclamantis.

Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

51 Putatis me aduenisse pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò dissidium.

51 Putatis quia pacē ueni dare in terrā? Non, dico uobis, sed separationem.

Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσί, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo dissidentes, tres aduersus duos, & duo aduersus tres.

52 Erūt enim ex hoc, quinque in domo una diuisi, tres in duos, & duo in tres.

Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρί, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.

53 Dissidebit pater aduersus filium, & filius aduersus patrem: mater aduersus filiam, & filia aduersus matrem: socrus aduersus nurum suā, & nurus aduersus socrum suam.

53 Diuidetur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiā, & filia in matrem: socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.

Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.

54 Dicebat autē etiam turbæ, Quum videritis nubem exoriē tem ab Occasu, statim dicitis Imber venit: & ita fit.

54 Dicebat autem & ad turbas, Quū uideritis nubem orientem ab Occasu, statim dicitis, Nimbus uenit: & ita fit. — Matth. 16. a. 2

Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

55 Et quum Austrum flantem, dicitis, AEstus erit: & fit *æstus*.

55 Et quum Austrum flātem, dicitis, Quia æstus erit: & fit.

Ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

56 Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tēpus quî fit vt non probetis?

56 Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?

Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

57 Cur autem & per vos ipsos non iudicatis quod iustum est?

57 Quid autem & à uobisipsis nō iudicatis quod iustum est?

Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτήν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.

58 Enimuero dum abis cum aduersario tuo ad magistratū, da operam in via vt libereris ab eo: ne pertrahat te ad iudicē, & iudex tradat te exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

58 Quū autem uadis cum aduersario tuo ad principem, in uia da operam liberari ab illo: ne fortè trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem. — Matth. 5. d. 25

Λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

59 Dico tibi, non exibis illinc vsquequò vltimum etiam minutum reddideris.

59 Dico tibi, non exies inde donec etiam nouissimum minutum reddas.

Κεφάλαιον ιγ.

CAP. XIII.

Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

1 ADfuerunt autē eo ipso tempore quidam annuntiātes ei de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificiis.

CAP. XIII.

1 ADerant autem quidam ipso in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum.

51 Dissidium, διαμερισμόν. Vulgata & Erasmus, Separationem: rectè quidem, nisi mauis Disparationem dicere. nam dispertitionem non dicimus. Sed Separare oppono τῷ ἀφορίζειν, ob eam causam quam alibi exposuimus: alioquin Dissidere respondet τῷ διΐστασθαι.

52 Aduersus duos, ἐπὶ δυσί. Vulgata, In duos: quæ interpretatio est obscura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit Diuisi. Ponitur autem tertius casus pro quarto, vt in illo Homeri versiculo Iliados γ, Οἳ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ' ἀλλήλους, id est κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòst ἐπὶ τὴν νύμφην & ἐπὶ τὴν πενθεράν.

57 Iudicatis, κρίνετε. In quodam codice legitur διακρίνετε, discernitis. 58 Enimuero, γάρ. Hanc particulam constat hoc loco causalem non esse, nec certè memini alibi éam legere cum imperandi modo. Itaque vel est expletiua, vel ponitur pro οὖν, Igitur. Da operam, δὸς ἐργασίαν. Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere. Vide suprà, cap. 3. c. 13. Pertrahat, κατασύρῃ. Ambrosius legit, Condemnet: id est reū peragat: vt planè videatur pro κατασύρῃ, legisse κατακρίνῃ, sicut Erasmus rectè coniicit. Exactori, πράκτορι: id est, ei qui mulctas exigit, cuiusmodi erant cōstitutæ in temere litigantes, iure Romanorum ciuili. Denique damnatos reos cogunt magistratuū ministri ad persoluendū quod debent, idque interdū etiam addita non tantū impensarum sed etiam carceris pœna in rebelles.

59 Minutum, λεπτόν. Vide Mar. 12. d. 42. Qui autem ex hoc loco statuūt purgatoriū, saltem legant Theophylacti commentaria, Romæ ipsius Pontificis auspiciis excusa.

2 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos ˜præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quoniam talia passi sunt?

2 Et respondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt?

3 Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

3 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

3 Non, dico vobis: sed si pœnitentiam non habueritis, omnes similiter peribitis.

4 Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

4 Aut illi decem & octo, supra quos cecidit turris ˜in Siloam, & trucidauit eos: putatis ˜debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitãt in Hierusalẽ?

4 Sicut illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos: putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ierusalem?

5 Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

5 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

5 Non, dico vobis: sed si pœnitentiam non egeritis, omnes similiter peribitis.

6 Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

6 Dixit autem hanc parabolã, Ficum habebat quidam plantatã in vinea sua: & venit quærẽs fructũ in ea, neque inuenit.

6 Dicebat autem hanc similitudinem, Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructum in illa, & non inuenit.

7 Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτήν· ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

7 Dixit autem vinatori, Ecce, anni tres sunt ˜ex quo ˜venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam: ˜quorsum etiam terram inutilem reddit?

7 Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce, anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: succide ergo illam: vt quid etiam terram occupat?

8 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτήν, καὶ βάλω κοπρίαν·

8 Ille verò respondens dixit ei, Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vsque quo ˜fodero circum eam, & misero stercus:

8 At ille respondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, vsque dum fodiam circa illam, & mittam stercora:

9 Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

9 ˜Et si quidem tulerit fructũ, *dimittes*: sin minus, in futurum excindes eam.

9 Et si quidem fecerit fructum: sin autem, in futurum succides eam.

10 Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

10 Docebat autem in quadam synagoga Sabbatho.

10 Erat autem docens in synagoga eorum Sabbatis.

IN CAPVT XIII.

2 Præ omnibus Galilæis, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulo pòst repetitur, necessariò subauditur ἄλλους, vel λοιποὺς, vt sit plena loquutio, Præ reliquis, vel, aliis omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliscis loquens, Omnibus (inquit) quæ in mari visa sunt mirabiliorem. Pro, omnibus aliis.

4 In Siloam, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur πύργῳ, vel ποταμῷ, propter adiũctum articulum. Fuit enim Siloam 5 riuulus vnde aquæductus in vrbem ferebatur, cuius meminit Iohannes 9.b.7, & Esaias 8.b.6, vbi Hebraicè vocatur שלוח. Itaque hoc nomen nihil pertinet ad vrbem שילה, quam Græci vocãt Σιλώμ, iam olim vastatam, vt liquet ex Ieremiæ 7.cap. Existimandum est potius ad ipsam piscinam fuisse extructam turrim quampiam, aut ipsius aquæductus castellum, quod repentè prostratum aliquot homines occiderit, sub hoc tempus quo Christus hunc habuit sermonem. Debitores, ὀφειλέται: id est ἁμαρτωλοὶ, peccatores. Vide Matth. 13.b.16. 10

7 Ex quo, ἀφ' οὗ. Hoc quoque legimus expressum in quodam codice: quod alioquin subaudiendum est, nisi malimus sic loquutum Lucam vt scripsit Virgilius libro Æneidos 1, –vna cum gente tot annos Bella gero. Venio, ἔρχομαι: id est veni, vel venire soleo. Similem loquendi formulam obseruauimus Matth. 16.b.23. Quorsum etiam terram, ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulgata, Vt quid etiam terram occupat? Erasmus, Ad quid vel terrã occupat? id est onerat, sed inutili onere. hoc est enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor 15 me nusquam legisse καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem cõstat, τὸ ἀργὸν significare quod est ignauum & iners, ac nullis prorsus viribus: vnde τὸ καταργεῖν sæpe apud Paulum occurrit pro eneruare & cassum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Existimo igitur hîc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquam quòd erat infructuosa, eam etiam terræ partem quam occupabat, sterilem reddebat: quæ alioquin vitibus consita, non fuisset inutilis. Cæterùm in quodam exemplari scriptum legimus, 20 ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id est, vt ne terram etiam inertem reddat.

8 Fodero circum eam, σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc est quod Latini vno verbo dicunt Ablaqueare.

9 Et si quidẽ tulerit fructũ, *dimittes*, κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. Hoc (inquit doctissimus Budæus) mutilatũ videtur iis qui Græcè nesciunt. Est enim schema Græcũ quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ propriũ, oratio videlicet vno mẽbro defecta. Hæc Budæus. quæ prolatis etiã ex Aristophane & Cicerone exẽplis cõfirmat, an- 25 notationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deerat, vt perspicuitati studerem.

11 Adfuit,

11 Καὶ ἰδού, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ, καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

11 Et ecce, mulier ˜adfuit, ˜habens spiritum inualetudinis ab annis decẽ & octo: erátque ˜incurua, nec prorsus *sese* poterat recuruare.

11 Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere.

12 Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

12 Ipsam autem quum vidisset Iesus aduocauit, & dixit ei, Mulier, ˜absoluta es ab inualetudine tua.

12 Quam quum videret Iesus, vocauit eam ad se: & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.

13 Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

13 Et imposuit ei manus: & illico ˜surrecta est, & glorificabat Deum.

13 Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.

14 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

14 Respondens autem ˜præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quibus oportet operari: his ergo *diebus* venite & sanamini, & non die Sabbathi.

14 Respondens autem archisynagogus, indignans quia Sabbatho curasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini: & non in die Sabbathi.

15 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, ˜Hypocrita, vnusquisque vestrum Sabbatho nonne soluit bouem suum aut asinã à præsepi, & ducit aquatum?

15 Respondens autem ad illum Dominus, dixit, Hypocritæ, vnusquisque vestrum Sabbatho non soluit bouem suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare?

16 Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quam vinxerat Satanas ecce decem & octo annos, nõ oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?

16 Hanc autem filiã Abrahæ, quam alligauit Satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à vinculo isto, die Sabbathi?

17 Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui se opponebant ei: sed tota turba gaudebat super omnibus gloriosis rebus quæ fiebant ab eo.

17 Et quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarii eius: & omnis populus gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo.

18 Ἔλεγε δέ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

18 ‖Dixit autem Iesus, Cui resimile est regnum Dei, & cui illud assimilabo?

18 Dicebat ergo, Cui simile est regnũ Dei, & cui simile æstimabo illud? Matth. 13.d.31 marci 4.c.31

19 Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ·

19 Simile est grano sinapis, quod acceptũ quispiã misit ĩ hortũ suũ:

19 Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum:

11 Adfuit, ἦν: id est παρῆν. Sic enim malo accipere quàm coniungere cum participio ἔχουσα. Habens spiritũ inualetudinis, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας, id est, morbo à Satana inflicto laborans, vt explicatur postea versu 16. Sic spiritus auaritiæ, dicitur spiritus ad auaritiam impellẽs, & similia multa passim occurrunt, de quibus alibi diximus. Incurua, συγκύπτουσα, id est κατακύπτουσα. Vulgata, Inclinata: huius vocabuli vi non satis expressa. Erasmus, Contracta: quod rectè quidem explicat in Annotationibus, sed tamen non satis conuenit. Cõtractus enim esse potest qui minimè sit deorsum incuruus, imò verò qui sit etiam resupinatus. Huic opponitur ἀνακύψαι, id est recuruare. Nã recuruus aduersatur incuruo, sicut apud Græcos ὁ ἀνακυφὼς τῷ συγκεκυφότι.

12 Absoluta es, ἀπολέλυσαι. Vulgata, Dimissa es. Erasmus, Liberata es. Vterque Græci vocabuli propriam significationem neglexit, quam tamen seruare oportuerat. Tenebatur enim Satanæ quasi vinculis constricta, vt ne attollere quidem caput totis octodecim annis potuerit, sicut Dominus ipse postea loquitur. Vtitur ergo verbo ἀπολύειν composito pro simplici, sicut à Latinis etiam interdum Absoluere pro Soluere vsurpatur.

13 Surrecta est, ἀνωρθώθη, vel subrecta. Nam vtroque hoc participio vtuntur idonei authores. Vulgata & Erasmus, Erecta est. Erigimus autem iacentia, surrigimus quæ deorsum pendent.

14 Præfectus synagogæ, ἀρχισυνάγωγος. Vnus videlicet eorum qui synagogæ illi præerant. Plures enim Archisynagogos fuisse apparet ex Marci capite quinto, versu 22, & Act. 13.v.15.

15 Hypocrita, ὑποκριτά. Complutensis editio cum quatuor vetustis codicibus legunt ὑποκριταί, hypocritæ: ita vt omnes doctores Christus appellet, quum sequatur ἕκαστος ὑμῶν, vnusquisque vestrum.

καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

& creuit, & euasit in arborem magnam, & volucres cæli nidulati sunt in eius ramis.

& creuit, & factum est in arborem magnam, & volucres cæli requieuerunt in ramis eius.

20 Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ;

20 ‖Et rursum dixit, Cui rei assimilabo regnum Dei?

20 Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei?

21 Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

21 Simile est fermento quod acceptum mulier condidit in farinæ satis tribus, vsquequo fermétaretur tota.

21 Simile est fermento quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentaretur totum.

Matth. 13. c. 33

22 Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

22 ‖Transibat igitur singulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hierosolymam.

22 Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Ierusalem.

Matth. 9. d. 35; marci 6. a. 6

23 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

23 Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruétur? Ipse verò dixit eis,

23 Ait autem illi quidam, Domine, si pauci sunt qui saluantur? Ipse autem dixit ad illos,

24 Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν.

24 ‖Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, studebunt intrare, & non poterunt:

24 Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt.

Matth. 7. b. 13

25 Ἀφ᾽ οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

25 Ex quo videlicet surrexerit paterfamiliâs, & occluserit ostiũ, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicẽtes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondẽs dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.

25 Quum autem intrauerit paterfamilias, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis: & respondens dicet vobis, Nescio vos vnde sitis:

26 Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

26 Tunc incipietis dicere, Edimus in tui cõspectu & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

26 Tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27 Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ᾽ ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.

27 ‖Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: ‖abscedite à me omnes qui facitis quod iniustũ est.

27 Et dicet vobis, Nescio vos vnde sitis: discedite à me omnes operarii iniquitatis.

Matth. 7. c. 13; & 25. d. 41; Psal. 6. a. 13

28 Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.

28 Illic erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autẽ expelli foras.

28 Ibi erit fletus & stridor dentium: quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29 Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότου, καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.

29 Tunc venient multi ab Oriẽte, & Occidente, & Borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.

29 Et uenient ab Oriente & Occidente & Aquilone & Austro, & accumbent in regno Dei.

30 Καὶ ἰδού, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

30 ‖Et ecce, sunt vltimi qui erũt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.

30 Et ecce, sunt nouissimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt nouissimi.

Matth. 19. d. 30; & 20. b. 16; marci 10. d. 31

31 Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

31 Eo ipso die accesserunt quidã Pharisæorum, dicentes ei, Exi, & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

31 In ipsa die accesserunt quidam Pharisæorum, dicentes illi, Exi, & uade hinc: quia Herodes vult te occidere.

~~19 Et euasit, ἐγένετο. Vulg. & Eras. ad verbum, Et factum~~ est.

25 Ex quo, ἀφ᾽ οὗ. Cohærent ista cum præcedente verbo, & causa adfertur cur volentibus ingredi nõ patebit aditus, quia nimirum serò venient, occlusis iam foribus. Vulgata & Erasmus, Postquam autem: quasi noua inchoetur periodus.

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδού, ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

32 Tunc ait eis, Profecti dicite vulpi illi, Ecce, eiiciam dæmonia, & sanationes peragam hodie & cras, & tertia die consummabor.

32 Et ait illis, Ite & dicite uulpi illi, Ecce, eiicio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor.

33 Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

33 Veruntamen oportet me hodie & cras & perendie iter facere: quia fieri non potest vt Propheta pereat extra Hierusalem.

33 Veruntamen oportet me hodie & cras & sequenti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ierusalem.

34 Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

34 ‖Hierusalem, Hierusalẽ, ~~quæ trucidas~~ Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos, quẽadmodum gallina ‖pulliciem suam sub alas, & noluistis?

34 Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti?

Matth. 23. d. 37

35 Ἰδού, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου.

35 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autem dico vobis, non videbitis me, vsquedum venerit tempus quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

35 Ecce, relinquetur uobis domus uestra deserta. Dico autem uobis quia non uidebitis me donec ueniat quum dicatis, Benedictus qui uenit in nomine Domini.

Κεφάλαιον ιδ΄

CAP. XIIII.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν

1 ET factum est, quũ venisset domũ cuiusdã ex primo-

CAP. XIIII.

1 ET factum est quum intraret Iesus in domum cuiusdam prin-

32 Eiiciam, ἐκβάλλω. Vulg. & Eras. ad verbũ, Eiicio. Mihi verò videtur esse enallage præsẽtis pro futuro, quæ tamen sua emphasi non caret. Ita enim declarat se iã esse in ipso opere, neque vel Pharisæorũ inuidia, qui obiecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & vllis consiliis posse impediri quominus quod semel est exorsus, ad finem perducat. Itaque Veterẽ etiam interpretationem non planè repudio. Sanationes peragam, ἰάσεις ἐπιτελῶ. Vulg. & Eras. Sanitates ~~perficio~~ ... ~~idem declarant~~. Hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Prouerbialiter dici ~~hoc~~ videtur pro Exiguo tẽporis spatio, vt interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in vltima Christi profectione, vt ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucam censeo quasi pro regula nobis esse proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci scripta accommodentur: quum ipse disertè testetur in prooemio, se in historia ordine digerenda plurimum operæ posuisse. Sed hæc πάρεργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diuerso: quasi dicat sese, quicquid aduersarii moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti & in posterum, quandiu nimirum libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ita dici quasi nuntii in ipsius Christi persona loquantur, qui mos est Hebræis familiaris. Sed fere proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, vt apud Prophetas כה אמר יהוה, id est Hæc dicit Dominus: & in Iohãnis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, hæc dicit primus & nouissimus: deinde inducitur Deus ipse loquens. Itaque tale quidpiam hoc loco supplendum videtur. Consummabor, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, vt etiam annotat Erasmus: cui tamen in eo nõ assentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè posse accipi pro τελειῶ: id est finiam [siue, absoluam] opus meum. Nam etsi hæc sententia benè conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè positum: & vt ita vsurpari posse concedam, absolutè tamen poni non potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem intra triduum futuram, (id est iam proximam & instantem) hic designari, quæ vltima fuit peregrinationis Christi clausula, quum à resurrectione induerit immortalitatem. Sed malui Consummandi quàm Finiendi vocabulo vti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ imposito fine amplius nõ extant: (vt Finiri vita, dolor, morbus dicitur) mors autem Christi neque Christo ipsi, neque ipsius officio finem propriè imposuit, sed Christum ~~potius consummauit~~ adeo quidem vt eadem hac oblatione suos dicatur consummasse, ~~atque in perpetuum, quũ fit etiam æternus~~ sacerdos. Quinetiam fortassis vsus est Dominus verbo כלה quod sacrificiis quoque conuenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι qui in mortem Christi baptizantur, & peculiariter τελειωθέντες absolutè vocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt. ~~Quæ significatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicantur in Christo τελειοῦσθαι, iudicium penes lectorem esto.~~

33 Veruntamen, πλήν. Hæc nonnulli cum superioribus cõiungunt, quasi iubeat Christus hæc quoque Herodi nuntiari. Sed malo distinguere: vt sit hic sensus, Quanuis quod mihi dicitis Herodem minari, non possit me impedire quominus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen non est quòd metuatis ne hîc maneam. Discedam sanè, & quum aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymam breui peruentam, vbi re ipsa declarabitis quo studio me admoneatis vt mihi ab Herode caueam. Fieri non potest, οὐκ ἐνδέχεται. Vulgata, Non capit: sicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Docent autem subtilius Dialectici & Physici quomodo inter se differant τὸ μὴ ἐνδέχεσθαι καὶ τὸ ἀδύνατον.

34 # Pulliciem, τὴν νοσσιάν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprii in his rebus sermonis obseruantissimus. Vulg. & Eras. Nidum id est καλιάν. Sic tamen Virgilius lib. 4, ipsásque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam. In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, pullos suos.

IN CAPVT XIIII.

1 Ex primorib. Phar. τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sanhedrĩ vocabãt, vel prĩcipes Synagogæ ĩtelligo: quoniã

cc. ii.

inuenio apud Matthæum 9. versu 18, ἄρχοντα simpliciter vocari qui ἀρχισυνάγωγος dicitur Mar. 5. v. 22. & hi rursus distinguūtur à senioribus & Scribis, & à Principibus sacerdotū, infrà, 24. v. 20, & Act. 4. v. 5. Sed & illud probabile est, distincta fuisse politicorum magistratuum & Archisynagogorum munera, sicut Deut. 19. v. 15, distinguit Moses. Non erant enim omnes Archisynagogi Pharisæi, sicut apparet ex Iohanne 7. v. 48, quum Pharisæus sit sectæ nomen: sed Pharisæos tum fuisse in magna existimatione liquet ex tota Euangelica historia.

Φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

ribus Pharisæis Sabbatho ad capiendum cibum, ipsi obseruabant eum.

cipis Pharisæorum sabbatho manducare panē, & ipsi obseruabant eum.

Καὶ ἰδού, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

2 Et ecce, quidam hydropicus erat coram eo.

2 Et ecce homo quidā hydropicus erat ante illū.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

3 Tum respondens Iesus dixit Legis interpretib9 & Pharisæis, in hæc verba, Licétne sanare Sabbatho?

3 Et respondens Iesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Si licet Sabbatho curare?

Οἱ δὲ ἡσύχασαν. Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

4 Ipsi verò tacuerunt. Tū ipse prehēsum eū sanauit, & dimisit.

4 At illi tacuerunt. Ipse verò apprehensum sanauit eum, ac dimisit.

Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

5 Et respōdens eis, dixit, Quis vestrum *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim extrahet eum die Sabbathi?

5 Et respondens ad illos, dixit, Cuius vestrum asinus aut bos in puteū cadet, & nō continuò extrahet illum die Sabbathi.

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.

6 Et non poterant ad hæc respondere illi.

Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς,

7 Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,

Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos,

Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν· μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ,

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco: ne fortè honoratior te sit vocatus ab eo:

8 Quum inuitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco: ne fortè honoratior te sit inuitatus ab illo:

Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

9 Et is qui te & illum vocauit veniens, dicat tibi, Da huic locū: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

9 Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouissimum locum tenere.

Ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον· τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι.

Prou. 25. a. 7

10 ‖ Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimū locum, vt quū venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecū discumbunt.

10 Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouissimo loco: ut quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tūc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.

Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Infrà, 18. c. 14 matth. 23. a. 12

11 ‖ Nam omnis qui se extollit, deprimetur: & qui se demiserit, extolletur.

11 Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.

Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

Tob. 4. b. 7 prouerb. 3. b. 9

12 Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, ‖ Quum facis prandium aut cœnā, ne vocato amicos tuos, neq; fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

12 Dicebat autē & ei qui se inuitauerat, Quū facis prandiū aut cœnam, noli uocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque uicinos diuites: ne fortè & ipsi reinuitēt te, & fiat tibi retributio.

3 In hæc verba, λέγων. Pleonasmus est huius participii, de quo diximus suprà, 12. v. 16.
5 Quis vestrum, τίνος ὑμῶν. Permutata est constructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus suprà, 11. b. 11. Ideo maluimus à Græcis aliquātulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.
7 Attēdēs, ἐπέχων: id est προσέχων, quomodo etiā accipi τὸ ἐπέχω obseruat Eustathius in Homerū Odyss. 7. 13

Ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς·

13 Sed quū facis epulū, voca pauperes, mancos, claudos, cæcos:

Sed quum facis conuiuium, uoca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:

Καὶ μακάριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι· ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

14 Et beatus eris, quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.

14 Et beatus eris, quia nō habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorū.

Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

15 Hæc autem quum audisset quidam ex iis qui simul accumbebant, dixit ei, Beatus qui comedit panem in regno Dei.

15 Hæc quū audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducat panem in regno Dei.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

16 Ipse autē dixit ei, ‖ Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

16 At ipse dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & uocauit multos.

Mat. 22. a. apoc. 19. b. 9

Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις, Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

17 Misitque seruum suum hora cœnæ, vt diceret vocatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.

17 Et misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis ut uenirent, quia iā parata sunt omnia.

Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

18 Et omnes cœperunt vno ore se excusare. Primus dixit ei, Agrū emi, & necesse habeo exire, & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum.

18 Et cœperūt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villam emi, & necesse habeo exire, & uidere illā: rogo te, habe me excusatū.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probandū ea: rogo te, habe me excusatum.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excusatum.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea nō possum venire.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo non possum uenire.

Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

21 Quum igitur seruus aduenisset, annūtiauit ista domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Abi citò in plateas & vicos vrbis, & pauperes ac mācos, claudósque & cæcos huc introducito.

21 Et reuersus seruus nūtiauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & uicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.

Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

22 Et ait seruus, Domine, factū est vt imperasti, & adhuc locus est.

22 Et ait seruus, Domine factum est ut imperasti, & adhuc locus est.

Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

23 Tunc ait dominus seruo, Abi in vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

23 Et ait dominus seruo, Exi in uias & sepes, & cōpelle intrare, ut impleatur domus mea.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnam meam.

24 Dico autem uobis quòd nemo uirorum illorū qui uocati sunt, gustabit cœnam meam.

Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

25 Ibat autem turba multa cū eo: & conuersus dixit eis,

25 Ibant autē turbæ multæ cum eo: & conuersus dixit ad illos,

Suprà. 9. c. 23 & 16. d. 24 mat. 10. d. 13

Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα,

26 ‖ Siquis venit ad me, & nō odit patrem suum & matrem,

26 Siquis uenit ad me: & nō odit patrē suū & matrē,

18 Vno ore, ἀπὸ μιᾶς: id est ἐξ ἑνὸς συνθήματος, inquit Theophylactus, quasi ex compacto & constituto. pro quo dicimus vernaculo nostro sermone, *d'un accord*, expressa etiam præpositione ἀπό. Quanuis enim isti aliquantulum diuersas causas adferant, tamen in eo conueniunt omnes quòd sua negotia prætexunt ne ad cœnam adsint. Potest autem commodissimè suppleri γνώμης, aut βουλῆς: id est sentētia vel consilio, sicut in illo Homeri versiculo Iliad. β, εἰ δέ ποτ' ἔς γε μίαν βουλεύσομεν, pro quo Latini dicunt, vno ore. Itaque Castellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς cōuertit Ad vnū, nō videtur sensū assequutus, neq; Vetus interpres qui Simul interpretatur, id est ἅμα.

cc. iii.

καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

& vxorem & liberos, & fratres & sorores, atque adeo etiam animam suam, non potest meus esse discipulus.

& uxorem & filios, & fratres, & sorores, adhuc autem & animam suã, non potest meus esse discipulus.

Matth.10.d.38 & 16.d.24 marci 8.d.24

27 Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

27 ‖Et quisquis non portat crucẽ suam, &non sequitur me, nõ potest meus esse discipulus.

27 Et qui nõ baiulat crucem suam, & uenit post me, non potest meus esse discipulus.

28 Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;

28 Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non prius "sedens computat sumptus, an habeat quæ ad perfectionem *operis requiruntur?*

28 Quis enim ex uobis, uolens turrim ædificare, nõ prius sedens cõputat sumptus qui necessarii sunt, si habeat ad perficiendum?

29 Ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

29 Ne, postquã posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant ei illudere:

29 Ne posteaquam posuerit fundamentum, & nõ potuerit perficere, omnes qui uident incipiant illudere ei,

30 Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

30 Dicẽtes, Homo iste cœpit ædificare, & non potuit *ædificium perficere.*

30 Dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit consummare.

31 Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν;

31 Aut quis rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterũ regem, sedẽs prius nõ "cõsultat an possit cũ decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit aduersus ipsũ?

31 Aut quis rex iturus cõmittere bellum aduersus alium regem, non sedens prius cogitat si possit cum decem millibus occurrere ei qui cum uiginti millibus uenit ad se?

32 Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

32 Alioquin, quũ adhuc ille procul est, legatione missa, rogat ea quæ ad pacem *pertinent.*

32 Alioquin adhuc illo longè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt.

33 Οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

33 Sic ergo quisquis vestrum nõ valedicit omnibus bonis suis, nõ potest meus esse discipulus.

33 Sic ergo omnis ex uobis qui nõ renuntiat omnibus quæ possidet, nõ potest meus esse discipulus.

Mat.5.b.13 marci 9.g.50

34 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

34 ‖Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

34 Bonũ est sal: si aũt sal euanuerit, in quo condietur?

35 Οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

35 Neque ad terrã neque ad sterquiliniũ "appositus est: foras eũ abiiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

35 Neque in terrã neque in sterquilinium utile est: sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV.

CAP. XV.

Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοί, ἀκούειν αὐτοῦ.

1 Accedebant autem ad eũ omnes publicani & peccatores, vt eum audirent:

1 Erant autem appropinquantes ei publicani & peccatores ut audirent illum:

Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & vescitur cum eis.

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicẽtes, Quia hic peccatores recipit, & mãducat cũ illis.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

3 Et ait ad illos parabolam istam dicens,

Matth.18.b.12

Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν,

4 ‖Quis ex vobis, si habeat centũ oues, & perdiderit vnã ex illis,

4 Quis ex uobis homo qui habet cẽtum oues, & si perdiderit unã ex illis,

28 Sedens, καθίσας. Domi videlicet omnia supputans, antequam opus aggrediatur.

31 Consultat, βουλεύεται: consultat, adhibitis nimirum etiam aliis in consilium, quum de rege hic agitur ac suscipienda expeditione. Vulg. & Eras. Cogitat, id est λογίζεται, vel ἐνθυμεῖται.

35 Appositus, εὔθετον, id est aptus & accommodatus: vt Varro agrum dixit appositum ad vitem: & Cicero dies ad agendum appositos. Vulgata & Erasmus, Vtilis, id est χρήσιμον.

οὐ καταλείπει τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλός, ἕως εὕρῃ αὐτό;

non relinquit illas nonagintanouem in deserto, & pergit ad eam quæ periit, vsquedum eam inueniat?

nõnne dimittit nonagintanouem in deserto, & uadit ad illam quæ perierat donec inueniat eam?

5 Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων·

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens:

5 Et quum inuenerit eã, imponit in humeros suos gaudens?

6 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός.

6 Veniénsque domum, conuocat amicos & vicinos: dicens eis, Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat.

6 Et ueniens domum, cõuocat amicos & uicinos? dicens illis, Congratulamini mihi, quia inueni ouẽ meã quæ perierat.

7 Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

7 Dico vobis ita fore gaudiũ in cælo super vno peccatore resipiscente, "maius quàm super nonagintanouem iustis, "quibus nõ opus est resipiscẽtia.

7 Dico uobis quòd ita gaudium erit in cælo super uno peccatore pœnitentiã agente quàm super nonagintanouem iustis qui non indigẽt pœnitentia.

8 Ἢ τίς γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ;

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & "verrit domũ, quærítque accuratè, vsquequo *eam* inueniat:

8 Aut quæ mulier habẽs drachmas decem, si perdiderit drachmam unã, nõnne accẽdit lucernã, & euerrit domum, & quærit diligenter donec inueniat:

9 Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas: dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram.

9 Et quum inuenerit, cõuocat amicas & uicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quam perdideram.

10 Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

10 Ita, dico vobis, gaudium est "apud Angelos Dei super vno peccatore resipiscente.

10 Ita, dico uobis, gaudiũ erit coram Angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente.

11 Εἶπε δέ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς.

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

11 Ait autem, Homo quidam habuit duos filios:

12 Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρί, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi partem substantiæ *mihi* contingentem. *Ille* igitur diuisit eis "facultates.

12 Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et diuisit illis substantiam.

13 Καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ζῶν ἀσώτως.

13 Post dies autem non multos, quum omnia coegisset iunior ille filius, peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissipauit substantiam suã, "profusè viuendo.

13 Et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregrè profect⁹ est in regionẽ longinquã & ibi dissipauit substantiam suã, uiuendo luxuriosè.

IN CAPVT XV.

7 Maius quàm, ἤ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula מן, sicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. Quibus non opus est, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod simpliciter dicitur, intelligendum est κατ' ἔχειν, eorum videlicet respectu qui penitus sunt à Deo auersi.

8 Verrit, σαροῖ. In vetustissimis codicib⁹ Vulgatæ editionis (vt post Vallam Erasmus annotauit) perperam scriptum est Euertit pro Euerrit: qui error Gregorio põtifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occasionem præbuit multa in hunc locum parum appositè comminiscendi.

10 Apud Angelos, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων: Vulg. & Eras. seruato obscuro Hebraismo, Coram Angelis. Leuiculum autem est quòd pro γίνεται, est, interpretantur Erit, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infrà, 20.f.35.

12 Partem contingentem, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Sic loquitur Caius Iurisconsultus in l. nomino. D. de Senatusc. Sylleiano. Alioquin conuertere etiam licuit, quæ ad me pertinet, id est τὸ καθῆκον μέρος: vel, quæ mihi debetur. Nam sic quoque accipitur τὸ ἐπιβάλλον. sed illa interpretatio prorsus respondet Græco vocabulo. Eras. Quæ ad me redit. Facultates, τὸν βίον. Βίος (vt alibi diximus) tum vitam, tum illud ipsum declarat quo vitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Substantiam, post Quintilianũ, vt facturi eramus hoc loco, nisi in eodem hoc versiculo occurreret οὐσία.

13 Profusè, ἀσώτως. Deriuant grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, vt eum declaret qui nihil sibi seruat: quem Latini effusum vel profusum simili ratione vocant. Vulg. & Eras. Luxuriosè, id est ἀσελγῶς.

14 Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

15 Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

16 Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

17 Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθών, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι.

18 Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἐνώπιόν σου·

19 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

20 Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

21 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱός, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

22 Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτόν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·

23 Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.

24 Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

25 Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

26 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

14 Omnibus verò ab eo consumptis, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit victu deficí.

15 Abiit igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

16 Et desiderabat implere ventrem suum siliquis quas edebāt porci: & nemo ei dabat.

17 Quum autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarii patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo!

18 Surgens proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & aduersum te:

19 Neque amplius sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

20 Surgens igitur venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, ac misericordia motus est: & accurrēs incidit in collū eius, & deosculatus est eum.

21 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cælū & aduersum te, neque amplius sum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Promite stolam illā præcipuam, & induite eum, & date annulum in manum eius, & soleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illū saginatum mactate: & vescentes oblectemur.

24 Quia filius iste meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur oblectari.

25 Erat autem filius eius senior in agro: qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros.

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

14 Et postquam omnia dissipasset, facta est fames ualida in regione illa: & ipse cœpit egere.

15 Et abiit & adhæsit uni ciuiū regionis illius: & misit illum in uillā suam, ut pasceret porcos.

16 Et cupiebat implere uentrem suum de siliquis quas porci manducabāt: et nemo illi dabat.

17 In se autem reuersus dixit, Quanti mercenarii patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo!

18 Surgam & ibo ad patrē meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:

19 Iam non sum dignus uocari filius tuus: fac me sicut unum de mercenariis tuis.

20 Et surgens uenit ad patrem suum. Quum autē adhuc longè esset, uidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eum.

21 Dixitque ei filius, Pater peccaui in cælum & coram te, iam non sum dignus uocari filius tuꝰ.

22 Dixit autem pater ad seruos suos, Citò proferte stolā primā, & induite illum, & date annulū in manum eius, & calceamenta in pedes eius.

23 Et adducite uitulum saginatum, & occidite, & mãducemꝰ & epulemur.

24 Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat & inuentus est. Et cœperunt epulari.

25 Erat autem filius eius senior in agro: & quū ueniret & appropinquaret domui, audiuit symphoniā & chorū.

26 Et uocauit unum de seruis, & interrogauit quid hæc essent.

18 Peccaui in cælum, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν: id est, peccaui in Deum. Sic enim potius Hebræi dicunt חטאתי ליהוה, adeo quidem vt in vtriusque Testamenti contextu non putem reperiri huius loquutionis aliud exemplum. Puto autem hanc formulam ex eo ortam quòd Rabinorum sermone interdum cælorum appellatione Deus ipse in cælis habitans intelligitur, vt annotauimus Matth. 21.c.25.

26 Vnum ex pueris, ἕνα τῶν παίδων. Frobenii codex addit αὐτοῦ, id est suis, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non est quin δούλων culpa librarii ex albo libri in contextum irrepserit.

27 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

28 Ὠργίσθη δέ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν.

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρί, Ἰδού, τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ.

30 Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

31 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

32 Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

Κεφάλαιον ιϛ.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

2 Καὶ φωνήσας αὐτόν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου· οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

3 Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

4 Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatū: quòd valentem illum receperit.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus, hortatus est eum.

29 Ipse verò respondens dixit patri, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuū sum transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer:

30 Sed quum filius iste tuus qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

32 Oblectari autem & gaudere te oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perieratque, & inuentus est.

CAP. XVI.

1 Dixit autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat dispensatorem: & is delatus est apud eum, vt qui dissiparet ipsius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. nō enim poteris amplius esse dispensator.

3 Dixit autem apud se dispensator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me dispensationem? fodere non possum, mendicare pudet.

4 Noui quid sim facturus, vt quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* domos suas.

27 Isque dixit illi, Frater tuus uenit: & occidit pater tuus uitulū saginatum: quia saluum illum recepit.

28 Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egressus, cœpit rogare illum.

29 At ille respondens dixit patri suo, Ecce, tot annis seruio tibi, & nunquam mandatum tuum præterivi, & nunquam dedisti mihi hœdum, ut cū amicis meis epularer:

30 Sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam suam cum meretricibus, uenit, occidisti illi uitulum saginatum.

31 At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

32 Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuꝰ erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.

CAP. XVI.

1 Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam erat diues qui habebat uillicum: & hic diffamatus est apud illum, quasi dissipasset bona ipsius.

2 Et uocauit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem uillicationis tuæ. iam enim non poteris uillicare.

3 Ait autem uillicus intra se, Quid faciā, quia dominus meus aufert a me uillicationem? Fodere non ualeo, mendicare erubesco.

4 Scio quid faciam, ut quum amotus fuero a uillicatione, recipiant me in domos suas.

29 Sum transgressus, παρῆλθον: id est ὑπερέβην, vel præterii, id est contempsi: quia quæ aspernamur, ne aspicere quidem sustinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, despexi.

30 Facultates tuas, σου τὸν βίον. Vulgata, Substantiam suam, id est τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud est ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo consentiunt.

IN CAPVT XVI.

2 Non enim poteris, οὐ γὰρ δυνήσῃ: id est, tibi non fiet à me potestas. Nā alioquin dispensator esse poterat si hoc dominus ipsi concessisset. Esse dispensator, οἰκονομεῖν. Vulgata, Villicare. quod haud satis scio an aliud declaret quàm rusticari: certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat rem domesticam curare. Erasmus, Dispensare. quod quidem non legi absolutè positum.

5 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

5 *Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?*

6 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

6 Is autem ait, Centum batos olei. Tum ille dixit ei, Accipe tabulas tuas, & sede citò, & scribe quinquaginta.

6 *At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuã, & sede, citò scribe quinquaginta.*

7 Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

7 Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum coros tritici. Tum ipse dixit ei, Accipe tabulas tuas, & scribe octoginta.

7 *Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & scribe octoginta.*

8 Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν εἰσι.

8 Et laudauit dominus dispensatorem iniustum, quòd prudenter fecisset. quamobrem filii huius seculi prudentiores sunt filiis lucis in suo genere.

8 *Et laudauit dominus uillicum iniquitatis, quia prudenter fecisset: quia filii huius seculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.*

9 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis amicos ex mamona iniusto, vt quum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.

9 *Et ego uobis dico, Facite uobis amicos de mammona iniquitatis: ut cùm defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula.*

6 Batos, βάτους. Vulgata, Cados: & rectè quidem. Nam, vt apertè probat doctissimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת mensura fuit rerum liquidarum, prorsus respondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, sed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. quod neque Epiphanius, neque Hieronymus cognouit. Sed & in vetustis duobus codicibus, secundo & octauo, scriptum erat κάδους. Immeritò igitur Erasmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. Tabulas, γράμμα. Sic vocant Latini obligationis instrumentum, vt vel ex eo liquet quòd ipsi tabulas nouas appellãt. Vulgata, Cautionem, quo vocabulo sic vtitur etiam Seneca.

7 Coros, κόρους. Apud Hebræos (vt hoc quoque παρέργως dicamus) כור (pro quo Græci interpretes & ipse quoque Iosephus κόρον dicunt) mensura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, vt testatur idem Iosephus libri Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Erasmus ex libri tertii vltimo capite, in quo videtur Corus æstimari medimnis Atticis quadraginta vno, omnino deprauatus est vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὶ, scribendum est ἱππικοὶ, vt rectè obseruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem scripserunt, diligentissimus.

8 Iniustum, τῆς ἀδικίας. Heb. עול, id est iniquitatis, vt vertit Vulgata. Sed fortassis hic dispensator sic vocatur, non quòd ex domini incommodis sua quæreret commoda, sed quòd malus antea fuisset dispensator: id est, non bene administrasset hoc munus, vt qui bona patrisfamiliâs dilapidasset. Videtur enim hæc interpretatio magis accommodata, ne videatur paterfamiliâs dispensatoris iniquum factum laudare, quum potius prudentiam approbet, qui sibi voluerit in futurum prospicere. Oporteret autem inter homines valde humanum ac liberalem esse patremfamiliâs qui eiusmodi œconomum laudaret. Spectandum est igitur illud quod hac similitudine adumbratur, ne putemus probari eum qui sit ex alieno liberalis. esset enim hic potius habendus pro fure. Sed Deum repræsentat hic paterfamiliâs, qui prodigos bonorum suorum dispensatores laudat potius quàm parcos & auaros. Prodigos autem appello qui quarum rerum velut œconomi sunt à Deo constituti, eas cum pauperibus libenter ac benignè communicant. Hãc igitur interpretationem si amplectamur, præstiterit τῆς ἀδικίας interpretari malum quàm iniquum, vt malus œconomus is sit omnino quem vulgò vocamus *un mauuais mesnager*. Quanquam, si scopum huius parabolæ spectemus, plana erunt omnia, quocunque modo accipias. Ineptum enim est insistere in singulis eius partibus, quum hoc vnum velit Christus hac parabola docere, cautiores esse profanos homines in curandis huius vitæ negotiis quàm Filii Dei soliciti sint de vita æterna. Quamobrem, ὅτι. Vulgata & Erasmus, Quia. Mihi autem videtur in iis quæ sequuntur, collatio esse similitudinis, ita vt à comparatis argumentetur. Filii huius seculi, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה, id est homines præsenti vitæ addicti, quos vocat Apostolus σαρκικοὺς, & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicuntur filii lucis, id est בני אורה, quos Dominus sui spiritus luce illustrauit. In suo genere, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi γενεὰν nationem, generationem, progeniem, ætatem denique exposuimus. est enim multiplex huius vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hic accipi pro certo genere ac specie hominum, & εἰς pro ἐν vsurpari. Virgilius, Parce pio generi. Idem, Quod genus hoc hominum? Vulgata, In generatione sua. Erasmus, In natione sua. Nam Cicero quoque in hac significatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud planius est & magis tritum.

9 Iniusto, τῆς ἀδικίας. id est רעה, vel עון, quibus vocabulis quum significetur etiam afflictio, (quæ Latinis quoque malum dicitur) considerandum relinquo num ἡ ἀδικία id declararet hoc loco, ex Hebræorum idiotismo: vt dicatur μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ab effectu, quem designauit Horatius quum solicitas opes vocaret,

nisi malimus ornatas esse diuitias hoc epitheto: vel quòd (vt verè scripsit Ouidius) sint malorũ irritamenta: vel quòd (vt vulgato prouerbio iactatur) fere quisquis est diues, aut sit iniquus, aut iniqui hæres. Sed superior expositio videtur paulo melius conuenire huic loco: quia hæc omnia sunt dicta in eos qui quum verum diuitiarum vsum hunc esse nesciant vt in pauperes munifici ac liberales, Deo gratissimus, ex suis bonis nihil præter curam ac dolorem percipiunt. Quid si verò τὸν μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, interpretemur ממון שוא, id est falsas aut mendaces opes? Nam paulo pòst ἀδίκον μαμωνᾶ opponit τῷ ἀληθινῷ. Nolui tamen quicquam audere quod ceteris interpretationibus nullum locum relinqueret. Hoc quidem constat, Mamonam iniustitiæ intelligi non posse diuitias fraude aut scelere partas, quum ex infinitis locis constet, Deo non placere liberalitatem quæ ex puro fonte nõ proficiscatur. Probabilior esset opinio Theophylacti, qui sic existimat vocari facultates quibus vel per auaritiam vel per luxum antè abusus fuerat œconomus.

10 Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

10 Qui fidelis est in paucissimis, etiam in multis fidelis est: & qui in paucissimis iniustus est, etiã in multis est iniustus.

10 *Qui fidelis est in minimo, & in maiori fidelis est: & qui in modico iniquus est, & in maiori iniquus est.*

11 Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;

11 Si ergo in iniusto mamona fideles non fuistis, verum *mamona* quis credet vobis?

11 *Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod uerum est quis credet uobis?*

12 Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

12 Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?

12 *Et si in alieno fideles non fuistis, quod uestrũ est quis dabit uobis?*

13 Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

13 Nullus seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnũ odio habebit, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mamonæ.

13 *Nemo seruus potest duobus dominis seruire: aut enim unum odiet, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mammonæ.* Matth. 6. c. 24

14 Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisæi, qui erant auari: & sannis eum excipiebant.

14 *Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erant auari: & deridebant illum.*

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.

15 Tunc dixit eis, Vos estis qui iustificatis vosipsos in hominũ conspectu: Deus autem nouit corda vestra: quia quod apud homines sublime est, abominationi est in conspectu Dei.

15 *Et ait illis, Vos estis qui iustificatis uos coram hominibus: Deus autem nouit corda uestra. quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum.*

16 Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

16 Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem: ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi irrumpit.

16 *Lex & Prophetæ usque ad Iohannem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud uim facit.* Matth. 11. b. 12

17 Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.

17 Facilius est autem cælum & terram præterire quàm Legis vnum apicem excidere.

17 *Facilius est autem cælum & terram præterire quàm de Lege unum apicem cadere.* Matth. 5. c. 18

18 Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει.

18 Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui à viro dimissam ducit, mœchatur.

18 *Omnis qui dimittit uxorem suam, & alterã ducit, mœchatur: & qui dimissam à uiro ducit, mœchatur.* Mat. 5. c. 32, & 19. b. 9, 1. cor. 7. b. 11

10 In paucissimis, ἐν ἐλαχίστῳ. Quia τὸ ἐλάχιστον hic opponitur τῷ πολλῷ, ideo non sum interpretatus In minimo. Fuisset enim subiiciendum ἐν μεγάλῳ, id est in magnis. Neque tamen ignoro πολὺ & ὀλίγον interdum de continua etiam quantitate dici. Sed puto significari illud ipsum quod Dominus declarauit similitudine talentorum, Matth. 25. b. 23, & c. 29, vbi iisdem penè verbis vtitur.

11 Verum *mamona*, τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ, quod puto esse indeclinabile, repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id postulare videtur antithesis vt veræ opes, cælestes videlicet ac diuinæ, fluxis ac caducis opponatur. In proximo versiculo similis est antithesis. Nam quæ profani homines bona fortunæ & externa vocant, Christus appellat aliena, nostræ nimirum fidei commissa: eáque opponit iis quæ qui sunt consequuti, verè possunt sua dicere, quia pars hæc optima nunquam ab illis auferetur.

13 Nullus seruus, οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matth. 6. v. 24.

14 Sannis excipiebant, ἐξεμυκτήριζον. Vulgata, Deridebant, κατεγέλων. Erasmus in annotationibus, Subsannabant. quod non memini legere apud idoneos authores.

18 Dimissam, ἀπολελυμένην. Qui hinc colligũt, post repudium nullum esse secundo matrimonio locum,

altera parte superstite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex Lege oporteret capitali pœna plecti. Et certè si valerent Leges, huic quæstioni nullus esset inter Christianos locus.

Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

19 Cæterùm quidã erat diues, & induebatur purpura & bysso, & se oblectabat quotidie splendidé.

19 Homo quidam erat diues & induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendidé.

Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος.

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad vestibulum eius, vlcerosus:

20 Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, ulceribus plenus:

Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

21 Et desiderans saturari micis quæ cadebant è mensa diuitis: sed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

21 Cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis: sed & canes ueniebant & lingebant ulcera eius.

Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

22 Factum est autem vt moreretur mendicus, & asportaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est verò etiam diues ille, ac sepultus est.

22 Factum est autem ut moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est autem & diues, & sepultus est.

Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ, ἀναπαυόμενον.

23 Et apud inferos sublatis oculis suis, quũ esset in tormentis, vidit Abraham procul, & Lazarum in sinu eius.

23 In inferno. Eleuans autem oculos suos, quum esset in tormentis, uidit Abraham à lõgè, & Lazarum in sinu eius.

Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

24 Tum ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digitum suum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam crucior in ista flamma.

24 Et ipse clamans dixit, Pater Abrahã, miserere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquã, ut refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.

Εἶπε δὲ Ἀβραάμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

25 Dixit autem Abraham, Fili memento te bona tua recepisse in vita tua, & Lazarũ similiter mala: nunc autem hic solatio fruitur, tu verò cruciaris.

25 Et dixit illi Abraham, Fili, recordare quia recepisti bona in uita tua, & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu uerò cruciaris.

Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

26 Et ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens constitutus est, vt ii qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque istinc huc transire.

26 Et in his omnibus, inter nos & uos chaos magnum firmatum est: ut hi qui uolunt hinc transire ad uos, non possint, neque inde huc transmeare.

19 Cæterùm quidam, ἄνθρωπος δέ τις. In quodam exemplari legimus, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολήν, Ἄνθρωπός τις ἦν, Dixit autem aliam etiam parabolam, Quidam erat, &c.

23 Et apud inferos, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omisit præpositionem καί: qui error in causa fuit cur ex veteribus nonnulli parum appositè disputarint de sepultura diuitis in inferno. Sed hoc quidem verum est, in ista narratione proponi nobis res spirituales sub figuris sensui nostro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flammis collocari diuitis illius sepulchrum: quò etiam spectat quod de colloquio cum Abrahamo, & mittendo in aquam digito subiicitur.

26 Ad hæc omnia, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id est πρὸς τούτοις, præter hæc. Vulgata, In iis omnibus: quod Erasmus iure correxit. Hiatus, χάσμα, id est vasta vorago, ἀπὸ τοῦ χαίνειν. Sic Virgilius, —quæ nunc satis ima dehiscat Terra mihi. Vulg. Chaos, librariorum errore, vt Budæus existimat. Constitutus est, ἐστήρικται. Vulgata & Erasmus, Firmatus est: quod non satis conuenit huic loco, quum agatur de re minimè solida, sed vacua potius ac inani: quæ tamen dicitur ἐστηρίχθαι, id est firmo & constanti Dei robore stabilita, vt diffluere non possit. Fortassis vsus est Dominus verbo רקע, quod quum propriè significet expandere, Græci interpretes vertere solent στερεοῦν, quod parum differt à στηρίζειν. vnde רקיע ipsi στερέωμα, id est firmamentum, appellant. nisi malimus στηρίζειν opponere Hebræorum verbo כון, quod & ipsum commodè interpretari possumus, constituere & collocare. vnde מכון, id est sedes firma ac stabilis.

31 Adducentur

Εἶπε δέ, Ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.

27 Dixit autem *ille*, Rogo ergo te pater vt eum mittas domũ patris mei.

27 Et ait, Rogo ergo te pater ut mittas eum in domum patris mei.

Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

28 Habeo enim quinque fratres, vt testificetur eis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormenti.

28 Habeo enim quinque fratres, ut testetur illis, ne & ipsi ueniant in hunc locum tormentorum.

Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

29 Dicit ei Abraham, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos.

29 Et ait illi Abraham, Habent Moysen & Prophetas: audiant illos.

Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχί, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσουσιν.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis abierit ad eos, resipiscent.

30 At ille dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται.

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, ne si quidem quispiam ex mortuis excitetur, assentientur.

31 Ait autem illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque siquis ex mortuis resurrexerit, credent.

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

CAP. XVII.

Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

1 Ait autem discipulis, Fieri non potest quin eueniant scandala: sed væ illi per quem eueniunt.

1 Et ait ad discipulos suos, Impossibile est ut non ueniant scandala: uæ autem illi per quẽ ueniunt. Mat.18.a.7 mar.9.f.42

Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

2 Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offẽdat vnum ex paruis istis.

2 Vtilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm ut scandalizet unum de pusillis istis.

Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

3 Cauete vobis. ‖ Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

3 Attendite uobis. Si peccauerit frater tuus, increpa illũ: &, si pœnitentiam egerit, dimitte illi. Mat.18.c.21

Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σέ, λέγων, Μετανοῶ· ἀφήσεις αὐτῷ.

4 ‖ Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *uno* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

4 Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die cõuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi. Mat.18.c.21

Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

5 Tunc dixerunt Apostoli Domino, Adde nobis fidem.

5 Et dixerunt Apostoli, Domino, Adauge nobis fidem.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

6 Dixit autem Dominus, ‖ Si haberetis fidem quantulum *est* granum sinapis, diceretis huic sycamino, Eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

6 Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare: & obediret uobis. Mat.16.c.20

31 Assentientur, πεισθήσονται. Ad verbum, Persuadebuntur. Vulg. & Eras. Credent.

IN CAPVT XVII.

1 Fieri non potest, ἀνένδεκτόν ἐστι: id est, aliter non potest contingere. siue, necesse est, vt loquitur Mat. 18.a.7. In tribus exemplaribus post μαθητάς, i. discipulos, additur αὐτοῦ, id est suos. Item deerat articulus τοῦ in vno exemplari.

5 Adde, πρόσθες. Vulg. & Eras. Adauge, id est προσαύξησον.

6 Quantulum *est* granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth. 17.c.20. Miror autem potuisse cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Erasmus scripsit, Nescio, inquit, an Interpres vsurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (mea sententia) absurdus, coccum velut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, non antè prodit vigorem suum quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorum. Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde quis non videt granum sinapis pro re minima, prouerbiali figura, vsurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei nobis inesset quantulum est granum sinapis. Ergo quod de sinapis natura hîc traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. Sycamino, τῇ συκαμίνῳ: vel (vt alii volunt) sycomoro. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1, sycomorum nonnullis eandem esse scribit quæ & sycaminus dicitur: nihilominus tamen sycaminum morum interpretatur: quæ etiam Galeni sententia est libro secundo

De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeo paulo pòst singulari capite de sycomoris disputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipsis arbitratur esse positum, non autem (vt Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄποτον τῆς γεύσεως, id est propter inefficacem gustum: quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quã etiã veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se vidisse scribit) dictionibus inuersis Celsus Morosycon appellat. Quare quum certò apud Galenum scriptorem tum doctissimũ tum diligentissimum constet sycaminum diuersam esse à sycomoro, Erasmi sententiam non recipio: vt qui perperam sycaminum obseruasse videatur eandem esse quam συκομωραίαν infrà 19.a.4. appellat Lucas. Propius enim vero est, quum diuersis nominibus vtatur Euangelista, diuersas quoque arbores notari: & sycaminum quidem morum significare, (quam etiam opinionem sequutus est Vetus interpres) sycomorum verò vel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia sit. Sed hæc tamen fateor non esse huius loci.

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

7 Quis autem vestrum habet seruum arantem, aut pascẽtem, qui regresso ab agro, dicat statim, Prodi, & discumbe?

7 *Quis autẽ vestrum habens seruum arantem aut pascentem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe:*

Ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

8 Imò nonne dicet ei, Para quod cœnẽ, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero: & post hæc edito tu & bibito?

8 *Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam: & post hæc tu manducabis & bibes.*

Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto.

9 *Nunquid gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ei imperauerat? non puto.*

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

10 Ita & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

10 *Sic & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

11 Et factum est, inter eundum Hierosolymam, ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam.

11 *Et factum est dum iret in Ierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.*

Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόρρωθεν.

12 Et quũ ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul.

12 *Et quum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi qui steterunt à longè.*

Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνήν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα ἐλέησον ἡμᾶς.

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu magister miserere nostri.

13 *Et leuauerunt vocem, dicentes, Iesu præceptor miserere nostri.*

Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτούς, ἐκαθαρίσθησαν.

Leuit.14.a.2

14 Qui quum eos vidisset dixit eis, Profecti ‖ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundem purgati sint.

14 *Quos vt vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est, dum irent, mundati sunt.*

Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.

15 Vnus autem ex ipsis vt vidit se sanatum esse, reuertit, glorificans Deum voce magna.

15 *Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum.*

Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agẽs: erátque iste Samaritanus.

16 *Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem illi purgati sunt? nouem autem illi vbi sunt?

17 *Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem mundati sunt? & nouem vbi sunt?*

Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

18 Non sunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo, nisi alienigena iste.

18 *Non est inuentus qui rediret & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

19 Et dixit ei, Surge & abi: fides tua te seruauit.

19 *Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te saluum fecit.*

Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

20 Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ita vt obseruari possit:

20 *Interrogatus autem à Pharisæis quando venit regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non venit regnum Dei cum obseruatione:*

Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim, regnũ Dei intus habetis.

21 *Neque dicent, Ecce hic, aut, ecce illic. ecce enim regnum Dei intra vos est.*

Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψεσθε.

22 Dixit autem discipulis, Veniet tempus quum desiderabitis videre vnum ex diebus Filii hominis: nec videbitis.

22 *Et ait ad discipulos suos, Venient dies quãdo desideretis videre vnum diem Filii hominis: & non videbitis.*

Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

23 ‖Et dicent vobis, Ecce hîc, aut, ecce illic: *sed* ne abite, neque prosequimini.

23 *Et dicent vobis, ecce hic, & ecce illic. Nolite ire, neque sectemini.* Mat.24.b.23 Mar.13.c.21

10 Ita vt obseruari possit, μετὰ παρατηρήσεως: id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi, Christum esse Messiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de iis signis & notis hoc accipiendum est quæ Pharisæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Messiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnum hodie 5 versantur. Theophylactus mauult ad tempus referre quod obseruari non possit: quia, inquit, regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui velit credere, & viuere vt fidelem decet. Nonnulli demum παρατηρήσεις putant vocari παραδόσεις: id est traditiones, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potius in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primam maximè probo, quòd simplicissima videatur, & quæstioni 10 propositæ in primis accommodata. ~~Itaque non placuit ad verbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως, cum obseruatione, ne nimis obscurè loquerer.~~

21 Intus habetis, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Hebraicè בקרבכם: id est ad verbum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio vestrûm, quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν, vt fere semper conuerterunt Græci in Vetere testamento, pro παρ' ὑμῖν, id est apud vos, vt loquuntur Latini: nisi quòd particulæ ἐντὸς hæc videtur esse emphasis, vt significetur, 15 Messiam ita apud eos esse vt minimè lateat, sed in medio versetur, omnium conspectui expositus, vt loquitur Iohãnes 1.d.27. Vel fortassis ita declaratur, eos non modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: vt nisi peruersa illa opinio de terreno illius regno ipsis offunderet tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Denique testatur eos vt absentem quærere quem domi præsentem reiicerent: & fontem eius erroris aperit, sicut etiam testatur Iohannes 1.b.11, Christum venisse in sua, & à suis non agnitum. 20 Ideo malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, Intus habetis: quàm Apud vos, aut In vobis, aut Inter vos est. Sunt qui malint ad verbum exponere, Intra vos est, quasi significetur regnum Christi spirituale esse, non autem terrenum, vt Pharisæi imaginabantur. quæ sententia vt vera sit, fortassis tamen non est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expositio, Regnum Dei intra vos est: id est, positum est in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur 25 aliquod exemplum proferri, non quo sententia hæc confirmaretur, (de cuius veritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita esse explicandum. Deinde non dicit simpliciter ἐντὸς ἐστιν, intus est, vel ἐν τοῖς ἐντὸς ἐστιν, est in iis quæ intus sunt, vel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστιν, intra hominem est, sed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, intra vos est. Omnino autem habenda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est verisimile Christum sumere voluisse hypothesin in regni sui natura explicanda. Postremò non hîc agitur (o- 30 pinor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius aduentu in mundum. Itaque Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamen postea rectè colligi potest generalis doctrina, quum eadem sit conditio membrorum & capitis.

22 Vnum ex diebus Filii hominis, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur vnum ex diebus malim interpretari quàm vnum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi aduentu in mundum, & tem- 35 pus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustra requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est ab ea nocte qua captus fuit, ad eum vsque diem quo sese rediuiuum ipsis exhibuit, imò verò vsquedum à Spiritu sancto confirmarentur? Sed paulo pòst, diem Filii hominis appellat diem posterioris aduentus Domini, quem ait fulguris instar tum repentinum, tum etiam clarissimum fore: ita vt nullus sit angulus terræ tam remotus quò non is fulgor perueniat. Itaque non esse audiendos eos qui vel hic 40 vel illic Christum dixerint latitare: sicut hodie loquuntur qui Christum è cælo eliciunt. Sed tamen hunc posteriorem aduentum possumus à promulgato inter Gentes Euangelio auspicari. Tum enim cogi cœpit Ecclesia in vniuerso orbe terrarum, quam idcirco catholicam vocamus. Ex eo, inquam, cœpit Christus inter suos regnare: nec prius pugnare aduersus hostes desinet quàm subactis tandem damnatisque omnibus impiis, Deus sit omnia in omnibus.

45 23 Aut, ecce illic, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, & ecce illic: eadem quidem manente sententia: sed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videantur interdum permutatæ hæ particulæ obscuritatem nonnullam adferre, vt Rom.4.c.13. sicut etiam annotauimus Matth.12.c.37. Cæterùm in duobus exemplaribus post ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστός, Christus.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ᾽ οὐρανόν, εἰς τὴν ὑπ᾽ οὐρανὸν λάμπει, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

Gen. 7. b. 5 / Mat. 24. d. 38 / 1. pet. 3. d. 20

Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμός, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·

Gen. 19. c. 24

Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ᾽ οὐρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

Gen. 19. c. 26

Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

Supra 9. c. 24 / mat. 10. d. 39 / mar. 8. d. 35 / iohan. 12. d. 25

Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτήν, ζωογονήσει αὐτήν.

Mat. 24. d. 41

Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό· μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς,

24 Nam sicut fulgur coruscans ex *una* regione quæ sub cælo est, in *alteram* quæ sub cælo est splendet: ita erit & Filius hominis die suo.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à natione ista.

26 ‖Et prout factum est in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filii hominis.

27 Edebant, bibebãt, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo introiit Noe in arcam: venítque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:

29 ‖ Quo autem die Lot exiit Sodomis, pluit igni & sulphure è cælo, & omnes perdidit:

30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die siquis fuerit supra domum, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea sumenda: & qui in agro, similiter nõ reuertatur retro.

32 ‖Memineritis vxoris Lot.

33 ‖ Quicunque quæsierit animam suam seruare, perdet eam: & quicũque eam perdiderit, viuificabit eam.

34 ‖ Dico vobis, illa nocte erũt duo in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes simul: vna accipietur, & altera relinquetur.

36 "Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 Tũc respõdentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis,

24 *Nam sicut fulgur coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo sunt fulget: ita erit Filius hominis in die sua.*

25 *Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.*

26 *Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit & in diebus Filii hominis.*

27 *Edebãt, & bibebant, uxores ducebant, & dabantur ad nuptias, usque in diem qua intrauit Noe in arcam: & uenit diluuium, & perdidit omnes.*

28 *Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & uendebant, plantabant & ædificabant:*

29 *Qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignem & sulphur de cælo, & omnes perdidit:*

30 *Secundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur.*

31 *In illa hora, qui fuerit in tecto, & uasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.*

32 *Memores estote uxoris Lot.*

33 *Quicunque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illã: & quicunque perdiderit illam, uiuificabit eã.*

34 *Dico uobis, in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus assumetur & alter relinquetur.*

35 *Duæ erunt molentes in unum: una assumetur, & altera relinquetur.*

36 *Duo in agro: unus assumetur, & alter relinquetur.*

37 *Respondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis,*

33 Viuificabit, ζωογονήσει, id est ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus σώσει, seruabit. Nam hæc vita est salus æterna. Eras. Vitam illi parabit.

36 Duo erunt in agro, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc versiculum omisit Erasmus tanquam ex Matthæo adiectum: reperimus tamen in editione Complutensi & quatuor vetustis codicibus.

Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Κεφάλαιον ιη.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος·

Χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτόν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει.

Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός, καὶ μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτοῖς;

‖Vbi "corpus, illuc cogentur & aquilæ.

CAP. XVIII.

1 Dixit autem eis etiam parabolam, *huc spectantem* ‖quòd oporteret ipsos semper precari, nec "segnescere,

2 Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum nõ timebat, nec "quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Ille autem noluit "per *multum* tempus: post hæc verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia molestiam mihi exhibet vidua ista, vindicabo eam, ne ad extremum veniens, "obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamantes ad ipsum die ac nocte, "etiamsi irã differat super ipsis?

Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.

Mat. 24. c. 18

CAP. XVIII.

1 *Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere,*

Eccl. 18. c. 22 / rom. 12 b. 12 / 1. thess. 5. c. 17

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur:*

3 *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & ueniebat ad eum, dicens, Vindica me de aduersario meo.*

4 *Et nolebat per multum tempus: post hæc autem dixit intra se, Etsi Deum non timeo, nec hominem reuereor:*

5 *Tamen quia molesta est mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne in nouissimo ueniens sugillet me.*

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit:*

7 *Deus autem non faciet uindictam electorũ suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis?*

37 Corpus, σῶμα. In vno exemplari & apud Theophylactum scriptum est πτῶμα, id est cadauer: sicut etiam in nonnullis codicibus testatur se legisse Eras. videtúrque hæc lectio magis accommodata similitudini à carniuoris auibus sumptæ. Vide Matthæum 24. c. 28.

IN CAPVT XVIII.

1 *Huc spectantem*, quòd oporteret, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Erasmus, vt Hellenismum explicaret. Vulgata, Quoniam oporteret, ὅτι δεῖ. Segnescere, ἐκκακεῖν: vel, afflictionibus & malis cedere. Nam κακὸς propriè dicitur de segni & meticuloso, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, vt annotat Eustathius. Vulg. Deficere, id est ἐκκάμνειν. Eras. Defatigari, id est ἐκκάμνειν.

2 Quenquam, ἄνθρωπον. Vel, homines. vt sit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον sæpe pro particula τινὰ positum, iam antea obseruauimus. Puto igitur id esse quod vernaculo nostro sermone dicimus, *Il ne craignoit homme*. vel, *Il ne craignoit personne*. Sed & hoc placet παρέργως annotare (nequis miretur, impium & iniquissimum iudicem cum Deo comparari) hoc loco paria inter se non conferri, sed minus cum maiore: quasi dicat Dominus, Si etiam ab iniquissimis iudicibus per importunitatem ius obtinetur, quanto magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt?

4 Per *multum* tempus, ἐπὶ χρόνον. Eras. Aliquandiu. quam interpretationem non prorsus repudio: sed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis spacio dicitur, & ea significatio melius repræsentat eam μακροθυμίαν cuius postea fit mentio, Veterem interpretem sum sequutus. Nam etiam apud Homerum Odyss. ξ, reperio ἐπὶ χρόνον ita vsurpatum vt non paruum temporis spacium declaret.

5 Obtundat me, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari, potius quàm vt Vetus interpres aut Erasmus, qui verterunt, Sugillet, id est vituperet ac deroget, vt Erasmus explicat. Quorsum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reueretur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles quum pugnis aut cæstibus antagonistam obtundunt. vnde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contusione accepta, præsertim in facie, (vt grammatici tradunt) liuida nimirum ex collecto ad cutim sanguine. Inde factum vt accipiatur pro domare & quasi validis ictibus subiicere reluctantem, vt accipitur 1. Cor. 9. d. 27. vbi Paulus comparationem à pugilibus sumptam prosequitur. Hic verò de ea molestia dicitur quam sustinet quispiam, cuius aures ab importuno aliquo flagitatore quasi verberantur: sicut apud Latinos simili prorsus translatione vsurpatur verbum Obtundere. quod & ipsum propriè de pugilibus dici ostendit illud Plauti in Amphitryone, Fateor. nam sum obtusus pugnis pessimé. In quibusdam igitur exemplaribus non videtur rectè legi ὑπωπιάζῃ. siue, vt scriptum est in Romano Theophylacto, ὑπωπίζῃ: id est opprimat aut affligat.

7 Etiamsi iram differat super ipsis? καὶ μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτοῖς; i. quantumuis tardus videatur in vlciscendis ipsorum iniuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν siue καίτοι, vt rectè explicat Theophylactus: quam etiam enallagen annotauimus Matth. 5. c. 19, & 15. a. 6. Chrysostomus tamen in oratione posteriore [illegible] [illegible], legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ᾽ αὐτοῖς; id est, & iram differet super ipsis? quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, Et patientiam habebit super illis? quasi neget Dominus se iram dilaturũ, vt suos vlciscatur.

quia nimirum sequitur, eum vindicaturum suos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare videtur cum illa μακροθυμία. At ego non possum hanc sententiam amplecti, quũ & vniuersa Scriptura & sanctorum innumerabiles historiæ testentur, à Domino interdum diu differri supplicium in impios & Ecclesiæ aduersarios constitutum: vnde illæ Dauidis & Prophetarum querelæ, & vox illa martyrum quæ commemoratur Apoc.6.c.10. Sic enim placet Domino suos exercere, & patientiam etiam erga vasa ad interitum compacta commendare: vt loquitur Apostolus Rom.9.c.22. Alioquin quorsum iuberet Dominus vt in precando simus velut importuni, si statim ad vindicandos suos prorueret? Quomodo autem intelligendum sit illud ἐν τάχει tum in proximo versiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1.Pet.3.b.8. & 9. Nisi malimus interpretari repentè aut subitò, vel ad iræ Dei acerbitatem referre, quæ quidem tanta futura est vt simulatque momentum illud aduenerit perdendis impiis constitutum, statim eos penitus absumat: vt canit Dauid Psal.37.b.10, & 73.c.19, & 20. Castellio verò pro sua intolerabili audacia, manifestè hunc etiam locum corrupit, quum sic interpretaretur, Et tam erit in eos difficilis?

Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;	8 ʺDico vobis, vindicabit eos citó. Veruntamen Filius hominis quum venerit, num reperturus est fidem in terra?	8 Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?
Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ᾽ ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·	9 Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserant se iustos esse, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam:	9 Dixit autem & ad quosdam qui in se confidebant tanquam iusti, & aspernabantur cæteros, parabolam istam:
Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης.	10 Duo homines ascenderant in templum vt precarentur, vnus Pharisæus, & alter publicanus:	10 Duo homines ascenderunt in templum vt orarent: unus Pharisæus, & alter publicanus.
Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.	11 Pharisæus stans hæc apud se precabatur, Deus, gratias ago tibi quòd non sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiam vt iste publicanus.	11 Pharisæus stans hæc apud se orabat, Deus gratias ago tibi quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri: velut etiam hic publicanus.
Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.	12 Ieiuno bis ʺhebdomade, decimo quæcunque possideo.	12 Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ possideo.
Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ᾽ ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, Ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.	13 Publicanus autem procul stans, nolebat vel oculos in cælum attollere: sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus, propitius esto mihi peccatori.	13 Et publicanus à longè stans nolebat nec oculos ad cælum leuare: sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus propitius esto mihi peccatori.
Λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.	14 Dico vobis, descendit iste iustificatus domum suam ʺpotius quàm ille:‖ quia quicunque se extollit, deprimetur: & qui se deprimit, extolletur.	14 Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo: quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.

Supra, 14.c.11. Mat. 23.a.12.

8 Dico vobis, vindicabit eos, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Complutensi codice & manuscripto alio exemplari legitur ναὶ λέγω, Etiam dico. Rursus annotat Erasmus, in quodam codice extremam partem superioris versiculi cum isto connecti, hoc modo, ναὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id est, Erasmo interprete, Etiam dico, longanimis super illis faciet vindictam. Sed receptam lectionem amplecti malo.

12 Hebdomade, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. Sabbatho: quæ interpretatio neque satis plana est, neque huic loco conuenit. Vide Matth. 28.a.1.

14 Potius quàm ille, ἢ ἐκεῖνος. De eclipsi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduersus Pelagianos vertit, Plus quàm ille, & Augustinus epistola octogesimasexta, Magis quàm ille: mihi quidem non placet. Stat enim illud Dauidis, Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens. Item illud, Cor contritum Deus non abiicies: ex quibus efficitur, non fuisse ambobus istis communem iustitiam. Cæterùm in duobus codicibus manuscriptis, scriptum legimus παρ᾽ ἐκεῖνον, eadem manente sententia. Sic enim Heb. 9.f. 23, ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaque non assentior Erasmo qui παρ᾽ ἐκεῖνον conuertit Præ illo. Vetus autem interpres videtur potius legisse παρ᾽ ἐκείνου, vt qui interpretatus sit, Ab illo, sententia prorsus inepta, quamuis eum conetur Eras. excusare, prolato Gellii exemplo. Sed quod plerique Græci codices scriptum habent ἢ γὰρ ἐκεῖνος, sanè non intelligo, nisi dicamus γὰρ redundare: & hunc locum suspicor variè fuisse deprauatum, quod insignem doctrinam contineat aduersus operum fiduciam. Nam hoc illud est quod facit vt mundus Euangelio tam pertinaciter resistat, quia nimirum arguitur de peccato.

Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται· ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.	15 ‖Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tangeret: quum autem hoc vidissent discipuli, ʺobiurgarunt eos.	15 Afferebant autem ad illum & infantes, ut eos tangeret: quod quum viderent discipuli, increpabant illos.
Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ, εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	16 Iesus verò ʺquum puerulos aduocasset, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium est enim regnum Dei.	16 Iesus autem conuocans illos, dixit, Sinite pueros uenire ad me, & nolite uetare eos: talium est enim regnum Dei.
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.	17 Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.	17 Amen dico uobis, quicunque non acceperit regnum Dei sicut puer, nõ intrabit in illud.
Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;	18 ‖Tunc interrogauit eum quidam ʺex primoribus, dicens, Magister bone, quid faciendo, vitã æternam possidebo?	18 Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens uitam æternam possidebo?
Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.	19 Dixit autem ei Iesus, ʺCur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, nempe Deus.	19 Dixit autem ei Iesus, Quid me dicis bonũ? nemo bonus nisi solus Deus.
Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.	20 Mandata nosti, ‖Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimoniũ dicito. Honora patrẽ tuũ & matrẽ tuam.	20 Mandata nosti, Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, Nõ falsum testimonium dices: Honora patrem tuum & matrem.
Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.	21 Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.	21 Qui ait, Hæc omnia custodiui à iuuentute mea.
Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.	22 Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deest: quæcũque habes, vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.	22 Quo audito Iesus ait ei, Adhuc unũ tibi deest: omnia quæcunque habes, uende, & da pauperibus, & habebis thesaurũ in cælo: & ueni, sequere me.
Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.	23 At ille his auditis, valde tristis factus est: nam diues erat valde.	23 His ille auditis contristatus est: quia diues erat ualde.
Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	24 Quum autem vidisset Iesus eum valde tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.	24 Videns autem Iesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt?
Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.	25 Facilius est enim camelum per foramẽ acus introire quàm diuitem introire in regnum Dei.	25 Facilius est enim camelum per foramen acus transire quàm diuitem intrare in regnum Dei.
Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;	26 Qui verò hoc audierant, dixerunt, Et quis potest saluus fieri?	26 Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest saluus fieri?

Matth. 19.b.13. Marci 10.b.13. — Matth. 19.b.16. Marci 10.b.17. — Exodi 20.c.13.

15 Obiurgarunt illos, ἐπετίμησαν αὐτοῖς: id est eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, vt explicatur Marci 10.b.13, teneri nimirum & adhuc ab vberibus pendẽtes puerul. Est enim aduersus hostes pædobaptismi seruanda propria significatio verbi προσφέρειν & nominis βρέφος, vt liquet ex eo quòd Dominus dicitur eos ἐναγκαλισάμενος, id est in vlnas seu gremium recepisse, Marci 10.b.16: deinde ex iis quæ scribuntur infrà versu 17, & explicantur 1.Pet.2.a.2. quamuis alioqui παιδίον nomen sit generalius.

16 Quum puerulos aduocasset, προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuũ αὐτὰ ad puerulos referri: (quod vt melius intelligeretur, expressi ipsum antecedens) sed ex eo non conficitur, Dominum cõpellasse ipsos puerulos, ac proinde eos iam fuisse natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi consuetudine dicitur puerulum ad se vocare qui nutricem accersit quæ infantem ipsum adferat. Itaque sic est hoc accipiẽdum vt sciamus eos à quibus adferebantur puerul, quos discipuli abigebant, iussos fuisse à Domino propius accedere, vnà cum infantibus quos gestabant.

18 Ex primoribus, ἄρχων. Vide suprà, 14.v.1.

19 Cur me dicis bonum? &c. τί με λέγεις ἀγαθόν &c. Marcionem, qui vnius Lucæ Euangelium admit-

tebat, sed plurimis locis diminutum & corruptum, testatur Epiphanius hunc locum sic deprauasse, μή με λέγε ἀγαθόν· εἷς ἐστιν ἀγαθός, ὁ Θεὸς ὁ πατήρ: id est, Ne me dicas bonum: vnus bonus est, nempe Deus Pater. Deinde in proximo versiculo pro οἶδας nosti, substituerat οἶδα, noui.

Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατὰ ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ. | 27 Ipse autem dixit, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum. | 27 Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

Matth. 19. d. 27, marci 10. d. 28

Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. | 28 Dixit autē Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te. | 28 Ait autem Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, | 29 Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parētes, aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa, | 29 Qui dixit eis, Amen dico uobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei,

Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον. | 30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam. | 30 Et nō recipiat multo plura in hoc tempore, & in seculo uenturo uitam æternam.

Matth. 20. b. 17, marci 10. e. 32

Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἰδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. | 31 Iesus autem assumptis illis duodecim, dixit eis, Ecce, ascēdimus Hierosolymam, & perficientur Filio hominis omnia quæ scripta sunt per Prophetas. | 31 Assumpsit autem Iesus duodecim, & ait illis, Ecce ascendimus Ierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas de Filio hominis.

Ὅτι παραδοθήσεται τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται. | 32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumeliis afficietur, & conspuetur. | 32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur.

Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται. | 33 Et postquam eum flagellauerint, trucidabūt: sed die tertia resurget. | 33 Et postquam flagellauerint, occident eum: & tertia die resurget.

Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα. | 34 Ipsi verò nihil horum intellexerunt: erántque ista verba ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur. | 34 Et ipsi nihil horum intellexerunt: & erat uerbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.

Matth. 20. d. 29, marci 10. d. 46

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν. | 35 Factum est autem dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat iuxta viam, mendicans. | 35 Factum est autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidā sedebat secus uiam, mendicans.

Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο. | 36 Quum igitur is audisset turbā prætereuntem, percontabatur quid hoc esset. | 36 Et quum audiret turbā prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.

Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται. | 37 Nuntiauerūt autem ei Iesum Nazarenum transire. | 37 Dixerūt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.

Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με. | 38 Tunc clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mihi. | 38 Et clamauit dicens, Iesu fili Dauid miserere mei.

Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με. | 39 Et qui præibant, obiurgabāt eum vt sileret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei. | 39 Et qui præibant, increpabant eum ut taceret: ipse uerò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

31 Filio hominis, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. Vetus interpres habet, De Filio hominis. Putauit enim deesse præpositionem, & τῷ υἱῷ construi oportere cum participio γεγραμμένα, quum potius pertineant ad verbum τελεσθήσεται. Est enim in Græco contextu eratelectio Lucæ familiaris, quam in Latina interpretatione mutauimus.

32 Contumeliis afficietur, ὑβρισθήσεται. Vulg. Flagellabitur, id est μαστιχθήσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam perpetratum. Itaque non tantùm ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillis cæsus est: imò verò seorsum fit mentio flagellationis in proximo versiculo.

34 Ipsis, ἀπ' αὐτῶν. Heb. מהם ab ipsis id est, ita vt quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animum transfertur. Expunximus autem præpositionem, vt vitaremus amphiboliam.

Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτόν, | 40 Iesus autem quum substitisset, iussit eū adduci ad se: & quū is appropinquasset, interrogauit eum, | 40 Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum,

Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω. | 41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visū recipiam. | 41 Dicens, Quid tibi uis faciam? At ille dixit, Domine, ut uideam.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. | 42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit. | 42 Et Iesus dixit illi, Respice: fides tua te saluum fecit.

Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ. | 43 Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum: & totus populus quum hoc vidisset, tribuit laudem Deo. | 43 Et confestim uidit, & sequebatur illum magnificās Deū: & omnis plebs ut uidit, dedit laudem Deo.

Κεφάλαιον ιθ΄. | CAP. XIX. | CAP. XIX.

Καὶ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ. | 1 Iesus autem ingressus Iericho, transibat: | 1 Et ingressus perambulabat Iericho:

Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος, καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος. | 2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, magister publicanorum, & diues: | 2 Et ecce uir nomine Zachæus, & hic princeps erat Publicanorum, & ipse diues:

Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν. | 3 Studebátque videre quis esset Iesus: nec poterat præ turba, quòd statura paruus esset: | 3 Et quærebat uidere Iesum quis esset: & non poterat præ turba, quia statura pusillus erat:

Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι. | 4 Præcurrens ascendit in sycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac transiret. | 4 Et præcurrens ascendit in arborē sycomorum, ut uideret eum: quia inde erat transiturus.

Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι. | 5 Vt autem venit ad eum locū, suspiciens Iesus eum vidit, & dixit ei, Zacchæe, festinans descēde: hodie enim domi tuæ oportet me manere. | 5 Et quum uenisset ad locum, suspiciens Iesus uidit illum, & dixit ad eum, Zachæe, festinans descēde: quia hodie in domo tua oportet me manere.

Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων. | 6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens. | 6 Et festinans descendit: & excepit illum gaudens.

Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι. | 7 Et omnes quum hoc vidissent murmurabant, dicentes eū ingressum esse ad hominem peccatorem vt ibi diuersaretur. | 7 Et quum uiderēt omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem diuertisset.

Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν. | 8 Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidiū bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & siquid cuipiá per calūniá eripui, reddo quadruplū. | 8 Stans autem Zachæus dixit ad Dominum, Ecce, dimidium meorum bonorum do pauperibus: & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.

IN CAPVT XIX.

1 Iesus autem ingressus, καὶ εἰσελθών. Suppleuimus Iesu nomen, vt magis perspicua esset oratio.

2 Magister publicanorum, ἀρχιτελώνης. Intellige magistrum fuisse eius societatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani necessariò in societates distributi, quæ suos habebant magistros, vt ex infinitis penè locis orationum Ciceronis apparet. Vulgata & Erasmus, Principem publicanorum, impropriè interpretantur.

4 Præcurrens, προδραμὼν ἔμπροσθεν. In Complutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, & quum antè accurrisset: quā lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν. Sycomorum, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17, & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse vetustorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν, legimus etiam συκομορέαν, & συκομορίαν & συκομωραίαν. Illac, δι' ἐκείνης. Sic rectè Erasmus. nam subauditur ὁδοῦ: quæ eclipsis in Græcis scriptoribus frequenter occurrit. Nisi malis repetere συκομωραίας. Vulgata, Inde, id est ἐκεῖθεν, quod non videtur posse conuenire.

8 Siquid cuipiam per calumniam eripui, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. Sic placuit explicare Græcum vocabulum συκοφαντεῖν: cuius propria significatio videtur optimè conuenire personæ magistri publicanorum. Istis

enim fere mos est, suis latrociniis prætexere reipublicæ commoda, & hoc obtentu ita impudenter prædari, vt si quis sese illorum rapacitati opponat, iniuriam sibi ac reipublicæ fieri clamitent. Vulgata & Erasmus, Si quid aliquem defraudaui: quæ interpretatio mihi videtur nimiũ esse generalis, neque satis expressè declarare illorum hominum summam in latrocinando impudentiam.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.

9 Dixit autem ei Iesus, Hodie salus domui huic contigit, eo quòd ipse quoque es filius Abraham.

9 *Ait Iesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.*

Matth. 18.b.11

Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

10 ‖Venit enim Filius hominis vt quærat & seruet quod perierat.

10 *Venit enim Filius hominis quærere & saluũ facere quod perierat.*

Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολήν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλήμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

11 Hæc autem ipsis audientibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, & quòd putarent fore vt illico regnum Dei appareret.

11 *Hæc illis audientibus, adiiciens dixit parabolã, eo quòd esset prope Ierusalem, & quia existimarent quòd confestim regnũ Dei manifestaretur.*

Matth. 25.a.14

Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακράν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

12 Dixit ergo, ‖Homo quidam nobilis profectus est in regioné lõginquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

12 *Dixit ergo, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reuerti.*

Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

13 Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

13 *Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio.*

Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτόν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς.

14 Ciues autem eius oderant eum, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

14 *Ciues autem eius oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι

15 Et factum est quũ redisset, accepto regno, tum iussit vocari

15 *Et factum est ut rediret accepto regno, & iussit vocari*

9 Eo quòd, καθότι. Vel Quatenus pro Quandoquidem, vt apud Quintilianum lib. 4. Sed quatenus, inquit, forte quadã peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de iis loquamur. Itaque τὸ καθότι hoc loco causalis est particula, ponitúrque pro διότι: sicut Rom. 8. a. 3. ἐν ᾧ idem declarat atque διὰ, vt suo loco dicemus.

Ipse quoque es filius Abrahã, καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum esse, Rom. 9. b. 8. & vestigiis fidei Abrahæ insistere, Rom. 4. b. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. e. 39. ex quibus demum rectè colligitur certa futuræ salutis expectatio, Rom. 8. f. 29. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuersalem conclusionem, id est, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ita sancitum est vt eius etiam familiam comprehenderet. Id enim ex fœderis tessera liquet, quæ cum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida est ratio quam Erasmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis esse solet familia qualis est paterfamiliâs. Et absurdum quoque puto quod existimant nonnulli, appellatione Domus significari Zacchæum. Quòd autem Erasmus hunc locum sic interpretatur, Eo quòd & ipsa filia sit Abrahæ, ea demum ratione nititur quòd pro confesso assumpserit pronomen αὐτὸς referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos masculinum est, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur: quamobrem etiam pro υἱὸς, id est filius, conuertit filia, id est θυγάτηρ. Eadẽ quoque ratio persuasit Theophylacto & aliis (opinor) vt per domum intelligerẽt Zacchæum ipsum, quia durè de familia dicatur, ipsam esse filium Abrahæ. Verùm quod ad Erasmum attinet, licet confitear hoc loco domum accipi pro familia, tamen eius interpretationem non recipio, quia υἱὸς non potest filiam significare: quanuis filiorum appellatione obseruent Iurisc. etiam filias comprehendi: neque (vt arbitror) vsquam hoc dicendi genus vsurpatur. Deinde cur non potius Lucas vteretur vocabulo οἰκίας & θυγατρός? Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, sed pro σὺ positum esse, sicut etiam cõuertimus, perinde nimirum acsi scriptum esset καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ εἶ. Excusatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum vt rationem habeat circunstantium. Itaque quum initio Zacchæum ipsum alloqueretur, postea ad illos se conuertit: quam personæ mutationem conati sumus emollire, quòd non ita frequenter soleat à Græcis aut Latinis vsurpari, nisi quum à recta oratione ad obliquam transitur, aut contrà. Sic tamen videtur Isocrates in Nicoclis persona loquutus, his verbis, ἢν ἐπιδεῖτε ὅτι ... ὑμῶν ὁ βασιλεὺς, ... ὑμῖν, ... ἀξιοῦσθω, vbi fit transitus in eadem orationis specie à tertia persona ad primam, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde nequis de hac enallage amplius dubitet, simile prorsus exemplum reperitur Psal. 22. f. 26, vbi ponitur לבבכם pro לבבם. Et Esaiæ 6. b. 10, vsurpatur ... pro ..., & 48. v. 14, & Abd. v. 7.

11 Pergens, προσθείς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Adiiciens. Sed apparet hoc dicendi genus esse ab Hebræis petitum, qui sic vsurpare solent verbum יסף quod respondet τῷ προστιθέναι. Sed apud vnum Lucã reperio hunc Hebraismum, & quidem tribus præterea locis vsurpatum, nempe infrà, 20. b. 11 & 12, & Act. 12. a. 3, alibi, in Nouo quidem testamento, nusquam.

αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον, ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

seruos illos ad se quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiatus esset.

seruos quibus dedit pecuniam: ut sciret quantum quisque negotiatus esset.

Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.

16 Adfuit autem primus, dicẽs, Domine, mina tua decem minas lucrifecit.

16 *Venit autem primus, dicens, Domine, mna tua decem mnas acquisiuit.*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

17 Ille autem ait ei, Bene habet serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatem super decem vrbes.

17 *Et ait illi, Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates.*

Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

18 *Et alter uenit, dicẽs, Domine, mna tua fecit quinque mnas.*

Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

19 Ille verò & isti dixit, Tu quoque præesto quinque vrbibus.

19 *Et huic ait, Et tu esto super quinque ciuitates.*

Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ.

20 Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario:

20 *Et alter uenit, dicens, Domine, ecce mna tua quam habui repositã in sudario.*

Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod nõ deposuisti, & metis quod non seminasti.

21 *Timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.*

Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε. ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα.

22 Tum ille dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominẽ austerum esse, qui auferam quod non deposui, & metam quod non seminaui:

22 *Dicit ei, De ore tuo te iudico serue nequam: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod nõ posui, & metẽs quod nõ seminaui:*

Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam apud mensam, & ego veniens, cum vsuris eam exegissem?

23 *Et quare non dedisti pecuniam meam ad mẽsam, & ego ueniens, cũ usuris utique exegissem illam.*

Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

24 *Et astantibus dixit, Auferte ab illo mnã, & date illi qui decem mnas habet.*

Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.

25 Illi verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

25 *Et dixerunt ei, Domine, habet decem mnas.*

Supra, 8.c.18 Matth. 13.b.12 & 25.c.29 Marc. 4.c.25

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

26 At ille, Nam, inquit, ‖dico vobis, Omni habẽti dabitur: ei autem qui non habet, etiã quod habet adimetur.

26 *Dico autem uobis, quia omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.*

Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.

27 Quinetiam meos illos inimicos qui noluerũt me regnare supra se, adducite huc, & iugulate coram me.

27 *Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc: & interficite ante me.*

Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.

28 Et his dictis, antegrediebatur, ascendens Hierosolymam.

28 *Et his dictis, præcedebat ascẽdẽs Ierosolymam.*

16 Lucrifecit, προσειργάσατο. Ad verbum, Adoperata est. Nos vocabulũ quæsiuimus illi Græco proximum. Nam Græcis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργὸς, quæ fœnori data est: & contrà ἀργὸς, id est otiosa, quæ domi asseruatur. Vulgata & Erasmus, Acquisiuit, προσεκτήσατο.

23 Apud mensam, ἐπὶ τὴν τράπεζαν: id est τοῖς τραπεζίταις, apud mensarios, vt legitur in Complutensi editione.

26 *At ille*, Nam, *inquit*, dico vobis, λέγω γὰρ ὑμῖν. Necessariò fuit adiiciendum aliquid vt cohæreret hic versiculus cum superiore. Sic autem vsurpaui particulam Nam vt apud Virgilium positam inuenio, Æn. 8, Nã quis te iuuenum confidentissime nostras Iussit adire domos? Quum nihil præcesserit expressum cuius ratio adferatur: sed subaudiendum sit aliquid ad id de quo agitur accommodatum. Non dissimilis autem eclipsis exemplum inuenies 1. Reg. 10. v. 15, & Ioh. 1. v. 21.

27 Quinetiam, πλὴν. Vide Matth. 11. c. 22.

28 Antegrediebatur, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, [illegible] accipis [illegible] periphrasis

verbi πορεύεσθαι, quam expositionem maximè amplector. Nam hoc arguit singularem animi magnitudinem in Christo, ita alacriter ad mortem pergente, (quanuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) vt etiam timentibus discipulis præiret, sicut disertè refertur Marci 4. c. 32. Erasmus, Ibat pergēs. Nam Græcis interdum εἰς τὸ ἔμπροσθεν πορεύεσθαι accipitur pro τῷ προϊέναι: id est promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem plenior & vberior videtur.

Matth. 21. a. 1 / marc. 11. a. 1

29 Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

29 Et factum est quum appropinquasset Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,

29 Et factū est quū appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam, ad montem qui uocatur Oliueti, misit duos discipulos suos,

30 Εἰπών, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

30 Dicens, Abite in vicum qui est ex aduerso: in quem introeuntes, inuenietis pullum alligatum, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.

30 Dicens, Ite in castellum quod contra est: in quod introeuntes, inuenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo unquam hominum sedit: soluite illum & adducite.

31 Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διὰ τί λύετε; οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

31 Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniá eo opus est Domino.

31 Et si quis uos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quia Dominus operā eius desiderat.

32 Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.

32 Profecti autem qui missi erāt, inuenerunt prout eis dixerat.

32 Abierunt autem qui missi erant: & inuenerunt sicut dixit illis, stantem pullum.

33 Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, Τί λύετε τὸν πῶλον;

33 Soluentibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare soluitis pullum?

33 Soluentibus autē illis pullū, dixerunt domini eius ad illos, Quid soluitis pullū?

34 Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

34 Ipsi verò dixerunt, Quoniá eo opus est Domino.

34 At illi dixerūt, Quia Dominus eum necessarium habet.

Matth. 21. a. 7 / ioh. 12. b. 14

35 Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐπιρρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

35 Duxerunt igitur eum ad Iesū. Et palliis suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.

35 Et duxerunt illum ad Iesum. Et iactantes uestimenta sua supra pullum, imposuerunt Iesum.

36 Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.

36 Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.

36 Eunte autem illo, substernebant uestimenta sua in uia.

37 Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,

37 Et quum iā appropinquaret ad descensum montis Olearū, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus,

37 Et quum appropinquaret iam ad descensum montis Oliueti, cœperunt omnes turbæ discentium gaudentes laudare Deum uoce magna, super omnibus quas uiderant uirtutibus,

38 Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.

38 Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in *locis* altissimis.

38 Dicentes, Benedictus qui uenit Rex in nomine Domini: pax in cælo & gloria in excelsis.

39 Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.

39 Tum quidam Pharisæorum è turba dixerūt ei, Magister, obiurga discipulos tuos.

39 Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister increpa discipulos tuos.

40 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται.

40 Et ipse respondens dixit eis, Dico vobis, si siluerint isti, mox lapides clamaturos.

40 Quibus ipse ait, Dico uobis quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.

41 Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ,

41 Et vt appropinquauit, visa vrbe, fleuit super ea,

41 Et ut appropinquauit, uidens ciuitatem, fleuit super illam,

40 Mox clamaturos, κεκράξονται. Sic Erasmus, vt emphasin exprimat temporis paulo pòst futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσι, id est clamabunt.

42 Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.

42 Dicens, Nempe si vel tu nosses vel hoc saltē tuo die, quæ ad pacem tuam *pertinent*. Sed ea nunc occulta sunt oculis tuis.

42 Dicens, Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.

Infrà, 21. a. 6 / mat. 24. a. 1 / marci 13. a. 1

43 Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν·

43 Nam veniet tempus aduersum te, quo circuniicient tibi inimici tui vallum, & circuncingent te, & constringent vndique:

43 Quia uenient dies in te & circundabunt te inimici tui uallo, & circundabunt te, & coangustabunt te undique.

44 Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

44 Tèque solo æquabunt, & filios tuos intus: neque relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non noueris tempus illud visitationis tuæ.

44 Et ad terram prosternent te, & filios tuos qui in te sunt: & non relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non cognoueris tempus uisitationis tuæ.

Mat. 21. b. 12 / marci 11. b. 15

45 Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας,

45 Et ingressus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant in eo & emebant,

45 Et ingressus in templū cœpit eiicere uendentes in illo, & ementes,

Esa. 56. c. 7 / Ierem. 7. b. 11

46 Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

46 Dicens eis, Scriptum est, Domus mea, domus precationis est: vos autem reddidistis eam, speluncam latronum.

46 Dicēs illis, Scriptum est, Quia domus mea, domus orationis est: uos autem fecistis illam speluncam latronum.

47 Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν

47 Et docebat quotidie in

47 Et erat docēs quotidie in

42 Nempe si nosses, ὅτι εἰ ἔγνως. Doctissimus Budæus prioribus in Pādectas annotationibus, rectè obseruat orationem esse defectiuam, hominis partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiam ac contumaciam ipsi exprobrantis. Hanc igitur germanam esse huius loci sententiam non dubito. Quidam tamen interpretantur, Vtinam nosses: & fateor nonnunquam coniunctionem εἰ sic explicari, sed ita 5 vt vel optādi modo vel subiunctiuo cōiungatur, aut certè sequatur ἂν particula δυνητική. Vel tu, καὶ σύ. Vulgata & Erasmus, Et tu. Ego verò non video quis hîc locus esse possit copulatiuæ coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus quòd Hierusalem quoque non accepisset Euangelium, quod aliæ vrbes accepissent: sed hoc potius deflet quòd ne ipsa quidem liberatorem agnosceret tibi quasi propriè præ cæteris vrbibus ac peculiariter destinatum; vnde futurum denuntiat vt multo acerbiores det pœnas contempti Messiæ quàm vr- 10 bes reliquæ: nisi quòd videtur nō dissimilia interminatus Chorazin & Bethsaidæ, & Capernaum, in quibus oppidis plerunque fuerat minimo cum fructu versatus. Ponitur ergo particula καὶ sicut apud Latinos Vel pro Saltem. Vel saltem, καί γε: id est, Si post tot Prophetas interfectos, & me quoque Prophetarum dominum toties repulsum, nunc saltem hac extrema profectione, aliquam tuiipsius rationē haberes. Ergo hic quoque particula καὶ accipienda est vt paulo antè: quod etiam liquet ex particula γε adiuncta. Vulgata, Et tu. Erasmus quo- 15 que similiter interpretatur, sed in annotationibus vehementer fallitur, nisi ego potius fallor. Putauit enim verbum ἔγνως absolutè poni, & in posteriore membro supplendum verbum, cui subiiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: vt sit hæc sententia, Si aliqua intelligentia tu quoque prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alii verò nonnulli, sed recentiores, post ἔγνως subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud verbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis 20 idonei authoritate nituntur, & totam huius orationis emphasin eneruant: deinde si ita libeat verba foris accersere, quem locum non liceat hæreticis deprauare? Origenem autem annotat Erasmus non legere καί γε, quarū tamen particularum maximum esse pondus rectè obseruat. Hoc tuo die, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus singulari beneficio eā dignatus erat, nisi ipsum non eminus vocantem, sed iam præsentem contempsisset. Quæ ad pacem tuam *pertinent*. τὰ πρὸς εἰρήνην σου, 25 id est, ea in quibus posita est tota tua felicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi peius consulere quàm qui oblatum Christum nolūt in se regnare. Quod igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mundi delicias, & alii quoque aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (vt modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione vnicum est, coniungenda, vt non ineptè possis totam hanc orationem sic explere, Si vel tu vel hoc saltem tuo die eum agnosceres à quo vno tota pax & salus 30 tua dependet, quàm felix esses ac beata. Sed longè vehementiorem orationem efficit posterioris membri aposiopesis.

43 Nam veniet tempus, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Theophylactus hæc ita connectit cum superioris versiculi fine, vt ὅτι ponatur αἰτιολογικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, Sed ea nunc sunt oculis tuis tecta, quoniam tempus imminet quo tui hostes, &c. Possemus etiam (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ita vt sit conclusio ex supe- 35 rioribus nascens, & sic conuertas, Sed ea nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrem veniet tempus quo, &c. Sed præstat (ni fallor) pro causali coniunctione accipere, vt sit altera aposiopesis in fine versiculi superioris, cuius maximam esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sententia, Sed hæc tibi iam sunt ignota. Itaque peribis. Nam veniet tempus, &c.

44 Tempus illud visitationis tuæ, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου: id est, hoc temporis punctū quo Deus 40 ipse te inuisit. Puto enim habendam esse rationem propriæ significationis τῆς ἐπισκοπῆς, vt annotauimus suprà, 1. f. 68. Nam alioquin Hebræis פקודה, pro quo Græci reddunt ἐπισκοπήν, multo latius patet.

47 Quotidie, τὸ καθ' ἡμέραν: vel Interdiu. Nam vespere solebat se extra vrbem recipere, vt apparet ex Matthæo & Marco.